Oscar Almgren

19 9/11 19

$150 —

100 —
f

STUDIER

TILLÄGNADE

OSCAR ALMGREN

$19\frac{9}{11}19$

STOCKHOLM

A. B. SVENSKA TEKNOLOGFÖRENINGENS FÖRLAG

I DISTRIBUTION

REDAKTION:
SUNE AMBROSIANI SUNE LINDQVIST
BIRGER NERMAN

DENNA BOK ÄR TRYCKT I 300 EXEMPLAR, VARAV DETTA ÄR NR 5

Bidragen ingå även i Föreningens för svensk kulturhistoria Tidskrift Rig, bd 2, 3 1919 och 1920.

STOCKHOLM 1919
KUNGL. BOKTRYCKERIET. P. A. NORSTEDT & SÖNER
191113

TILL

OSCAR ALMGREN

På femtioårsdagen den 9 november 1919
från vänner och lärjungar.

GUSTAF ADOLF

IVAR AFZELIUS
SUNE AMBROSIANI
JOHN ARNBORG
KARL ASPLUND
NATANAEL BECKMAN
ANDERS BILLOW
GUNNAR BLOMGREN
ELSA BROMAN
EMANUEL CEDERSTRÖM
SAM CLASON
SIGURD CURMAN
K. ARVID EDIN
GUNNAR EKHOLM
ARVID ENQVIST

JULIUS AILIO
AKSEL ANDERSSON
T. J. ARNE
AXEL BAGGE
STINA BERG, F. WITTROCK
ANTON BLANCK
AXEL BOËTHIUS
GERDA CEDERBLOM
RUDOLF CEDERSTRÖM
ISAK COLLIJN
O. A. DANIELSSON
ALBERT EISEN
MANNE EKMAN
AXEL ERDMANN

JOH. AX. ALMQUIST
E. O. ARENANDER
E. AROSENIUS
JOHAN VON BAHR
EDWARD BERNHARD
IVAR BLOMBERG
S. J. BOËTHIUS
JUSTUS CEDERQUIST
G. CHRISTIANSSON
HENRIK CORNELL
EMIL ECKHOFF
ENGELBREKT AF EKENSTAM
EILERT EKWALL
J. V. ERIKSSON

Sigurd Erixon	Sven Erlandsson	Axel von Essen
Aarne Europæus	Eric Festin	N. Flygare
Algot Friberg	Ragnar Friberger	Otto von Friesen
Otto Frödin	C. M. Fürst	Axel Gavelin
Gunnar Gihl	H. Goldkuhl	Eskil Grafström
Anders Grape	Alfred Hackman	Louise Hagberg
August Hahr	Gunnar Hallström	Gustaf Hallström
Axel Hamberg	Knut Hamilton	Folke Hansen
Harald Hansson	Ludvig Hedell	Ernst Hellgren
Theodor Hellman	K. W. Herdin	Arvid Hernmarck
Bengt Hesselman	Lillot Hildebrand	Erland Hjärne
Harald Hjärne	Per Hugo	J. Vilh. Hultkrantz
Petrus Hübinette	A. G. Högbom	Govert Indebetou
Olov Janse	Otto Janse	K. F. Johansson
Oscar Juel	Arvid Julius	Hugo Jungner
L. A. Jägerskiöld	K. A. Karlinder	Lennart Kjellberg
Rudolf Kjellén	Helge Kjellin	Knut Kjellmark
Ernst Klein	Axel Kock	Carl Lagerberg
Martin Lamm	Gösta Langenfelt	Hans Emil Larsson
Sigrid Leijonhufvud	Eugène Lewenhaupt	Anna Lewin
Evald Lidén	Oskar Lidén	Andreas Lindblom
Emanuel Linderholm	Natan Lindqvist	Sune Lindqvist
Hjalmar Lindroth	Nils Lithberg	Oskar Lundberg
Herman Lundborg	L. Fr. Läffler	Erik Malmsten
Carl Malmström	Gustaf Mellén	Oscar Montelius
Torsten Mårtensson	Ernst Nachmanson	Birger Nerman
Ture Nerman	Nils Niklasson	Martin P:n Nilsson
Fredrik Nordin	Adolf Noreen	Rosa Norström
Ernst Nygren	Martin Olsson	Vera Olsson, f. Wahlin
R. Otterborg	P. Persson	Adolf Pira

Lennart von Post
Edgar Reuterskiöld
Johnny Roosval
Otto Rydbeck
Carl Sahlin
Ragnar Sandegren
Georg Sarauw
Sven Sernander
Håkan Sjögren
Ludvig Stavenow
Uno Sundelin
Olof Sörling
Sven Tunberg
Carl R. af Ugglas
Sanfrid Welin
Karl Gustaf Westman
Erik Wettergren

Martin Ramström
Karl Axel Riben
Holger Rosman
Hanna Rydh
Karl Sahlström
Josef Sandström
Bror Schnittger
Gunnar Mascoll Silfverstolpe
Otto Sjögren
Åke Stavenow
Olov Sundin
A. M. Tallgren
Arvid Hj. Uggla
Gustaf Upmark
O. V. Wennersten
Knut B. Westman
K. B. Wiklund
Nils Åberg

Agda Reuterskiöld
Anders Roland
Gunnar Rudberg
Jöran Sahlgren
Bernhard Salin
O. B. Santesson
Rutger Sernander
Carl Silwer
Anders Sjöstedt
Per Stolpe
Erik Sörling
Bengt Thordeman
Evald E:son Uggla
Sigurd Wallin
Henric Westman
Theodor Westrin
Carl Wiman

INNEHÅLL

Sid.

JULIUS AILIO: Om handeln mellan Finland och andra länder under stenåldern . 1
SUNE AMBROSIANI: Översikt av kyrkornas byggnadshistoria på Gottlands landsbygd 113
TURE J. ARNE: Några ryska fibulor och deras utveckling 257
RUDOLF CEDERSTRÖM: Moderna stenvapen eller stenåldersvapen? 281
HENRIK CORNELL: En dominikansk legend i Själinna thröst och dess ursprung . 63
GUNNAR EKHOLM: Campanska bronskärl, funna i Sverige 47
ARVID ENQVIST: Dös vid Brattås, Röra socken, Orust 145
SIGURD ERIXON: Samlingsplatser och bröllopsstugor hos den svenska allmogen . 33
AARNE EUROPÆUS: Översikt av den skandinaviska importen till Finland under stenåldern 291
OTTO VON FRIESEN: Två runstenar — två livsåskådningar 137
OTTO FRÖDIN och CARL M. FÜRST: Har skalpering förekommit i Norden under stenåldern? 193
GUNNAR GIHL: Ett märkligt brakteatfynd från Bråborg i Östergötland 94
ALFRED HACKMAN: De kräftformiga spännena 205
OLOV JANSE: Den geografiska fördelningen av folkvandringstidens skandinaviska guldbrakteater 81
ARVID JULIUS: En dubbelgrav med »träkistor» 89
KNUT KJELLMARK: Om benredskapen från mossarna på Listerlandet i Blekinge . 217
SUNE LINDQVIST: Den svenska folkvandringsstilens uppkomst 65

Sid

NILS LITHBERG: Friareskedar 243
BIRGER NERMAN: Hur länge har Ynglingaätten regerat i Sverige? 285
MARTIN OLSSON: Äldsta Vasaättens grav i Riddarholmskyrkan 124
LENNART V. POST: Ett par offerdammar från Skånes bronsålder 160
HANNA RYDH: Ett förhistoriskt fynd av människohår från Adelsö 237
JÖRAN SAHLGREN: Järsbergsstenens inskrift 300
K. E. SAHLSTRÖM: Några ord om Västergötlands bronsålders fynd 227
JOSEF SANDSTRÖM: Ett »landsarkiv» från medeltiden 23
GEORG SARAUW: Fynd i västra Sverige av Maglemosetidens redskapstyper . . 149
BROR SCHNITTGER: Flatmarksgravar från den yngre bronsåldern i Skåne och Blekinge 104
RUTGER SERNANDER: Några arkeologiska markfynd från Gottland 177
GUNNAR MASCOLL SILFVERSTOLPE: Ett 1600-tals mausoleum för Gustaf II Adolf 8
UNO SUNDELIN: Om en stenåldersboplats vid litorinagränsen i Östergötland . . 14
A. M. TALLGREN: Den äldsta östryska bronsåldern 249
BENGT THORDEMAN: Förhistoriska hustyper i Norden 269
SIGURD WALLIN: Siden-droguet 53
O. V. WENNERSTEN: Lilja eller ek . . . 191
NILS ÅBERG: Ett bidrag till Merovingertidens kronologi 97

Bidragen äro författade av Oscar Almgrens direkta lärjungar jämte några forskare, som önskat bliva betraktade som hans lärjungar.

OM HANDELN MELLAN FINLAND OCH ANDRA LÄNDER UNDER STENÅLDERN

AV

JULIUS AILIO.

Handeln under de senaste århundradena har som bekant funnit sin väg även till de avlägsnaste vrår i världen, där människor vistas och där naturprodukter av något slag kunna erhållas. Det bästa exemplet härpå är tobakens och pipans segertåg till alla världens trakter, dit de hunnit tidigare än någon europeisk forskningsresande och ofta längs sådana vägar, vilka forskningen har svårt att följa. Likaså hava även under de äldsta förhistoriska perioderna sällsynta prydnadsföremål, förträffliga arbetsredskap m. m. vandrat ofta mycket långa vägar från den ort, där de tillverkats eller varifrån materialet härstammar. Deras spridning har i somliga fall skett i så olika riktningar, att förklaringen icke kan sökas i folkvandringar, utan måste sökas i handeln, varmed jag här avser varornas överflyttning i allmänhet från en ägare till en annan genom gåvor, utbyte, köp o. s. v.

Omedelbara bevis på »handel» mellan Finland och andra länder under stenåldern finnas talrikt. Bland dessa må i första rummet nämnas föremål av *flinta*, vilken icke alls förekommer i naturen i Finland. Beträffande största delen av de i Finland tillvaratagna flintföremålen kan man utan svårighet avgöra, huruvida materialet tillhör krit- eller stenkolsformationen, eller alltså, om det härstammar från trakterna kring Östersjöns sydända, närmast Skåne, eller från Ryssland, närmare sagt från östra sidan av den linje, som kan tänkas dragen från Tvertrakten mot Onegasjöns sydända (jfr Ailio, Die steinz. Wohnplatzfunde, I, s. 67—69).

Ett annat, ganska allmänt till stenålderns verktyg i Finland använt material av främmande ursprung är *»grönskiffern»* från Olonets. Denna bergart är enligt geologen d:r Eero Mäkinens undersökning (petrografiska förteckningar om ryskkarelska stenålderns föremål i Finlands nationalmuseum) icke av sedimentärt ursprung och således icke någon egentlig skifferbergart, utan en tuffartad, massformig, tät bergart med tydlig skiffrighet. Skiffrigheten beror på antingen av olika kornstorlek karakteriserade eller ömsom mörkare, ömsom ljusare skikt, vilka ofta bliva tydligare på grund av förekomsten av tunna röda kalkspatstrimmor och ännu mera på grund av att bergarten stundom såsom mellanskikt innehåller

svart porfyroidskiffer eller endast porfyroid. Dessutom innehåller bergarten, såsom Mäkinen på grund av mikroskopisk undersökning har konstaterat, rikligen vulkaniskt glas. På »grönskifferns» eller tuffskifferns massformighet och täta struktur beror dess mussliga spjälkning. Då denna »skiffer» därjämte är tämligen hård, närmar den sig i avseende å sina egenskaper flintan, som den har ersatt i Olonets.

Den ifrågavarande bergarten, som redan med blotta ögat är lätt igenkännlig, förekommer i naturen enligt prof. W. Ramsay endast på ett litet begränsat område norr om Petrosavodsk. Annorstädes har man icke anträffat den. I Olonets och ryska Karelen har tuffskiffern så allmänt blivit använd till stenredskap, att utav 1,802 av Mäkinen undersökta föremål 780 eller 43 % bestå av densamma. Stenredskap av nämnda bergart har man hittat i Ryssland även långt borta från Olonets. Så har man t. ex. i guvernementet Vjatka tillvaratagit två hackor av den i Olonets vanliga vaggmedformen (förvaras å Geografiska kabinettet vid universitetet i Kasan). Båda exemplaren visa den för Olonetshackor karakteristiska säregenskapen, att eggen är ställd vinkelrätt mot skiffrighetens riktning, varigenom eggen har fått en större hållbarhet. I Finland äro stenredskap av tuffskiffer spridda runt hela landet, rikligast dock i trakterna W och NW om Ladoga.

Olonets kan betraktas som ursprungsort även för den *täljsten*, varav en del av de bekanta djurhuvudvapnen äro tillverkade, som t. ex. vapnet från Tverska guvernementet (i direktör N. Roerichs samling i Petrograd), praktvapnet från Hvittis, yxan från St. Andreæ och kanske de båda vapnen från Uppland och Hälsingland. Visserligen förekommer täljsten även i östra Finland, men osäkert är, om densamma har blivit använd för stenredskap; för det olonetsiska ursprunget tala för övrigt många formlikheter (jfr Ailio, Zwei Tierskulpturen, Zeitschr. d. Finn. Alt. Ges., XXVI, s. 277 f.).

Bland andra direkta bevis för handel må nämnas åtskilliga skafthålsyxor, vilka icke endast på grund av typen utan också på grund av bergarterna måste anses härstamma från södra eller mellersta Sverige, talrika föremål av nordskandinavisk *röd skiffer* (s. Wohnplatzfunde I, s. 69—71), smycken synbarligen av ostpreussisk *bärnsten* (ibidem s. 69) och till sist skeden från Laukas av uraltraktens *cembra* (Zwei Tierskulpturen). Jag fäster icke avseende vid den stenåldern tillskrivna slädmeden, som är funnen i Ylistaro i södra Österbotten och som även skall bestå av cembra (U. T. Sirelius, Über die Art und Zeit der Zähmung des Renntiers, Journ. de la Soc. Finno-ougr. XXXIII: 2, s. 15—18).

Som indirekta argument för den ifrågavarande handeln kunna vissa fornsaksformer, ornament o. dyl. uppfattas, vilka visa tydlig kulturgemenskap ofta med de avlägsnaste trakter och vilka i de flesta fallen måste hava uppstått under inflytande av ett i kultur högre stående handelsidkande folkslag. Dessa argument äro på långt när icke så säkra som de, vilka stödja sig på de förutnämnda råmaterialiernas eller de av dem tillverkade fornsakernas förekomst. Här må därför endast hänvisas till sådana vittspridda även i Finland förekommande fornsaksformer som hammaryxor, vaggmedformiga hackor (Schuhleistenkeile), ryskkarelska mejslar m.m. och till sådana keramiska alster som lerfigurerna från Åland (Zeitschr. d. Finn. Alt. Ges. XXVI, s. 307 f.) samt snör- och kamkeramiken.

Särskilt har det förvånat mig, att två kamkeramiska, långt från varandra gjorda fynd från randen av Ishavet uppvisa en slå-

ende likhet i kultur. Det ena fyndet är gjort nära Finlands nordligaste spets, nämligen i Syd-Varanger, vid Pasvikälven, på en boplats vid namn Mennikka (egentligen kanske Männikkö; fyndet har blivit publicerat av O. Solberg, Oldtiden, VII, s. 1—11). Det andra fyndet har anträffats vid Obflodens mynning, 400—500 verst N om Beresov, på en boplats, som heter Varkuta (fyndet förvaras å Geogr. kabinettet vid universitetet i Kasan och har blivit publicerat i Труды общ. Естествоиспытателей при Каз. Унив., XLIX, 1). I båda fynden ingå fragment av lerkärl, som i avseende å teknik, färg, kärlform och ornament, främst å de tudelade bågformiga motiven, stå närmare till varandra än till något annat nu känt fynd i hela Ryssland eller Finland. Avståndet mellan fyndorterna beräknat efter den kortaste fågelvägen är 1,650 km., men i verkligheten längs Ponojs, Mesens och Petschoras flodsystem — sjövägen längs Ishavets kuster är otänkbar — kanske dubbelt mera.

För att få någon uppfattning av de former handeln under stenåldern har iklätt sig må vi först med ledning av Schurtz, Weule, Ratzel o. a. etnologer ge en kort överblick av naturfolkens handel.

Det ursprungligaste sätt för varorna att byta om ägare är *skänken*, och detta kan man kalla början till all handel. Å båda sidor skänker man sådana varor eller föremål, som den ena parten har och den andra önskar äga. Det är självklart, att inom mindre kretsar, där alla leva på samma sätt och hava tillgång till samma naturprodukter, ingenting finnes att skänka utom kanske de personella smyckena. Men ju större kretsar, antingen släkter eller familjer, desto större är skillnaden redan på de produkter naturen erbjuder. Detta är den ena förutsättningen för skänker på primitiva kulturstadier. Den andra förutsättningen är *gästbesök*, till vilka skänker stå i nära förhållande. Överallt bland naturfolken äro gästbesök omtyckta, beroende på släktkänsla och sympati och även på överflöd av tid. Så berättas om kamtschadalerna, vilka alla anse sig vara besläktade med varandra, att de hålla gästabud hela vintern och därvid förbruka sina under sommaren samlade förråd. Eskimåerna dröja vår- och sommartiden ofta månader på besök även i avlägsna trakter. Lekar, sport och andra förströelser utgöra ett gemensamt tidsfördriv. På Nya Hebriderna brukar man göra 20—30 mils resor till vänskapliga stammar, även till sådana, som tala ett annat språk.

Av ömsesidiga skänker utvecklar sig småningom en regelbunden handelsförbindelse: *byteshandel*. Bland naturfolken förekommer det ännu handelsformer, där köpslåendet påbörjas med skänker. Då t. ex. en indianstam anländer till en annan, bytas först skänker, sedan avgöres handeln, och till sist följa lekar, danser o. a. ceremonier. Priset bestämmes av hövdingen och hans råd, och därmed få stammen och de främmande handlandena vara till freds. Samma sätt att giva skänker stammar emellan har enligt Tacitus varit rådande hos germanerna. Henrik från Lettland berättar om tyskarnas handel med liverna på 1100-talet, att tyskarna först erbjödo hedningarna vetebröd, öl, socker, fikon m. m. och såsom motskänker erhöllo honung, mjölk, höns, ägg, fågel och harar. Därefter följde varuutbytet: tyskarna gåvo hattar, hattnålar, bälten, knivar, kammar, nålar m. m., och infödingarna gåvo å sin sida får, fisk, lin, pälsvaror o. s. v.

Primitiv byteshandel uppträder i två former: antingen begiva sig hela stammar för

att idka »handel» och roa sig — detta var ursprungligen väl huvudsaken — eller fara endast enskilda personer såsom förmedlare av handeln till främmande stammar. I bägge fallen hava resandena behov av skydd för liv och varor, och förutsättningen för detta är *gästvänskapsystemet*, som utgör första grunden för egentlig handelsrörelse och på vilket vi hava så vackra, för oss nästan obegripliga bevis från de forna hellenerna. Främlingen skall på sina resor hava åtminstone ett hus, där han erhåller föda och skydd mot fientliga planer. Den visade gästvänskapen ersätter han med gästskänker, nyheter från den övriga världen, sånger, sagor, ordlekar m. m. Gästskänkerna, som ursprungligen varit endast bevis på sympati, ändra så småningom sin karaktär och givas av praktiska skäl, d. v. s. uti egoistisk förhoppning om skyddad handelsförbindelse.

Byteshandeln har vissa utvecklingsmöjligheter: stammen kan byta sina varor vidare, utan att formen för byteshandeln och gästresorna försvinner. Men i längden kan den icke upprätthållas, då den vanligen giver anledning till missbruk.

Mycket vanliga företeelser på handelns ursprungsstadier äro *beväpnade expeditioner*, vilka ofta företagas till avlägsna trakter för att skaffa eftersträvade, vittkända prydnadsämnen m. m. I fall stammen, på vars område den önskade varan förekommer, icke tillåter andra bliva delaktiga i dess rikedomar, skola skänker erbjudas den, eller varan tages med våld. I förra fallet kan man icke tala om byteshandel, ty varans värde kan icke noggrant bestämmas, utan gottgörelsen för varan bjudes och mottages som ren skänk. I Australien äro den för tatuering lämpliga ockrans förekomstställen allmänna mål för expeditioner. Till en sådan plats har den ägande stammen tillåtit även främmande komma men endast i grupper på 2—3 man. Till en annan plats måste expeditionen färdas 300 mil av och an genom ett fientligt område och dessutom skaffa sig föda under färden. Som ett bekant exempel på ett folk, som företog dylika expeditioner, må foinikierna ihågkommas, vilka uppträdde än som gäster och byteshandlande, än som rövare och krigare.

Motsatsen till nämnda gäst- och byteshandelsfärder, vilka vanligen företagas av männen, ofta till avlägsna orter, utgör hos primitiva folkstammar *kvinnornas småhandel* med vävnader, keramiska alster, födoämnen o. dyl. Denna handel är oftast torg- eller marknadshandel, och den uppstår lättast, där en fiskarstam bor i närheten av en jordbruksidkande befolkning. Utbytet ikläder sig lätt formen av s. k. stum handel. I allmänhet uppstår ju den på vinstbegär grundade handeln sist inom små grupper, och vanligen står den i nära samband med yrkesutvecklingen.

Till slut må nämnas, att man som en förenad form av fjärrhandeln och närhandeln kan betrakta sådan *mellanhandel*, som sker från stam till stam även till avlägsnaste trakter och som förekommer redan på de lägsta kulturstadierna. Som ett belysande exempel på föremål för en dylik mellanhandel kan den bekanta kaurimusslan (cypraea moneta) betraktas, som erhålles endast å Malediverna i Bortre Indien och som mot slutet av förhistoriska tiden hade utbrett sig ända till Östersjöns kuster. Mellanhandeln uppträder så, att den medlande stammen antingen själv utbreder varor eller stänger handelsvägen och skapar sin egen marknad, dit invånarna från båda sidor anlända. Genom mellanhandeln uppstår småningom ett särskilt köpmansstånd, som utvecklar fjärrhandeln vidare och skapar ett systematiskt penning- och kreditväsen.

I vilka former har då den stenåldershandel mellan Finland och andra länder upp trätt, på vilken i början av denna uppsats flera exempel anförts?

Vid besvarandet av denna fråga måste man fästa avseende därpå, att utom de geologiska och geografiska också de ekonomiska, sociala och etnografiska förhållandena ha skiftat inom det vidsträckta område, vars handel det gäller.

På de olika *geologiska* och geografiska förhållandena beror det, att flinta, tuffskiffer, täljsten, röd silurisk skiffer, bärnsten m. m. förekomma endast på vissa ställen. Bland dessa ämnen ha flintan och tuffskiffern och andra förträffliga redskapsmaterialer rent av varit bestämmande för loppet av stenåldersbebyggelsen. Flintans rikliga förekomst i samband med de geografiska förhållandena förklarar, varför södra Skandinavien under stenåldern har blivit ett kulturcentrum för hela Skandinavien. Motsvarande centrum i Ryssland ända från början av neoliticum har Valdaiområdet varit, tack vare flintan och den omständigheten, att de stora floderna — de första färdevägarna — här hava sin knutpunkt. Tuffskiffern i Olonets har givit upphov åt en blomstrande stenkultur, och Olonets tämligen rika flodsystem har gjort denna trakt till ett kulturcentrum för Nordost-Ryssland och för en del av Finland.

Vad beträffar de *ekonomiska* förhållandena, så synes ännu i slutet av stenåldern fångst- och samlarhushållning hava varit rådande i Finland — troligen med undantag av sydvästra delen — Nord-Skandinavien och Nordost-Ryssland. Denna form av hushållning är just icke ägnad att utveckla handeln, emedan näringslivet är likadant överallt och industrien begränsad endast till tillfredsställande av varje hushålls eget behov. Det är påfallande, att t. ex. depotfynden på det ifrågavarande området äro så sällsynta, att man knappast kan tala om dem. Atelier- eller verkstadsfynd förekomma i massor, men nästan alla äro så små, att det ej torde kunna vara fråga om yrkesmässig fabrikation av stenredskap, icke ens i Valdaitrakten, om man nämligen frånser de fyndställen, som bära vittne om utvinning av flintmaterial. — Söder om detta vidsträckta område, i södra Ryssland, i mellersta Europa och Syd-Skandinavien, möta vi samtidigt en högre kultur med produktiv hushållning och åtminstone delvis med ganska högt utvecklad stenåldersindustri. Där finnas således förutsättningar för handelns utveckling, och därifrån har handeln utsträckt sina trådar långt bort mot norden.

Då man betraktar de *sociala* förhållandena å de båda nämnda områdena, är det givet, att de i södern varit mycket längre framskridna än i norden. Med jordbruket följa ju fasta boplatser samt boskapshjordar och annan enskild egendom. Dessa förutsätta igen en fastare samhällsorganisation med någorlunda ordnat krigsväsen m. m. På det sistnämnda peka ju bl. a. hammar- eller stridsyxorna, medan åter inom nordligare området speciella stridsvapen alldeles saknas. Att de sociala förhållandena å sin sida inverka på handelns utveckling, är självklart. Dessa göra det t. ex. möjligt att utsända beväpnade expeditioner till fientliga stammar, för att icke tala om krigs- och plundringståg.

I *etnografiskt* hänseende synes det nordliga området ha stått i skarp motsats till det sydliga. Å det förra får man antaga finskugriska folkstammar; deras dialekter torde knappast hava hunnit differentieras i högre grad, och släkt- eller stamkänslan har antagligen varit ganska stark och vittomfattande. Söder om finnougrier måste de in-

doeuropeiska folkstammarna haft sina boplatser.

Vad nu beträffar handeln mellan de finska eller finsk-ugriska folkstammarna, kan den väl till stor del förklaras på grund av skänker och gästresor samt vittomfattande släktförbindelser. Skeden från Laukas, det tydligaste vittnesbördet om stenålderns förbindelser, har lätt som skänk kunnat vandra ända från Uraltrakten, naturligtvis genom mellanhänder.[1] På samma sätt hava väl de förutnämnda vaggmedhackorna funnit sin motsatta väg från Olonets till Vjatka. Genom att antaga gästbesök till vänner och stamförvanter förstår man, huru keramiken vid Obs mynning kan visa sådan likhet med den från Pasvikälven. Det vore orimligt att här se bevis på en direkt förbindelse, utan måste det ifrågavarande kulturinflytandet ha gått genom några, icke alltför många, medlare. Gästbesök även till ganska avlägsna trakter kan man lättare föreställa sig, om man beaktar, att den primitiva fångsthushållningen förutsätter ofantligt stora arealer jämte långa periodiska färder och att fortskaffningsmedlen under stenåldern i norden måste hava varit tämligen utvecklade.

Stenredskap av tuffskiffer äro så rikligt företrädda i de finska fynden, att det uppstår tvivel, om även alla dessa skola anses som gästskänker från Olonets. Då därtill stenredskap av finska former äro sällsynta i Olonets, måste man fråga sig, vad finnarna skulla ha givit Olonetsborna som motgåvor. Sällsynta pälsvaror äro tänkbara, men man hade ju lika god tillgång till dem i Olonets som i Finland. Det återstår då att tänka sig expeditioner, helst fredliga, vilka skulle hava anskaffat tuffskiffermaterialet, utan att å sin sida lämna nämnvärd gottgörelse. Det finnes verkligen åtminstone några finska fynd av halvfärdiga redskap av tuffskiffer, vilka ge en antydning om sådana expeditioner. Men därtill hava vi rikligen annat råmaterial, som starkt talar för expeditioner från Finland till Olonetstrakten, nämligen flinta av karbonisk formation.

Som bekant tycks den ryska flintan hava blivit importerad i mindre stycken, av vilka man här tillverkat pilspetsar och andra småredskap (s. Wohnplatzfunde, I, s. 68—69). Det är icke närmare utrett, från vilka orter den ifrågavarande flintan härstammar. Den mest bekanta förekomstorten är Volgas höga branter i Valdaitrakten. Men otroligt är, att flintan härifrån skulle direkt blivit importerad till Finland, emedan man då hade att vänta också redskap av samma flinta och icke endast flintklumpar. Sannolikare är, att flintan först importerats till Olonets, där visserligen också andra flintredskap än pilspetsar o. dyl. äro sällsynta, men som i alla fall har stått i närmare förbindelse med Valdaitrakten än Finland. Härför talar bl. a. den olonetsiska stentekniken, nämligen tillslagningsmetoden, vilken synes grunda sig på flintteknik. Från Olonets skulle de finländska expeditionerna hava fått flintstycken jämte den så värderade tuffskiffern. En av de förnämsta före-

[1] Förut har jag förmodat, att endast materialet till nämnda sked skulle härstamma från Uraltrakten, men att själva skeden skulle vara förfärdigad i Olonets. Denna förmodan grundade sig på de omständigheterna, att Uraltrakten tidigare var fattig på stenåldersfynd och att Olonets bildar huvudcentrum för de skulpterade stenvapnen (Zeitsch. d. Finn. Alt. Ges. XXVI, n:o 19 s. 277—280). Under senare tid hava dock rika stenåldersfynd från Ural blivit kända, framförallt från Schigirskoje Osero, och bland dem förekomma även föremål av trä, antagligen just cembra (Зап. Уральскаго Общ. Люб. Ест., XXXIV, 8, 1914). Så har den första grunden för min förmodan sviktat. Dessutom har jag i direktör N. Roerichs samling fått se ett halvfärdigt, vid borrning avbrutet, i Tverska guvernementet tillvarataget djurhuvudvapen, vilket knappast i sådant skick kan anses hava blivit exporterat från Olonets, utan måste ha varit under arbete på fyndstället. Materialet är antagligen täljsten, som dock sannolikt härstammar från Olonets.

komstorter för tuffskiffer tycks vara Ala-Salmi by vid Säämäjärvi, där utom boplatsfynd en hel hop förarbeten till stenredskap tillvaratagits.

Med dessa expeditioner kan även täljstensmaterialet till somliga skulpterade vapen (t. ex. Hvittis- och St. Andreævapnen) hava följt till Finland.

Beträffande importen av föremål av röd skiffer från Nord-Skandinavien är det lättast att förklara dessa som vänskänker emellan besläktade stammar. De äro nämligen tämligen sällsynta och bestå dessutom ofta av smycken; expeditioner för anskaffande av röd skiffer behöver man knappast antaga. Motgåvor från finländska sidan kunna ha varit främst de s. k. Rovaniemihackorna, vilka ju äro tämligen vanliga i norra Sverige. En utvecklad byteshandel kan det här knappast vara fråga om.

I stället torde det vara just denna form av handel, genom vilken de skandinaviska flintsakerna jämte en del andra redskap blivit importerade till Finland och genom vilken t. ex. djurhuvudvapnen från Uppland och Hälsingland och andra finska redskap (se Almgren, Finsk import till mellersta Sverige under stenålderns sista tid, Ant. Tidskr. f. Sverige, 20, n:o 1) kunna hava kommit över till Sverige. Det är flera omständigheter, som föranleda mig att antaga byteshandel genom särskilda mellanhänder. Själva flintan härstammar ju från södra Skandinavien, men där äro finska importsaker okända. En del av de importerade redskapen äro i Finland att anse som rena lyxartiklar, såsom t. ex. flintdolken från Ulfsby och depotfyndet av sågarna från Bjerno, vilkas värde man här icke förstod sig på och vilka man således icke gärna kan betrakta som införda av finska invånare. Dessutom var ju handeln under stenåldern ganska utvecklad i Sverige, som t. ex. det bekanta Skellefteåfyndet visar. Till sist må framhållas, att en skandinavisk byteshandel på Finland var desto lättare, om kustbefolkningen i sydvästra Finland tillhörde den indoeuropeiska folkgruppen, såsom man vanligtvis antager. — De varor, som främst borde hava lockat främmande handelsfarande hit, voro väl de i södern utan tvivel högt värderade sällsyntare pälsverken, som t. ex. blåräven m. m., men som bytesvaror hava naturligtvis även bättre stenredskap m. fl. varit lämpliga.

Samma karaktär som den skandinaviska har säkerligen också den mellaneuropeiska handeln på Finland haft under stenåldern. De säkraste omedelbara bevisen på denna handel utgöra de finska bärnstensfynden. Som medelbara bevis på samma handel kunna t. ex. den vaggmedformiga hacktypen, snörkeramiken och kanske också de åländska lerfigurerna uppfattas. Frågan om sistnämnda o. dyl. kulturinflytanden hänger dock ihop med frågan om etnografiska förskjutningar.

ETT 1600-TALSPROJEKT TILL MAUSOLEUM FÖR GUSTAF II ADOLF

AV

GUNNAR MASCOLL SILFVERSTOLPE.

I André Félibiens berömda konsthistoria »Entretiens sur la vie et sur les ouvrages des plus excellents peintres»,[1] Tome IV, berättas följande:

För att dra sig undan från Paris, som var upprört av inbördeskrig (det var under Fronden) och å annan ort invänta för konsten gynsammare förhållanden, beger sig Sebastien Bourdon till Sverige och träder där i tjänst hos drottning Kristina. Han börjar med att måla sitt porträtt som ett prov på vad han förmår, men funderar samtidigt på något större arbete, mera ägnat att presentera hans talanger. »Ce fut ce qui porta un de ses amis à lui envoyer un dessein accompagné d'une Lettre . . ., dans laquelle il faisoit une ample description de ce qu'il avait imaginé pour un superbe monument ou il trouveroit de quoi faire en Architecture, en Sculpture, et en Peinture des choses assez considérables». Utkastet gällde ett mausoleum för Gustaf II Adolf att uppföras av drottning Kristina. Beskrivningen meddelas så efter en kopia, som Félibien varit nog förtänksam att förse sig med. Jag ger den här i sammandrag.

Mausoleet skulle utgöras av en rundbyggnad, liggande i mitten av en terass, som omgärdas av en balustrad, å vilken lämpligen kunde placeras några av de vackra statyer, hvilka drottningen, enligt vad förslagsställaren hade sig bekant, var i besittning av. En trappa med 25 eller 30 trappsteg skulle föra dit upp. Själva byggnaden tänker han sig omgiven av »un Portique soûtenu des colonnes»[2] och med portalen framdragen samt komponerad av sex stora kolonner av dorisk ordning »parce que les anciens dédioient particulièrement aux grands hommes cette manière de bâtir.» Ovanför portiken skulle löpa en balustrad, uppbärande några statyer t. ex. putti med troféer. Mittrummet borde täckas av en kupol, som krönes av en Renommé i förgylld brons, vilken med en trumpet i handen förkunnar den store Gustafs ära för all världen. Byggnadens proportioner vill konstnären icke närmare uppehålla sig vid. »L'on ne peut guères s'éloigner de celles que les Anciens ont suivies». Han överlämnar också åt arkitekten att välja material för exteriören. Men innerväggarne tänker han sig av

[1] Första upplagan Paris 1666. — Jag har använt mig av Londonupplagan 1705.

[2] «Portique, est un lieu long et couvert d'un plancher soûtenu sur des colonnes», heter det i ordförklaringen till Perraults Vitruv-upplaga, Paris 1681.

vit marmor eller väl polerad stuck; de skulle vara indelade i två ordningar — den undre jonisk (»pour être plus agréable et délicat») med kolonner eller pilastrar av vit, svartådrad marmor samt med förgyllda lister, kannelyrer och kapitäl av förgylld brons, den övre av korintiska pilastrar. »Entre les fenêtres qui seroient percées pour éclairer le temple, on y ferait de grands tableaux en forme de tapisseries».

Som motiv till dessa borde Bourdon välja några av den döda konungens många lyckade »actioner», i synnerhet sådana som lämpa sig för platsen och som låta måleriets »excellence» framträda: En tapet skulle förslagsvis skildra slaget vid Lützen. Konungen bör dock icke här framställas i spetsen för sin armé, emedan »le principal de cette action n'arriva qu'après sa mort». Han bör icke heller presenteras »dans le sang & dans la poussiére»; en sådan syn är alltid oangenäm och »un Héros ne doit jamais toucher l'esprit, ni d'horreur, ni de pitié». Det vore nödvändigt att för detta ämne använda sig av de privilegier, som tillkomma målaren och poeten — »de quitter le vraisemblable pour prendre le merveilleux», att nyttja allegorisk form. Konungen svävar i skyn vid Segerns hand. Hon visar honom slagfältet, där den fientliga armén skingras av svenskarnes anlopp.

Kupolen skulle dekoreras med målningar efter ett allegoriskt program, som konstnären framlägger. — Högst uppe i en flod av ljus tronar »L'Eternité». Hon välkomnar Gustaf Adolf, som tillsammans med »La Vertu héroique», »La Gloire» och en »Renommé» närmar sig hennes tron. Runt om »L'Eternité» sitta »La Félicité», »La Force» och »La Piété». — Där nedanför, mitt för ingången, trona de tre parcerna och deras moder »La Nécessité». De spinna på drottning Kristinas livstråd, som hålles av »L'Amour». Kring parcerna ser man de åtta museerna. — Å vänster sida, i samma höjd som denna grupp uppträda Themis och »La Connaissance». Den sista lyfter en stor bok, som Themis är sysselsatt med att öppna och söker samtidigt hålla undan »La Curiosité», som kikar fram mellan molnen. I boken finnas drottningens kommande öden förtecknade. — Ovanför ingången visar sig »Le Temps», åtföljd av »La Vérité». Denna håller en spegel, vari konungens bild framträder. »L'Envie» söker dölja den med en slöja, därtill hjälpt av »La Médisance» och »La Jalousie». »Le Mérite» slår dock undan de fula lasterna. — Därunder ser man »L'Honneur», framför vilken drottningen uppträder i kunglig skrud, omgiven av vetenskapens, litteraturens och de bildande konsternas genier.

Mitt i mausoleet skulle konungens sarkofag resa sig. Den skulle vara av vit marmor och vila på några trappsteg samt en bas av svart marmor. Åtta hermer av förgylld brons, föreställande »les principaux Etats du Royaume de Suède», uppbära gesimsen. Vid fötterna av dessa och hållna med kedjor av dem sitta några andra figurer »représentant des Provinces conquises». Som krön tänker sig konstnären en trofé av olika vapen, ur vilken Fågel Fenix lyfter. Å den sida av monumentet, som vetter mot ingången bör finnas en öppning för nedgång till den därunder befintliga kryptan. Portalen flankeras av två marmorstatyer »représentant les Génies des deux principaux Royaumes qui possédoit le Roi de Suède» och krönes av en figur i vit marmor, »La Douleur», som håller en kopparrulle med konungens gravskrift. Några trappsteg föra ned i kryptan, som täckes av ett med gulddroppar bestrött valv av svart marmor. I fonden vilar konungen på en svart marmorbädd; han är klädd i rust-

ning »à l'antique» och lutar huvudet mot en kudde, som hålles av två genier, »Le Sommeil» och »La Mort». Runt gravkammaren löper en sockel, på vilken tolv putti sitta; de hålla en upp- och nedvänd fackla i ena handen och en lampa i den andra. I den senare brinner den outsläckliga eld, »que l'on mettoit autrefois dans les tombeaux, signifiéra aussi l'amour des peuples qui conserveront à jamais la mémoire d'un si grand Prince».

Så långt Bourdons onämnde vän. — Vi söka nu sätta in monumentet på dess historiska plats. Den meddelade beskrivningen är så pass fullständig, att vi även utan hjälp av den nu sannolikt förkomna skiss, som åtföljde projektet, kunna skaffa oss en rätt tillförlitlig bild av, hur konstnären tänkt sig den magnifika ensemblen, om vi också måste begränsa oss i stilanalysen.

Planen bör ha uppgjorts 1652 — året för Bourdons ankomst till Sverige. Det är sålunda till den franska konsten omkring denna tid, vi böra vända oss för att finna parallellföreteelser.

Vi skärskåda först monumentets arkitektonik. Lemonnier karakteriserar skedets arkitektur på följande sätt: »Ils étaient formés à l'école de l'antiquité, telle qu'elle avait été interprétée dans les théories des architectes de la Renaissance francaise ou appliquée par les artistes italiens. Leur esprit fut hanté pour ainsi dire par deux idées dominantes: celle des ordres, qui venait des anciens, celle de la coupole, qui venait de l'Italie».[1] Det är lätt att se, hur vår konstnär i den allmänna koncipieringen av Gustaf Adolfsmausoléet ansluter sig till tidsstilen. Ordningarne begagnas som konstitutiva element; likaså kupolen. Konstnären håller sig i användningen av ordningarne mycket lydigt till antiken; han nyttjar endast de, som beskrivas hos Vitruvius — de doriska, joniska och korintska stilarne voro enligt en av tidens teoretici »la fleur et la perfection des ordres».[1] För proportionerna hänvisar han uttryckligen till »les anciens».

Planen till det projekterade monumentet visar en centralanläggning av cirkelrund form. — Vid den tid, varom nu är fråga, byggdes en mångfald centralkyrkor i Frankrike, om också långhuskyrkan till följd av den inrotade förkärleken för gotisk rumsgestaltning var den vanligaste. Det är den romerska barockens planschema, som blir bestämmande för den franska centralanläggningen under skedet: en kvadrat eller rektangel, vari ett cirkelrunt eller ovalt mittrum med anslutande kapell. Så Notre Dame des Ardillières i Saumur från o. 1650[2] samt Eglise des Dames de Sainte-Marie av François Mansard från 1632—34,[3] för att nämna ett par illustra exempel. Jag har däremot intet belägg på något monument från tiden, där planformen från det skisserade Gustaf-Adolfsmausoleet kommit till användning. Det är med äldre byggnadsverk detta visar överensstämmelser. Den antika förebilden för anläggningar av denna art är det grekiska rundtemplet av den typ, som Vitruvius kallar »rotunda peripteros».[4] Ett allbekant exempel på en modern transskription av denna arkitekturform är Bramantes »tempietto». Inom fransk renässanskonst finnes emellertid ett monument, som står detta

[1] L'art francais au temps de Richelieu et de Mazarin, Paris 1893, s. 29.

[1] Roland Fréart de Cambray, Paralelle de l'architecture antique avec la moderne, Paris 1650 s. 2.

[2] Avbildning se Recueil des Plans, Profils et Elevations des plusieurs Palais, Chateaux, Eglises, Sépultures, Grotes et Hostels bâtis dans Paris et aux environs, dessignés, mésurés et gravées par Jean Marot (Paris 1670).

[3] Avbildning se Marot a. a.

[4] Se bl. a. Zehn Bücher über Architektur des Marcus Vitruvius Pollio. Hrsg. von J. Prestel. Zur Kunstgeschichte des Auslandes 96, 100 o. 102. I s. 105—106. Strassburg 1912—13.

Bramantes ungdomsverk rätt nära och som sin egenskap av mausoleum antagligen givit vår konstnär det första uppslaget till hans projekt. Det är det gravkapell över kungarne av huset Valois, som Catarina de Medici lät uppföra vid S:t Denis. Enligt von Geymüllers[1] detaljerade undersökning är Primaticcio dess upphovsman. Den magnifika anläggningen, som troligen aldrig blev riktigt färdig, nedrevs av »regenten» 1719. Under hela den franska klassiciteten åtnjöt detta för sin tid mycket puristiska byggnadsverk stort anseende. Marot har i sin ovannämnda bok ett flertal planer och profiler av det och ännu Blondel[2] nämner det med intresse. Jag avbildar här en av Marots planscher. Likheten mellan detta monument och vårt Gustaf-Adolfsmausoleum är ju rätt slående. En sådan prakt, som detta äldre utvecklade, har emellertid icke ens den med nordiska konstförhållanden sannolikt obekante konstnären vågat tänka sig för gravbyggnaden i Stockholm. Det förra är uppbyggt i tre våningar, medan det, vi skildrat, har två. Tänker man sig emellertid Valoismonumentet — Notre Dame la Rotonde, som det även kallas — reducerat med en våning, få vi ungefär vårt mausoleum. Se t. ex. en sådan detalj som balustraden! I interiörerna visa sig en del olikheter, då Primaticcio för att bereda plats åt de många konungarnes stoft måst omgiva mittrummet med en kapellkrans, medan vår konstnär kunnat hålla interiören enhetligare. Väggarnes indelning av kolonner och nischer för statyer återfinnes dock å båda hållen. Mitt i rotundan skulle i båda fallen det stora gravmonumentet resa sig. Någon i exteriören accentuerad ingång fanns

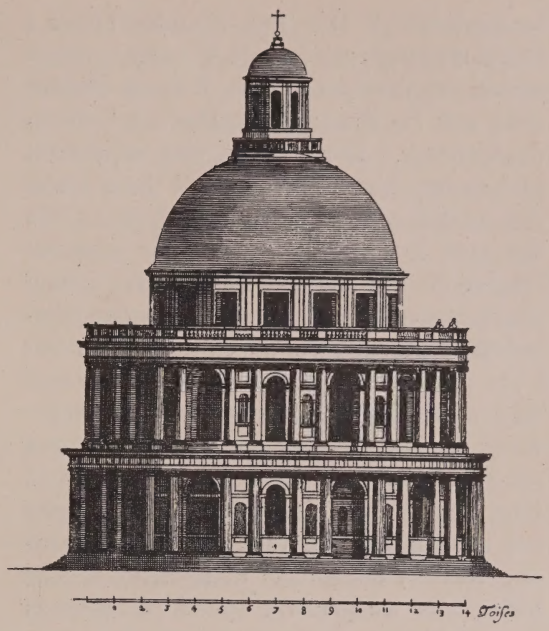

FIG. 1. »NOTRE DAME LA ROTONDE» VID SAINT DENIS.

i anslutning till antiken icke å det franska renässanskapellet men hade planerats för Gustaf-Adolfsmausoleet. Denna portal skulle tydligen vara av den för skedet karaktäristiska typen: beskrivningen nämner den som något framdragen och konstruerad av sex doriska kolonner.

En rik dekorativ utsmyckning skulle i interiören förhöja det solenna intrycket; tapisserier mellan fönstren, målningar i kupolen. Den vävda tapeten var i denna tids Frankrike en mycket gouterad konstart. Långt innan tapetfabrikationen knöts till en statsinstitution med Le Bruns »Gobelins» hade konstnärer med framskjuten position tecknat för vävare: så t. ex. Vouet och La Hire för att nämna ett par namn från det skede, som närmast intresserar oss.

Dekorationen skulle i allegorisk form anknyta till den döde konungens liv och gärning. Det är ju onödigt att påpeka, vilken

[1] Die Baukunst der Renaissance in Frankreich II s. 627—38 Strassburg 1901.

[2] Cours d'Architectures ou traité de la Décoration, Distribution & Construction des Bâtiments. Tome II, s. 343. Paris 1771.

utomordentligt stor roll allegorin spelar i fransk renässans och barock. Vi behöva endast erinra oss höjdpunkterna: Rubens Medicisuite och Le Bruns Versailles- och Louvredekorationer. Den tid, då vårt monument planerades, kunde helt enkelt icke tänka sig en dekorativ figurkonst, som icke rörde sig med allegorisk apparat. Vår mästares »invention» kan knappast ha renderat honom några eloger av en tid, som drev den symboliska omtolkningen till en sådan överdrift i det preciösa. Hans program rör sig med de rent elementära figurerna och konstellationerna och försöker sig sällan på någon spetsfundighet av det slag, som tiden så högt beundrade. Cesare Ripas »Iconologie» har naturligtvis icke varit honom främmande; Rubens allegoriska kompositioner icke heller. De tre parcerna spinna på Kristinas livstråd liksom på den franska drottningens. Gustaf II Adolf uppstiger till evigheten i ungefär samma höga sällskap som Henrik IV hos Rubens. Hur de fula lasterna — avundsjukan och förtalet — söka komma hjälten till livs och hur de bestraffas finnes skildrat i båda kompositionerna. — De anvisningar för skildringen av själva slagfältet vid Lützen, som beskrivningen meddelar, synas mig gå tillbaka på Lionardos expressiva bataljmålning i Trattato della Pittura.[1] Som bekant utkom den första tryckta upplagan av traktaten i Paris 1651.

[1] Man jämföre: *Félibien* (a. a. IV: s. 197). »On pourrait représenter tous les accidens, qui arrivent dans une bataille, comme la poussière & la fumée des canons confondues ensemble — — —; des gens acharnez les uns contre les autres; quelques'uns qui tombent de cheval, d'autres qui déja tombez résistent, & se défendent encore». *Lionardo* (Ludvigs edition; Quellenschriften für Kunstgeschichte XVIII s. 142—44). »Vor allen Dingen machst du den Dampf der Geschütze, der sich in der Luft mit dem Staub vermischt, den die Pferde der Kämpfenden aufwirbeln. — — — Es könnte wohl einer zu sehen sein, der, vom Feind entwaffnet und niedergeschlagen, sich gegen diese umwendet, mit Zähnen und Nägeln grausam wilde Rache zu nehmen».

Så till själva gravmonumentet! Jag hänvisar till den förut meddelade beskrivningen. Det är synbarligen en för tiden rätt originell typ, som konstnären använt. De franska gravmonumenten under 1600-talet voro endera fullt fristående (»les tombes isolées») eller också komponerade mot en vägg (»les tombes adossées»)[1] Gustaf-Adolfsmonumentet hör ju till den förra typen. Denna var dock icke den vanligare under skedet.[2] Att den andra föredrogs berodde enligt Raunié huvudsakligast på utrymmesskäl. Utrymmet tillät vår konstnär att placera sitt monument mitt i kapellet. Han gjorde det helt säkert så mycket hellre, som han därmed även i detta fall kunde ansluta sig till »Notre Dame la Rotonde», vilket, efter vad vi antagit, från början inspirerat honom. Det egenartade med vårt monument är emellertid, att nedgången till kryptan, där stoftet synbarligen skulle vila, är inkomponerad i den arkitektoniska uppsatsen. Till denna anordning känner jag inga paralleller från tidens Frankrike. Michelangelos monument över Julius II var emellertid enligt Vasari ursprungligen tänkt med underdelen som en gravcella, i vilken man kunde gå in. Som ett motstycke från en något senare tid skulle man också kunna betrakta Berninis monument över Alexander VII i S:t Peter. Materialväxlingen är däremot fullt tidsenlig. Likaså en del dekorativa detaljer. Så hermerna, troféknippena och den sörjande genien med konungens epitaf (för den sistnämnda hänvisar jag till Jacques Sarrazins monument över Dreux Hennequin

[1] Raunié, Epitaphier du vieux Paris. Tome I. Introduction. Paris 1890.

[2] Raunié a. a. s. XIX: »Avec le XVIIe siècle — — on préfère les adosser également aux murs latéraux». Den undersökning av materialet, som jag gjort lämnar samma resultat. Det förtjänar dock påpekas att i en suite gravyrer med utkast till »Tombeaux ou Maosolées» av Jean Marot (utan årtal, men sannolikt från o. 1660) finnas båda typerna lika representerade.

från o. 1651).[1] Idén att anbringa de besegrade länderna i personifikation vid segrarens grav kan konstnären ha fått från Michelangelos ovannämnda projekt till Julius II:s gravmonument, vilket han kan ha känt genom Vasaris beskrivning. Möjligheten att han hämtat uppslaget direkt från antiken (Konstantinusbågen t. ex., vilken enligt Julius Lange[2] i detta fall inspirerat Michelangelo) är ju icke heller utesluten.

Vem är nu upphovsmannen till det ståtliga projektet? Bourdons biograf Ponsonailhe identifierar honom med André Félibien[3], som det synes huvudsakligast på grund av den utförlighet med vilken denne i sin konsthistoria uppehåller sig vid den här tämligen ovidkommande planen. Vår undersökning har i varje fall icke varit ägnad att jäva denna attribution. Projektets klassicistiska karaktär passar väl i stycke med den ställning, som Félibien intog i 1600-talets franska konsthistoria. Han var född 1619 och sålunda något yngre än Bourdon. 1647 reste han till Rom, där han sammanträffade med Poussin, vilken kom att utöva ett bestämmande inflytande på hans utveckling. 1666 blev han historiegraf i den nybildade franska konstakademien samt fem år senare sekreterare i l'Académie d'Architecture. Han dog 1695. Det är som konstteoretisk skriftställare, han skapat sig ett bestående namn. Måleriet fängslade i första hand hans intresse; som Poussins biograf och teoretiska uttolkare kom han att spela en framträdande roll vid utformningen av den akademiska doktrinen.[4] Han var en ung man, då han planlade det här behandlade monumentet, andra sysselsättningcr förde honom snart bort från den väg, han här anträtt — barockdekoratörens. Det vore förvisso en intressant uppgift att närmare konfrontera projektet till Gustaf II Adolfs monumentet med Félibiens konstkritiska författarskap. Jag har emellertid här velat begränsa min uppgift till att meddela en kort beskrivning på det tämligen okända projektet samt att sätta det i relation till den samtida sepulkrala konsten i Europa.

Efter att ha meddelat beskrivningen konstaterar Félibien, att drottning Kristina vid den tiden redan förberedde sin tronavsägelse och därför ej gärna kunde tänka på att realisera en så storartad plan, som den Bourdon framlade. Vi veta, att drottningen hade ännu ett skäl att avböja. Sedan nära tjugo år tillbaka vilade den store konungen i ett för hans stoft uppfört gravkor på den plats, han själv utsett. Om detta monument verkligen kommit till stånd, skulle vi däri ha ägt ett mäktigt byggnadsverk i den formrena klassicism, som först några decennier senare blir tongivande i svensk arkitektur. Då Nicodemus Tessin d. ä. 1671 utarbetade en ritning till ett karolinskt gravkor synes han för övrigt, som Prof. Olsson påpekat,[1] ha använt sig av vissa detaljer i det Félibienska förslaget. Men ej ens så mycket av det för Kristina framlagda projektet blev realiserat; det var ju den yngre Tessin, som långt senare fick bygga det Karolinska gravkoret. Félibiens mausoleum bevarades åt eftervärlden i en 1600-talsduodes.

[1] Avbildning se Raunié a. a. Tome III s. 447.

[2] Studier över Michelangelo t. ex. i Udvalgte skrifter II, s. 265 o. f. Köbenhavn 1901.

[3] Charles Ponsonailhe, Sébastien Bourdon, Sa vie et son Œuvre. Paris 1883 s. 128 o. följ.

[4] Se härom Fontaine, Les doctrines d'art en France, Paris 1909 s. 41—60.

[1] Martin Olsson, Riddarholmskyrkan. Konsthistoriska studier. Sthlm 1918 s. 40.

OM EN STENÅLDERSBOPLATS VID LITORINAGRÄNSEN I ÖSTERGÖTLAND

AV

UNO SUNDELIN.

Något mer än 2 km. öster om Gusums bruk i Östergötland ligger en liten sjö Emten, som ursprungligen sammanhängt med den nordligare, något större Byngarn. Genom en sjösänkning för många år sedan avskiljdes emellertid Emten till en självständig sjö, skild från huvudsjön genom ett lågt, av ett sund genomskuret näs. Båda sjöarna befinna sig alltjämt på samma höjd, c. 29 m. ö. h., och i utloppet vid Byngsbo i Byngarns nordvästvik hava de sin gemensamma passpunkt. Den bildas av rullstensgrus, vari den — tack vare den i Byngarn utfallande Gusumsån — ganska vattenrika avloppsån nederoderat sin bädd, som sedan ytterligare med konst fördjupats, sammanlagt 1—2 m. Vid min undersökning d. $^{3}/_{7}$ 1916, då »medelvattenstånd» rådde, funnos inga fördämningar vid utflödet, och vattendjupet därstädes utgjorde c. 0,7 m.

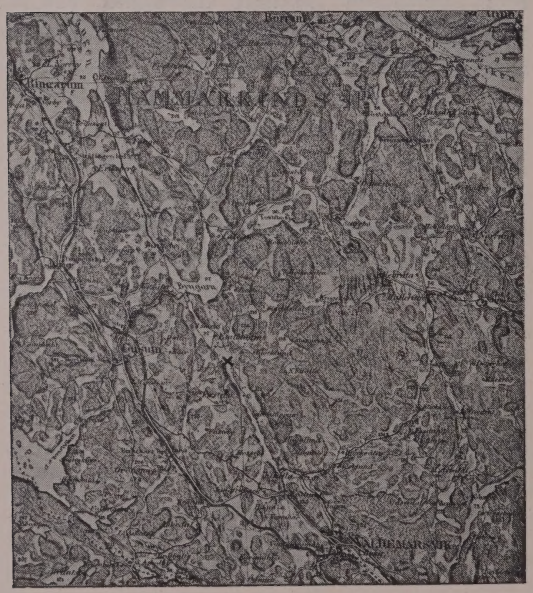

FIG. 1. TRAKTEN NORR OM VALDEMARSVIK. × EMTENBOPLATSERNA.

Vid sydändan av Emten vidtager ett mer än kilometerlångt, till större delen odlat skogskärr, som i öster, söder och väster omges av rullstensåsbildningar.

Efter vad jag erfor, hade på sluttningarna av dessa ned mot kärret gjorts talrika fynd från stenåldern. Enligt rättaren å Emtöholms egendom, varunder kärret hör, vilken själv gjort en stor del av fynden, hade de flesta hittats på ett begränsat område invid kärrets sydligaste del, 5 —10 m. över dess yta, som här befann sig 0,75 à 1 m. högre än vattenytan i sjön, fig. 1. I ett å den utpekade nivån befintligt grustag syntes en intill ett par decimeter mäktig kolrand, 7 à 8 m. över kärrytan, överlagrad av c. 2 dm.—$^{1}/_{2}$ m. sand. I kolranden, varav en bit

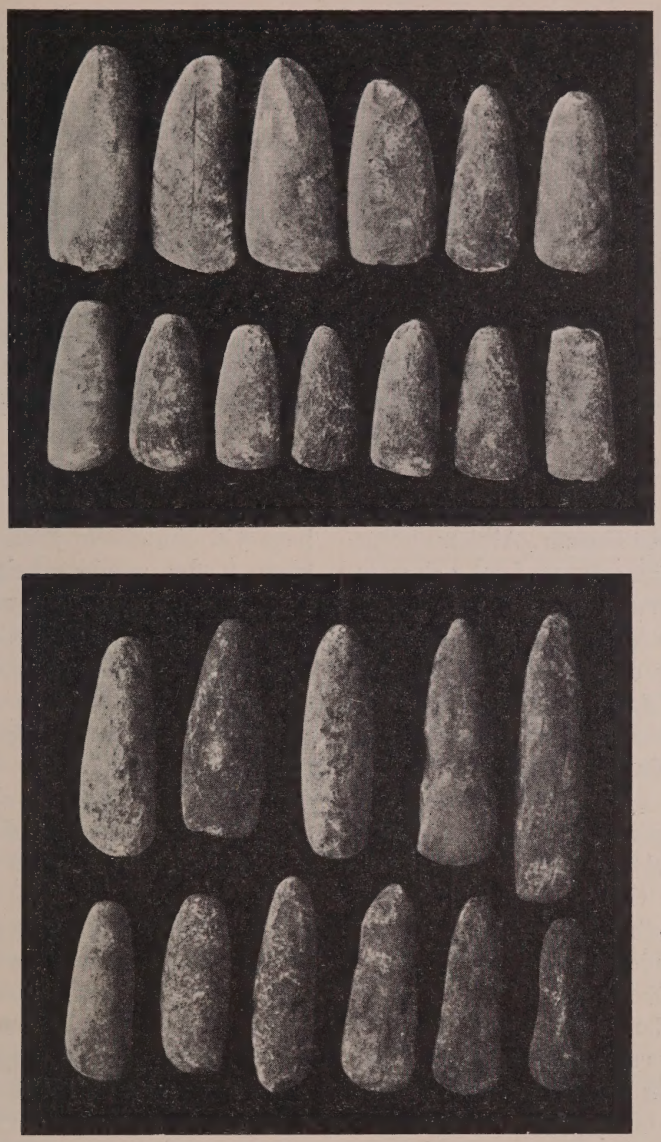

FIG. 2—25. STENYXOR FRÅN EMTENBOPLATSERNA. SKALA NÄRA 1/4.

genomsöktes och som möjligen utgjorde ett boplatslager, anträffades talrika skörbrända stenar, delvis flata och ditförda från annat håll, däremot inga fornsaker.

En stor del av stenåldersfynden finnas i den förre innehavarens av Emtöholm, godsägare P. J. Hollertz' i Grimsum ägo, medan enligt uppgift av denne en mängd tidigare gjorda fynd skall hava sålts dels till en Jansé i Valdemarsvik, dels till en pastor

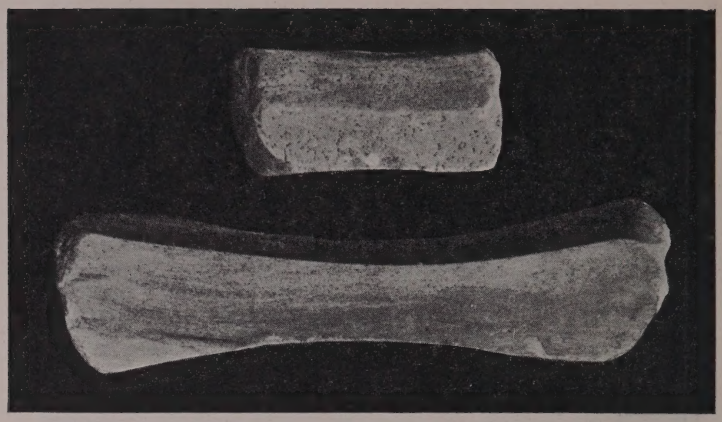

FIG. 26—27. SLIPSTENAR FRÅN EMTENBOPLATSERNA. C:A $^1/_3$ AV NAT. STORL.

Wätter, förr bosatt i Gusum. Alltjämt göras emellertid vid plöjningen nya fynd, och själv erhöll jag av rättaren å Emtöholm några av honom nyligen å denna plats funna stenyxor. Ett par av dessa, jämte flertalet av de i herr Hollertz' ägo befintliga stenyxorna härifrån[1], som beredvilligt erhållits till låns för fotografering, finnas avbildade å vidstående figurer, fig. 2—25. Som dessa visa, utgöras de på ett par undantag när av skafthålslösa yxor av delvis mycket åldriga typer. Enligt vad docent G. Ekholm, för vilken jag visat samlingen, godhetsfullt meddelat, erbjuder den en påfallande motsvarighet till materialet från Ramsjöboplatsen i Uppland, som där skall beteckna det äldsta boplatsstadiet och överhuvud de äldsta spår av människan i Uppland[2]. Typologiskt motsvarar den i materialet från Emtöholm representerade »Ramsjötypen» enligt Ekholm början av den yngre skandinaviska stenåldern. Jämte stenyxor hava vid Emtöholm även slipstenar hittats, varav tvenne avbildas i fig. 26 och 27, däremot ingen keramik — också det en överensstämmelse med Ramsjöboplatsen.

Emtöholmsboplatsen eller -boplatserna — ty sannolikt hava flera funnits å sluttningarna ned mot viken — som alltså likt Ramsjöboplatsen i Uppland torde leda sitt ursprung från början av den yngre skandinaviska stenåldern, hava, som av det sagda framgår, befunnit sig omkring 6—11 m. högre än Byngarns och Emtens nuvarande vattenspegel, motsvarande c. 35—40 m. ö. h.

Om boplatsernas relationer till det samtida baltiska havet lämnar studiet av det nedanför desamma liggande Emtöholmskärrets lagerföljd en del upplysningar, varför jag nu övergår till att i korthet skildra denna.

Den meddelade profilen, som är grundad på grävningar och borrningar, fig. 28., utgår från platsen nedanför det omtalade kollagret och de flesta stenåldersfynden och är dragen mot NNV ut till sjön.

Underlaget utgöres åtminstone i huvudsak av sand, varpå följer ett i allmänhet föga mäktigt lager blåsvart, smörig lera. Där-

[1] Herr Hollertz' samling från Emtöholm innehöll 35 skafthålslösa yxor, åtminstone huvudsakligen av grönstenar av samma slag, som funnos i trakten i block, 1 tunnackig flintyxa samt 3 skafthålsyxor (därav en defekt), slutligen 2 brynstenar.

[2] G. Ekholm, Studier i Upplands bebyggelsehistoria. 1. Stenåldern. — Upps. Univ. Årsskr. 1916. — Uppsala 1915.

ver följer en vanligen omkring halvmeterdjup lergyttja, som dock i södra delen skiljes från leran av ett över denna utsvämmat sandlager (vari vid punkt 3 träffats en frukt av säv, Scirpus lacustris). Diatomacéfloran å olika nivåer i lergyttjan, vari vid p. 5 ett flertal frön av natesärven (Najas marina f. typica) erhållits, hade (vid p. 3) enligt doktor Astrid Cleve-Eulers bestämningar denna sammansättning:[1]

Meter under ytan	2,25	2,00	1,75
B. *Amphora commutata*			r
B. » *mexicana*			r
FB. » *ovalis*	r		
B. *Caloneis formosa*			r
B. *Campylodiscus clypeus* . . .		+	+
B. » *echineis* . . .		+	+
A. » *hibernicus* . .	r		
A. » *noricus* . . .	r		
A. *Diploneis elliptica* v. *ladogensis*	r	r	
FB. *Epithemia sorex*	r		
FB. » *turgida*	r	r	+
FB. » *Zebra*	+	r	
A. *Eunotia Clevei*	+	r	
A. *Gyrosigma attenuatum* . . .	+		
A. » *Kützingii* . . .	+		
A. *Melosira arenaria*	+		rr
A. » *helvetica*	+		
B. *Navicula peregrinoides* . . .			r
B. » *punctulata* v. *cluthensis*			r
B. *Nitzshia circumsuta*			+
BF. » *scalaris*	r	+	+
BF. » *Tryblionella* . . .		r	
F. *Pinnularia nobilis*	r	+	
F. » *viridis*	+	c	
F. *Stauroneis anceps* v. *fossilis*	r		
B. *Suriella striratula*		r	
F. » *tenera* v. *nervosa* .	r		

Ett generalprov från lergyttjan innehöll utom nu nämnda även följande brackvattens- (och marina) arter: Chaetoceras sp. (marin art:sporer), Diplones coffeiformis, D. Smithii v. rhombica (+), Mastogloia Braunii (+), M. elliptica (r), M. elliptica v. punctata (r), M. Smithii (r), M. Smithii v. amphicephala (r), Rhoicosphenia curvata.

Pollenfloran i lergyttjan i samma prov som ovanstående diatomacéflora samt å olika nivåer i den överliggande lövskogstorven och skogskärrmyllan var denna:[2]

Lager	Lergyttja			Alskogstorv	Skogskärrmylla	
Meter under ytan	2,25	2,00	1,75	1,5	1,0	0,3
	%	%	%	%	%	%
Betula	6	9	12	2	65	50
Picea	—	—	2	—	1	1
Pinus	88	83	62	82	26	40
Quercus	1	4	9	3	5	5
Tilia	—	—	12	12	2	3
Ulmus	5	4	3	1	1	1
Alnus	15	22	33	138	76	14
Corylus	15	16	36	10	38	1
Antal pollen . .	107	157	178	270	175	174

Närmast sjön inskjuter mellan den här mycket hydrofila alskogstorven och lergyttjan en dyig detritusgyttja, som vid p. 10 visat sig innehålla fruktrester av sjönöten (Trapa natans) jämte fruktgömmen av slokstarren (Cares pseudocyperus) m. m.[3]

[1] B= brackvattensarter, BF = brack-färskvattensarter FB= färsk-brackvattensarter, F= färskvattensarter, A= arenariaarter (f. d. »ancylusformer»); c=allmän, + = tämligen allmän, r=sällsynt, rr = mycket sällsynt (enstaka).

[2] Alnus och Corylus räknade i procent av (de övriga) skogsträdens pollensumma.

[3] Kontakten mellan alskogstorven och detritusgyttjan befann sig vid p. 9 och 10 c. 1,5 m. under vattenytan, vid p. 11 c. 2 m. därunder. Vid p. 8 hade detritus-

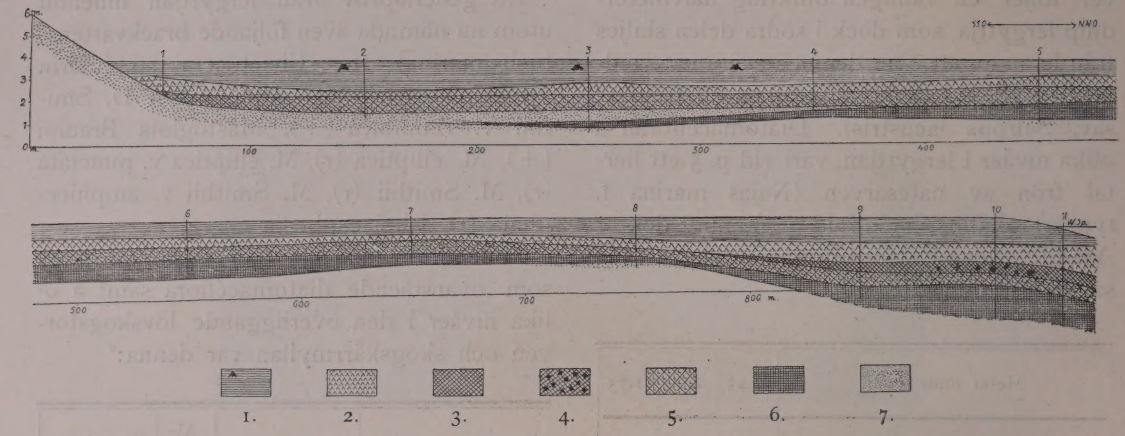

FIG. 28. PROFIL GENOM EMTÖHOLMSKÄRRET. 1. SKOGSKÄRRTORV. 2. ALSKOGSTORV. 3. DETRITUSGYTTJA. 4. DETRITUSGYTTJA MED TRAPA NATANS. 5. LERGYTTJA, BALTISK. 6. LERA, BALTISK. 7. SAND.

Icke så alldeles lätt, men av vikt i synnerhet för frågan om nordgränsen för Litorinahavets transgression och därmed också för frågan om Emtenboplatsernas relationer till Östersjöns utvecklingsskeden, är en rätt tolkning av nu i korthet skildrade lagerföljd. Av stort intresse är förhållandet, att den fullkomligt homogena lergyttjan, vari inga spår av diskordans kunnat upptäckas, i sin undre del innehåller en så gott som ren färskvattensdiatomacéflora, karakteriserad av den i synnerhet för Ancylussjön karakteristiska arenariafloran och speciellt av Eunotia Clevei, medan högre upp i samma lager en alltmer utpräglad litorinal brackvattensdiatomacéflora blir rådande, präglad av Campylodiscus clypeus och echineis jämte Nitzschia scalaris, som dock sparsamt visade sig redan i undre delen tillsammans med färskvattensfloran. Som tabellen visar, var proportionen mellan Eunotia Clevei, Ancylussjöns senaste och jämte Ancylus fluviatilis kanske mest karakteristiska representant, och Nitzschia scalaris, Litorinahavets — som H. Lindberg påpekat[1] — förpost, i undre delen av lergyttjan: tämligen allmän — sällsynt, medan 25 cm. högre rollerna omkastats.

Har emellertid lergyttjans Clevei-horisont bildats i Ancylussjöns, dess Clypeus-horisont i Litorinahavets vatten, måste detta förutsätta, dels att Ancylussjöns regression icke nått under Emtens ursprungliga nivå, 30 à 31 m. ö. h., innan Litorinahavets transgression begynte, dels att denna — såvida någon transgression överhuvud förekommit — varit högst obetydlig, på sin höjd omfattande några meter.

Sandskiktet, som delvis skiljer lergyttjan från den underlagrande leran, skulle under sådana förhållanden vara s. k. »distalt strandgrus»,[2] avsatt på jämförelsevis djupt vatten, när Ancylussjöns vågor började bearbeta kringliggande åsryggar.

gyttjan utkilat och alskogstorv vilade på (den baltiska) lergyttjan c. 1 m. under vattenytan i sjön.

[1] Se t. ex. H. Lindberg, Vilka vittnesbörd lämnar fytopaleontologien om vårt lands och dess floras utvecklingshistoria sedan istiden etc. — Öfv. af Finska Vet. Soc. Förh. Bd. LVIII. Avd. C. N:r 2. 1916.

[2] Jfr B. Halden, Om torvmossar och marina sediment inom norra Hälsinglands litorinaområde. Ak. avh. S. G. U. Årsbok 1917. s. 8 ff.

En annan, teoretiskt tänkbar tolkning vore emellertid, att hela lergyttjelagret avsatts under Litorinahavets ponerade transgression, medan sandlagret betecknar en diskordans mellan ancylus- och litorinalagren. Men huru då förklara Cleveifloran i lergyttjans undre del? Att den skulle härröra från vid transgressionen förstörda och omlagrade ancyluslager, motsäges såväl därav, att den associationsartade diatomacéfloran ej visar spår av omlagring vare sig i konsistens eller sammansättning, som av det orimliga i, att en ren färskvattensflora kunnat inlagras, om det transgrederande och omlagrande vattnet varit salt eller bräckt. I så fall borde ovillkorligen även salt- eller brackvattensarter hava inmängts.

Ej heller torde Cleveiflorans närvaro kunna förklaras genom antagandet av en utsötning hos Litorinahavet på grund av utfallande vattendrag, då dels inga betydligare vattendrag här mynnat, dels en blandad färsk- och brackvattensflora enligt min erfarenhet brukar förekomma i de baltiska sedimenten även inom sjöbäcken, som utgjort instängda vikar av Litorinahavet, och där vattenrika floder mynnat (så i Roxenbäckenet, som genomströmmats av Motala ströms vattenmassor, och där bl. a. Campylodiscus Clypeus och Surirella striatula tämligen allmänt förekomma i de yngsta baltiska lagren jämte färskvattensformer)[1].

Samma m. fl. skäl tala mot antagandet, att arenariafloran utsvämmats från traktens smärre insjöar, som f. ö. med all sannolikhet icke hyst en så utpräglad arenariaflora och med visshet icke Eunotia Clevei.

Det återstår emellertid ännu en förklaringsmöjlighet baserad på antagandet, att hela lergyttjelagret bildats under en stigande »litorinavåg», nämligen att denna, när den nådde Emtens och Byngarns nivå, ägt så gott som färskt vatten. Litorinahavet skulle m. a. o. då ännu ägt färskt eller i det närmaste färskt vatten i sina ytlager, om än på djupet saltströmmar framgått.

Även denna tolkning, som a priori kunde synes ha åtskilligt, som talade för sig, har jag måst överge, huvudsakligen på grund av erfarenheter från närgränsande sjöbäcken å lägre nivåer. I dessa förekommer mångenstädes på samma sätt som i Emtenbäckenet ett sandlager i de baltiska sedimenten. Men medan dessa å relativt höga nivåer över havet liksom i Emten närmast över sandlagret innehålla arenariaflora (ej sällan med Eunotia Clevei, såsom i Ravenäskärret vid Vindomen c. 24 m. ö. h. och i Björnsholmskärret vid Rammen c. 26 m. ö. h.), har jag å låga nivåer (såsom i Måsebokärret c. 11 m. ö. h.) funnit utpräglad brackvattensflora omedelbart över eller redan i sandlagret. — Detta, som det vill synas, generella förhållande inom sjöbäcken, där dylika sandlager kommit till utbildning, torde visa, att dessa icke gärna kunna markera regressions- resp. transgressionsplanet vid en ponerad nivåförändring hos Balticums vatten på övergången mellan Ancylus- och Litorinastadiet. I så fall borde nämligen förhållandet varit ett motsatt det i själva verket förekommande: arenariazonen ovan sandlagret borde varit mäktigast å de lägre nivåerna och utkilat eller åtminstone tunnat ut upp emot de högre. Mot transgressionshypotesen tala dessutom flera andra skäl, såsom frånvaron av alla vittringsfenomen (såväl i Emtöholmskärret som å övriga lokaler) i och under sandlagret samt förhållandet, att de åtminstone i huvudsak sedentära diatomacéassociationerna ovan sandlagret icke vittna om ett i början grundare och sedan djupare vatten utan snarare tvärtom. — Sandlagret i fråga, som således ej är synkront å resp.

[1] Samma erfarenhet har H. Lindberg gjort i Finland (l. c. s. 13).

lokaler utan av yngre datum, ju närmare havsytan man kommer, måste sålunda — och även i Emten — vara distalt strandgrus, utsköljt på relativt djupt vatten, när omgivande höjder begynte bearbetas av vågorna, medan överliggande lergyttjesediment bildats å grundare vatten, då den öppna fjärden övergått till en skyddad vik[1].

Övergången från Ancylussjöns färska till Litorinahavets salta eller bräckta vatten, synes alltså hava försiggått, innan Balticums yta sjunkit under Emtens och Byngarns nivå, medan nämnda sjöar utgjort en vik av det baltiska havet. Att dettas yta vid tiden för ifrågavarande omslag stått endast några meter över de nämnda sjöarnas nivå synes vidare omedelbart framgå såväl av de gyttjiga baltiska sedimentens karaktär av vik- eller lagunavlagring[1] i Emtöholmskärret som av diatomacéflorans beskaffenhet. Enligt erfarenhet från nutiden förekomma nämligen dylika diatomacéassociationer på några få, högst 10 m. djupt vatten och Clypeus-Nitzschia scalaris-floran snarast å något grundare vatten än arenariafloran[2].

Genom noggranna undersökningar av små närgränsande sjöbäcken anser jag mig även ha närmare kunnat bestämma den nivå, vid vilken omslaget i fråga inträffat, till c. 37 m. över nuvarande havsyta, alltså 6 à 7 m. över Emtennivån. Inemot denna höjd över havet finnes nämligen den om minst c. 0.03 % salthalt hos vattnet vittnande Clypeusfloran[3] allmänt representerad i sjöarnas baltiska lager (högst i Lövdalensjön, ursprungligen c. 36 m. ö. h., c. 3 km. SO om Emten), medan den förgäves eftersökts inom högre belägna sjöbäcken (fr. o. m. Lovisebergsgölen 37 à 38 m. ö. h., ett par km. sydligare). Att märka är emellertid, att i sistnämnda sjöars yngsta baltiska sediment upp till Lillsjön[1], c. 42 m. ö. h., några om begynnande, ytterst svag sälta skvallrande Mastogloiaarter anträffats.

Då man ej, som jag i det föregående sökt motivera, torde kunna räkna med ett över Emtenbäckenet transgrederande, i sina ytlager färskt Litorinahav, synes enda förklaringen till det nämnda förhållandet — som f. ö. möter hela vägen ned mot Västervikstrakten men ej, såvitt jag kunnat finna, sydligare — vara den, att under ett successivt sjunkande Balticum dettas vatten vid c. 42 m:snivån eller något dessförinnan begynt erhålla en ytterligt svag salthalt som vid c. 37 m:s nivån blir otvetydig, uppgående till minst c. 0,03 %.

Enligt denna tolkning, som jag i vissa punkter utförligare sökt utveckla och motivera i en annan uppsats[2], skulle sålunda Clypeusflorans gräns eller kort och gott Clypeusgränsen, som jag identifierar med litorinagränsen, i Östergötland icke markera en transgression, som väl hittills i allmänhet antagits, utan hava utbildats under ett i stort sett sjunkande vattenstånd. Härav följer, att nämnda gräns bör förskriva sig från Litorinahavets äldsta skede samt Mastogloiazonen från övergångsskedet mellan Ancylus- och Litorinahaven[3].

Nordligast i Västervikstrakten tror jag mig hava funnit svaga, dock osäkra spår efter en försiggången ringa oscillation av Balti-

[1] Jfr Halden l. c. Undantagsvis kunna givetvis sandlager hava uppkommit även på annat sätt.

[2] Rörande Clypeusfloran se t. ex. C. H. Ostenfeld, Randersdalens Plantevækst i A. C. Johansen etc., Randers fjords naturhistorie. — København 1918. Rörande arenariafloran, se A. Cleve-Euler, Cyclotella bodanica i Ancylussjön etc. — Geol. För. Förh. Bd 33, Stockholm 1911, samt H. Lindberg l. c. m. fl.

[3] Se Ostenfeld l. c.

[1] Den lilla sjön med höjdsiffran 140 (fot) ett par km. OSO om Valdemarsvik.

[2] U. Sundelin, Über die spätquartäre Geschichte der Küstengegenden Östergötlands und Smålands. — Bull. of the Geol. Instit. of Uppsala. 1919.

[3] Jfr härmed H. Lindberg (l. c. s. 27 m. fl.), som på delvis liknande grunder anser uteslutet, att någon litorinatransgression förekommit i Finland.

cums yta på övergången mellan de bägge skedena. Fullt säkra äro spåren först i Påskallavik- och Mönsteråstrakten.

Är min nu hävdade uppfattning riktig, följer därav, att de just omkring Clypeus-litorinagränsen (35—40 m. ö. h.) befintliga Emtenboplatserna, såvida de varit havsstrandboplatser, förskriva sig från samma eller en obetydligt senare tid, d. v. s. början av litorinatiden. — Att boplatserna vid Emten verkligen varit belägna vid havsstranden torde vara otvivelaktigt. Härför tala samma skäl, som av Ekholm anföras för, att Ramsjöboplatsen varit en strandboplats, och som av honom anses avgörande[1]. Icke blott vad materialet beträffar utan även beträffande läget överensstämma Emtenboplatserna på ett slående sätt med Ramsjöboplatsen. Visserligen uppges denna av Ekholm (l. c.) ligga vid c. 82 % av litorinagränsen enligt Munthes approximativa uppskattning av denna i Vittingetrakten, varest Ramsjöboplatsen är belägen. Enligt min förmodan är emellertid denna Munthes bestämning för hög, åtminstone om litorinagränsen, som jag gjort, identifieras med Clypeusgränsen. Jag har nämligen funnit denna i mellersta Östergötland ligga omkring 15 m. lägre än Munthes extrapolerade värden[2], och om en motsvarande reduktion göres för de på samma sätt erhållna värdena för litorinagränsen i Vittingetrakten, får man litorinagränsen och Ramsjöboplatsen att ligga på ungefär samma höjd över havet (något mer än 60 m. ö. h.). Läget i förhållande till Clypeus-litorinagränsen torde alltså vara i det närmaste detsamma för den uppländska och östgötska boplatsen.

Men även i fråga om det topografiska läget i allmänhet råder stor överensstämmelse mellan de bägge boplatslokalerna. Liksom Ramsjöboplatsen (l. c.) hava nämligen Emtenboplatserna legat innanför en skyddande barriär av större öar i öster. Från Emten och platsen för därvarande boplatser leder ett lågt och trångt pass, kallat Ramelbopasset, ned till Valdemarsviken, 1/2 mil söder därom, se fig. 1. Härifrån sköt vid början av litorinatiden en vik av havet upp mot Emten, som då utgjorde innersta delen av en norr ifrån över Strålången nedträngande havsvik. Även via Tostebosjön torde ett trängre sund från nordost hava nått in till Emtenviken. Boplatserna torde därför hava legat på nordsidan av ett näs mellan norr och söder ifrån inträngande vikar av det baltiska havet.

Som pollentabellen synes utvisa, växte i vikens omgivning under början av litorinatiden och alltså även under boplatstiden tall, björk, al och hassel samt troligen mer sparsamt ädla lövträd, varibland almen till en början synes ha spelat en framskjuten roll. I Cleveizonen dominerar sålunda almpollen över ekpollen, i Clypeuszonens undre del äro de jämnspelta, men i dess övre del har ekpollenet blivit vida allmännare. Här är den ädla lövträdsflorans pollenhalt som rikast, nående 24 % av trädpollensumman. Antagligen kläddes vid denna tid, då havet vek undan från boplatsviken, sluttningarna ned mot denna av en rik lövängsvegetation av sydlig prägel. När Emten-Byngarn vid ett landhöjningsstadium svarande mot c. 83 % av Clypeusgränsen isolerades från sambandet med havet, flyttades havsstranden till 4 à 5 km. norr om boplatslokalen, och mellan denna och den nybildade sjön uppkom ett kilometerlångt skogskärr med al samt senare tall och slutligen björk.

Samtidigt torde sjönöten (Trapa natans) hava inkommit i den nybildade sjön, möjligen ditförd av stenåldersmänniskorna, me-

[1] G. Ekholm l. c. samt G. Ekholm, Upplands äldsta bebyggelse. Ett bidrag till Mälardalens bebyggelsehistoria. — Ymer 1913.

[2] Se H. Munthe, Studies in the Late-Quaternary history of Southern Sweden. — G. F. F. Bd 32. 1910.

dan den vackra slokstarren (Carex pseudocyperus) inkräktade sjöns stränder — bägge arterna gynnade av litorinatidens milda klimat, som nu brutit in.

Av de avbildade slipstenarna var den större, oskadade, förfärdigad av en ljuslätt, finkornig kvartsit, fullkomligt lik Västerviks-kvartsiten, som först i trakterna söder om Valdemarsvik anstår. Detta tyder på, att boplatsfolket haft förbindelser söder ut och måhända kommit från detta håll.

När Emten-Byngarn isolerades från havet, var väl Emtenboplatsernas saga all, ehuru människor alltjämt även under stenålderns senare skeden torde ha levat vid eller i närheten av de forna strandboplatserna, medan havsstranden flyttades allt längre mot norr, öster och söder. Härom vittna de sporadiska fynd av skafthålsyxor, som här gjorts. Men huruvida dessa stenåldersmänniskor va$_{ri}$t ättlingar av det vid litorinatidens början inkomna boplatsfolket eller ej — därom kan ej jag döma.

Såvida min uppfattning är riktig, att stenåldersboplatserna vid Emten tillhöra övergångsskedet mellan ancylus- och litorinatid, blir också sannolikheten stor, att Östergötland även under ancylustid hyst en om ock gles jägare- och fiskarebefolkning. I samma riktning pekar också Munthes benredskapsfynd i förmodad ancyluslera vid Tångstad nära Norsholm, 4 mil VNV om Emtenboplatserna samt det av Arne beskrivna boplatsfyndet från den äldre stenåldern vid Åby Fyrbondegård nära Alvastra[1].

[1] H. Munthe, Om fyndet av ett benredskap i Ancyluslera nära Norsholm i Östergötland. — Öfv. af K. V. A. H. 1895. N:o 3. T. J. Arne, Ett fynd från den äldre stenåldern i Östergötland. — Medd. från Österg. Fornm.-fören. 1905. Jfr. ock S. Lindqvist, Nordens benålder etc. — Rig 1918. — Att jag icke kan dela uppfattningen om en i Mälardalen försiggången transgression av Litorinahavet (l. c. s. 78) framgår av det ovan anförda.

ETT »LANDSARKIV» FRÅN MEDELTIDEN.

ETT BIDRAG TILL DET SVENSKA ARKIVVÄSENDETS HISTORIA

AV

JOSEF SANDSTRÖM.

Genom hela medeltiden bevarade landskapen (»landen») en betydande del av sin självständighet gentemot enhetsstaten, representerad av konungamakten. Icke minst gäller detta om unionsstridernas skede under medeltidens sista hundra år. Landskapsmenigheterna uppträda som politiska enheter, de uppträda som förhandlande och fördragsslutande parter såväl sinsemellan som gentemot centralmaktens representanter, vare sig dessa voro unionskonungar eller det nationella partiets chefer såsom riksföreståndare.

Det är helt naturligt att kring landskapsmyndigheterna, landsting och lagmän, efter hand uppstodo samlingar av urkunder och aktstycken, ett slags landsarkiv sålunda, där även handlingar av politisk betydelse voro företrädda. Medeltiden torde helt visst ha haft sina landsarkiv eller embryon därtill likaväl som det kring centralmaktens representanter uppstod likadana samlingar av urkunder och handlingar, som utgjorde rikets arkiv eller riksarkivet.

När termerna riks- och landsarkiv här användas, må man helt naturligt icke tänka sig förhållandena i analogi med vår tids arkivväsen. Den svenska arkivvården var icke blott under medeltiden utan långt senare högst outvecklad, eller rättare en rationell arkivvård i nutidsmening saknades totalt. Av det medeltida riksarkivet finnes blott helt föga bevarat till våra dagar.[1] Av de medeltida landsarkiven återstår kanske ännu mindre, i varje fall av handlingar i sitt ursprungliga arkivaliska sammanhang. Att åtskilliga *disjecta membra* från de medeltida landsarkiven förekomma i våra offentliga bibliotek och arkiv, likaväl som sådana från medeltida härads-, kyrko- och klosterarkiv, är obestridligt.[2]

Om offentliga arkivaliers förvaring under medeltiden är just icke mycket känt. I ett i maj 1340 eller något annat år på 1340-talet upprättat inventarium över saker tillhöriga den kungliga skattkammaren upptagas ett »scrinium litterarium, Item duo askæ in quibus littere domine regis sunt. Item unum scrinium in quibus (ɔ:quo) sunt littere regis

---

[1] Severin Bergh: Svenska Riksarkivet 1618—1837, sid. 1 och där anförd litteratur (Meddel. fr. Sv. R. A., ny följd, II: 5).

[2] Som ett ex. må nämnas ett nu i riksarkivet förvarat brev från Sten Sture och rådet, härrörande från något av åren 1647—1486 och ställt till allmogen i Ångermanland, rörande fisket i Ångermanälven. Detta brev, som till riksarkivet kommit såsom deposition från Vitterhetsakademien, har enligt påteckning i äldre tid förvarats i Nora kyrka i Ångermanland. Ett annat exempel är det i Uppsala universitetsbibl. befintliga brevet från Dalarnes till Hälsinglands allmoge den 12 april 1531, som är tryckt i Dipl. Dalek. n:r 472.

quas personaliter bene scit».[1] Riksarkivet äger ännu i behåll en förteckning över statshandlingar, vilken sannolikt påbörjats någon gång under 1400-talets senare del och fortsatts under 1500-talets första decennium.[2] Båda dessa handlingar visa, att det kungliga kansliets brev och urkunder förvarades i skrin, askar och byttor, detta säkerligen av skäl att de på så sätt voro lättast transportabla. Riksstyrelsen var ju ännu, liksom långt senare, icke förlagd till viss plats. Konungar och riksföreståndare vistades ofta på resande fot eller upphöllo sig än på det ena än på det andra av kronans slott och gårdar. Deras kansli följde dem och de rikshandlingar, som behövdes, följde med kansliet. Andra delar av rikshandlingarna synas mot medeltidens slut hava förvarats i Strängnäs av biskopen därstädes i hans egenskap av rikskansler, så torde ha varit fallet åtminstone med *registrum regni*.[3]

Ännu mindre känner man om förvaringen under medeltiden av de arkiv, som här karakteriserats som »landsarkiv». I senare tid omtalas »landskistor» likaväl som »häradskistor».[4] Om »landskistor» existerade under medeltiden är mig obekant, i varje fall saknas ordet i Söderwalls ordbok. »Häradskista» omtalas däremot i ett brev av 1507.[5]

[1] Dipl. suec. n:r 3484.

[2] Tryckt i Medd. fr. Sv. R. A. band. 1, h. 2, sid 35 ff.

[3] Se »Anteckningar om Registrum regni eller Sveriges äldsta Riksregistratur», ibid., sid. 45 ff.

[4] Vid lagmanstinget med Bergs tingslag i Härjedals läns lagsaga den 12 febr. 1719 berättade på förfrågan kronofogden och nämnden, att hela Jämtland hade en landskista, som stod å häradshövdingebostället i Brunflo s:n, vari alla tingslagsprotokollen och alla denna provinsen angående dokumenter efter ett upprättat inventarium vore förvarade. Dessutom hade tingslaget en kista, som stod i Bergs kyrka. R. A. Renov. lagmansrättsdombok n:r 48.

[5] Styffe: Bidr. Sk. Hist. V, sid. 204. — Hemming Gadh sänder Svante Sture en handling, som han funnit »i Wasmerlösa hæredz kisto her i Möre». Wasmolösa är en by i Ljungby s:n i Södra Möre. Kistan har sålunda i detta fall icke stått i kyrkan utan har troligen förvarats hos någon av nämnden.

Långt in i nyare tiden hade det svenska centrala arkivväsendet, i detta fall närmast riksarkivet, även sedan det med 1618 års kansliordning fått en organisation, att kämpa mot de svårigheter, som uppkommo genom den inrotade vanan hos högre ämbets- och tjänstemän att sammanblanda offentliga och enskilda handlingar, att behålla även de förra hos sig.[1] I mångdubbelt högre grad har detta, som ur vår tids synpunkt måste betecknas som en ovana, praktiserats under en tid, då ett offentligt arkivväsen var ett okänt begrepp. Man torde sålunda utan vidare kunna antaga, att i många fall, kanske de flesta, de handlingar, som utgjorde eller kanske rättare bort utgöra resp. landskaps arkiv, under medeltiden förvarats och innehafts av de stormän, som vore landskapens lagmän. Dessa handlingar ha förvarats tillsammans med deras enskilda och ha med dem delat öde, d. v. s. de ha i regel försvunnit. Det historiska intresset förefanns knappast ens som kuriositetsintresse i tillräcklig grad för att skaffa de gamla handlingarna skydd och vård, sedan de icke längre hade praktisktpersonlig betydelse. Det beror knappast av en tillfällighet, att åtkomsthandlingar och dylika så dominera bland de bevarade medeltida handlingarna, ej heller torde man kunna förklara detta förhållande ensamt därmed, att just överlåtelser av egendom och dylikt företrädesvis blevo föremål för skriftlig uppteckning på en tid, när skrift- och läskunnigheten var så föga utbredd. Även om detta slags handlingar övervägt, ha dock proportionerna säkerligen icke från början varit de nu föreliggande.

I andra fall åter har verkligen ett offentligt arkiv bildats, låt vara mycket primitivt ur modern synpunkt. Handlingarna torde i detta fall ha stått under vård och förvaring av lands-

[1] Se härom Severin Bergh, a. a. sid. 371 ff.

tinget genom landstingsnämnden, varvid i regel kyrkorna torde ha använts som arkivlokaler, de voro ju de mest betryggande som stodo till buds.[1] Landstingen upphörde emellertid efter nyare tidens början snart nog i större delen av riket, sedan centralmaktens växande styrka och fastare organisation berövat landskapen deras politiska betydelse och deras självstyrelse.[2] »Landsarkiven», i den mån de förvarades i kyrkorna, kommo därefter att sammansmälta och även dela öde med kyrkoarkiven. Frågan vart de medeltida »landsarkivens» handlingar tagit vägen sammanfaller här med frågan vart kyrkoarkivens medeltidshandlingar överhuvud gått.

Dessa sistnämnda handlingar äro i några fall bevarade i resp. kyrkoarkiv och återfinnas nu i landsarkiven, där icke församlingen fått kungl. tillstånd att t. v. behålla sitt arkiv. I många fall ha de genom vanvård och andra vidriga omständigheter gått förlorade, nyss anfördes ett exempel huru redan på 1500-talet ett medeltidsbrev i Närtuna kyrka var »skamferet af ohyre».[1] I andra fall ha kyrkornas medeltidshandlingar på olika sätt kommit till offentliga arkiv och bibliotek utan att deras proveniens numera i detalj kan utrönas. I samband med reduktionen av kyrklig egendom under Gustav Vasa insamlades till det kungl. kansliet massor av medeltidshandlingar från kyrkor, kloster etc. Insamlandet skedde i och för reduktionen, sålunda av praktiska skäl.[2] Den andra stora insamlingen företogs i vetenskapligt intresse av 1600-talets antikvarier. Genom dessa insamlingar har större delen av Riksarkivets medeltidshandlingar inkommit till arkivet.[3]

Med det sagda har åsyftats att ge några antydningar om de olika sätt, varpå de gamla »landsarkiven» liksom så många andra svenska arkiv upplösts eller gått förlorade. Det är måhända under sådana omständigheter av intresse att kunna påpeka att åtminstone rester av ett medeltida »landsarkiv» ännu finnas bevarade *in situ* för att begagna en inom arkeologien gängse term.

I Stora Tuna kyrkoarkiv finnas två voly-

[1] Kyrkorna voro, såsom ännu bevarade upplysningar ge vid handen, i äldre tid synnerligen ofta använda såsom lokaler för även andra arkiv än kyrko- och sockenarkiven. Ett exempel må anföras. I ett brev den 20 april 1551 innehållande förbud mot olaga vattenbyggnader i Närtuna-ån och ställt till frälsemän, präster och allmoge i Långhundra och Säminghundra härader samt Åkers skeppslag (orig. i Uppsala landsarkiv: Närtuna kyrkoarkiv, ser. P, n:r 1. Jfr Gustav I:s Reg. 22, sid. 154 f.) åberopar konungen Sveriges konungars och deras råds »brev och skrifteliga befallningar, som ligga tillstädes uti Närtuna kyrka». Av dessa medeltida brev finnes numera blott i behåll ett Karl Knutsons brev av den 3 maj 1455 (orig. å pergament, nu i Uppsala landsarkiv). De äldsta kända av de övriga äro två brev från 1324 (Dipl. Suec. n:r 2,465—66.) I en avskriftssamling i R. A. förekommer en anteckning av Hogenskild Bielkes hand att ett av dessa brev då fanns kvar i Närtuna, »dogh skamferet af ohyre». (Dipl. Suec. 5, sid. 49, noten.) Detta och flera brev borttogos omkring 1650 från Närtuna kyrka av en Gustav Gustavssons av Vasaborg tjänare och kunde sedan icke återfås (Dipl. Suec. 3 sid. 649, noten). Av det anförda torde man med all sannolikhet kunna sluta, att dessa brev redan under medeltiden förvarades i Närtuna kyrka.

[2] Landstingen i medeltida betydelse, om ock med reellt taget inskränkt befogenhet, synes ha fortsatt i Norrland åtminstone vid mitten av 1600-talet. (Landstingsprotokoll för Norrland finnes i såväl Riksarkivet som Uppsala landsarkiv.) I en skrivelse till K. Maj:t aug. 1671 förfrågade sig landshövdingen i Gävle, huru han skulle förfara med allmogens besvär, sedan K. Maj:t genom 1670 års riksrådskommission upphäft »det gamla maneret uti Västernorlanden med landstings hållande» (Gävle landskanslis registratur 1670-71. Uppsala landsarkiv.) Landsting förekommo, fast med ändrade befogenheter och uppgifter, ännu på 1700-talet i Norrland.

[1] Det var icke blott lokalarkiven, som voro utsatta för sådana vådor. I en kungl. fullmakt från år 1599 för Johan Jöransson Rosenhane att vara »Riksens öfverste secretarius» heter det, att det »fast oskickeligen tillgår» med handlingarna i rikskansliet. En del av dessa handlingar hade under föregående år av dem, som vårdat dem, blivit »förrychte», och «the som ähre igen liggie och förderfwes af stoft och marck», (damm och mask). Medd. fr. Sv. R. A. band I, h. 1, sid. 50.

[2] Rasmus Ludvigsson hade i uppdrag att »intage udi Richsens förwaringh alle Kyrkiers och Clösters breff». Se Peder Månsson Utters memorial om Rasmus Ludvigssons befattning med rikets handlingar (Tr. i Medd. fr. Sv. R. A. band I, h. 1, sid. 46 ff.)

[3] Severin Bergh: a. a. sid. 1, not 1.

mer, vilka bland handlingar av skiftande innehåll, härstammande från olika tider, även innesluta en serie originalbrev från senare delen av 1400- och förra delen av 1500-talet, vilka icke hänföra sig till Tuna församling eller kyrka utan äro ställda till Dalarnes landskapsmenighet. I ett par fall finnas bland dessa urkunder även koncept till eller samtida avskrifter av brev utställda av Dalamenigheten.[1] Breven stå i samband med de politiska händelserna under Sturarnes och Gustav I:s tid. Så långt man känner, ha dessa brev förvarats i Stora Tuna kyrka. Prosten Sahlstedt ägnar i sin beskrivning över Stora Tuna även en avdelning åt »hwarjehanda förefallna Handlingar, som antingen hit eller herifrån blifwit utferdada och orten berömligan giordt».[2] De handlingar, varom Sahlstedt talar och varmed han förstår »skrifteliga bref, Resolutioner, förordningar m. m.», äro de i »kyrckans document-giömo» förvarade, varför han redogör, dock utan fullständighet. Han indelar dem i tre grupper: 1. de som ankommit till orten, 2. de som avgått från orten, 3. de »som liksom, inom sielfwa orten, antingen på the ordenteliga LansTing eller wid Commissioners och bewillnings tilfellen m. m. tid efter annan föreluppit, afskiedade och vtgiorde blifwit». Sahlstedts första grupp är sålunda vad på nutida arkivspråk kallas »inkomna handlingar» och den andra koncept till eller avskrifter av utgående skrivelser. Hans tredje grupp för närmast tanken på protokoll. Några sådana ingå emellertid icke i vad som nu finnes kvar av det gamla »landsarkivet», och ser man rätt efter bland Sahlstedts exempel på handlingar tillhörande denna grupp, finner man, att icke heller han haft några sådana att tillgå. Vad han anför såsom exempel är dels i de verkligen föreliggande urkunderna gjorda omnämnanden av landsting m. m. dels också handlingar från senare tid, som icke angå Dalarne såsom landskap men väl Österdalarne eller ock ensamt Tuna s:n.

Förekomsten av dessa handlingar i Tuna kyrkoarkiv har tydligen synts prosten Sahlstedt påfallande. Han finner förklaringen därtill i ortens anseende: »Men therwid komer ock som nogast och granneligast til at bemerckas. Thet ock the skrifwelser, som angådt hela Dahllaget, samt med Bergslagen, äntå til wårt Tuna i synnerhet blifwit stelta; så ock herstädes öpnada, kunngiorda och förwarada. Hwilket med thet sama om sama wår orts anseende wittnar». Detta yttrar han om »Konungars, Regenters och andra förnäma Herra-Männs skrifvelser». I fråga om i kyrkoarkivet befintliga skrivelser från »andra Landskaper, Städer och Magistrater, i synnerhet från Borgmestare och Råd i Stockkolm», vilka äro ställda »till Dahla och Bergsfolcks menigheten», gör han en liknande anmärkning: »The ther ock theraf äro så mycket merckwerdare, at the herstädes stadnat och til äfwentyrs, jemwel her ifrån med swar, vnder meniga Landsens Insegle, hwilket her förwaradt blifwit, bemötta wordna äro.» Som man finner har Sahlstedt varit förklaringen till handlingarnas förekomst i Tuna kyrkoarkiv rätt nära. Vid en jämförelse synes framgå, att alla de urkunder, som omnämnas av Sahlstedt, fortfarande finnas i kyrkoarkivet.[1]

[1] Volymerna äro i en år 1910 upprättad förteckning över kyrkoarkivet upptagna under serien I (skrivelser från myndigheter). De bära numera signa I:1:i och I:1:j. Mellan åren 1877—1909 befunno de sig såsom lån i riksarkivet och ha förut begagnats av Kröningssvärd vid utgivandet av Diplomatarium Dalekarlicum. Stora Tuna församling har på ansökan av K. Maj:t tillsvidare befriats från skyldigheten att till landsarkivet i Uppsala överlämna de äldre delarna av kyrkoarkivet.

[2] Magnus Abr. Sahlstedt: Stora Tuna i Dahlom och Bergom Minnes Döme etc., Stockholm 1743, sid. 211 ff.

[1] Sahlstedt använder för dessa handlingar beteckningen K(yrkans) D(okumentsamling) N(ummer) I (resp. IV) d(okument n:r) 1 o. s. v. Samma signering förekommer

De äldsta hithörande urkunderna äro en grupp brev i samband med den politiska krisen 1497. Sedan herredagen i Stockholm i fastan detta år slutat med öppen brytning mellan riksföreståndaren och rådets unionsvänliga pluralitet, som inkallade konung Hans, och sedan den danska krigsförklaringen kommit, begav sig Sten Sture till Dalarne, där den 4 april landsting sammanträdde vid Tuna. Dalkarlarna ställde sig helt på riksföreståndarens sida. Landstinget, vid vilket även ombud från Gästrikland, Hälsingland, Ångermanland och »all Norlanden» voro närvarande, sände ett varnings- och förmaningsbrev[1] till Stockholms råd och borgerskap, vilka ställt sig på unionistpartiets sida, samt sände även bud och brev till kringliggande landskap med uppmaning att tillsammans med Norrland och Dalarne troget hålla fast vid herr Sten. I vol. I:1:j finnas i original under den gamla signeringen N. IV d.1—5 härpå ingångna svar från Västmanland och Uppland.[2] Av dessa äro frälsets och meniga allmogens i Åkerbo, Snävingen och allt Västmanland brev ställt »alle ware kere wenner och brøder kopperbergxmen, silfbergxmen, jernbergxmen och menige almoghen i alle dalane och sua testelikes Nordlanden». Brevet från Fjärdhundraland jämte Hagunda och Ulleråkers härader är i ungefär samma ordalag ställt till menigheterna i Dalarne och Norrland. De övriga Upplandsbreven åter äro icke uttryckligen ställda till dessa menigheter. De äro öppna brev på de fattade besluten att med Dalarne och Norlanden förbliva i ett »fast och kärligt brödraskap och förbund» till skydd för fäderneslandet och riksföreståndaren.

Från 1500-talets första decennium finnas två skrivelser i behåll. Den ena av dessa är ett brev från borgmästare och råd i Stockholm till »alle kopperbergxmen, sølffbergxmen, jernbergxmen, cronones skattskyllige bønder och mene almoge i dale» Sanct Sigfrids afton (den 14 febr.) 1503, med underrättelse bl. a. därom att Johan Jönsson, slottsfogden i Stockholm, i deras närvaro avfärdats till Dalarne av riksföreståndaren.[1] Det andra brevet är ävenså utfärdat av Stockholms borgmästare och råd.[2] Det är ställt till bergsmän och allmoge i Dalarne och utgör svar å en skrivelse från dessa, utfärdad i Tuna socken den 20 maj samma år. Brevet innehåller en förpliktelse att hålla samman med Dala-allmogen och Svante Sture mot konung Hans samt ett tack för Dalarnes löfte att vid behov komma Stockholm till undsättning.

Därnäst i serien föreligger ett den 9 juli 1511 dagtecknat brev från borgmästare, rådmän och menighet i Stockolm till deras

på urkunderna. Det är sannolikt att signeringen är utförd av Sahlstedt, särskilt som å några handl. även en annan signering förekommer av samma hand, vilken i detta fall icke gärna kan vara någon annan än Sahlstedts. Så finner man t. ex. å orig. till Karl IX:s försäkran av 1607 förutom signeringen N. I. d. 16 även en signering B. B. N. XVII. Denna användes emellertid av Sahlstedt i hans arbete vid citering av i »Bihangs-Bewijs» tryckta aktstycken. Det nu ifrågavarande återfinnes också under n:r 17 därstädes. Vol. I:1:j innehåller i orubbad ordning samlingen N. IV. Däremot innehåller vol. med nuvarande signering I:1:i visserligen huvudsakligen den gamla samlingen N. I men ordningen är bruten och bland de till denna samling hörande handlingarna hava handl. ur andra samlingar införts. Yngsta handling i vol. härrör från år 1772. Volymen har sålunda bundits efter detta år. Båda banden äro fullständigt lika. Handlingarne torde förut ha varit oinbundna, därför talar även i sin mån att de signerats var för sig på sätt som skett.

[1] Tr. hos Styffe: Bidr. Sk. Hist. IV, sid. 219 f.

[2] Breven äro tryckta i Dipl. Dalek. n:ris 160—163, 165.

[1] Gammalt signum N. IV. d. 6. — Tryckt i Dipl. Dalek. n:r 184.

[2] Gammalt signum N. IV. d. 7. — Tryckt i Dipl. Dalek. n:r 212. Brevet är numera stympat, i det att slutet bortklippts eller bortskurits varmed dateringen försvunnit. När Dipl. Dalek. utkom, synes det ännu ha varit oskadat. Dat. är enl. Dipl. Dalek. den 28 juni 1508. Omöjligt är icke att skadan redan vid Diplomatariets utgivande var skedd. I så fall torde Kröningsswärd ha, utan att anmärka förhållandet, supplerat texten efter en i Tuna kyrkas kopiebok (sign. I:1:h) sid. 86 f. befintlig avskrift.

»kiere besorne Brøder och gode besynnerlige wenner kopperbergxmen, Sylfibergxmen, Jernbergxmen, Cronones skatskyllige bønder och menighe almoge som byggia ok boo ij dalane».[1] Dessa underrättas i brevet om det i Stockholm nyligen hållna rådsmötet, erhålla vederläggning på ryktet att konung Hans varit i Stockholmsskären och därvid tillfogat huvudstaden skada, samt uppmanas att troget hålla samman med Stockholms borgerskap i »thet wenlige forbund ock kerl [igha bröderskap],[2] som longliga warit haffuer emellom edra och wore foreldre».

De närmast i tiden följande bevarade originalbreven härröra från Gustav Vasas befrielsekrig. I ett helga kors dag 1520 (trol. $^3/_5$) daterat brev[3] besvarar västgötalagmannen Ture Jönsson Dalarnes i ett brev under landets insegel framställda klagomål över den stora skada, rov och brand, som överginge riket och allmogen, med en uppmaning att underkasta sig konung Kristiern. Han medsänder Västgötaadelns den 25 april till Uppland och Dalarne i enahanda syft utfärdade öppna brev.[4] I detta sammanhang bör påpekas, att originalet av Kristierns Västergötlands menighet givna försäkringsbrev, utfärdat i Köpenhamn palmsöndagen (den 1 april) 1520, finnes bland här berörda handlingar.[5]

I en skrivelse ställd till menigheterna i Dalarne, Hälsingland, Gästrikland och Uppland samt utfärdad i Jönköping den 14 juli 1522 under Jönköpings stads sigill, förklara borgmästare, råd och menighet i denna stad jämte allmogen i Rumlaborgs län såsom svar på ett brev från deras »kære wener och sambundne gode brøder» i Dalarne, att de vilja bevisa riksföreståndaren Gustav Eriksson »hulskap, troskap och mandskap».[1] Enahanda svar och försäkran avgives av Växjö stad och Värend i ett under biskop Ingemars och Växjö stads sigill utfärdat brev den 20 juli samma år.[2]

Från de första åren efter konungavalet föreligga åtskilliga brev. I en skrivelse, daterad Vadstena den 6 januari 1524[3] underrättar konungen »allæ andelige oc werslige som biiggia oc boo vtij alle mene dalana» om den vid mötet i Vadstena beslutade nedsättningen i klippingens värde. Det västgötska upproret föranledde flera skrivelser till Dalarnes menighet[4] med underrättelser och förmaningar till fortsatt trohet mot konungen, två av dessa äro ännu i original bevarade. Det ena är Stockholms borgmästares, råds och menighets brev den 24 april 1529,[5] det andra riksrådets brev därpå följande dag.[6]

[1] Gammalt signum N. IV. d. 8. — Tryckt, liksom de övriga icke fullt nöjaktigt, i Dipl. Dalek. n:r 221.

[2] Originalbrevet är här skadat, det inom klammer stående är hämtat ur avskriften i Tuna kyrkas kopiebok, sid. 57 f.

[3] Gammalt signum N. IV. d. 9. — Tryckt, flerstädes oriktigt, i Dipl. Dalek. n:r 235.

[4] Detta finnes icke längre bevarat, en ofullständig avskrift föreligger dock i Tuna kyrkas kopiebok, sid. 81, återgiven i Dipl. Dalek. n:r 234.

[5] Gammalt signum N. I. d. 1. — Tryckt i Dipl. Dalek. sid. 233 noten. Huru detta brev kommit att hamna här är ej nu möjligt att säga. Möjligen har det översänts för att desto mera övertyga Dala-allmogen om Kristierns goda syften, måhända har det uppsnappats eller ock har det i Kristierns kansli felaktigt expedierats.

[1] Gammalt signum N. IV. d. 10. — Tryckt i Dipl. Dalek. n:r 244.

[2] Gammalt signum N. IV. d. 12. — Tryckt i Dipl. Dalek. n:r 245.

[3] Gammalt signum N. I. d. 3. — Tryckt i Dipl. Dalek. n:r 316 och efter detta i Gustav I:s reg. I sid. 182 f. Dateringen är i båda fallen felaktigt angiven till »feria quinta infra octavas trium regum» etc. Originalet har quarta, skrivet 4:ta. Den arabiska siffran för »fyra» har den under 1400-talet och början av 1500-talet vanliga formen, se Capelli: Lexicon abbreviaturarum (Webers Illustrierte katechismen, n:r 53) sid. 440.

[4] Dipl. Dalek. n:r 429—433, 436.

[5] Gammalt signum N. IV. d. 16. Tryckt i Dipl. Dalek., n:r 431. Brevet numera något skadat, så att lakuner uppstått i texten.

[6] Gammalt signum N. IV. d. 15. — Tryckt i Dipl. Dalek. n:r 433 (jfr Gustav I:s reg. 6, sid. 57). Brevet numera något skadat, varigenom en del av dateringen gått förlorad. Huruvida skadan förefunnits, när Dipl. Dalek. utgavs, låter sig ej säkert avgöras. Osannolikt förefaller det icke. Kröningssvärd har nämligen utelämnat sista ordet i brevet, som genom skadan något stym-

Från klockeupprorets tid föreligga ävenså åtskilliga brev. Vid Tuna landsting den 21 februari 1531 underhandlade konungens sändebud med allmogen om klockornas utlämnande. Därvid nödgades de utfärda en förbindelse till allmogen att, sedan en klocka av varje socken jämte årets kyrkotionde avlämnats till betalning av rikets gäld, så skulle intet ytterligare bidrag till samma ändamål avkrävas den.[1] Den 31 mars samma år avläto borgmästare, råd och menighet i Stockholm till alla de dannemän, som bygga och bo ovan Långheden, en skrivelse i anledning av Dalarnes klagoskrift till konungen rörande klockskatten, messan på svenska och annat.[2] Allmogens klagomål bemötas i brevet och den erinras om sitt av gammalt med Stockholms borgerskap bestående förbund. Mot slutet av året åvägabragtes som bekant en förlikning mellan konungen och Dala-allmogen, sedan den senare begärt tillgift och erbjudit tvåtusen mark i lösen för klockorna. Konungens brev å förlikningen, utfärdat i Stockholm den 7 nov. 1531, finnes i original.[3] Som bekant fick det dock å konungens sida icke bero vid denna förlikning.

Härmed har i korthet redogjorts för serien »inkomna skrivelser». Återstår att med några ord beröra de utgående. Av Dalamenighetens brev, daterat Tuna den 18 febr. 1522, varigenom den förklarar sig icke kunna lida, att någon uppgörelse träffades med ärkebiskop Trolle eller att han tillätes återkomma till riket, finnes en samtida avskrift.[4] Den 2 sept. 1526 utfärdade kopparbergsmän, silvbergsmän, järnbergsmän och meniga allmogen 'över alla dalar' från Tuna landsting under landets sigill en skrivelse till konungen, vari han uppmanades att med hänsyn till befarade utländska stämplingar låta kröna sig snarast möjligt. Denna skrivelse föreligger, av tillägg och ändringar att döma, i koncept.[1] I koncept föreligger likaså bergsmännens och allmogens på Tuna landsting den 6 maj 1529 utfärdade skrivelse till frälsemän, köpstadsmän och allmoge i Västergötland med varningar och förmaningar att avstå från det företagna upproret.[2] Yt-

pats: (in)sigla. Där Kröningsswärd har »under ware signete», torde man böra läsa »under ware signete (oc in)sigla».

[1] Gammalt signum N. IV. d. 19. — Tryckt i Dipl. Dalek. n:r 460, och Gustav I:s Reg. 7, sid. 522.

[2] Gammalt signum N. IV. d. 17. — Tryckt i Dipl. Dalek. n:r 466.

[3] Gammalt signum N. I. d. 5. — Tryckt i Dipl. Dalek. n:r 482. Jfr. Gustav I:s reg., 7, sid. 432.

[4] Gammalt signum N. IV. d. 11. — Tryckt i Dipl. Dalek. n:r 242. Återgivandet är här som ofta eljest ej fullt tillfredsställande, bl. a. därigenom att underprickade ställen i texten dels utelämnats utan anmärkning härom, dels införts utan anmärkning om underprickningen. I ett fall åter har införandet beledsagats av sådan anmärkning. Underprickningarna synas möjligen ge vid handen att ett koncept föreligger. Anmärkas må, att i en samtida, men av annan hand gjord innehållsanteckning a tergo handlingen benämnes kopia. Denna anteckning har utelämnats av Kröningsswärd.

[1] Gammalt signum N. IV. d 13. — Tryckt i Dipl. Dalek. n:r 384 och Gustav I:s reg. 3, sid 414 f.

[2] Gammalt signum N. IV. d. 14. I riksregistraturet finnas införda två skrivelser från Dala-allmogen till västgötarna från våren 1529, i stort sett varandra lika, den ena daterad Tuna landsting helga torsdags afton och något utförligare än den andra, som är daterad Stockholm St. Marci dag. I Gustav I:s reg., 6, sid. 355 och 362 intagas båda dessa skrivelser bland bilagorna. I Dipl. Dalek. införas de likaså (n:ris 426 och 434). Den längre uppföres på båda ställena under datum 24 mars, den mindre under 25 april. Det faller genast i ögonen, att i fråga om den förra båda utgivarna begått samma misstag vid rektifikationen av datum: helga torsdag är icke, som utgivarna menat, skärtorsdagen, vilken 1529 inföll på den 25 mars, utan Kristihimmelsfärdsdag (den 6 maj). Se Neovius: Chronographia Scandinaviæ sid. 42. (Finska kyrkohistoriska samfundets handlingar, IV, Helsingsfors 1906.) Båda utgivarna ha även begått ett annat misstag, det nämligen att betrakta den mindre skrivelsen av den 25 april såsom ett verkligen av Dala-menigheten utfärdat brev. Dateringsorten Stockholm liksom den nära överensstämmelsen till innehåll och ordalydelse med den andra skrivelsen borde väckt misstankar, även om icke saken varit så klar redan av sammanhanget i riksregistraturet. I likalydande skrivelser till ledande personer i Dalarne av den 25 april utbad sig konungen deras bistånd vid stillande av »allt obestånd», däruppe. Han uttryckte också en önskan att »thet måtthe skriffuas til Westergotland och Småland wid thett setthed szom wij ther op szendhom en Copia». Omedelbart härpå följer i registraturet ko-

terligare ett av Dalarnes menighet från Tuna under landets insegel utfärdat brev finnes avskrift eller koncept: den 27 aug. 1531 tillskrevo »Koperbergxmen, Sölffbergxmen, Jernbergxmen och mene almoghe som byggia och boo i Dalarne» konung Gustav med bön om tillgift för »thet buller och obestond szom en part her vppe i wintrasz szeg oförstondeliga företoge».[1] Konungens svar å denna hemställan är det förut nämnda brevet den 7 november.

Den sammanträngda redogörelse för dessa handlingar, som här lämnats, visar att det är fråga om handlingar, som tillhört »landet» Dalarne och dess landsting. Det är sålunda delar av Dalarnes »landsarkiv», som numera ingå i Tuna kyrkoarkiv. Att de hamnat där, är lätt förklarligt. Bergslagen var Dalarnes huvudbygd och i bergsmännens händer låg i allmänhet ledningen av landskapets angelägenheter.[1] Vid Tuna höllos i regel landstingen. Som förut inledningsvis framhållits, voro kyrkorna de så att säga naturliga arkivlokalerna för de lokala självstyrelsemyndigheternas handlingar. Därför är det helt naturligt, att Tuna kyrka kom att bli förvaringsplatsen för det arkiv, som uppstod kring Dalarnes landsting.[2] När landstinget alltmer förlorade i betydelse för att slutligen upphöra, kvarstannade arkivalierna i kyrkan och införlivades så småningom med kyrkoarkivet, sedan traditionen om deras ursprung förbleknat.[3]

Vad som nu finnes kvar av det forna »landsarkivet» är givetvis icke allt vad som en gång ingått i detsamma. Ur andra käl-

nungens förslag till Dala-allmogens skrivelse, vilken, förmodligen genom skrivarens slarv, fått samma datering som konungens brev. Utgivaren av Gustav I:s registratur har underlåtit att avtrycka skrivelseförslaget å sin plats efter konungens brev, som det medföljde. Han har i stället tryckt det bland bilagorna och anmärker blott: »Bergsmännens bref till Westergötland är upptaget bland bilagorna«. (Gustav I:s reg., 6, sid. 62). — Sammanhanget är sålunda följande: Konungen har med brev till ledande män i Dalarne den 25 april sänt ett förslag till ett Dalamenighetens brev till Västergötland. På sammankallat landsting har man Kristihimmelsfärds dag den 6 maj beslutat avsändande av den skrivelse, som nu föreligger i koncept i Tuna kyrkoarkiv. Skrivelsen har, i den form den fick å landstinget, sedan ånyo införts i riksregistraturet. — Kröningsswärd har vid återgivandet av det under n:r 426 intagna brevet följt riksregistraturet, han anmärker befintligheten av en »kopia» i Tuna kyrkoarkiv, vilken säges vara till innehållet lika »men till stafningssättet tämligen olika». Påståendet om innehållets likhet är icke fullt exakt. Den väsentligaste olikheten, förutom den av Kröningsswärd påpekade ifråga om dateringen (helga torsdag i st. för helga torsdags afton), är att riksregistraturets avskrift har »Westergötland och Småland», där konceptet endast har »Westergotlandh». — Det finnes skäl för ett antagande att till grund för riksregistraturets avskrift direkt eller indirekt ligger konceptet i Tuna kyrkoarkiv. I dateringsformeln i den förra heter det nämligen: »snarliga scriffuit j Daler aff Twna landztinge» etc. Konceptet har: »*snarliga screffuet af dale* (?) aff tune landztinge» etc., varvid de kursiverade orden äro underprickade till tecken att de böra utgå. När registraturet har »Helge Torsdags affthen, Ar etc.», så förefaller icke otroligt att »affthen» uppstått genom felläsning av »anno dnj» i konceptet.

[1] Gammalt signum N. IV. d. 18. — Tryckt i Dipl. Dalek. n:r 481 och Custav I:s. reg., 7, sid. 545 f. I det senare angives brevets datum alternativt till 27 aug. eller 3 sept. Brevet är daterat söndagen näst Augustini dag. Då detta torde böra översättas med söndagen närmast Augustini dag, är rätta datum sannolikt det här antagna, den 27 aug. Augustini dag (den 28 aug.) inföll 1531 å måndag.

[1] Se Nils Höjer: Dalarne och Dalkarlarne. En historisk-geografisk undersökning (Historisk Tidskr. 1897, sid. 31 ff).

[2] I Tuna kyrka förvarades ännu i mitten av 1700-talet ett yngre landsigill med omskrift: Sigillum communitatis in Vallibus. Se Sahlstedt, a. a. sid. 215. Detta sigill torde ha använts 1531, se Dipl. Dalek. n:r 472 anm.

[3] I de här nämnda volymerna av Tuna kyrkoarkiv finnas, förutom de här behandlade, en mängd handlingar, däribland original av kungl. brev. etc. från 1500-talets slut och 1600-talet, vilka ursprungligen ej heller de kunna ha tillhört kyrkoarkivet i egentlig mening. Huvudmassan av dessa handlingar angå Österdalarne, varmed Tuna socken i administrativt hänseende långa tider var förenad. Man kunde måhända kalla denna grupp handlingar ett bygdearkiv. Vidare förekomma i original några kungl. brev från 1500-talets senare del, ställda till kronans fogdar. Om dessa brev kommit att hamna i kyrkoarkivet, emedan fogdarna i kyrkan förvarat sina handlingar eller om de eljest dit överlämnats, låter sig icke avgöra. Av sistnämnda anledning torde säkerligen originalen av ett par kungl. brev till ståthållaren Karl Bonde förekomma i kyrkoarkivet. I detta sammanhang må påpekas, att några handlingar (tre à fyra st.) från 1500-talets slut och 1600-talet möjligen äro att räkna till det, som här kallats »landsarkivet». Dit hör t. ex. originalet av Karl IX:s försäkran den 27 mars 1607.

lor äro kända en stor mängd brev, ställda till Dalarnes menighet, som icke längre finnas bevarade bland resterna av landets forna arkiv bland Tuna kyrkoarkivs handlingar.[1] Ännu under 1600-talets förra del funnos därstädes flera till »landsarkivet» hörande handlingar än de, som nu äro bevarade och, man kan tillägga, voro bevarade på Sahlstedts tid.[2] Tuna kyrkas handlingar hava nämligen under 1600-talets tidigare hälft avskrivits i den förut nämnda kopieboken.[3] I denna förekomma åtskilliga brev, som nu icke längre föreligga men som då tydligen förefunnos i kyrkan. Så finnes i kopieboken infört ett öppet brev från 1497, utfärdat av bergsmän och menige allmogen på Noraskogen och Lindesberg samt av likartat innehåll som de övriga, i det föregående nämnda »förbundsbreven» av ifrågavarande år.[4] Detta brev är ej längre i original bevarat. Försvunna äro likaså det i kopieboken intagna Kristiern II:s bekräftelsebrev på dagtingen 1520,[5] Gustav I:s brev till Dalarne om västgötaupproret den 23 april 1529,[6] samt hälsingarnas från Delsbo landsting den 8 april 1531 till Dalarne avlåtna svarsbrev med försäkringar om obrottsligt fasthållande vid »thet förbundh och christeligha bröderskap» som av gammalt förenade de båda landskapens menigheter.[7] Som bekant vände förbundet vid detta tillfälle sin spets mot konung Gustav.

Dessa brev synas ha försvunnit mellan tiden för kopiebokens upprättande och utgivandet av »Tuna Minnesdöme» på 1740-talet. När de övriga handlingar, som helt säkert en gång tillhört Dalarnes landsarkiv, förkommo, är osäkert, sannolikt hade så skett redan före kopiebokens tillkomst. I detta sammanhang förtjänar måhända påpekas att i Tuna kyrkoarkiv finnes originalet av ett Gustav I:s brev daterat Hedemora den 30 januari 1533 och ställt till kyrkoherden i Tuna Mäster Hans och kyrkovärdarna därstädes.[1] Dessa få häri vid konungens stränga näpst och vrede befallning att till konungens tjänare Clemet överlämna »thet meste siilffuer i åstad komma kunne av eder kirke». De skulle också 'uppransaka' »alle the breff och Register szom ther äre i eder kirke bade ene stedz och andre» samt låta dem komma till konungen på Kopparberget, dit han ärnade sig för den stora slutuppgörelsen med dalkarlarna. Man torde kunna antaga, att konungen ville se dessa handlingar för att få bevis på dalkarlarnas stämplingar. Det har i så fall varit »landsarkivet» han velat få i sin hand. Men säkerligen har han även önskat erhålla kyrkans och prästebordets donationsbrev och åtkomsthandlingar i och för den kyrkliga reduktionen, sålunda även kyrkoarkivet i egentlig mening. Man kan utgå ifrån att Mäster Hans och kyrkovärdarna efterkommit konungens befallning även i fråga om handlingarnas utlämnande — över utlämnandet av kyrkosilvret dagen efter brevets datum finnes ett protokoll i den nämnda kopieboken.[2] Misstanken är emellertid belysande för hans otillfredsställande utgivningsprinciper att han, utan att upplysa om förhållandet, i brevet i stället för kopiebokens med arabiska siffror skrivna 1521 sätter in MDXXXI.

[1] En hel del av dessa försvunna brev äro efter avskrifter tryckta i Dipl. Dalek., Gustav I:s reg. och annorstädes.

[2] Den i det föregående nämnda signeringen av hans hand visar inga luckor i serierna för här ifrågavarande tid.

[3] Nuvar. signum I:1:h.

[4] Kopieboken, sid. 51 f. — Tryckt i Dipl. Dalek. n:r 164.

[5] Ibid. sid. 37 ff.

[6] Ibid. sid. 96 ff. Detta brev var enl. kopieboken daterat »ridder sanct Jörans dagh» d. v. s. 23 april. — enligt riksregistraturet den därpå följande dagen (Gustav I:s reg. 6, sid. 53 och Dipl. Dalek. n:r 432).

[7] Kopieboken sid. 85. — Tryckt i Dipl. Dalek. n:r 470. Kopieboken har 1521 såsom dateringsår. Detta är påtagligen oriktigt såsom innehållet visar. Kröningsswärd har med all rätt hänfört brevet till år 1531. Det

[1] Stora Tuna kyrkoarkiv I:1:i. — Tryckt i Gustav I:s Reg. 8, sid. 177 och Dipl. Dalek. n:r 497.

[2] Kopieboken sid. 64.

ligger här onekligen nära till hands, att åtskilliga brev behöllos av konungen. Gustav Vasa hyste säkert lika litet några betänkligheter mot överträdande av »ursprungsprincipen» i sitt förhållande till det gamla landsarkivet i det upprorslystna Dalarne, som det var för museiändamål han bedrev insamlingen av kyrksilver. Till klander ha vi ingen rätt, ty att lägga vår tids synpunkter på saken vore en ohjälplig anakronism. Det är vackert så och torde bero på en samverkan av gynnsamma omständigheter att så mycket — tidernas omskiftelser till trots — verkligen är bevarat av Dalarnes gamla landsarkiv.

SAMLINGSPLATSER OCH BRÖLLOPSSTUGOR HOS DEN SVENSKA ALLMOGEN

AV

SIGURD ERIXON.

Som bekant försiggingo såväl de rättsliga förhandlingarna och folkförsamlingarna som kulten hos våra förfäder under bar himmel. Jämför man de viktigaste formerna för dylik religiös eller samfundsmässig samvaro, faller det i ögonen, att de visserligen så småningom förflyttades under tak, men att detta försiggått under olika tider och delvis aldrig helt blivit fullföljt. Vi kunna här särhålla fyra olika grenar, som dock ofta pläga vara förenade: 1. kult i inskränkt bemärkelse, 2. gemensamma måltider och dryckeslag, 3. danser och lekar samt 4. ting. Utvecklingen återspeglas på mångfaldigt sätt i folklivet.

Längst och kraftigast ha danser och folklekar bibehållits ute i det fria. Framför allt har detta varit förhållandet på kontinenten och i Sydsverige. Vanligen samlades ungdomen på vissa bestämda platser kvällen före större helgdagar till dans och lek, men ibland utsträcktes dock nöjet över flera dagar. Ej sällan återgå dessa lekar på ursprunglig kultutövning, varpå här dock ej skall ingås. En »lekarevall» eller »lekarebacke» finnes sålunda här och där kvar ännu. På Nordansjöskogen i Norbergs sn i Västmanland finns en plats, som kallas »Dansarvallen», där ungdomen fordomdags samlades varje midsommarnatt och lekte och dansade till dess enligt sägen en till »midsommarbrud» klädd flicka där en sådan natt bortfördes av en mansperson, som med henne försvann under jorden.[1] Liknande bruk omtalas om en (grav-?) hög »Kalmarekulle» i Hoby sn i Blekinge, där man dansade »med kronbrud» både midsommar och pingst.[2] I Vadsbo härad förekommer termen »pinstavall», som karakteriserats som en »särskild lekvall, som tillhör socknen, der ungdomen från första pingstdagens middag till tredje dagens morgon förlustar sig med dans och lekar, omgifven på den löfklädda platsen af de gamle och folk från flera socknar, som sitta på säten rundt omkring. Sådana hafva funnits i många socknar».[3] För övrigt kunde anföras otaliga exempel på byars eller socknars samlingsplatser vid de årliga vegetations- och skörde-

[1] Midsommarbruden är en motsvarighet till pingst- och majbrudarna, varom se Martin P:n Nilsson: Årets folkliga fester, sid. 81 ff. Jämför också samlingsplatser i Norge med namn på Bru- hos Rygh, Norske Gaardnavne XVI, sid. 315. En rad ortnamn av denna typ torde härigenom få sin förklaring.

[2] Sjöborg: Blekinge Hist. och Beskrivning sid. 330—31.

[3] Carl och P. A. Säve: »Ordlista från Vestergötland» i Antikv. Tidskr. II sid. 175. Jfr om liknande samlingsplats för flera socknar på Öland S. Gahm Persson: Beskrifning öfver Öland, sid. 195.

festerna, vare sig dessa varit förenade med kyrkobesök ock marknader, och såsom de s. k. kyrkmässorna inriktats på sockenkyrkans namnhelgon[1] eller, oberörda av kyrkan, varit mera begränsade inom de olika byarna, såsom till exempel midsommarfirandet kring majstången. Man valde vanligen en öppen plats i byn eller en vägkorsning. I södra Sverige, Danmark och på kontinenten har det gamla bruket att samlas kring ett levande träd bibehållit sig länge, men är ej belagt norrut. Kulthänsyn ha emellertid oftast spelat roll vid valet av samlingsplats. Jag anförde ett exempel från Hoby, där man dansade på en gravhög, och detsamma kan påvisas även på andra håll, särskilt i Götaland, t. ex. Ledbergs kulle i Ledbergs sn i Östergötland.[2] Även i Danmark och Norge är det säkert belagt.[3] Historiskt betydelsefulla äro de uppgifter man äger om att ungdomen samlats till lekar och danser i eller vid domarringar, såsom på Slåtterölsberget i Vingåker.[4] Här torde traditionen ha direkt levat kvar sedan förhistorisk tid. I förbindelse med magi eller kult har man också samlats till lek och dans vid vissa källor, på bergshöjder o. d.

Det vanliga är emellertid att dans och lekar försiggå inomhus i de olika gårdarna framför allt vid jul, då snön och kölden lade hinder i vägen att vistas utomhus, men även vid de mindre danstillställningar, som pläga gå av stapeln på lördags- eller söndagskvällarna. Vi bortse här från de moderna dansbanorna samt logdansen. »Lekstugor» och »julstugor»[1] äro sedan 1500-talet direkt påvisbara i hela Skandinavien. Man samlades då antingen i tur och ordning i de olika gårdarna inom byn eller byteslaget (jfr nedan) eller i någon särskild gård, som hade bättre lokal än de andra eller i någon övergiven »tomstuga». I Nås sn uppläts lokal turvis i olika byar[2]. En mängd förordningar och stadganden av olika slag ha under tidernas lopp riktats mot lekstugorna. Det finnes också enstaka exempel på, att ungdomen i en trakt samlats till dans och lekar i offentliga byggnader. Sålunda förbjöd sockenstämman i Fogdö, Sörmland, 1778 den osed, som där varit rådande, att ungdomen höll danstillställningar i sockenstugan.[3] I Leksand dansade man dock i sockenstugan vid tingsavslutningarna. Detta är likväl ovanligt på landsbygden i motsättning till i städerna och hos allmogen i södra Tyskland, där »Spielhaus» och »Rathhaus»[4] kunna vara förenade i en del större byar. Emellertid är det tydligt, att dans och lekar inomhus, åtminstone under den varmare årstiden, har sin egentliga utbildning efter medeltidens slut, ja ännu senare.

Innan vi gå in på de ofta härmed förenade gillena och festmåltiderna, skola vi först med några ord beröra kult- och tingslokaler.

Kulten har hos germanerna liksom normalt hos folk på liknande utvecklingsstadier ursprungligen skett ute i det fria och framför allt varit knuten vid vissa naturföremål. De första templen voro endast inhägnader. Skjul eller hyddor för gudomliga idoler kunna också ha uppstått mycket

[1] Jmf. Gabriel Nikander, Fruktbarhetsriter under årshögtiderna hos svenskarna i Finland, i Skrifter, utg. av Sv. Litt. Sällsk. i Finland CXXVIII: 1 sid. 298 ff. och Arosenius: Beskrifning öfver prov. Dalarne, Leksand, sid. 37.

[2] Österg. Fornminnesför. Tidskr. 1871.

[3] Se Feilberg: Ordbog sid. 741 och C. A. Holmboe: Om Dandserhauge i Norsk Vid. Selsk. Forh. 1864.

[4] Dybecks Runa, I saml., sid. 24; Oscar Almgren: Sveriges fasta fornlämningar, sid. 52.

[1] Troels-Lund: Dagligt liv i Norden, VII sid. 66 ff.

[2] Arosenius: Beskrifning öfver Dalarna, Nås sn, sid. 23.

[3] Protokollsexcert i Nord. Mus. arkiv av A. Billow.

[4] A. Bartels: Der Bauer in der deutschen Vergangenheit, Leipzig 1900, s. 36.

tidigt,[1] men verkliga tempel torde ej ha tillkommit förrän under järnåldern[2] genom inflytande från antikens folk. Först med kristendomen fick varje kultdistrikt sitt särskilda kulthus, sin kyrka. Samtidigt uppträder också yrkesmässigt organiserat prästerskap. Kyrkorna blevo emellertid normalt slutna för världsliga rådslag och fester. Utanför deras portar brukade dock allmogen, trots förbud och förordningar, när tillfällen gåvos, hålla stämmor och dryckeslag. I några fall ha emellertid de kyrkliga lokalerna också haft en dylik funktion, varom nedan. I sakristierna hållas däremot allmänt stämmor rörande socknarnas angelägenheter, ursprungligen dock blott av mera kyrklig karaktär.

För historien om kyrkornas tillkomst är det av intresse att studera, hur kapell och gudstjänstlokaler upprättades i nybygder. Ofta fick en bondstuga till en början tjäna detta ändamål för att senare ersättas av en särskild lokal, som dock även kunde ha profant ändamål — en parallell således till den vanliga gången för många andra samlingslokalers uppkomst.

Även tingen höllos av gammalt ute i det fria och vanligen i kombination med kult och marknad. Våra medeltidshandlingar bära talrika vittnesbörd därom, varvid även gravhögar nämnas. Ännu på 1600-talet kan man påvisa ett och annat exempel härpå, särskilt i Danmark, där övergången allmänt skedde först vid mitten av detta sekel.[3] Talrika sägner finnas i alla delar av Sverige om tings- och domplatser, stundom med anknytning till domarringar och gravhögar.[1] Mora stenar är ett exempel på tingsplats för ett större område, ett land eller landskap. Inga folkförsamlingar ha dock så länge som bystämmorna hållits utomhus.[2] I södra Svealand, Götaland, Danmark[3] och på kontinenten[4] ha dessa samlingsplatser in i sen tid ofta varit utrustade med stenar till sittplatser för deltagarna, ej sällan med en större sten eller ett träd i mitten och en krets runtomkring (jfr fig. 1—2). Platsen låg vanligen i byns

FIG. 1. FORNTYSK RÄTTSSAMMANKOMST. EFTER DIEBOLD SCHILLING, SVEIZERKRONIK 1489.

centrum eller på gatan. Emellertid förflyttades bystämmorna, åtminstone i mindre byar, ganska allmänt till åldermannens bostad och hava därigenom ofta hållits efter omgång i gårdarna, emedan ämbetet vanligen gått i tur. Det hände dock, att bystämman fortfor att hållas år efter år i en viss gård och man fick då en fast lokal men av privat natur.[5] Där möjligheter funnos kunde man också hyra lokal, men i Dalarna

[1] Jfr. Pedersen: Horg og Hof i Medd. fr. fören. for fornmindesmærkers bevaring 1906; Tacitus Germania.

[2] Typen har levat kvar i nordöstra Ryssland och Sibirien, jfr t. ex. Finn Magnusen: Den første november og den første august, sid. 40 ff.

[3] C. Neergaard: Thing-høie og Thingdysser, i Aarbøger for nord. oldkynd. 1902 sid. 292 ff.

[1] Jfr Oscar Almgren a. a. sid. 51 ff.

[2] Till bystämmornas samlingslokaler torde jag återkomma i annat sammanhang.

[3] Jmf. Neergaard a. a.; Feilberg: Dansk bondeliv, sid. 172.

[4] Maurer: Geschichte der Dorfverfassung in Deutschland II, sid. 146.

[5] Jfr t. ex. L. Levander: Livet i en älvdalsby, sid. 8.

FIG. 2. BYTINGSPLATS PÅ FEMERN. EFTER MEJBORG, BØNDERGAARDE.

finnas några exempel på särskilda *bystugor*, uppförda av byarna till rådhus. Sådana hava även byggts i senare tid. Annars är det vanligt, både hos oss och i Finland,[1] att bystämmorna flyttats in i skolhusen, sedan sådana på 1800-talet blivit uppbyggda. Såsom nedan skall visas finnas även festlokaler, som också tjänstgjort som bystugor. — I Tyskland, åtminstone söderut, finnas ävenledes särskilda rådhus i större byar.[2]

Offentliga tingshus påbjudas först under Karl XI, men lokala påbud hade dock i en del landsorter redan tidigare framkallat tingsstugor, såsom i Vartofta i Västergötland, där allmogen 1639 »tillsades att bygga tingstufva i häradet».[3] Ännu 1699 fanns dock t. ex. ingen tingstuga i Romfartuna i Västmanland, men skulle då byggas. Redan under medeltiden äga vi flera belägg på, att ting höllos i gillestugor eller klockaregårdar (ex. 1457 i Mora klockaregård). Man kunde också, innan tingstugorna kommo till, hålla ting i präst- och länsmansgårdar, gästgivargårdar (jfr tingssalen i gästgivaregården i Gärde, Brunflo,[1] nu i Östersund), större bond- och bergsmansgårdar (ex. Laxbrostugan på Skansen) eller sockenstugor (vanligt under 1600-talet). Tingsplatserna liksom senare tingstugorna blevo av uråldrig tradition samlingsplatsen för folk från alla håll inom häradet och dryckeslag voro där vanliga, ehuru normalt utanför själva tingslokalen, men ofta i samma hus, då tingssal och krog voro förenade under samma tak. Om bergstingsrättens dryckeslag på Lerdals gästgivaregård i Rättvik 1765 lämna

[1] Medd. av Dr G. Nikander. Helsingfors.
[2] Bartels a. a.
[3] Cl. J. Ljungström; Wartofta härad, sid. 108.

[1] Jmf. Jämten, Föreningen jämtslöjds årsbok 1914, sid. 58.

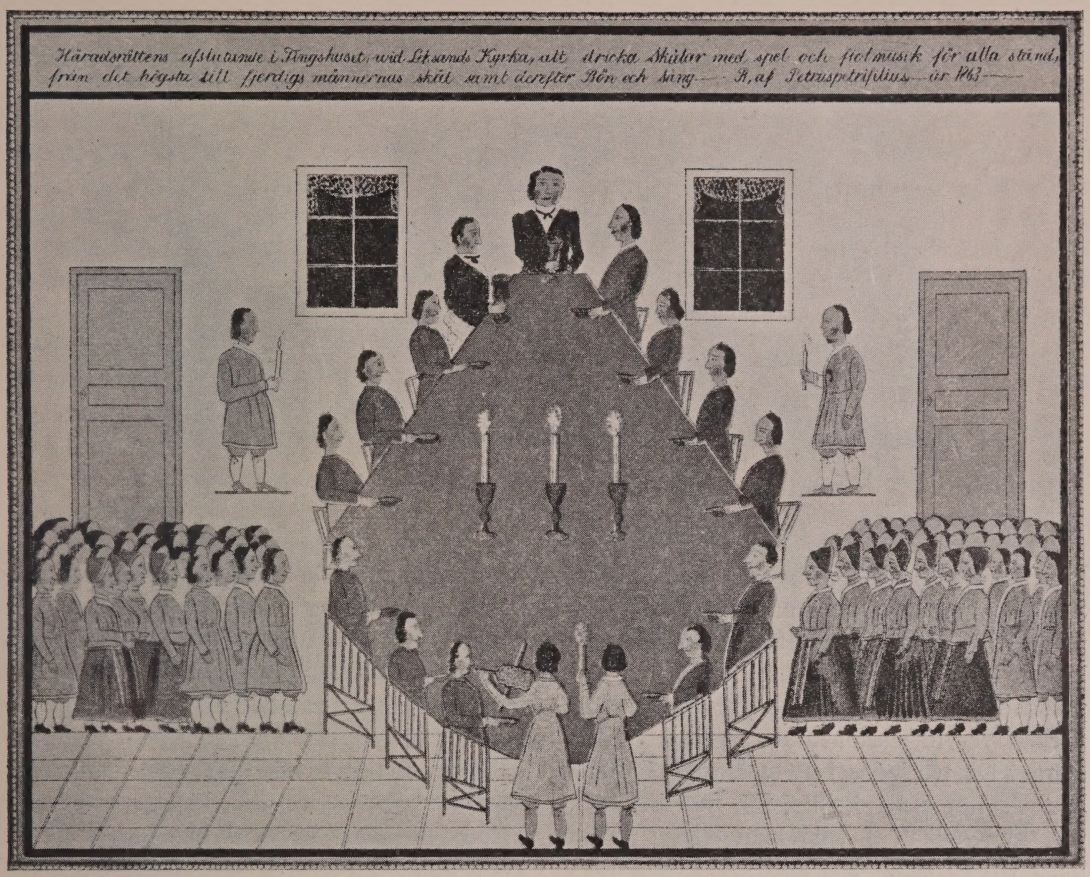

FIG. 3. TINGSAVSLUTNING I LEKSAND. BONDEMÅLNING 1863.

bröderna Gahn en målande skildring.[1] Vid tingsstället i Holsted på Jylland hölls tisdagen efter Heliga tre konungars dag en marknad, som betecknande nog kallades »drikting». I andra jylländska bygder kallades dylika folksamlingar snapsting, allemandsting etc.[2] Mera enastående, ehuru utbildad efter folkliga traditioner, var festligheten vid höstetingens avslutande i Leksand, där domare, nämnd och fjärdingsman i själva tingssalen höllo högtidligt dryckesgille med tal och skålar, varefter festligheten avslutades med den s. k. tingsdansen av den församlade menigheten i sockenstugan,[1] fig. 3. Sockenstugor torde ha börjat växa upp i olika landsdelar vid slutet av 1500-talet. År 1604 omtalas ting i Simtuna sockenstuga i Uppland,[2] år 1628 nämnes sockenstuga i Skultuna i Västmanland, 1632 i Torsång i Dalarna[3] etc. Vid dessa tider

[1] Tvenne Dalaresor, 1765 och 1799, Falun 1909. s. 12.
[2] Feilberg: Ordbog, sid.205.

[1] Arosenius: Beskrifning öfver provinsen Dalarne, Leksand, sid. 36.
[2] G. Borgman: Tärna socken, Vesterås 1827, sid. 66.
[3] Medd. av Dr E. Hammarstedt.

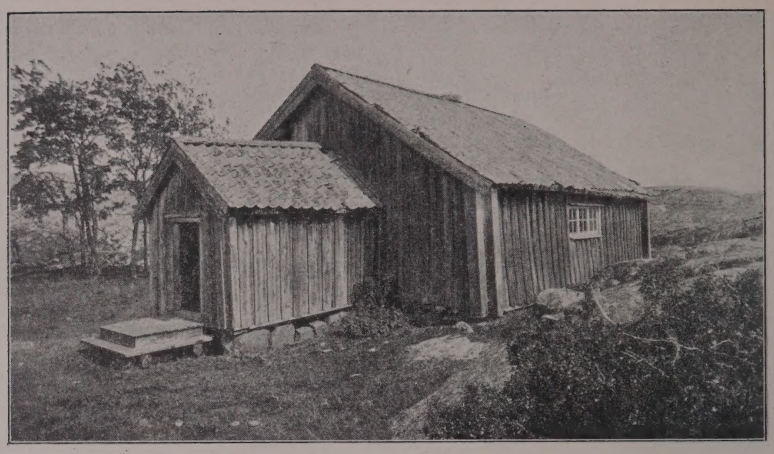

FIG. 4. KORUMHUSET ELLER KAPELLET VÄDERSKÄR, SMÅLAND.

funnos således sockenstugorna redan förut. Sockenstämmor förekommo redan under medeltiden, men fingo först genom prästernas besvär 1612 och senare förordningar, främst prästerskapets privilegier 1675, statlig kodifiering, varvid sockenstugor förutsättas existera. De påbjudas i 1734 års lag. Förut hade stämmorna hållits på »gravbacken», på »kyrkvallen», i sakristian eller i någon gård vid kyrkan. När sockenstugorna dyka upp äro de ibland förlagda i samma byggnad som klockarens bostad. Endast mera undantagsvis har man här hållit fester eller dansgillen. Jag har ovan anfört ett par exempel. Vid bröllopen förekom det dessutom,att gästerna förplägades i sockenstugan, där man ofta höll till, innan färden ställdes till bröllopsgården.

Emellertid finns det i vårt land en del direkta korsningar mellan tingslokaler och kulthus, som äga sitt särskilda intresse. Det är framför allt kapellen på fisklägena vid våra kuster. I äldre tid vistades befolkningen på skären endast under den varmare årstiden. Fiskarna voro strängt organiserade. »Skärlaget» samlas mångenstädes ännu till »hamnting» i kapellet. Där hålles även gudstjänst — vanligen blott med uppläsning ur en postilla av en av fiskarna. På Väderskärs fiskläge i Loftahammars sn i Småland kallas kapellet sedan 1600-talet också betecknande nog för »Korumhuset», fig. 4, och sammankallningen till såväl ting som gudstjänst sker med trumma. Man känner emellertid ej med säkerhet några dylika kapell förrän efter medeltiden, men kombinationen fanns redan på vissa gamla tingsplatser. En annan korsning av kyrka, sockenstuga och festlokal — något som i vår tid med dess olikartade gudstjänstlokaler ej är vidare ovanligt — har också någon gång förekommit såsom föregångare till verkliga kyrkor, till exempel i Västerums sn, Småland. Härom meddelar Tilas år 1764[1] »I förstone hölts gudstienst i en stor stuga, som Pastor Zacharias Benedicti til den ändan lät byggia, och der höllos äfven soknestämmorne, samt de årlige slottergängesmåltiderne. Öfwer denna byggnad skref samma pastor — en

[1] Daniel Tilas: Sokneskrifvare II s. 574, manuskr. i K. B.

tafla — — — Anno 1630». År 1688 erhölls tillstånd att här bygga en kyrka.

Tidigare och oftare än andra sammankomster ha festmåltider och dryckesgillen försiggått inomhus. I samband med kulten ha de dock stundom bibehållits ute i det fria och de festliga gillen, som bland allmogen traditionellt avfirats ute i naturen, kunna vanligen visas ha direkt religiöst ursprung, t. ex. sådana vid vegetationsfesterna, fig. 5. Det ligger också ett tydligt arkaistiskt drag över offermåltiderna framför templen, såsom vid vendernas höstfest framför guden Svantevits tempel på Rügen, varom Saxo talar i sin 14:de bok. På visst sätt har emellertid detta kvarlevat i de traditionella dryckeslag, som vi här haft flera tillfällen omnämna, utanför kyrkor och offentliga byggnader. Oftare har emellertid ätandet och drickandet som sagt skett inomhus, även då förhandlingar av olika slag därmed varit förenade och försiggått utomhus. Så händer det mycket ofta att bystämmorna avhållits ute på bytorget eller gatan, medan åldermansgillet avdruckits hemma i åldermannens gård och sålunda gått för varv mellan bönderna. På detta sätt ha för övrigt flertalet kalas och festligheter av olika slag gått på omgång i gårdarna, även husförhörskalas, ehuru själva förhören ibland försiggått i sockenstugan eller skolhuset. Husförhörsrotarna motsvara för övrigt i många fall gamla samfirande kretsar, s. k. bjudlag. I sextonde boken av sin historia, kapitlen 16 till 19, skildrar Olaus Magnus ett särskilt slag av festliga sammanslutningar, de kyrkliga gillena. »Man införde ett slags gemensamma fromma måltider, vilka efter en viss skälig ordning höllos på bestämda tider av året. — Men för att härutinnan skulle ordentligen tillgå, inskränkte man på goda biskopars bud tiden för dessa samkväm till de tre pingstdagarna och lika många dagar före den genom kyrkans föreskrift införda fyrtiodagarsfastans begynnelse. Härvid sammanförde man nu först och främst från alla håll, var och en efter råd och lägenhet, matvaror till en viss socken inom vart område eller distrikt. Där anordnades sedan de gemensamma måltiderna i ett stort hus invid kyrkan, enkom byggt för detta ändamål, varest de särskilda borden fingo sin plats efter gästernas ålder, stånd och familjeförhållanden. Drycken var öl,

FIG. 5. MAJFEST I DET FRIA. EFTER OLAUS MAGNUS.

som på samtliga deltagares bekostnad långt på förhand anskaffats för detta ändamål.» Vid gillena druckos ur väldiga horn till åminnelse av Treenigheten, Jungfru Maria och kyrkans namnhelgon. Det ser av Olaus Magnus ord ut som om dessa gillen, som till stor del äro en kristnad och stabiliserad form av de gamla sammanskotts eller omgångsgillena,[1] skulle ha funnits överallt på landsbygden. Detta är dock knappast fallet, ty då borde flera ha kommit till vår kännedom än vad som nu skett. I städerna ha de varit vanliga, men på landsbygden har man ej belägg på mer än cirka 25 st., de flesta i Uppland.[2] Gillestugor av det slag Olaus

[1] De tydligaste och äldsta belägg man äger på dylika funnos i Norge, jmf. Norges gamle love, där det direkt utsäges, att »hverfingsdryckiorna» nu ombildades.

[2] Jmf. bl. a. Josef Sandström i Nordiska ortnamn, sid. 187 f.

Magnus omtalar finnas ännu kvar i Forsa i Hälsingland, i Björke på Gotland och sannolikt är det sådana hus som kvarstå vid Bergs kyrka i Västergötland,[1] och i Alsheda sn i Småland. Säkra belägg på gillestugor äro ej fullt tio, dessa inberäknade. De ha emellertid naturligtvis varit fler. Vid reformationen slopades dessa gillen.

Som i en brännpunkt återspeglas ålderdomliga bevarade eller övergivna samfundsvanor i allmogens bröllopsfirande. Den rituella konservatismen har här bevarat månget drag, som annars skulle ha försvunnit. I alldeles särskild grad har detta varit fallet i Dalarna. I sin »Dagbok öfwer en resa — igenom — Stora Kopparbergs höfdingedöme år 1757» berättar Abr. Abrahamsson Hülphers bland annat: »Bröllop, som nästan på hwar ort hållas på olika sätt, ske här i soknen (Leksand) således. Alla gäster, som skola dit bjudas, skjuta förut tillsammans malt och humle, 1 kappe för man och $^1/_2$ kappe för qvinnan, hwaraf brygges. Wid bröllopsbordet äter hwar och en med sitt matlag af egen dit förd kost, wid sitt utmärkte och dukade rum. I förra tider hafwa de först farit hem hwar till sitt ifrån kyrkan, och ätit kål eller annan supanmat, och sedan förfogat sig till bröllopsgården, at äta köttmaten, då prästerna måst wänta på gästerna, eller äta förut med brudparet och deras närmaste, men nu är denna sed, såsom oanständig, afskaffad, och de bjudne, som i stora byar ofta bestiga sig till 3 a 400 personer, infinna sig straxt i bröllopsstugan, som antingen bylaget till sådant bruk gemensamt upbygt, eller ock leges af dem, som hafwa stora stugor. Hyran för rummet betalas af gästerna, på det sätt, at när husegarens hustru, dotter eller piga, skänker en hwar en kosa öl, får hon 1, 2 a 3 öre kopparmynt igen, som efter folkmängden gör ifrån 6 till 12 daler kopparmynt. Smörbunkar och brödkakor skickas förut, men matkorgarne föra gästerna sielfwe». Arosenius har 1863[1] likartade, delvis litet utförligare upplysningar. Han omtalar först förningen, som i Leksand kallas brödskål. Denna, som bestod av diverse matvaror, medförde de närmaste släktingarna och hade därför fri förtäring under hela bröllopet. De oskylda hade egen kost med sig men lämnade dricksmalt och humle. »Bröllopsmaten förtäres inom moderförsamlingen (Leksand) endast första dagen i bröllopsgården, som för detta ändamål vanligen hyres af någon bland grannarne, men sedermera ätes i antingen brudens eller brudgummens hem. I många byar finnas särskilda bröllopsstugor, som på byns gemensamma bekostnad byggas och underhållas. I kapellet (Djura kapell) deremot ätes hela bröllopet igenom på samma ställe, nämligen i bröllopsgården». Efter att ha skildrat bröllopsmåltiden och den avgift, i form av brudskänker, som varje gäst måste erlägga, fortsätter författaren: »Följande dagar ätes i den dertill bestämda hemgården, men dansen fortgår i bröllopsgården, där bränvin och dricka bjudes». Ytterligare upplysningar ha senare insamlats till Nordiska Museet om dessa förhållanden. Bonden Alm Mats Ersson i Siljansnäs, vilken socken 1866 avsöndrades från Leksand, har 1896 meddelat en utförlig skildring av hur bröllopen tillgingo i Siljansnäs.[2] De mera bärgade bjödo hela byn till bröllop, unga och gamla. Därvid skickades budkavle omkring i byn. Till 1850 skulle varje man inom byn lämna en kappe malt och varje kvinna hälften. Någon afton före bröllopet församlades by-

[1] Enl. medd. av dr Otto Janse.

[1] Beskrifning öfver Dalarna I, 2 h. Leksands sn, sid. 35.

[2] Jmf. Medd, fr. Nord. Mus. 1897 sid. 122 ff.

männen för att dela platser vid borden i bröllopsstugan. Här stodo 3 stycken bord och sittplatserna kring dessa voro långa grova säten. Platserna fördelades så, att varje hushåll inom byn fick 1/2 meter tvärs över bordet. Man satte bomärke på vars och ens plats[1]. Stugan smyckades innantill med hemvävda täcken och målningar. De släktingar, som voro från en annan by förde matvaror med sig till den part de voro släkt med. Gästerna från hembyn, vare sig släkt med brudfolket eller ej, medförde kost åt sig själva. Var bruden från en annan by, fick hon hyra ett rum för sin släkt under bröllopet och på samma sätt med brudgummen, om han kom utifrån. Bröllopet började med släktingarnas undfägnande på lördagskvällen. Påföljande söndagsmorgon församlades gästerna i bröllopshuset, där tal höllos och brännvin dracks. Därefter for man till kyrkan. Vid hemkomsten började den egentliga bröllopsmiddagen med brudgåvor och därefter dans. Bröllopet kunde fortgå i bröllopsstugan i 3 till 4 dagar. Omkring 1875 upphörde dessa sedvänjor. Bröllopsstugorna voro byggda gemensamt av bymännen. Varje matlag hade lämnat timmer, bräder, plank och dagsverken, till dess allt var färdigt. I Nordiska Museet förvaras en »gäspeskavel» från Siljansnäs, fig. 6. På denna räkenskapslängd eller trästicka redovisades med inskärningar huru många dagsverken var och en gjort på bröllopsstugan.

Alm Mats Erssons uppgifter har jag senare fått kompletterade.[2] En offentlig bröllopsstuga (gäspesstuggu, d. v. s. gästabudsstuga) fanns i varje by i Siljansnäs. Det var en stuga av vanlig typ. Här höll man också husförhör och bystämmor, såvida församlingen ej rymdes hos åldermannen »uppsyningsmannen». Åtta dagar före bröllopet hölls bystämma, ledd av uppsyningsmannen.

FIG. 6. GÄSPESKAVEL, BRÖLLOPSSTUGUKAVEL, SILJANSNÄS, DALARNA. N. M. 68,743.

[1] I Älvdalen däremot fick var och en plats i proportion efter sin förning.

[2] Genom deltagaren i byundersökningarna i Dalarna fil. mag. Anders Nygård.

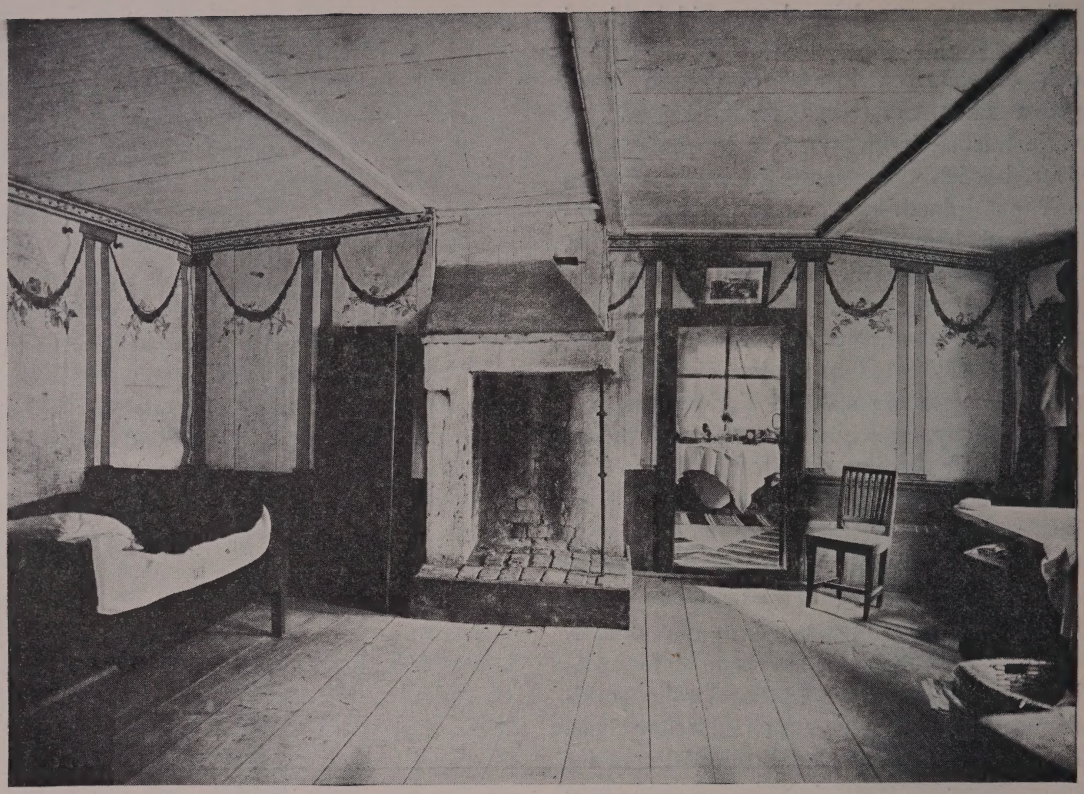

FIG. 7. BRÖLLOPSSÄNGSTUGA. STAVSÄTER, LJUSDALS SN, HÄLS

Då skulle det märkas ut med bomärke, var varje matlag skulle sitta och således varje husmor duka. Nu ha dessa stugor vanligen förändrats till skolhus. Endast i Västra Björken finnes en kvar, vilken dock övergått i privat ägo.

Jag har utförligt redogjort för dessa bröllop för att framhäva deras samfundsmässiga karaktär. Det är lagbundna byfester, som sammanfalla med byns hela organisation, och det synligaste och påtagligaste tecknet därpå är de gemensamma bröllopsstugorna. Dalkarlens — liksom också norrlänningens — gammalgermanska rättshaveri firar en triumf i den ingående kontrollen och beräkningen av prestationer och gengåvor vid dessa tillfällen. Nordiska Museet äger till och med några räknekavlar, »gäspesstickor», från Dalarna, där vars och ens medförda säd- eller maltkvantitet noterades med vissa hak. I Älvdalen utmättes platsen vid bordet efter sådana längder.

Så vitt jag vet äro bröllopsstugor av detta slag icke kända för övrigt i Skandinavien. Det vanliga har i stället varit, att bröllopen firats i brudens eller brudgummens hem. De välsituerade gårdarna ha också varit särskilt utrustade härför med »helgdags»- eller »gäststugor» och källarstugor för själva bröllopsfesten samt med sovplatser i »säng»- eller »sovstugor», nattstugor, loft och härbärgen. Mången gård, som annars verkar

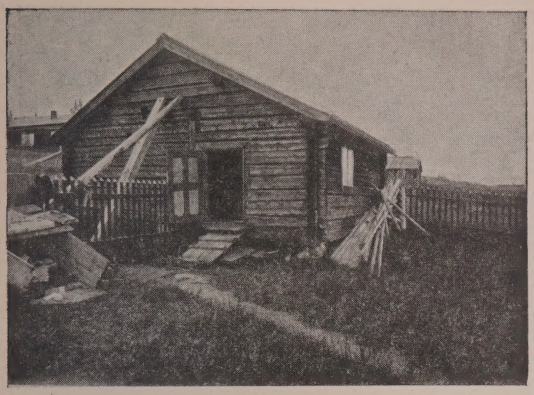

FIG. 8. BRÖLLOPSSTUGA, SKÅLANS BY, KLÖVSJÖ SN, JÄMTL.

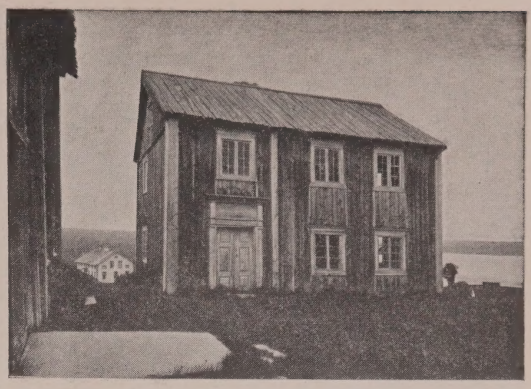

FIG. 9. BRÖLLOPSSTUGA, FÖLLINGE KYRKBY, JÄMTL.

skrytsamt tilltagen, kommer först vid ett dylikt tillfälle i full funktion. Men rymdes ej alla långväga gäster i själva bröllopsgården, utplanterades de hos grannarna. De ståtligaste exemplen på för alla eventualiteter utrustade gårdar finner man i Helsingland, där både »gäst» och »bröllopssängstugor» gärna ha elegant väggmålning och präktig inredning, fig. 7.

Då emellertid endast vissa större och välbelägna gårdar hade vilja eller möjlighet till dylik fullkomning, lånade de sämre lottade hus och utrymmen, där sådana funnos, vanligen då i någon viss gård, som utmärkte sig framför de andra, t. ex. genom målningar. Detta har särskilt varit fallet i Svealand och Norrland.

Det är icke endast i Sverige bröllopen betraktats som ett gemensamt intresse för byns eller bygdens befolkning. I olika utformning har detta varit förhållandet hos allmogen i stora delar av Europa, liksom också hos många primitiva folk. Bröllopsfirandet sammanhänger nämligen ursprungligen med sådana ålderdomliga samfundsföreteelser som åldersklass- och by- och bygdelags-organisationerna, vilka senare kunde utgöra ett bjudlag. Bjud- och byteslag är en större eller mindre krets av gårdar, som av gammalt äro förbundna med varandra genom utbyten av arbete eller arbetsprodukter och fira sina fester tillhopa, således en underavdelning av häradet och vanligen också av socknen. Samfirandet hänger intimt ihop med vegetationsriter och kult, vadan dessa kretsar äro ett slags mindre kultlag. Bjudlaget kan, men behöver icke sammanfalla med byn. Formen för lagets samverkan och samfirande har i hela Norden, liksom i stor utsträckning på kontinenten (särskilt i Schweiz) varit omgång och byte, d. v. s. antingen har man för varv efter viss bestämd ordning samlats till fest eller arbete i de till laget hörande gårdarna eller också i den gård, där särskild anledning gavs. I senare fallet skedde det dock med den okränkbara undermeningen, att själv njuta samma fördel eller prestera samma skyldighet, när tillfället kom till en själv. Dessa två organisationstyper utgjorde i själva verket en av grundvalarna för samvaron. När nu en by eller ett bjudlag ägde deltaga i bröllopen skedde detta efter bytes-typen. Därjämte betecknade giftermålet oftast ett utträde ur de ogiftas brödraskap och inträde

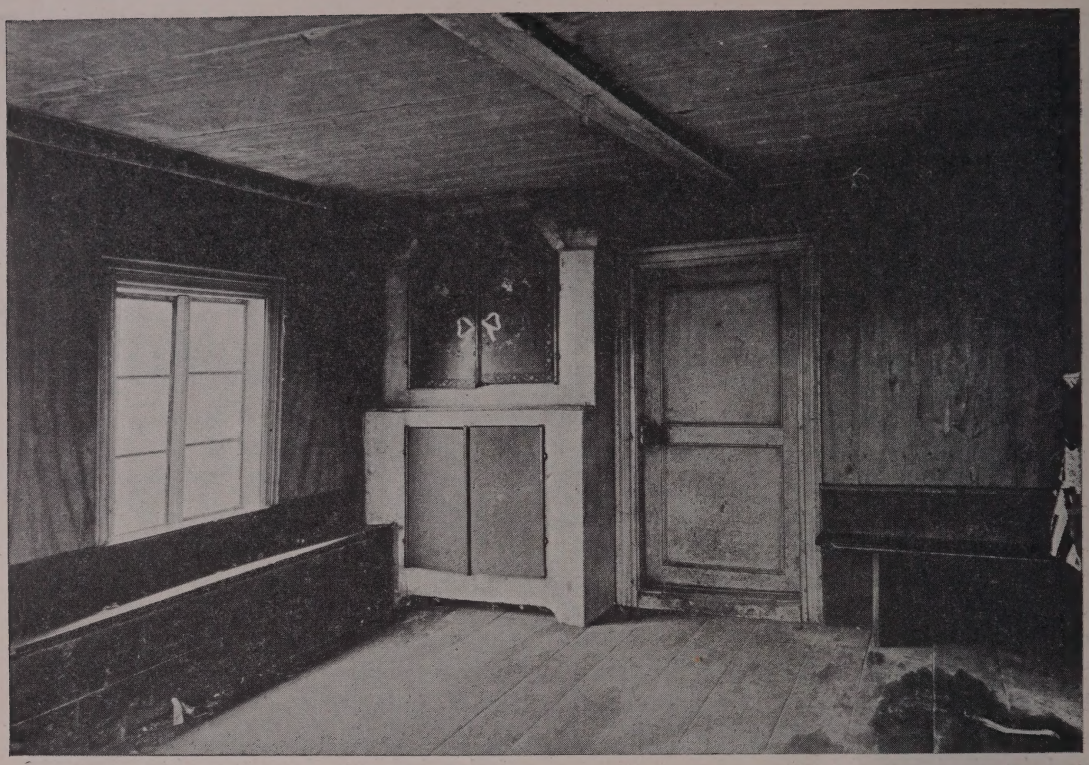

FIG. 10. INTERIÖR AV BRÖLLOPSSTUGAN, FIG. 9.

i de giftas, vilket senare ofta var identiskt med bysamfundet eller bygdelaget.[1] I bröllopen ingå därför både avskeds- och mottagningsdrickning, och här äro de unga likaväl som de gifta inom kretsen berättigade till deltagande å samfundets vägnar. Dessa traditioner hava bleknat, men aldrig helt upphört att giva allmogens bröllop deras särskilda karaktär. När ibland hela socknar i en eller annan form fått deltaga, beror detta på den kyrkliga organisationen, men kanske också på traditioner av äldre datum visande på samhörighet även inom vidare kretsar, än bjudlag och byar. Tyvärr äro dessa senare företeelser för litet undersökta.

Vid bröllopet hade sålunda deltagarna att medföra förning och lämna brudpengar, vilket ej sällan gjorde det till en ren uppoffring att gå på bröllop och betraktades som en tjänst, som fordrade likadan återtjänst. Men även om så ej var fallet, skulle inbjudningen återgäldas. Skyldigheten att upplåta eller låna rum för festen föll vanligen på arrangörerna, men kunde också komma att vila på bjudlaget, d. v. s. deltagarna. I det efter Hülphers ovan anförda fallet skulle således gästerna betala hyran för lokalen. Det är då endast ett steg till att laget — i Siljansnäs byn — själv byggde och underhöll en bröllopsstuga. Sannolikt

[1] Här kunna dessa organisationsformer endast omnämnas, men skola närmare belysas i annat sammanhang.

FIG. 11. BRÖLLOPSSTUGA, NASTA, MUNKTORPS SN, VÄSTMLD.

har detta dock ej genomförts förrän på 1600-talet eller möjligen något tidigare.

Det kunde också hända, att stugor, som utlånats, så att säga fastnade i denna funktion och blevo byns, bygdens eller ett ännu större områdes speciella bröllopsstuga, ehuru fortfarande privategendom. I byn Skålan i Klövsjö socken kvarstår en sådan bröllopsstuga, som i äldre tider använts av hela byn, fig. 7. Det har varit en normal parstuga med 2 stora rum och mellankammare, men endast helgdagsstugan är nu bevarad, medan vardagsstugan nedrivits. Helgdagsstugan, som nyttjades vid bröllopen, är försedd med rika väggmålningar.

Naturligtvis är steget ej långt härifrån till affärsmässigt driven rumsuthyrning eller till krog och gästgivaregård. Särskilt är detta fallet, när bröllopsstugan användes även av folk utanför det egentliga bjudlaget, såsom gärna blir fallet i kyrkbyarna. En eller annan bröllopsstuga av detta slag finnes ännu kvar. I Föllinge kyrkby i Jämtland i en stor gård med 2 stugor har den ena upplåtits till bröllopsfirare från hela socknen, fig. 9. Till och med lappar ha använt sig därav. Stugan är försedd med väggfasta bänkar och målningar, fig. 10. Det är här fråga om en verklig bondgård. Ett annat exempel finnes i Munktorp i

Västmanland, fig. 11. Stugan ligger i Nasta, således ej i kyrkbyn, men är eftersökt som bröllopsstuga inom hela socken.[1] Anledningen härtill synes vara, att helgdagsstugan utstyrts på i dessa trakter ovanligt sätt med väggmålningar på panel, varjämte en brudhimmel målats över brudparets plats vid fondgaveln.

Emellertid har det varit ovanligt, att den egentliga bröllopsfesten försiggått utanför hembyn. I sådana fall höllos särskilda mottagningsgillen vid hemkomsten[2]. Däremot har det tillhört seden, att gäster eller medhjälpare undfägnades framme vid kyrkan, innan man for till bröllopsgården. Detta skedde ute på kyrkbacken, i sockenstugan, i prästgården, i någon bondgård i kyrkans närhet eller i en kyrkstuga i de s. k. kyrkstäderna. Dessa senare voro ju allmogens egna härbergen framme vid kyrkan, där man brukade övernatta i kyrkbyn och äro påvisbara redan under medeltiden. Det ser någon gång ut, som om gillet vid kyrkan var ägnat hela socknen, medan festandet hemma blott rörde bjudlaget. Sålunda uppger Hülphers på 1700-talet[3], att i Sveg i Härjedalen det objudna folket vid kyrkan undfägnades med brännvin och bröd och, om brudfolket var förmöget, hela församlingen. Annars samlades vanligen de ej direkt bjudna på kvällen kring bröllopsgården och fingo på stående fot sin andel av välfägnaden. Såsom Troels-Lund visat, började man i städerna redan tidigt hyra ut rådhus och gillestugor till bröllop. Detta har dock föga återverkat på landsbygden. Några nära paralleller till bröllopsstugorna i Dalarna, som skulle föranleda antagande om direkt påverkan, ha vi varken hos oss eller söder om Östersjön. Man torde därför med full rätt kunna anse dem naturligt framvuxna ur de inhemska umgängesvanor, som ovan skildrats, vilka ju till sin grundkaraktär ursprungligen äro desamma som hos kontinentens allmoge.

Olaus Magnus omtalar också bröllop i det fria[1]: »Dessa bröllopsfester pläga mestadels firas vid midsommartid i lövade och rikligen blomsterströdda stugor under uppsluppen glättighet och dans. Bröllopets högtidlighet förhöjes då av festliga yttre omständigheter, den härliga årstiden samt själva markens och luftens ljuvlighet, liksom enkom avsedd för bröllopsfirande. Därför pläga ock bröllopsfestligheterna ofta äga rum på täcka holmar, dit man begiver sig i båtar. Ty så mild är väderleken, att man under dessa sommardagar — natt är där ingen — utan fara för sjukdom kan sova under bar himmel.» Om dylika bröllop i det fria har man för övrigt föga uppgifter i vårt land, men väl att festen hållits hemma, utomhus på gården. Möjligen ha de då ursprungligen skett i samband med vegetationsfester och i så fall kunnat försiggå på platser av samma art, som de ovan skildrade på tal om kult och danser i det fria. Att de ej varit ovanliga på kontinenten, visa oss ej minst konstnärernas framställningar ur bondelivet under 1500 och 1600-talen, t. ex. målarna Breughel.

[1] Medd. av intendent Sven T. Kjellberg.

[2] Jmf. Gasslander: Beskrifning om allmogens sinnelag i Wässbo hd, 1774. Svenska landsmål Bih. I: 3.

[3] Hülphers: Saml. til Beskrifning öfwer Norrland: Herjedalen sid. 36 f.

[1] a. a. 14 b. 10 k.

CAMPANSKA BRONSKÄRL, FUNNA I SVERIGE

AV

GUNNAR EKHOLM.

I ett flertal arbeten[1] har Montelius framhållit de livliga förbindelser, som redan sedan början av bronsåldern rådde mellan Medelhavsländerna och Europa norr om Alperna. Såsom han påvisat, är det från Adiges dalgång över Brennerpasset fram till Donaus flodområde och därifrån utefter Moldau och Elbe, som den urgamla färdeleden företrädesvis gått fram.

Av andra forskare ha dessa uttalanden blivit bestyrkta och fullständigade. Sålunda har Salin framhållit, att under den romerska järnåldern förbindelserna till en början gått över Böhmen, men att senare impulserna från den klassiska världen kommit dels från länderna vid Rhen, dels från trakterna vid Svarta havet. Vidare har Böhmens betydelse såsom genomgångsland för handeln understrukits av Sophus Müller[2] och ytterligare utretts av Almgren[3] genom hans klargörande av markomannernas starka absorberande av den provinsialromerska kulturen och deras roll som mellanhänder vid handelsutbytet. Slutligen har den sydöstliga kulturströmmens utomordentliga betydelse närmare belysts genom en rad arbeten av skilda forskare och på sista tiden även satts i förbindelse med vissa folkstammars vandringshistoria[1].

Vad beträffar de nämnda, från Västeuropa ledande handelsförbindelserna ha de studerats särskilt av Heinrich Willers. Det är i de båda arbetena Die römischen Bronzeeimer von Hemmoor (Hannover 1901) och Neue Untersuchungen über die römische Bronzeindustrie von Capua und Niedergermanien (Hannover 1907), som han framlagt de forskningsresultat, vilka förut varit föremål för ett kortfattat omnämnande i ett svenskt arkeologiskt verk[2].

I sitt äldre arbete[3] ingår Willers även, ehuru i största korthet, på frågan om utbredningen av och ursprunget till vissa bronskärl av tydligen främmande härkomst, vilka tillhöra århundradena före vår tideräknings början.

Om dylika av den typ, som här återgives i fig. 1, 2, 4, uttalar han sålunda[4], att de vackra linjerna tyda på klassiskt ursprung. Häremot talar dock, såsom han framhåller, den mycket skiftande tekniska beskaffenhet-

[1] Senast berört i uppsatsen Handeln i forna dagar med särskilt avseende på Skandinavien och tiden före Kristi födelse (Nord. Tidskr. 1918).

[2] Juellinge-Fundet og den romerske Periode (Nordiske Fortidsminder, Bd 2), s. 36.

[3] Zur Bedeutung des Markomannenreichs in Böhmen für die Entwicklung der germanischen Industrie in der frühen Kaiserzeit. Mannus, Bd 5 (1913).

[1] Almgren, Zur Rugierfrage und Verwandtes. Mannus, Bd 10 (1918).

[2] Almgren, Ett uppländskt gravfält med romerska kärl, undersökt av Eskil Olsson (Fornvännen 1916), s. 91 f., 96.

[3] s. 97 ff.

[4] anf. arb., s. 113.

en. Än äro de gjutna, än drivna, än åter förfärdigade av hopnitade bronsplåtar. Även den olika grad av skicklighet och omsorg, varmed fästena till handtagen äro utförda, samt den ofta förekommande frånvaron av fötter göra enligt Willers det klassiska ursprunget tvivelaktigt. Vidare hänvisar han till ett antal präktiga lerkärl, vilka av Evans framgrävts på ett urnegravfält vid Aylesford och som i hög grad erinra om ifrågavarande situlor. Av den engelska forskaren ha dessa betecknats såsom efterbildningar av ler- och bronskärl från de stora keltiska necropolerna vid Este. Såväl på grund härav som till följd av de fyndkombinationer, varunder de uppträda, anser sig Willers berättigad uttala såsom sin förmodan, att de äro av keltiskt ursprung och att tillverkningsorten är att söka i Norditalien.

Liksom i fråga om de till Nordeuropa importerade bronsvarorna från romersk järnålder är emellertid Willers i stånd att i arbetet Neue Untersuchungen även beträffande den ovan berörda kärlgruppen i hög grad förtydliga och rätta sina uttalanden. Tack vare resultaten från undersökningen av ett gravfält från La Tène-tiden vid Nienbüttel i Hannover samt genom ett jämförande studium av liknande fynd från såväl denna som andra sidan av Alperna kan han nu lämna en fullständig överblick av denna fornsaksgrupp.

Av Willers fyndstatitik framgår, att dylika bronskärl av något varierande typ i ett femtiotal föreligga från Danmark (2 fynd), Westpreussen (gravfältet vid Rondsen), Pommern, Mecklenburg, Schlesien, provinsen Sachsen, Hannover (14 fynd), Rhenprovinsen, Övre Bayern, Böhmen (7 fynd), Ungern, kronlandet Görz, Schweiz och Italien (Ornavasso i provinsen Novara). Av särskilt stor betydelse för den kronologiska frågan är det italienska fyndet. De talrika här förekommande mynten göra det möjligt att med absolut säkerhet datera dessa kärl till århundradet närmast f. Kr.

Genom det noggranna studium av materialet, som möjliggjorts genom dessa nya upptäckter, kommer Willers till en annan uppfattning om kärlens teknik. Sitt förra uttalande om dennas skiftande art — framkallat, såsom han själv framhåller, av det starkt skadade eller restaurerade tillstånd, vari flertalet kärl kommit i jorden — ändrar han nu därhän, att de utan undantag äro gjutna[1], men att i fråga om vissa detaljer även förekommer lödning och svarvning. Enligt Willers tyder denna fullständiga enhetlighet i tillverkningssättet på att kärlen förskriva sig från ett och samma industricentrum.

Var detta centrum är beläget kan numera, såsom Willers framhåller, icke vara underkastat något tvivel. Det tekniska förfaringssättet överensstämmer nämligen fullständigt med det, som återfinnes hos en grupp yngre kärl, vilka tydligen äro en utveckling av de förut behandlade och som tillhöra den augusteiska tiden med dess mera greciserande smakriktning. En dylik, starkare profilerad situla av fullständigt identisk form med en, funnen vid Mehrum i Rhenprovinsen, finnes återgiven på en marmorrelief[2] från amfiteatern i Capua, uppbyggd under Augustus. Detta är för Willers ett avgörande bevis för, att även den från slutet av La Tène-tiden härrörande gruppen av detta slags kärl äro alster av den frejdade campanska bronsindustrien.

Såsom framgår av Willers ovan summariskt refererade fyndstatistik, äro de nordligaste av honom kända fynden de två danska (från Själland och Lolland). Avsikten

[1] Detta bestrides dock av andra forskare, senast av Jahn (Mannus, Bd 10, s. 21).

[2] Neue Untersuchungen, Taf. 5:4.

FIG. 1. BRONSKÄRL, F. NÄRA SKÖVDE. H. 27,5 CM.

FIG. 2 BRONSKÄRL, ISBERGA, HEDA SN, ÖGLD. 1/5.

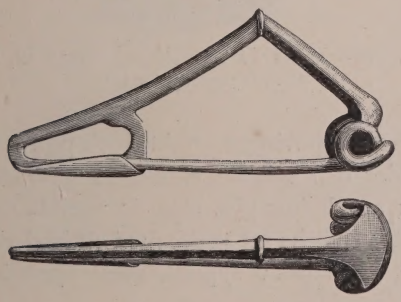

FIG. 3. FIBULA AV JÄRN, ISBERGA, HEDA SN, ÖGLD. 1/1.

med denna uppsats är emellertid att visa, att de heller icke på svenskt område äro okända.

I uppsatsen Den förhistoriska fornforskningen i Sverige 1882 — 1884[1] omnämner och avbildar Montelius det i fig. 1 återgivna bronskärlet från Västergötland (Stat. Hist. Mus. inv.-nr 7523). Det är funnet på sluttningen av Billingen strax utanför Skövde. Vid plöjningen av den s. k. Grenanders kulle kom det i dagen, stående i en liten hällkista, som bestod av fyra stenar jämte en takhäll, vilken av plogen vräktes åt sidan. Kärlet innehöll brända ben, men något annat gravgods anträffades ej. Montelius sammanställer fyndet med ett liknande från Bargfeld i Hannover — således just det område, som senare skänkt Willers hans viktigaste material norr om Alperna — och framhåller, att dylika kärl äro införda söderifrån.

Ett annat kärl, fig. 2, av liknande slag är omtalat och återgivet i Montelius avhandling Östergötlad under hednatiden[2]. Fyndet gjordes på bottnen av en genom plöjning nästan utjämnad hög å Isberga Södergårds ägor i Heda socken inom nämnda landskap. Det som skänker detta fynd, vilket förvaras i Linköpings museum, ett särskilt värde, är att ett daterande föremål medföljer, en fibula av sen La Tène-typ, fig. 3, något som bekräftar, att denna grav tillhör sista århundradet f. Kr. Av stort intresse är även, att här blivit bevarad en av de för flertalet av dessa kärl karakteristiska fötterna, bestående av tunna järnplattor med svängd ytterkant och med urtagningar på insidan. I många fall har man endast genom spåren efter lödningen på kärlets botten kunnat sluta sig till, att dylika funnits.

Det tredje av den här behandlade kärltypen, fig. 4, befinner sig i Statens Historiska museum, dit det kommit genom en privat-

[1] Sv. Fornm. för. Tidskr., Bd 6 (1885 — 1887).
[2] Sv. Fornm. för. Tidskr., Bd 12 (1903 — 05).

samling, som tillhört apotekare Rickard Hjorth. Det är funnit vid Källeråsen, Järpås socken i Västergötland[1], under icke närmare kända omständigheter. Hank och hankfästen saknas, men för övrigt är kärlet tämligen väl bibehållet.

Ytterligare ett fynd, som av allt att döma är att hänföra till denna grupp och därför i detta sammanhang kan förtjäna omnämnas, ehuru det är av yngre datum, är det i Västergötlands fornminnesförenings samling i Skara under inv.-nr 83 bevarade bottenfragmentet fig. 5. Det hittades år 1765 och om detta i mycket märkliga fynd läses i Inrikes Tidningar, nr 57 (25 juli) för nämnda år nedanstående notis:

»Uti Wästergöthland, Åse Härad, Thuns församling och Friels Sockn är nu i Sommar funnen en Urna eller Kruka, av följande beskaffenhet. Sjelfwa krukan är af Koppar: öfvre delen förtärd, men bottnen med halfwa Stommen war hel. På ena sidan af Krukan fants ett Spjut, 1 1/2 quarter långt, på ena ändan uddwast och skärande på 2 sidor: på andra ändan håligt. På andra sidan låg et Swärd eller Sabel, en Hand bred, men längden kan man ej utsätta, emedan det var afbrutit. Uti Krukan war Aska och brända Ben, hwaribland än synas brända Knokar. Ibland Askan neder mot botnen funnos 2:ne Guld-Ringar, aldeles oskadde, hållandes 3 Ducaters wigt wid pass. Detta fynd blef funnit straxt utan för Friels By, åt Norra sidan på Gärdet i sielfwa kanten af en biwäg, som löper öfwer en liten högd. — — —»

Enär beklagligtvis intet av det omnämnda gravgodset nu finns i behåll, erbjuder fyndets datering svårigheter. Guldringarna, som att döma av den uppgivna vikten måste

[1] Enligt anteckning å en i kärlet i senare tid nedlagd papperslapp skall fyndorten vara okänd. Så även Arne i Sv. Fornm. för. Tidskr., Bd 12, s 246. I inventariet — Hjorths samling har där nr 7578 — har jag dock funnit den här återgivna uppgiften.

FIG. 4. BRONSKÄRL, KÄLLERÅSEN, JÄRPÅS SN, VGLD. H. 26 CM.

FIG. 5. UNDERSIDA AV BRONSKÄRL, FRIELS SN, VGLD. BOTTENDIAM. 15,8 CM.

ha varit fingerringar, tyda dock på romersk järnålder och svärdet skulle då ha varit ett dylikt av gladius-typ. Det är sålunda sannolikt, att vi här ha att skaffa med ett kärl av den yngre capuanska typen[1], som uppträder i

[1] Neue Untersuchungen, s. 57 f.

sällskap med de refflade bronsspannen från romersk järnålder och som, ehuru av något avvikande form — med tre avlångt halvkulformiga fötter — i nämnda fyndkombination är känt från det jylländska fyndet vid Brokjær[1] samt, i två exemplar, från Valleby på Själland[2]. Att här föreligger ett kärl av detta slag får ett visst stöd av fyndets fragmentariska tillstånd. Såsom Willers framhåller, är nämligen godset i dessa situlor ytterst tunt, vilket gör, att ofta endast bottenplanet är bevarat.

Vid en jämförelse mellan de här omtalade i Sverige funna situlorna, finna vi, att de äro av något skiljaktiga typer. Skövde-kärlet är av den undersätsiga, tunga formen med starkt utspringande »skuldror». Den samtidigt funna järnhanken har varit fästad vid halsen genom i den fastnitade grova järnbeslag, på vars överkant suttit runda öglor[3]. Isberga-pjäsen åter karakteriseras av sin elegantare form med de mjukare linjerna vid övergången mellan hals- och bukparti. Om en högre kvalitet tala även de här bevarade fötterna. Av liknande typ ehuru med skarpare profil-linjer är kärlet från Källeråsen. Om sättet för hankarnas fästande på dessa båda kärl kan ej något med bestämdhet sägas. Då emellertid i halspartierna icke finnas några hål, förefaller det sannolikt, att de varit genom lödning fästade på det utskjutande bukpartiet. Till formen överensstämma de även mest med situlorna av detta slag[4]. Vi skulle således här ha ett par representanter för Willers ena huvudgrupp »mit hohen Henkelattachen». Vad slutligen beträffar Friels-fyndet, är typfrågan svårare att avgöra. Ehuru det vackert ornerade bottenplanet erbjuder stor överensstämmelse med motsvarande parti av Valleby-kärlet, torde rekonstruktionen få tänkas mest överensstämma med den situla utan fötter, som är återgiven i Neue Untersuchungen, fig. 35.

På vilka vägar dessa campanska bronsvaror nått fram till Nordeuropa tror sig Willers även kunna påvisa. Fynden i Nienbüttel och Rondsen ha sin fullständiga motsvarighet i det böhmiska gravfältet vid Dobřichow, och härav drar han slutsatsen, att det är över detta land och utmed Elbe, som den stora handelsvägen även under den förromerska tiden har gått. Sin mest glänsande utveckling når denna handel visserligen först, sedan det romerska riket år 10 f. Kr. grundat provinsen Pannonien och därmed framflyttat sina gränser till Donau, och framförallt, sedan det av de klassiska auktorerna omtalade fördraget med Marbod blivit slutet. Men innan dessa direkta handelsförbindelser med länderna vid Nord- och Östersjön upptogos, har säkert försiggått ett livligt handelsutbyte med keltiska mellanhänder. — Ej heller om den närmaste italienska utgångspunkten för denna export behöva vi vara okunniga. Det är på den vid innersta delen av Adriatiska havet år 181 f. Kr. grundade kolonien Aquileja, som vi därvid måste fästa våra blickar. Dess syfte att utgöra ett militärt utanverk åt det romerska imperiet lät sig väl förena med uppgiften att vara stapelplats för varorna från de å ömse sidor om Adriatiska havet belägna områdena på vägen upp till de transalpinska länderna. Det har lyckats Willers att påvisa en del inskrifter på gravstener, som vittna om vissa i Aquileja hemmahörande köpmanshus' faktorier och agen-

[1] Aarbøger 1881, s. 160 ff.

[2] Aarbøger 1873, s. 285 ff. — Andra danska fynd av samtida situlor uppräknas av Müller, i Ordning, Jernalderen, nr 187. — Om fragment av dylika kärl, funna i svensk jord, se Almgren i Fornvännen 1916, s. 77 ff. Till de där nämnda kan läggas det i Sv. Fornsaker, fig. 374 återgivna hankfästet med kvinnomask från Öland.

[3] Kärlet är således att hänföra till Willers »Gruppe 2» (Neue Untersuchungen, s. 22).

[4] På kärlet från Källeråsen kunna iakttagas några, dock osäkra, spår av lödningen på bukpartiets översta del.

turer vid de mot norr löpande handelsvägarna.

I denna tillförsel ha även många andra varor ingått än de här behandlade kärlen. Hit höra i främsta rummet de i Norden talrikt uppträdande vinskoporna, om vilkas ursprung Montelius förut uttalat sig[1]. Vidare påvisar Willers, att de från svenska, danska och numera även norska[2] gravfynd kända stora bukiga bronskärlen med kant av järn flerstädes åtföljer den behandlade kärlgruppen och därför, även de, få anses komma från södern. Huruvida deras tillverkningsort är att söka i Italien eller i Aquilejas nordliga uppland lämnar han dock därhän. En annan grupp, som genom sitt utbredningsområde såväl som genom sitt ständiga uppträdande i förbindelse med capuanska bronser visar sig vara från samma håll, äro de refflade bronsspannen, kända från de svenska fynden Öremölla[1] och Påarp[2]. Samma ursprungsort ha även enligt Willers de simpla bronskärl av något varierande form med järnhank[3] från århundradena före och efter vår tideräknings början.

[1] Sv. fornm.-för. Tidskr., Bd 9, s.195 .
[2] A. W. Brøgger, La-Tènekjedelen fra Sande i Jarlsberg. Oldtiden, Bb 7.

[1] Hildebrand, Öremöllafyndet. K. Vitt. Akad:s Månadsblad 1874.
[2] Hildebrand, anf. arb., s. 30.
[3] Müller, Ordning, Jernalderen, fig. 183. — I Sverige en dylik funnen vid Hörninge på Öland (St. M. 12311). Om två andra från Uppland se Almgren i Fornvännen 1916, s. 78.

FIG. 1. LJUSBLÅTT SIDEN-DROGUET FRÅN ANDERS DALMANSSON, STOCKHOLM, 1751. SKALA 1/1.

SIDEN-DROGUET

EN NOTIS TILL 1700-TALETS SVENSKA SIDENFABRIKATION

AV

SIGURD WALLIN.

Från den tid, under vilken sidenfabrikation bedrivits inom Sverige, äga vi i behåll ganska betydande mängder av sidenstoffer i olika former och användning, om vilka man med bestämdhet kan säga, att de varit brukade inom landet. Men blott i jämförelsevis sällsynta fall kan man avgöra, huruvida stoffen *tillverkats* inom landet av någon av de svenska sidenvävarna,[1]

[1] Jämför t. ex. *R. Cederström*, Vägledning för besökande i Livrustkammaren (uppl. 6, Sthlm 1919), n:ris 1304, 1316 och 1318, uppgifter om tygen till Adolf Fredriks, Gustaf III:s och drottning Sofia Magdalenas kröningsdräkter; samt *J. Böttiger*, Stockholms slott, vägledning för besökande (Sthlm 1910), sid. 45, angående möbeltyg av Bartholomé Peyron.

FIG. 2. MELLANBLÅTT SIDEN-DROGUET FRÅN DEN FRITTZISKA FABRIKEN I STOCKHOLM, 1751. SKALA 1/1.

eller om de äro importvara. I de fall, då det svenska sidenväveriets historia berörts i litteraturen, har detta i regel skett under andra synpunkter — ekonomiska, politiska etc. — ej för att utreda frågor om identifieringen av bevarade produkter, ehuru detta spörsmål helt naturligt varit levande för var och en, som i ett eller annat sammanhang mer ingående sysslat med svensk konstslöjdhistoria och med vården av de samlingar, som belysa densamma. Resultaten av de sålunda med säkerhet bedrivna studierna på området ha emellertid hittills ej i någon större utsträckning blivit offentliggjorda, vilket faktum möjligen kan berättiga ett framhållande av en källa, som om den bleve utnyttjad skulle kunna ge vissa hållpunkter och åtminstone i några fall skänka studiet rörande produkterna av den svenska sidenfabrikationen ett av de stöd i säkert styrkta belägg, som så väl behövas för ett framgångsrikt utvidgande av kunskapen på området.

Det lider intet tvivel, att ej bland bevarade sidenstoffer från tiden för den svenska sidenindustrien, och synnerligast från 1700-talet, en betydande del verkligen äro av inhemsk tillverkning. Vilka olika arter denna fabrikation omfattade är också långt ifrån någon hemlighet, men därifrån är dock ett steg kvar till möjligheten att med bestämdhet sätta fingret på vissa svenska produkter och skilja dessa från importvarorna och därmed grunda en möjlighet till lärorika jämförelser mellan de importerade förebilderna och den här hemma drivhusmässigt framalstrade industrigrenens efterbildande produkter. Sidenindustrien har ur denna synpunkt ett speciellt intresse såsom en inom vårt land helt artificiellt uppammad näringsgren, och den intar kulturhistoriskt sett en viktig plats särskilt under 1700-talet, därigenom att bruket av sidenvarorna då så dominerar på området för den personliga utstyrseln och bostadens inredning, ej blott inom vissa exklusiva samhällsklasser.

FIG. 3. VITT SIDEN-DROGUET FRÅN DEN FRITTZISKA FABRIKEN I STOCKHOLM, 1751. SKALA $^{2}/_{1}$.

De till Kommerskollegium under 1700-talet inlämnade årliga redogörelserna för fabrikerna i landet äro med sina textila varuprov en arkivalisk källa, som samtidigt ger föremålshistorikern ett värdefullt, noga ursprungsbestämt material.[1] Avsikten med nedanstående rader har varit att genom framdragandet av ett exempel påminna om denna för alla intresserade välkända källa. Exemplet är gripet ur högen utan pretention på att vara av särskilt högt eget intresse men framlägges med tanke på att med tiden få efterföljas av en publicering av materialet i dess helhet.

Kommerskollegii årsberättelser över fabriker innehålla en exakt och i vissa fall mycket utförlig och detaljerad statistik över fabrikernas organisation och tillverkningar. Från de textila verkstäderna ha i stor utsträckning bifogats provlappar å tillverkningarna, ofta direkt åtföljda av uppgifter om fabrikatets benämning och pris samt årstillverkningens storlek. Vore detta program på alla händer konsekvent genomfört, och hade handlingarna kommit till vår tid i oförändrat skick, så skulle denna källa för kännedomen om det svenska 1700-talets textiltillverkningar varit av en knappast överskattbar betydelse. Nu är intetdera förhållandet; å ena sidan ha icke alla fabriker belyst sina redogörelser med varuprov, och å andra sidan ha handlingarna blivit plundrade på en stor del av de prover, som ursprungligen funnits. Men detta oaktat ge årsberättelserna många säkra och intressanta upplysningar om fabrikaten och kunna även med fördel utnyttjas för åtskillig statistisk behandling, som kan belysa de olika tygsorternas eller mönstrens livslängd etc. Givetvis kunna också dessa ur fabriksredogörelserna hämtade uppgifter utfyllas och kompletteras ur andra källor, särskilt samlingar av tygprover, vare sig sådana som blivit samtidigt gjorda eller som tillkommit i senare tid. Stoffproven i dylika samlingar,

[1] De för nedanstående uppgifter ur Kommerskollegii arkiv (Riksarkivet) använda handlingarna äro följande: Kommerskollegii Liggare. Väfnadsprof. 1751. — Kommerskollegii Årsberättelser. Fabriker. Ser. 1., 1740 (Stockholm), 1759 och framåt. — Förteckning över fabriksprivilegier.

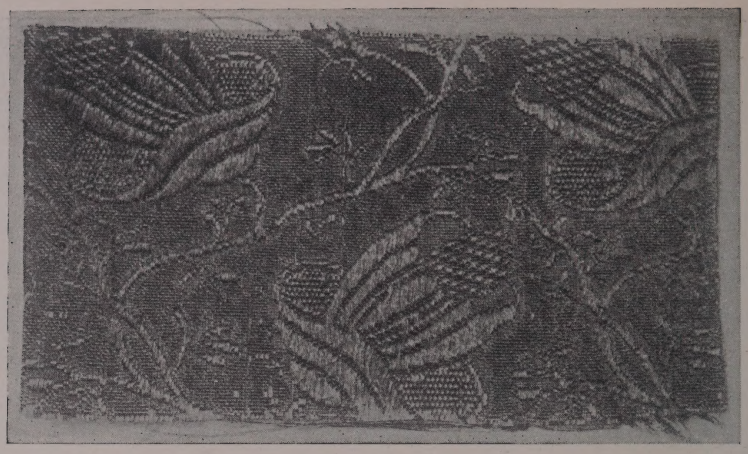

FIG. 4. GRÖNT SIDEN-DROGUET FRÅN DEN FRITTZISKA FABRIKEN I STOCKHOLM, 1751. SKALA 1/1.

i regel mindre utförligt ursprungsbestämda, kunna åtföljas av uppgifter på annat sätt än de ovannämnda proven i Kommerskollegii handlingar, t. ex. medelst de i regel i sidenstyckets ända invävda fabrikssignaturerna, hallstämpling m. m. Genom jämförelse med de officiella kunna dylika prov vinna sin fulla och säkra bestämning. Och slutligen kan man ha förhoppning om att i museerna eller i enskilda samlingar återfinna föremål, gjorda av de sålunda till ursprungsort, tillverkningstid och originalbenämning bestämda sidensorterna eller sådana, som på grund av en mer allmän likhet med dessa kunna få en ungefärlig ursprungsbestämning.

Bland sådana ovan antydda provsamlingar av en mer privat natur än de officiella redogörelserna bör i främsta rummet en uppmärksammas, nämligen den av professor Anders Berch gjorda samlingen av material- och tillverkningsprover, benämnd Theatrum oeconomico-mechanicum. Från Uppsala universitet ha år 1876 resterna av denna samling, förvarade i en stor kista, överlämnats till Nordiska Museet. Det var såsom universitetets förste professor i ekonomilagfarenhet och statsekonomi, utnämnd 1741, som Berch anlade denna samling, vilken enligt hans plan skulle omfatta modeller till maskiner för lantbruk och slöjder samt prov på alla varor från första råämnet, alla förädlingsgrader igenom. Denna ur flera synpunkter intressanta samling och dess historia vänta på sitt tillbörliga bekantgörande såsom ett karakteristiskt och betydelsefullt fenomen i vårt 1700-tals kulturhistoria. Det som nu finnes i behåll av Berchs Theatrum är emellertid blott några spillror av vad samlingen en gång varit och var ämnad att bli. Någon sammanhängande och uttömmande kunskap om den dåtida svenska sidentillverkningen skänker därför ej denna samling, men väl flera upplysningar av stort värde.[1]

Sidenfabrikanternas egna provböcker, gjorda till praktiskt bruk, äro givetvis också av stort värde för stoffbestämningen, och dy-

[1] Berchs samling bär i Nordiska Museet inventarienumret 17,648. Ovan anförda uppgifter äro hämtade ur museets huvudliggare med bilaga. Jämför även Biografiskt Lexikon, ny reviderad uppl. (Sthlm 1875), Berch.

lika finnas också bevarade, särskilt från en något senare tid, 1700-talets slut och 1800-talet. Slutligen — för att nämna ännu en art av samlingar av stoffprover, som ur denna synpunkt kunna vara givande — ha inom slott och dylika större hus med en livligare omsättning av rums- och möbelbeklädnader ofta bildat sig naturliga avlagringar av stuvbitar, överblivna eller utslitna stoffstycken, vilka tillvaratagna kunna ha mycket goda historiska upplysningar att ge. Rikast är väl i detta fall den kungliga husgerådskammarens samling, vars under arbete varande vetenskapliga ordnande och bearbetande bör motses med det största intresse, synnerligast som härvid ett sällsynt gott arkivaliskt hjälpmaterial står till buds.

Till exemplifiering av vad de ovan omtalade årsredogörelserna till Kommerskollegium kunna ge av prover på tidens sidenfabrikation avbildas här några provlappar, uttagna ur olika fabrikers rapporter men alla av en och samma sidensort, kallad siden-droguet.[1]

De tidigaste provlapparna återfinnas i volymen »Kommerskollegii Liggare, Väfnadsprof, 1751», vilken innehåller allehanda prover av ylle-, siden- och bomullstyger från fabrikerna i Stockholm det nämnda året. Från Anders Dalmanssons sidenfabrik finnes bland annat det här fig. 1 avbildade provet på droguet, vilket kan tjäna som exempel på vävnadens art.[2] Karaktären är

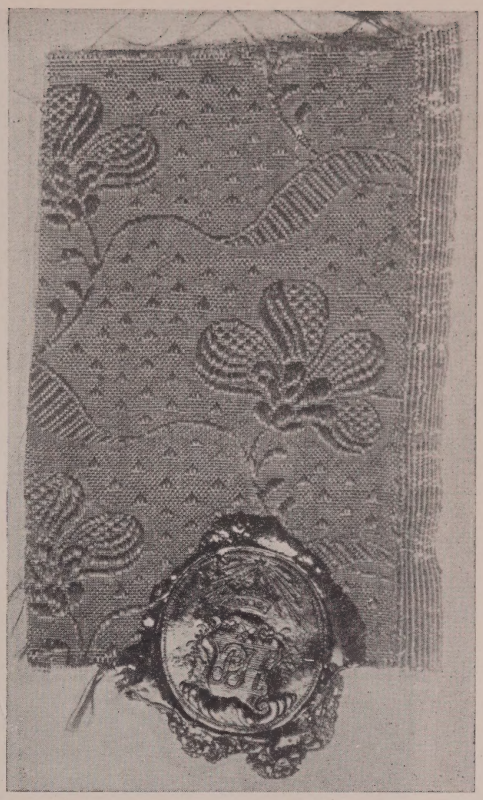

FIG. 5. GULT SIDEN-DROGUET FRÅN PETER HUSBERG, MARIESTAD, 1759. SKALA 1/1.

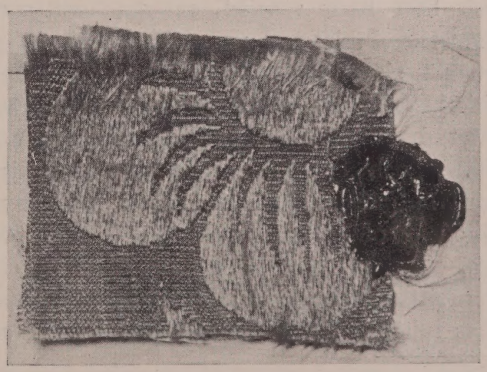

FIG. 6. MELLANBLÅTT DROGUET LUSTRIN FRÅN PETER HUSBERG, MARIESTAD, 1762. SKALA 1/1.

[1] Namnet skrives i handlingarna omväxlande: Droguet, Droget, Drogett, Droguett, Drogvett, Drogwette, Droijett.

[2] *Anders Dalmansson* erhöll privilegium på siden- och sammetstillverkning i Stockholm den 28 maj 1741 samt å tillverkning av florer och taft de foula den 23 april 1751. Han övertog Johan Everlings sidenfabrik (grundad 1732). Dalmanssons fabrik var i verksamhet till år 1767. År 1765 hade den 28 vävstolar och 427 arbetare, därav 13 mästare, 43 gesäller, 13 lärlingar och 358 kvinnor och barn. Tillverkningens värde utgjorde samma år 220,980 dr. smt.

FIG. 7. LJUSBLÅTT SIDEN-DROGUET FRÅN J. A. MEURMAN, STOCKHOLM, MED INVÄVD SIGNATUR. SKALA 1/1.

mycket närsläktad hos alla de här behandlade droguet-proven. Det är en rätt tjock och litet hård vävnad, enfärgad och med mönstret bildat av varptrådar, som ligga utanpå själva vävnadsytan på tygets framsida.[1] Baksidan är nära nog slät med mönstret blott otydligt framträdande (jämför fig. 7 och 8). Mönstret är hos samtliga sorterna ganska litet; hos denna har det en längd av omkr. 9 cm. och en bredd av 6,3 cm. Tygets färg är ljusblå. Det å provet sittande lacksigillet innehåller fabrikörens initialer, A. D. Provlappen åtföljes av följande notis: »Siden Droguett 3 1/2 qr. a 16 1/2 Dr. alnen.»

I volymen från 1751 finnas vidare från den »Frittziske» sidenfabriken i Stockholm fyra droguet-prover, varav tre här avbildas, fig. 2—4.[1] Ett av dessa, fig. 2, mellan-

[1] Tvåfärgat droguet förekommer i redogörelsen för Thomas Fehmans fabrik i Göteborg 1759, men något prov å dylikt finnes ej i handlingarna.

[1] »*Frittziske*» *fabriken* i Stockholm grundades av Isac Fritz, som den 2 maj 1734 fick privilegium på siden-, ylle- och bandväveri. Efter hans död drevs fabriken av hans änka och sedan av sonen Jacob Fritz samt därefter av Koschell & Compag. Från 1765 innehades denna fabrik av Abraham Westman och från 1795 av Peter Gustaf Westman, vilken fortsatte till år 1817. År 1740, då fabriken drevs av »framledne Adwocat Fiscalen Fritz Enkja nu Capitainskan fru Elisabeth Renat» »i egen gård wid Norr Malms Surbrun», bestod den av 28 vävstolar, 1 stor och 2 st. mindre möhlar till silkesrederiet samt en engelsk press och eget färgeri på Blekholmen samt sysselsatte inom ver-

FIG. 8. AVIGSIDAN AV DROGUETPROVET FIG. 7.

blått till färgen, är rubricerat: »Drogwette 3½ qv. br. 16 Dr.» Mönstret är omkr. 6 cm. långt och 6,4 cm. brett. Det andra provet, fig. 3, är vitt; mönstret är omkr. 5,2 cm. långt och 6,6 cm. brett. Det tredje, fig. 4, är grönt; mönstret omkr. 5,6 cm. långt och 6,6 cm. brett. Det fjärde, här ej avbildat, är svart med ett mönster av små bladslingor, omkr. 4,4 cm. långt och 3,2 cm. brett. Om samtliga gäller den för det första provet angivna uppgiften om namn, bredd och pris.

I den år 1759 begynnande serien av årsberättelser återfinnas prover av siden-droguet i redogörelserna från Peter Husbergs sidenfabrik i Mariestad.[1] Det första provet, från 1759, avbildas här fig. 5 och åtföljes av notisen: »Siden Droguet 25 al:r stycket 3½ qvart. bredd säljes en gros a 16 dr.

ket 90 arbetare. Väveriet förestods av en »Swänsk Mästare, Daniel Cedermark, som är född af hederligit folk, och tillärd wid denna Fabrique under åtskillige Engelske och Fransyske Mästare, som han succederat, och nu har till hjälp wid arbetet 10 st. swänska Gesäller och 16 st. lärogossar».

[1] *Peter Husberg* fick den 25 okt. 1757 privilegium för fabrik i Skövde och den 5 mars 1760 i Mariestad. Fabriken inrättades år 1758 i Mariestad och bestod vid slutet av år 1759 av 3 stolar för blommerat arbete och 1 för släta tyger. Arbetarna voro: 1 mästare, 2 gesäller, 3 lärlingar, 1 vinderska och 4 flickor henne till biträde. Tillverkningsvärdet var 1,270, 10⅔ dr. smt. Tillverkningen upphörde med år 1765.

FIG. 9. VITT SIDEN-DROGUET FRÅN J. A. MEURMAN, STOCKHOLM, MED INVÄVD SIGNATUR, SOM LÄSES FRÅN AVIGSIDAN. SKALA $^1/_1$.

kop:mt aln.» Det är gult till färgen; mönstrets längd 5,2 cm. och bredd minst 6,5 cm. Flera av de följande åren meddelas även prov av droguet från samma fabrik, alltid med samma mönster men i olika färger, rödbrunt, mellanblått, mörkbrunt.[1] I Peter Husbergs redogörelse för år 1762 finnes dessutom det fig. 6 avbildade provet, åtföljt av följande text: »*Droget Lystrin* 30 aln. Styk. bredt $3^1/_2$ qw. säljes en gros 24 d: kopmt ahln.» Vävnaden har samma allmänna karaktär som de förut meddelade droguet-proven, men mönstret, av vilket tydligen blott en ringa del rymmes å den lilla provlappen, är betydligt större än å dessa. Färgen är mellanblå.

Denna lilla samling av sidendroguet-prover kan utökas med ännu ett par, vilka ligga i den ovan omnämnda Berchska samlingen, fig. 7—9. Dessa åtföljas visserligen ej av några skriftliga notiser, men vävnadens art är så överensstämmande med de ovan anförda droguet-proven från 1750-talet, att man med full trygghet kan beteckna dem med detta namn. Båda proven äro tagna vid slutet av stycket och bära invävd fabrikssignering, vilken möjliggör en ursprungsbestämning även av dessa provlappar. Det ena, fig. 7, 8, är ljusblått till färgen; mönstrets längd 7,2 cm., bredd 5,2 cm. Det är betecknat i rött: »A. M. 6075. 320.» Det andra, fig. 9, är vitt; mönstrets längd 4,1 cm., bredd 3,1 cm. Med rött

[1] I en handskriven volym i Nordiska Museet (inv. nr 116,294), »Anteckningar vid Eduard Linés Sidenfabrik i Stockholm af C. M. C—r [Carlander] 1851—1855», finnas, jämte ett stort antal prover av denna fabriks tillverkningar, även insatta några äldre sidenprover, bl. a. fem lappar enl. påskrift från P. Husbergs fabrik i Mariestad, 1750-talet. Dessa provlappar äro efter all sannolikhet tagna ur Kommerskollegii handlingar; en är droguet av samma mönster som det ovan beskrivna, i gul färg.

silke är invävt: »N:o 428 I. A. Myrman.» Av samma sort finnes även ett prov i ljusblått. Signaturerna hänföra dessa prover till en och samma fabrik, nämligen Johan Anders Meurmans i Stockholm och till 1760-talet eller 1770-talets förra hälft.[1]

De härmed anförda droguet-proven, som bilda en starkt homogen grupp, torde ge en ganska klar föreställning om denna sidensort. Söker man efter föremål av dylikt material, bli de därför ej svåra att igenkänna. Jag skall här blott anföra ett par exempel på dylika, hämtade från Nordiska Museets samlingar.[2] En grön sidenrock (inv. nr. 36,527) i juste-au-corps-form, ofullständigt bevarad, är gjord av ett tyg, som är nära nog identiskt likt det ovan anförda blå från Frittziska fabriken i Stockholm 1751, fig. 2, ehuru grönt till färgen. Ett annat plagg, en damkofta i rokokosnitt (inv. nr. 131,331), är förfärdigat av ett rött sidentyg med tämligen stort blommönster (mönstrets längd 13,7 cm., bredd 8,5 cm.), vilket till karaktären mycket liknar det ovan anförda provet på droguet lustrin från Peter Husberg i Mariestad 1762, fig. 6, ehuru mönstret är ett annat. Dessa båda plagg torde alltså med stor sannolikhet kunna antas vara förfärdigade av svenskt siden, om ock ett fullt bevis skulle kräva en jämförelse även med sådana samtida utländska stoffer, efter vilka de svenska vävdes. De båda plaggen ge dessutom en antydan om det bruk, som gjordes av siden-droguet.

När denna sidensort började att vävas här ge handlingarna ingen bestämd upplysning om, då prover förekomma redan i de tidigaste årsredogörelserna. Sorten förekommer sedermera hos flera fabrikanter under 1750—1780-talen, senast antecknad hos Frittziska fabriken i Stockholm 1785. För att ge en antydan om tillverkningsmängden kunna några siffror här anföras, dock utan pretention på fullständighet. På listorna av tillverkat siden intar droguet ej sällan första och eljest en av de första platserna i fråga om tillverkningsmängd. Följande poster återfinnas i de olika fabriksberättelserna: Jürgen Henric Pohl, Norrköping, 1759. Siden Droijett 244 alnar à $4^{2}/_{3}$ dr. — Thomas Fehman, Göteborg, 1759. Enfärgat Drogvett 743 alnar à $5^{1}/_{6}$ dr. Tvåfärgat Droguett 148 alnar à $5^{1}/_{2}$ dr. — Peter Husberg, Mariestad. Siden-Droguett, 1759: 4 st. = $131\ ^{5}/_{8}$ alnar à $5^{1}/_{3}$ dr. smt.; 1761: $434^{3}/_{4}$ alnar; 1762: 436 alnar; 1764: 35 alnar. — Anders Dalmansson, Stockholm, 1765. Droguett, 2469 alnar. — Frittziska fabriken, Stockholm, 1765. Droguett, 1807 alnar. — Jan Pojet, Stockholm, 1765. Droguett, 3463 alnar. — J. A. Meurman, Stockholm, 1766. Droget, 2053 alnar.

Vad prisen på siden-droguet beträffar, växla de i de ovan anförda exemplen mellan $15^{1}/_{2}$ och $16^{1}/_{2}$ dr. kmt. för vanligt droguet och 24 dr. kmt. för droguet lustrin. Ungefär liknande priser betinga de övriga förekommande mönstrade sidensorterna, såsom race de sicile och cammage. Andra sidentyger äro i allmänhet åtskilligt billigare, sammetssorterna däremot betydligt dyrare.

Ett sammandrag av årsfabrikationen för landet av olika sidenvaror kan i detta sam-

[1] *Johan Anders Meurman* erhöll privilegium på sidenfabrik i Stockholm den 15 juli 1760. År 1766 övertog han *Sten & Thurings* fabrik, vilken drivits av dessa sedan 1753, då de övertogo den av *Ian Pojet*, som erhöll privilegium 1746. År 1766 hade den Meurmanska fabriken 38 vävstolar, 109 arbetare samt ett tillverkningsvärde av 118,484 dr. smt. År 1776 drevs den Meurmanska fabriken av Fabrikören *Furubom* med hans arbetare och år 1785 på samma sätt av *Asklin & Berg*.

[2] För identifieringen av dessa föremål i museets textilsamling har jag att tacka amanuensen fröken Anna Lewin.

manhang vara av något intresse att anföra. Listan för år 1770 har följande utseende: Race de secil 9593 alnar. Gros de Tour 233. D:o brocherade 233. Brocherat tyg 143. Droguet 29,375. Damast 11,309. Bordaloux 41,968. Tafter 16,097. D:o brocherade 595. Sattin 11,807. Sarge de soije 2,146. Alapin 126. Race de moir 670. Moir 658. Siden sarge 1.303. Pou de soije 3,016. Carle 5,749. Armosin 1,068. Halfsiden 10,057. Sammet 2,793. Tripp 815. Plys 20. Velp 486. Florer 26,788. Taft de Foula 7,715. Mösstyger 6,148 st. Näsdukar 24,200 st. Härtill komma alla slag av sidenband jämte åtskilliga andra vid sidenfabrikerna framställda produkter.

Enbart dessa anförda siffror utgöra en påminnelse om de ganska imponerande dimensionerna av den svenska sidenindustrien under frihetstiden. År 1765 t. ex. funnos i Stockholm 34 sidenfabriker med sammanlagt 458 vävstolar och 1,159 arbetare. Lägger man härtill de tre samtidigt i landsortsstäder existerande fabrikerna, blir slutsumman av tillverkningsvärdet för hela landets sidenfabrikation under året i runt tal 1,275,000 dr. smt.

EN DOMINIKANSK LEGEND I SJÄLINNA THRÖST OCH DESS URSPUNG

AV

HENRIK CORNELL.

Den troligen i Vadstena kloster under förra delen av 1400-talet verkställda översättningen av Själens Tröst saknar det latinska förord, som återfinnes i det tyska (troligen kölnska) originalet.[1] I detta uppgiver författaren eller kanske rättare sagt kompilatorn, vilka källor han använt för sin stora legendsamling. Utom ur de arbeten, som nämnas med sina titlar, säger han sig även ha hämtat stoff »de omnibus libris quoscunque legere potero et audire». Till dessa höra bl. a. källorna till några av de i Själinna Thröst inlagda dominikanska legenderna. Flera sådana förekomma nämligen under tredje budet, vilket är helt naturligt, då de röra *predikareordens* verksamhet. Jag skall här endast uppta en av dessa legender och visa, varifrån författaren hämtat densamma.

I den svenska översättningen lyder den som följer:[2] Thz war een hälagh iomfru i ene klus, Hon hördhe sighias at een ny ordon ware vpkomen som kalladhis predikara ordon, oc brödhörne lupu kring om werldena predikande oc lärande folkit, Hon astundadhe mykyt at see nokon aff them. Ther äptir skedhe at twe aff them brödhromen komo til hänna oc helsadho hona Thentidh hon saa them thänkte hon swa i sino hiärta, Thz är omöghölikit at thesse men kunno sik for synd bewara, the som swa i werldinne wandra them magho mang frestilse til koma, Wm nattena äptir thykte iomfrune som warfru kom till henna gangande j slikom skipilsom som hon ware bedröffd oc sagde thu hafwir mik mykyt til wredhe reeth mz thy thu hafwir mina thiänara swa misthänkt. Menar thu at iak kan them ey for fristilsom bewara see iak wil thik thz bewisa at iak latir mik syndirlika vm them wardha oc slogh vp sith mantol sköt oc wiste hänne aff predikara brödhrom ondir sinom mantol een storan hoop j bland them sagh hon the twa som hon förra hafdhe seeth.»

Att denna legend är hämtad från någon av de stora dominikanerförfattarna, är utan vidare sannolikt. Den återfinnes också både hos Theodoric de Appoldia och Gerardus de Fracheto. Troligen är det hos den sistnämnde, den förekommer för första gången. Jag anför den efter Theodoric: »Fe-

[1] Själens Tröst. Tio Guds bud förklarade genom legender, berättelser och exempel. Ed. Klemming. Svenska Fornskr. sällsk. samlingar, Stockholm 1871—73.

[2] Textens upplösta förkortningar anmärkas icke.

mina quædam devota in Lombardia solitatariam agens vitam, audiens novum Predicatorum ordinem surrexisse, videre ex iis aliquos concupivit. Contigit autem, duos fratres partes illas prædicando transire; qui divertentes ad eam, ipsam more fratrum verbis sacris allocuti sunt. Quæ cum quæsisset, qui & de quo forent Ordine, responderunt, se de prædicatorum Ordine novo esse. Quæ considerans eos pulcros & in habitu decenti, juvenes, despexit existimans, quod sic non possent in hoc nequam seculo subsistere illibati. Cui nocte sequenti beata Dei Virgo Mater turbata facie adstans, dixit: Ab heri me graviter offendisti. Non credis, quod valeam servos meos iuvenes custodire illæsos, pro salute animarum per mundum discurrentes? Ut antem noveris, me in specialem eos custudiam suscepisse, ecce ostendo tibi, quos heri despicere præsumpsisti: & elevans pallium ostendit ei multitudinem fratrum magnam, & eos, quos despexerat, inter illos. Tunc femina sacra compuncta, Fratres deinceps ex intimis dilexit hæc par ordinem enarravit.»[1]

De båda versionerna av legenden likna varann ju icke blott till innehållet utan även till ordalagen. Man behöver knappast andraga kompilatorns egen utsago, att han ej ämnar göra någon ny berättelse utan endast »vända hona af latiin» för att det skall vara tydligt att den här anförda legenden i Själinna Thröst är hämtad direkt från Gerardus eller Theodoric.

[1] Acta Ampliora S. Dominici Confessoris. Acta Sanctorum, 4:de augusti sid. 607. I en uppsats i Samlaren (1918 sid. 194) har jag även berört denna legend.

DEN SVENSKA FOLKVANDRINGSSTILENS UPPKOMST

AV

SUNE LINDQVIST.

När O. Montelius i sin sammanfattning av den nordiska järnålderns kronologi[1] medvetet undvikit allt utförligare ordande om de olikheter, som förefinnas mellan skilda delar av det stora nordiska området, har han säkerligen följt en riktig princip. En fast tidsbestämning kunde endast vinnas genom bortseende från alla detaljer, som undanskymma de för hela Norden gemensamma grunddragen av utvecklingen. Det var för hans uppgift utan betydelse, att kronologien för den förromerska järnålden måste väsentligen stödjas på fynd enbart från Bornholm och utomnordiska gravfält, för större delen av den romerska järnåldern på danska gravfynd, sedan på danska mossfynd och norska gravar o. s. v. Det tillkom det forsatta detaljstudiet, som först härefter ägde fast mark under fötterna, att påvisa lokala motsättningar mellan skilda delar av Norden.

Oscar Almgren har i sin på utförlig statistik stödda gradualavhandling om den romerska järnålderns fibulaformer, kompletterad genom senare studier, huvudsakligen i tidskriften Mannus, givit exempel på, vilka resultat i den riktningen kunna vinnas. Den västra delen av den skandinaviska halvön ägde under nämnda tid i huvudsak helt andra fibulor än östra delen, och denna motsättning berodde på, att de två delarna av det vidsträckta området mottagit sina huvudsakliga inflytanden från var sitt håll, den ena väsentligen längs Elbe och Oder, den andra längs Weichsel. Och även i fråga om andra fornsaker än fibulor liksom i själva gravskicket framträder samma skillnad. Vi ha tydligen två likt dialekter av samma modersmål särpräglade systerkulturer på ömse sidor Kölen. Även i Danmark framträder en likartad motsats mellan den atlantiska och baltiska sidan, mellan Jylland och Bornholm. De egentliga danska öarna, som ligga öppna för vindar från ömse håll, äga en mer otydlig eller åtminstone vacklande orientering, ehuru de i stort tillhöra det västnordiska området.

Vikingatidsfynden visa en lika tydlig motsättning mellan grovt sett Sverige och Norge. Även beträffande den mellanliggande folkvandringstiden framträder som bekant en skarp skillnad mellan dessa länders fynd. Den synes vanligen ha tänkts bero enbart därpå, att Norge och särskilt dess Västland äger en stor samling fynd från Montelii sjätte period, men är nästan fyndlöst beträffande den sjunde, medan tvärt om Sverige nästan helt saknar åtminstone gravfynd från den sjätte, men i stället äger så mycket viktigare från den sjunde.

[1] Sv fornminnesföreningens tidskr. bd 8 o. 9.

I betraktande av den allmänna successiva förskjutning av fyndrikedomen inom Norden, som ovan antytts, är en dylik olikformighet i fråga om norska och svenska folkvandringstidsfynd ingalunda onaturlig. Men det förefaller mig, som om man betonat den för starkt, då i brist på mynt och därmed jämförliga direkta tidmätare alla svenska fynd från tiden mellan romersk järnålder och vikingatid daterats till 600- och 700-talet, för såvitt de ej överensstämma med de norska (eller danska) fynd, som man på säkra grunder kunnat datera till de tvenne närmast föregående seklen.

Den kronologiska huvudskillnaden mellan flertalet norska och svenska folkvandringstidsfynd må bestå, men vi måste ändock ihågkomma, att då likaväl som under tidigare och senare skeden det geografiska läget vidmakthållit en kulturell motsättning mellan områdena på ömse sidor om Kölen. Denna *kan* ha varit så utpräglad, att många svenska folkvandringstidsfynd möjligen tillhöra exempelvis 500-talet, även fast de sakna motsvarigheter i Norge.

Ett av de fall, där den sannolika kulturella motsättningen under folkvandringstiden särskilt tydligt framträder, är beträffande guldet. Vanligen brukar guldrikedomen anses bero av förbindelserna längs Weichsel med goterna efter hunnerväldets fall. Under denna tid, tredje fjärdedelen av 400-talet eller, särskilt beträffande Gottland, ända fram emot sekelskiftet, kommo visserligen talrika solidi till sydöstra delen av Norden, i första hand de tre stora Östersjööarna, i mindre grad även de egentliga danska öarna. Denna importström synes emellertid ej ha i nämnvärd grad — kanske frånsett vissa cloisonnéarbeten — varit underlag för inhemsk guldsmedskonst. Där solidi äro vanligast, saknades de historiska förutsättningarna för en dylik. Skulle myntet bli hängsmycke, borrade man helt enkelt hål i det. Försöken att med 400-talets soliduspräglar som förebild göra brakteater nådde aldrig större omfattning.

Den stora brakteatgrupp, som återgår på romerska förebilder, liknar som bekant 300-talets mynt och medaljer. En ström av sådana har också nått Norden, men dess västra del, där guldsmedskonsten utövats alltsedan första århundradet, de päronformiga berlockernas tid, och fram genom de guldrika Varpelevgravarnas skede. Fyen mottog det mesta av denna guldström. — Dess Brangstrupskatt, som även innehåller smycken av i Ungern vanliga former, är det bästa exemplet.[1] Skatten hitkom kort efter mitten av 300-talet. Övriga mynt, medaljer och imitationer av dylika tillhöra företrädesvis tiden närmast före och omkring år 375, hunnerinvasionens år, och antyda, att den press på germanfolken, som följde därav, även fann sin utlösning i nordvästlig riktning.[2]

Denna myntström, dit utom flertalet danska även alla norska och ett par norrländska solidi höra, sinade vid århundradets slut. De yngsta norska mynten tillhöra kejsar Teodesius II:s regering (förra hälften av 400-talet).

Lika litet som den förstnämnda myntströmmen kan denna emellertid anses förklara den mängd guld, som utmärker det nordiska området under 400-talet och början av 500-talet och som i form av halsringar eller andra kostbara smycken träffas såväl i Danmark som västra Sverige, särskilt talrikt i Västergötland, och Norge. Även några av de östsvenska landskapen äga ej så få fynd från denna tid, men vad de tre stora östersjööarna äga av tidens präktiga guldsmiden står ej alls i proportion till deras solidusrikedom.

---

[1] Aarbøger f. nord. Oldkyndighed, 1866.

[2] Jfr Almgren, Ett guldmynt från en gotländsk grav. Studier tillägnade Oscar Montelius 1903 av lärjungar.

Detta guld synes ha kommit hit i samma skick, vari det ännu föreligger i det stora fyndet från Timboholm vid Skövde: som ringar och tackor. Sophus Müller har, när han fäst uppmärksamheten på den samtida guldrikedomen hos franker och angelsaxer, säkerligen anvisat en ej oviktig källa.[1] Sätten för guldets förvärv kunna ha varit lika skiftande som beträffande 1000-talets västerländska silver. Vi känna till kolonisationsföretag från båda epokerna och även talrika härnadståg. Om ett enstaka, visserligen olycksdigert strandhugg i Frisland, utfört av västgötar i början av 500-talet, ha vi ju t. o. m. ett minne i en från Norden härstammande hjältedikt, Beowulfskvädet, om nämligen dess geater voro götar. Och de frankiska hävderna omtala ej så få härjningar, för vilka visserligen danerna ensamma gjorts ansvariga. Detta beror emellertid tydligen på samma naturliga anledning, som gjort, att några århundraden senare alla nordmän av slaverna benämndes efter rospiggarna.

Av 400-talets tvenne guldströmmar finna vi sålunda den ena, den som hitfört solidi och kanske också en hel del annat guld över Weichsellandet, väsentligen ha berört det Baltiska området. Den vida kraftigare ringguldströmmen från Frankland tyckes visserligen ha penetrerat hela Norden, men största betydelsen hade den för dess atlantiska del, som ensam mottog 300-talets myntström. Skåne och de danska öarna, på en gång öppna mot Balticum och Atlanten, njöto i hög grad av båda.

Om den guldmängd, som utmärker Norden under äldre folkvandringstiden, verkligen på detta sätt har kommit på tvenne vitt skilda vägar, utgör den säkerligen endast ett exempel på, huru från sydost och sydväst en hel rad ofta motstridiga impulser tillförts Nordens bägge hälfter och vidmakthållit den klyfta, som redan förut funnits dem emellan.

*

Betonandet av den skandinaviska halvöns kulturella tveklyvning torde ej minst ha betydelse för förståelsen av den nordiska djurornamentikens utveckling. Söderberg och Salin hava ådagalagt, att Norden vid folkvandringstidens begynnelse tillägnat sig tvenne viktiga konstnärliga element från den romerska kulturen, nämligen dels den i karvsnitt framställda geometriserade växtornamentiken för utfyllnad av ytor, dels de från kanterna av prydnadsföremål utskjutande djurhalsarna och något senare de längs kanterna vilande reliefdjuren.[1] Fig. 1 lämnar

FIG. 1. REMÄNDBESLAG AV BRONS. NAMURTRAKTEN, BELGIEN. 1/1.

[1] Vor Oldtid, s. 613 f.

[1] S. Söderberg, Om djurornamentiken under folkvandringstiden. Antikv. tidskr. XI:3. B. Salin, Die altgermanische Thierornamentik, Stockholm 1904.

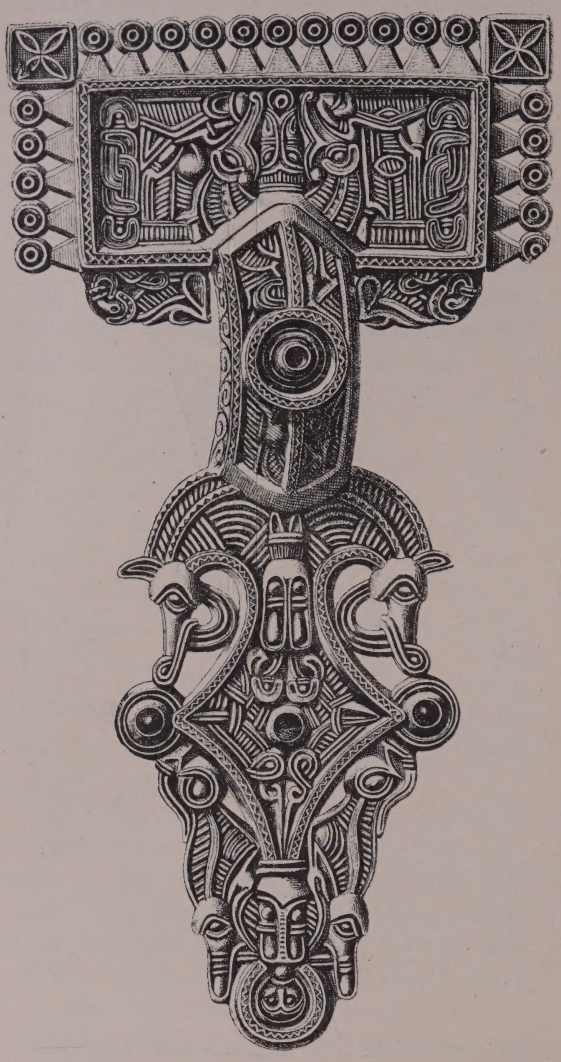

FIG. 2. SILVERSPÄNNE. SJÄLLAND. 1/1.

ett exempel på, huru sådana element ofta äro förenade på samma föremål. På två vägar nådde dessa Norden. Förbindelser tvärsöver kontinenten, snarast rotande i Ungern, ligga bakom de upptill halvrunda silverspännen med karvsnidade ytor och djur- eller fågelhalsar längs kanterna, varpå de danska öarna, Skåne, Bornholm, Öland och Gotland lämnat flera exempel. Men än betydelsefullare var, tillföljd av den hämsko, hunnerväldet lade på samfärdseln genom kontinentens inre, den väg, som framgick över Belgien, Hannover och Jylland och huvudsakligen kom det västnordiska området till godo.

Det är på detta områdes talrika breda silverspännen med rektangulär huvudplatta, som man bäst lyckats följa utvecklingen från klassisk djurornamentik till nordisk stil I. Kantdjuren bilda underlaget för utvecklingen. Utan att karaktären av relief försvinner, förryckes deras naturliga modellering genom vall-liknande »upphöjda konturlinjer» eller ersättes helt av två eller flera sådana i bredd eller av tvärstrierade fält mellan konturlinjerna, som sluta sig kring var av de kroppsdelar, man framhäver, medan övriga helt utelämnas, jfr fig. 2, där denna ornamentik visas på ett tidigt stadium. Lemmarna vrängas i de mest onaturliga lägen, och allt efter behov dras de ut på längden eller utelämnas, såsom särskilt inträffar, när ornamentiken sjunker ned på en konstnärligt lägre nivå eller kopieras genom gjutning och ciseleras av oerfarna hantverkare. Elegans i linjeföringen uppnås sällan och synes knappast eftersträvad. Hela reliefytan är ett gytter av skenbart sammanhangslösa djurlemmar, men ett gytter med stor livskraft. Det ej blott utränger karvsnittet från de inre fälten, utan vill också svälla ut över föremålets alla kanter.

Såsom redan av Salins bildmaterial i Thierornamentik framgår, äro spännen av denna stilart i sin fullt utvecklade form inom Norden starkast företrädda i Norge.

Samma utveckling kan även tydligt följas inom en annan gren av tidens konstindustri, guldsmidet. De bästa exemplen erbjuda de tre bekanta svenska guldhalskragarna ävensom svärdsbesättningarna, mestadels mun-

bleck till slidorna, ibland även fästebeslag, och slutligen några praktfibulor. På den äldsta av halskragarna finnes ännu en rik, nästan romersk djurvärld med ödlor, vildsvin och andra djur, samt fåglar. Den trekantiga svärdsknappen från Skurup bär, såsom tidigt påpekats, även i sin symmetriska komposition spår av klassisk konst[1]. En mer naturaliserad nordisk skepnad uppvisar munblecket fig. 3. De modellerade partier av djurkroppen, som här, liksom å den äldsta halskragens djur, förblivit utan filigranbeläggning, försvinna snart. Alla lemmar reduceras till den bredd, som utfylles av på sin höjd en grov och två fina pärltrådar. I gengäld kunna dessa kroppsdelar dragas ut på längden och krökas i allehanda krumbukter. I sin typiska form ge även dessa arbeten intryck av ett sammanhangslöst gytter av djurlemmar. Endast mer sällan finner man så stor elegans i slingläggningen och så stor frihet i kompositionen som å det i fig. 4 avbildade.

Av det beskrivna guldsmidet har den gamla sveabygden endast lämnat få prov. Viktigast är det stora fyndet från Tureholm i Södermanland, som till $^{11}/_{12}$ bestod av konstlösa ringar, men dessutom, jämte en stor halsring, innehöll fyra svärdsbeslag. Det ena av dess två slidmynningsbeslag, Sv. F. 419, må jämföras med det i fig. 3 avbildade från Fyen och ytterligare med ett eller två norska.[4] Överensstämmelsen är så påfallande, att de tydligen alla måste anses skurna och filigransirade efter varandra eller efter samma mönster, om ej av samme man, så åtminstone av yrkesmän ur *en* skola, som med hänsyn till materialets dyrbarhet måste ha varit rätt fåtalig och efter fyndfördelningen otvivelaktigt hemma i västra delen av Norden.

*

Av en helt annan art än den ornamentik, som under folkvandringstiden utvecklade sig i östra delen av Sverige och som av Sophus Müller kallats »den gotlandiske stil», ett namn, som dock ej längre är berättigat, sedan i Uppland till Ulltunafyndet även kommit Vendel och Tuna, och än mindre,

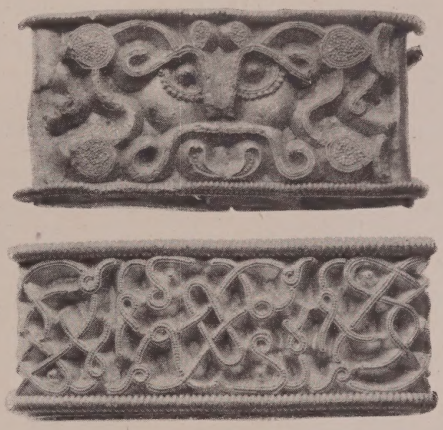

FIG. 3, 4. MUNBLECK TILL SVÄRDSSLIDOR, GULD.
FIG. 3 BROHOLM, FYEN. FIG. 4 HOU, LANGELAND. $^{1}/_{1}$.

om även Tröndelagens talrika ryggknappspännen med ornering i sen stil II eller stil III ihågkommas.[1]

Den svenska folkvandringsstilens uppkomst är vida mer invecklad än den västnordiska stilens. Den är ej i lika hög grad som den senare att betrakta som en direkt degenerationsföreteelse, fastmer kan den sägas vara en nationell nyskapelse — i tidens anda — på grundvalen av från vitt skilda håll valda motiv.

[1] Sv. fornminnesförens tidskr., bd 10, s. 89, fig. 194.
[2] O. Rygh, Norske Oldsager, f. 201. Foreningen til norske fortidsmindesmærkers bevaring, Aarsber. 1867, pl II. fig. 24.

[1] S. Müller, Dyreornamentiken i Norden. Aarbøger for nordisk oldkyndighed og hist., 1880.

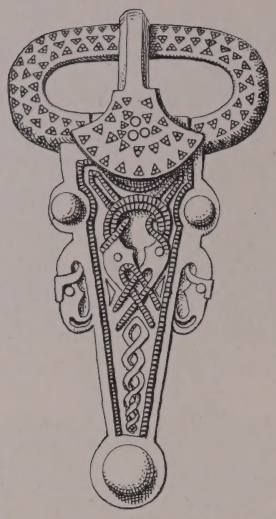

FIG. 5. REMSÖLJA AV BRONS MED PRESSAT SILVERBLECK. SJÄLLAND. $^2/_3$.

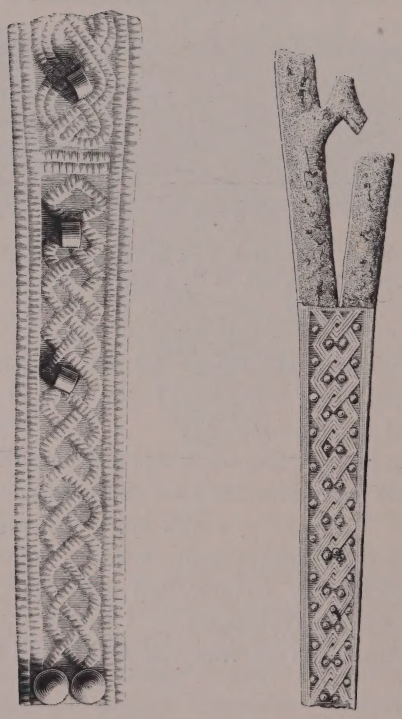

FIG. 6, 7. JÄRNRIBBOR, BEKLÄDDA MED BRONSBLECK, TILL SKÖLD. GRAV XI, VENDEL, UPPLAND. $^1/_1$. $^1/_2$.

För dess uppkomst spela sydliga inslag en stor roll. Sådana framträda tydligast å praktfulla metalldelar tillhörande krigarens utrustning, vilken ju även i andra avseenden helt naturligt röjer särskilt stark påverkan av de kontinentala germanfolkens smak.

Det nya, jag avser, är dels djurornamentik, dels bandornamentik. En på Själland funnen, men säkerligen från ett sydligare område införd remsölja, fig. 5, visar prov på båda delarna.[1] Kroknäbbade fågelhuvuden, lika dem å remsöljans kant eller med vinkelhakliknande bryn, äro ej hemma på nordisk botten, trots Vimosefyndet och ehuru de undantagsvis återfinnas på någon av de tidigare ryggknappspännena, vilkas fotskivor väl just genom inverkan från remsöljor lika fig. 5 fått sin definitiva utformning. Ett annat sydgermanskt djurhuvud, som också emellanåt uppträder på samma tids nordiska arbeten, men ej vinner allmännare spridning, är vildsvinshuvudet.

Av särskild betydelse är bandornamentiken. På den nämnda själländska remsöljan finnes sådan, ehuru visserligen tillökad med djurhuvuden, som pressat mönster i ett tunnt silverbleck, som utfyller den trekantiga fästeplattans inre genombrytning Även eljest möta vi samma ornamentik mestadels å pressade bleck, som överkläda bucklor och ribbor å sköldar, hjälmar m. m. Ulltunafynden, flera av Vendelgravarna och den likartade, präktiga Vallstenarumgraven äga dylika. Se fig. 8.

I sin renaste form uppvisar bandornamentiken repmönster, treflätningar, jfr. fig. 6, eller kedjor av rombiska länkar, fig. 7. Även om de ofta äro mer invecklade, kunna de pressade bleckens bandornament dock aldrig jämföras med de vida mer tillkrånglade bandmönster, som oftare än dessa ses å

[1] Afb. i Aarb. 1875, s. 40, fig. 35 och S. Müller, Ordning, II: 500, korrigerad efter teckning av förf.

ryggknappspännen och andra bronser med djurornamentik på gränsen mellan stil II och III. En dylik sammanblandning har emellertid hittills varit regel och medfört en väsentlig feldatering av ornamentiken på åtskilliga Ulltuna- och Vendelfynd.

Den har sina klaraste utländska motsvarigheter i Sydeuropas bysantinska konst och möter inom den västnordiska industrien endast undantagsvis, såsom på de stora brakteaterna från 400-talet (Thierorn., fig. 510) samt på de egendomliga norska blomkrukformiga lerkärlen. Kunna vi, såsom jag i det följande skall söka visa, datera en del pressade bleck till 500-talet, blir detta sammanhang naturligt, likaså det av Salin med tvekan påpekade sammanhanget mellan mönstren å Kragehulfyndets lansspetsar och brättet till Ulltunasköldbucklan fig. 8.[1]

I sammanhang med band- och kedjeornamentiken torde ock förtjäna anmärkas den från samma håll härrörande geometriska komposition, som består av fyra i varandra gripande cirklar, varpå jag visserligen ej tror mig ha sett något direkt exempel inom den nordiska konsten, men som ofta möter i mer eller mindre modifierad form, motsvarande de närmaste omvandlingsformerna av ovannämnda band- och kedjemönster, vartill jag nedan återkommer.

Näst denna sydliga påverkan få vi taga hänsyn till den från norr. Det av Knut Stjerna påpekade nordliga ursprunget för flera av bl. a. Gotlands och Bornholms under yngre järnåldern mest vanliga smyckетyper synes ej kunna förnekas. In nuce föreligga sådana smycken, även ryggknappspännen och ringsöljor, i den äldre folkvandringstidens fynd på Norges västkust. Det är över Tröndelagen och Norrland, som som de spritts till östra Sverige i allmänhet. Norrland är nämligen den enda del av Sverige, där den västnordiska folkvandringsstilen, om vi frånse det speciella guldsmidet, i fynden föreligger någolunda talrikt. Huvudsakligen där ha vi den ock överflyttad på en rent svensk smyckетyp, de stora likarmade spännena.

I den mån stil I upplevat en renässans i stil II, torde detta därför böra tillskrivas förbindelser över Norrland. Emellertid tror jag, att denna nordliga kulturväg haft sin största betydelse på andra områden än just ornamentikens.

Över det mellansvenska sjöområdet har från stil-I-området gått en andra förbindelseled, vilken förmedlat guldarbetenas spridning. Även guldimporten har satt spår efter sig å de pressade blecken. Man jämföre mönstret å övre delen av fig. 8 C med guldarbetet fig. 4. Undre delen av samma bleck visar sig lika tydligt gå tillbaka på de i västra delen av Norden under 400-talet som avslutningsornament ofta använda djurhuvudena, lika fig. 9.

Det är alltså ej enbart på omedelbara lån, som den svenska folkvandringsstilen bygges upp. Bland det, som särpräglar denna konstart i dess fullt utbildade skick, är det då allenahärskande karvsnittet. Därigenom skiljer den sig lika väl från de införda och här gjorda bandmönstrade blecken som från 500-talets västnordiska arbeten, för vilka alla reliefen är utmärkande. Förhandenvaron av karvsnitt är lätt förklarad. Det är ett direkt arv från samma senklassiska ornamentik, varur den västnordiska folkvandringsstilen utgått. Att effekten blivit så helt annorlunda, beror på, att man å ömse sidor lika ensidigt betonat var sitt av ursprungsstilens tvenne sinsemellan så olikartade orneringssätt.

Den svenska utvecklingen framstår naturlig, om vi betrakta det i södra Norge funna

[1] Salin, Thierorn., s. 253, fig. 557, 559 o. 560.

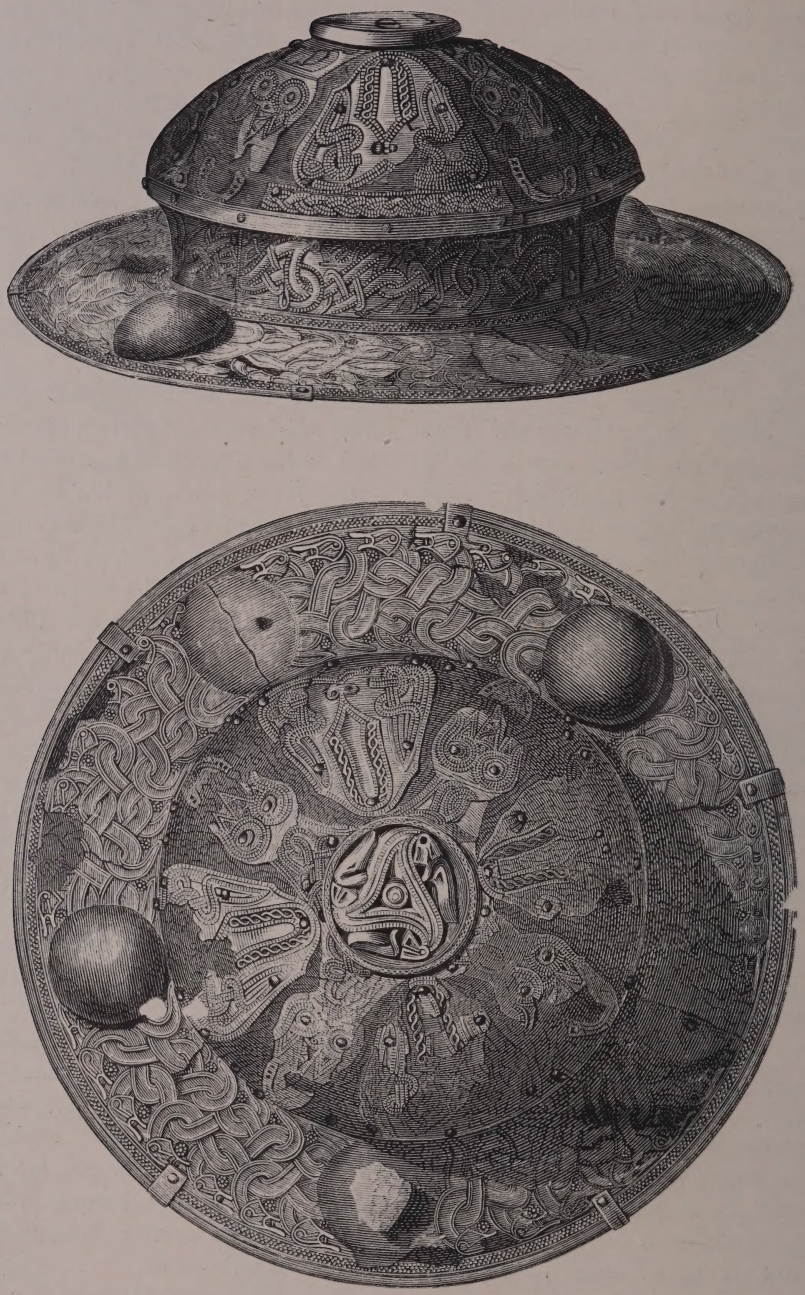

FIG. 8 A, B. SKÖLDBUCKLA AV JÄRN MED PRESSADE BLECK OCH SKUREN TOPPSKIVA AV BRONS. ULLTUNA. UPPLAND. 1/2.

silverspännet fig. 10. Den rektangulära huvudplattan prydes ännu väsentligen med lineära (växt-)motiv i karvsnitt. Fyra små djurbilder göra intrång på denna yta. Två av dem äro tämligen realistiskt utförda i ren relief; två ha bilden förändrad på ett inom stil I vanligt sätt genom »upphöjda konturlinjer», som omge reliefen. För den, som skar dessa djurbilder, borde det ha legat frestande nära till hands att låta huvudfältets karvsnitt dominera även på dem. Så har skett på en likartad djurbild å en svärdsfästedel ur Finjasjöfyndet, fig. 11. Hur nära står ej dess mittbild, trots den lokala samlevnaden med två typiska, degenererade stil-I-»djur», det typiska stil-II-djuret å den skurna Vendelskivan fig. 12. Den svenska stilen är alltså i en av sina väsentliga karaktärer en syster, låt vara senare mognad, och ej en dotter till den västnordiska.

Men med motsättningen relief: karvsnitt bör ock följa, om det antagna sammanhanget är det rätta, en motsättning mellan djur- och »växt»-ornamentik, eller åtminstone mellan ren djurornamentik i den ena och en blandning av djur- och geometrisk ornamentik i den andra. Kanske vi nu lättare kunna inse det berättigade i båda de åsikter angående folkvandringsornamentikens ursprung, som stått oförenliga, så länge man betraktat all nordisk eller germansk ornamentik som en enhetlig företeelse. Frågan gällde då, om denna skulle anses såsom romersk djurornamentik i ny klädnad eller som en lineär stil, förrikad genom tillsatser av från djurbilder lånade motiv, huvud och fötter, vilka så småningom vuxit ut till hela djur. Efter min uppfattning är en viktig del av de mönster, som konstituera den svenska folkvandringsstilen under dess vardande — de pressade bleckens tid — i själva verket rent lineära motiv, som sedan omvandlas i samma riktning som bronsålderns stjärnmönster och 1000-talets uppländska runstenar, vilkas »språkband» blivit djur. Dock bör, liksom i åtminstone sistnämnda fall, ihågkommas, att man känt till och på samma eller andra föremål utfört ren djurornamentik. Företeelsen är sålunda en från djurornamentiken utgående attraktion på den lineära. Exempel äro lätt funna. Fig. 13 visar en komposition på grundval av den löpande spiralen, som vi känna exempelvis från Finjasjöfyndet (Thierornamentik, fig. 383). Fig. 14 är ett repmönster, förrikat genom tillsats av djurhuvuden. Och vad är det kanske vackraste mönster, Vendel XII innehåller, fig. 15, annat än tvenne sammanflätade snodder, i vilka man inkomponerat djurmotiv?[1] Här upphör bandornamentiken och (en ny form av) djurornamentik begynner. På de runda skivorna fig. 16—18 framträda tydligt de i den bysantinska konsten vanliga, i varandra gripande ringarna som kompositionens underlag, men

FIG. 8 C. DETALJ AV FIG. 8. 2/3.

FIG. 9. AVSLUTNING Å SELTYGSBESLAG AV BRONS. VENNEBO, VGLD. 1/1.

[1] En intressant, sydligare parallellföreteelse visar exempelvis Thierornamentik, fig. 682.

FIG. 10. SPÄNNE AV SILVER. JARLSBERG OG LARVIKS AMT, NORGE. 1/1.

också den rådande tendensen till omformning av sådana motiv.

Den svenska folkvandringsstilen är sålunda till ursprunget varken djurornamentik, växtornamentik eller bandornamentik; den har sina förutsättningar i dem alla. Den tid, då sammansmältningen av dessa skilda motiv till en nationell konstart försiggick, måste vara 500-talet, vårt fyndlösa århundrade. Om de rikt utstyrda båtgravarna i Vendel och Ulltuna, såsom man allmänt antager,[1] ej äro äldre än från 600-talet, förklarar detta, att vi sakna andra minnen från detta viktiga stilskede än just en del pressade bleck. Ty en stans kunde stanna i bruk vida längre än ett färdigt vapen eller smycke. Den förnyades så sällan, att dess mönster ej utsattes för samma snabba omvandlingar som de ideligen för hand kopierade, skurna mönstren. Användningen av gamla stansar — eller det långsamma förnyandet av dessa i hävdvunna former — förklarar också den underliga stilblandning, som Ulltunasköldbucklan fig. 8 visar. Mönstren å dess pressade bleck kunna delvis vara mycket äldre — å svensk botten — än den skurna toppskivans. Många andra föremål med pressade bleck giva liknande exempel. Härmed sammanhänger även, att i Vendel XII funnos tvenne bleck, det ena sannolikt pressat med samma stans som ett ur grav XI, det andra med ett mönster, som obetydligt förändrat går igen på motsvarande föremål i grav I.[2] Mellan gravarna XII och XI sätter Arne en tidsskillnad av c:a 50 år, och ehuru jag, såsom nedan angives, skulle vilja rubba den av honom föreslagna relativa kronologien för Vendelgravarna, tror jag också, att minst 50 år ligga mellan den äldsta och den yngsta av nämnda tre gravar.

Det avgörande beviset för, att åtminstone vissa av de pressade Vendelbleckens mönster tillhöra 500-talet, lämnas emellertid av

[1] Montelius, Sv. Fornminnesfören. tidskr. 10, s. 126.
[2] Stolpe o. Arne, Graffältet vid Vendel, pl. XXXIX: 2 (feltecknad) och 7, sammanhörande, kompletteras av pl. XXX:5. Pl. XXXIII:3 snarlik pl. VII:4.

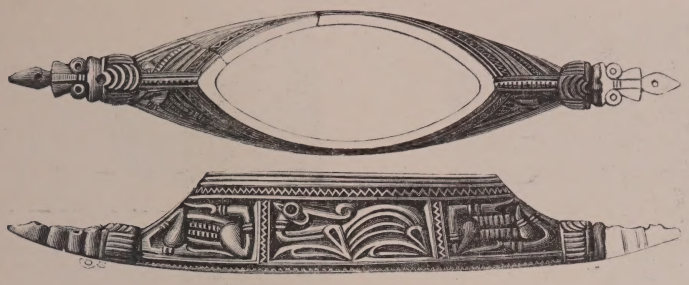

FIG. 11. SVÄRDFÄSTEDEL AV SILVER. FINJASJÖN, SKÅNE. 1/1.

FIG. 12. BETSELBESLAG AV BRONS. GRAV XII, VENDEL, UPPLAND. 1/1.

kungshögarna i gamla Uppsala. Den ena av de två, som blivit undersökta, innehöll bl. a. tvenne filigransirade guldbleck, som vid en jämförelse med övriga nordiska guldarbeten, särskilt fyndet från Elsehoved på Fyen, torde kunna sägas vara ej äldre än omkr. år 500.[1] En närmare topografisk undersökning visar därjämte, att denna hög med största sannolikhet är yngre och ej, såsom man trott, äldre än den mittre, d. v. s. tillhör Egil (Angantyr), som föll i början av 500-talet (omkr. 510).[2] Det ena av de två sålunda nära daterade guldarbetena i »Odens hög» visar trots sitt påtagliga ornamentala samband med de vanliga, västnordiska guldsmyckena en märklig egendomlighet: pärltrådarna äro lödda ej på en tjock guldplåt, ur vilken man skurit bort behövliga stycken för mönstrets framställande, utan på ett ytterst tunnt, pressat bleck.[3] Jag känner från de nordiska museerna endast ännu ett av tidens filigransirade guldarbeten, där samma egendomlighet kommer igen: djurhuvudet i den yngsta Uppsalahögen, vilket i övrigt står så ytterligt nära den yngsta guldhalskragen.[1] Denna tekniska egendomlighet torde ej få sin betydelse minskad därav, att de typiskt västnordiska guldbrakteaterna med djurbilder, närstående det förstnämnda Uppsalableckets, men utan filigranbeläggning, också äro pressade (i motsats till flertalet äldre brakteater, som äro präglade). Förmodligen ha Uppsalablecken gjorts i Uppland under påverkan av den den där vanliga pressbleckteknik, jag ovan behandlat. I den äldre Uppsalahögen finnas också ej så få på det sättet arbetade (silver- eller) bronsbleck, vilka delvis torde ha tillhört en (läder)huva lik Vendelhjälmarna. Tre av dem visa, efter två olika stansar, nedre delen av en krigare, tecknad på samma karaktäristiska sätt som dylika på hjälmen i Vendel XIV och på en av Torslundastansarna. Se fig. 19 o. 20. Andra bleck tillhöra ett bandmönster, som, ehuru mycket ofullständigt bevarat, synes ha nära överensstämt med bandmönstret å ett andra bleck å samma Vendelhjälm.

För ej länge sedan har Axel Romdahl sammanställt krigarprocessionen å denna hjälm med bysantinska mosaiker sådana som t. ex. i Sant' Apollinare nuovo i Ravenna: de båda långa helgontågen ovanför långhusets arkader, utförda under östgoter-

[1] Sehested, Fortidsminder og Oldsager fra egnen om Broholm, s. 211, pl. XLVI. — Vanligen dateras nämnda Uppsalahög till senast omkr. år 500.

[2] B. Nerman, Vilka konungar ligga i Uppsala högar? Jfr Dens. i Uppl. fornm.-fören:s tidskr., bd 7, h. XXXII eller Lindqvist i Fornvännen 1917.

[3] Atlas for nordisk Oldkyndighed, tab. XII:242. Antikv. tidskr. för Sverige, 18:4 fig. (32 och) 33.

[1] Vitterhetsakademiens Månadsblad 1876, s. 258, fig. 30. Salin, Thierornamentik, fig. 501 (502 c).

FIG. 13. 1/1.

FIG. 14. 1/1.

FIG. 13, 14. SKÖLDRIBBOR MED BRONSBLECK. FIG. 13 FRÅN VALLSTENARUM, GOTL. FIG. 14 GRAV XII, VENDEL, UPPL.

nas välde i början av 500-talet.[1] Detta sammanhang blir mer sannolikt, om vi med stöd av fig. 19 måste utgå ifrån, att också i Sverige dylika processioner framställts i bild redan under Didrik av Berns dagar och ej, såsom man hitintills velat antaga, först under senare hälften av 600-talet.

Beträffande de enkla bandmönstren skulle man visserligen kunna finna fog för den uppfattningen, att i begynnelsen av den germanska djurornamentiken former och motiv uppträda, som efter en kort livstid försvinna för

[1] Romdahl, Gammal konst (Sthlm 1916), s. 15 f.

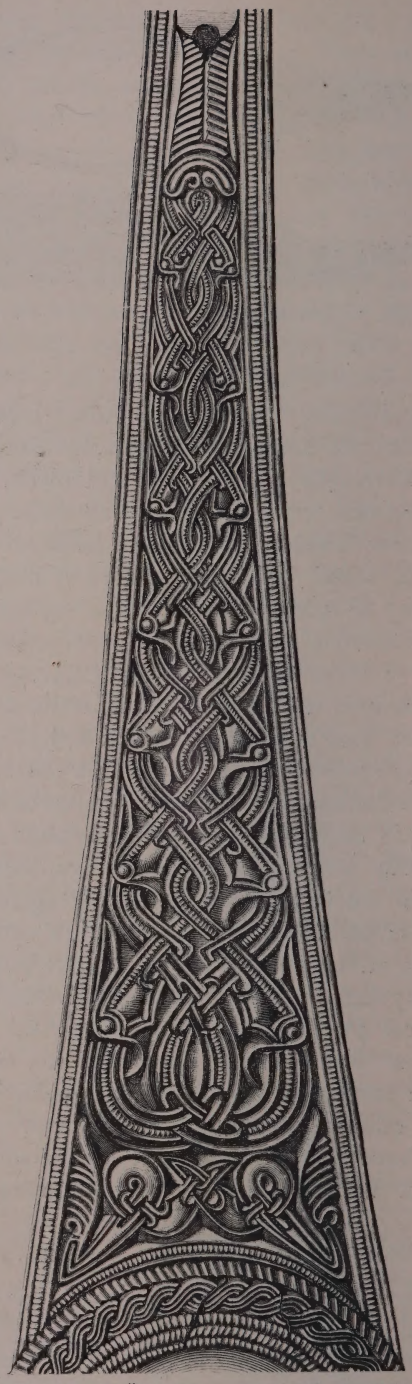

FIG. 15. SKÖLDRIBBA. GRAV XII, VENDEL.

FIG. 16. NITHUVUD AV BRONS TILL SPJUTSPETS. GOTL. 1/1.

FIG. 17. NITHUVUD MED BRONSBLECK Å SKÖLDBUCKLA. GOTL. 2/3.

FIG. 18. BETSETPRYDNAD AV BRONS. VALLSTENARUM, GOTL. 1/1.

att långt senare ånyo uppträda som resultat av en långsamt skeende utveckling.[1] Men när förhållandet är detsamma beträffande de egenartat tecknade krigargestalterna, kan en sådan förklaring ej tillgripas. Om så väl Odenshögens som Vendelgravarnas datering, stödd även på andra grunder än ornamentiken, är fast, måste vi antaga, att de för dem gemensamma pressbleckmönstren levat kvar i användning under hela den långa tid, som åtskiljer dem. — På så sätt finna vi en naturlig förklaring på det egendomliga förhållandet, att krigarna å hjälmen i Vendel XIV använt kastspjut med stora hullingar, varpå vi ej äga något exempel i de vapenrika Vendelgravarna, men väl talrika från romersk järnålder.

[1] Salin, Thierornamentik, s. 253 f.

Också den yngsta Uppsalahögen — från senare hälften av 500-talet — slår på sitt sätt en brygga mellan 400- och 600-tal. Dess karvsnidade benskiva, fig. 21, må jämföras med det pressade mönstret å hjälm och sköldbuckla i Vendel XII och med de skurna djurbilderna å betselplåten fig. 22 från samma grav. Observera den stora likheten mellan de sätt, varpå kindpartierna å fig. 21 och 22 ornerats!

Det föreligger sålunda ej längre något tvång att datera all den ornamentik, de rika gravfälten i Vendel och Ulltuna lämnat, tidigast till 600-talet. Tvärtom måste mycket därav anses mera karaktäristiskt för 500-talet, även om endast få föremål utförts och kanske ingen av gravarna anlagts redan då. Vid gravarnas datering får givetvis ej de äldsta, utan de yngsta föremålen och mönstren fälla

FIG. 19. BRONSBLECK UR ODENS HÖG, GAMLA UPPSALA. NÄRA 1/1.

FIG. 20. STANS AV BRONS FRÅN TORSLUNDA, ÖLAND. 1/1.

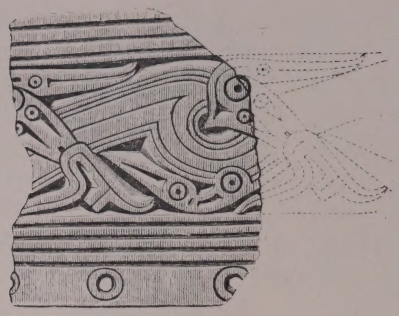

FIG. 21. BENSKIVA, »TORSHÖGEN». GAMLA UPPSALA. 1/1.

FIG. 22. BETSELBESLAG AV BRONS. GRAV XII, VENDEL, UPPL. 1/1.

utslaget. Jag vill därför i sådant avseende endast påyrka en ändring i den förut framställda relativa kronologien.

Genom förekomsten av pressade bleck med enklare bandornament ha Vendelgravarna X och XIV av Arne hänförts till senare hälften av 600-talet, i likhet med grav I. Mig förefalla mönstren å blecken i gravarna X och XIV avgjort tillhöra ett tidigare stilskede än bandornamentiken i grav I. Om ornamentiken får fälla utslaget, böra dessa två gravar även vara äldre än grav XII, som Arne anser vara den äldsta båtgraven i Vendel och daterar till omkr. 650.

Skäl av annan art torde kunna anföras för en tidig datering av grav XIV, men sköldbeslagen i grav XI visa, hur förhastad en datering på grund av pressblecken vore: ribborna på sköldens framsida äro beklädda med bleck, liknande dem i nr X och XIV, men handtagets bronsbeklädnad är mönstrad med ett djur av den typ, som karakteriserar grav XII.

*

När den svenska folkvandringsstilen, såsom på betslet i Vendel XII, är fullt utbildad (fig. 12 och 22), har den nästan helt frigjort sig från det på många pressade bleck, t. ex. ännu å skölden i samma grav, påtagliga beroendet av geometriska mönster.[1] Den har, med sin mycket begränsade repertoar, blivit en nära nog ren djurornamentik eller vad stil I var från begynnelsen. Med nämnda konstart delar den förkärleken för det tillbakaseende djuret. Men större är ej överensstämmelsen. I stället för reliefen, som efter de ursprungliga kantdjurens natur äger tendens att svälla ut över föremålets kanter, möter oss här karvsnittet, som utan expansionslusta fogligt trives inom den begränsning, föremålets form en gång givit. I stället för det orediga gyttret av vrängda djurlemmar möta vi eleganta bilder av lungt vilande djur, som trots den långt drivna stiliseringen äro tydligt urskiljbara. Överskådligheten kan visserligen senare förloras genom en alltför djärv hopflätning av flera djurbilder, men så ej det av kroppskonturer och lemmar bildade mjuka linjespelet, vilket väl utgör denna konstarts bästa särmärke.

Detta är mycket mer och vida annat än en renässans av stil I. Jag tvekar ej att i de två konstarterna se uttryck för en länge bestående motsättning mellan den konstnärliga läggningen och traditionen hos de två folk, som alstrat dem.

[1] De långa, tungformiga plåtarna utgöra ett undantag; deras mönster synes återgå på en enkel akantusranka. Vendel, pl. XXXVII: 6, Thierornementik, fig. 550.

En av politiska och andra yttre och inre förhållanden skapad högkonjunktur gav under 500-talet de västnordiska, särskilt de norska konstsmederna rika tillfällen att utöva sin konst. Sedan följde för Norge en stagnationstid, som lämnat få minnen efter sig, medan samtidigt Sveaväldet upplevde en storhetstid, varom ännu den fornnordiska sagotraditionen har mycket att berätta. Omkring år 800 inträdde en ny epok i Nordens fornhistoria. Den karolingiska kulturen i sydväst var en lika impulsgivande granne som den slaviska i söder och sydost steril. Därför kom den atlantiska delen av Norden ånyo på solsidan. Det är märkligt att se, hur starkt den under dessa förhållanden uppblomstrande s. k. karolingiska ornamentiken i Norden påminner om stil I. Reliefen är åter uttrycksmedlet, och ett gytter av skenbart sammanhangslösa, vrängda djurlemmar är åter resultatet.

Även om en starkt degenerad karolingisk ornamentik finns också på de svenska ovala spännbucklorna och talrika andra smycken från 800-talet, saknar östra Sverige i påfallande grad goda alster av denna stil. Ön Gottland är nu som så ofta ett undantag. Dess rika handelsliv gjorde den oberoende av sitt baltiska läge likaväl nu som under 1000-talet, då den i sin jord mottog flera anglosaxiska myntskatter än någon annan del av Norden.

En intressant och lärorik, fast hittills försummad uppgift i de nordiska konststilarnas historia är att skildra, hur karvsnidade stil-III-djur och reliefbehandlade karolingiska djur mötas på de gottländska bronserna. Till en början finna vi vardera orneringen använd på sin del av föremålet, noga skild från den andra. Senare befinnes den äldre stilarten låna uttrycksmedlet av den yngre och motiv från därmed inkomna stilriktningar. Vi få en ny sorts stil-III-djur i relief. Det är på det sättet Osebergfyndets »akademiker» arbetat.[1]

Men vi gå ett stycke fram i tiden. Den västnordiska karolingiska stilen har blomstrat ut. Svearna har upprättat ordning i Ryssland och tvärs igenom dess väldiga vidder knutit nya, fruktbärande förbindelser med högtstående kulturfolk i sydost. För Sverige randas en ny kulturell blomstringstid. Marken är beredd för självständigt konstnärligt alstrande. Med dessa förutsättningar träder Sverige ånyo i livliga förbindelser med Danmark och Västeuropa under Englandstågen och genom missionen — och runstensstilen växer fram. Den är väl närmast en omformning av den visserligen i stil III rotande, men av nya utländska impulser starkt förändrade Jellingestilen, och bygger också på motiv från andra håll. I sitt mjuka, eleganta linjespel, fritt från geometriska tendenser, är den emellertid en uppenbar, fast omedveten renässans, om man så vill, av den svenska folkvandringsstilen.

*

Ovan har jag använt beteckningarna västnordisk (norsk) och svensk folkvandringsstil i ungefär samma betydelse som nordisk stil I och II. Förklaringen till olikformigheten har jag delvis sökt i länge bestående motsättningar mellan de båda folkens konstnärliga läggning och tradition. Det torde härvid böra tillfogas, att jag använt förstnämnda termer med samma rätt som när man talar om exempelvis svensk renässans. Sålunda har jag ej velat förbise det starka syskontycke, som knyter vardera av de nordiska folkvandringsstilarna till samtida företeelser inom de sydligare germanfolkens kulturkrets. Här som annars står vår odling på ofri grund.

[1] H. Shetelig. Dronning Aasas Kunstnere, Kunst og Kultur 1918.

Bristande erfarenhet om det utländska materialet har nödgat mig att likväl nästan helt utesluta detta ur framställningen och jag är medveten om de risker, som följa därav. Ändock hoppas jag att om motsvarande synpunkter läggas på det utländska materialet, som ju redan likt det nordiska är väl tillrättalagt genom Salins stora arbete, det skall kunna bliva möjligt att urskilja underavdelningar i konstutvecklingen efter ungefär samma kulturgränser, som den faktiska olikformigheten inom fornsaksförrådet i övrigt antyder. Men givetvis är detta en svårare uppgift än den jag är sysselsatt med, eftersom folkvandringar ju ofta på kontinenten flyttat de kulturgeografiska enheterna, medan dessa på den skandinaviska halvön varit åtminstone till sina centralare delar nära nog stabila.

DEN GEOGRAFISKA FÖRDELNINGEN AV FOLKVANDRINGSTIDENS SKANDINAVISKA GULDBRAKTEATER

AV

OLOV JANSE.

De runda, vanligen ensidigt präglade hängsmyckena i guld från Nordens äldre folkvandringstid (400- och 500-talen), de s. k. brakteaterna, höra till denna tids märkligaste guldfynd. De bära bilder, efter vilka Montelius indelat dem i 4 kategorier:[1]

A) brakteater, som visa endast bröstbilden av en människa, ofta med inskrift i missförstådda bokstäver eller runor, fig 1;

B) brakteater, som visa människobilder, men varken kunna hänföras till A eller till C, fig. 2;

C) brakteater, som visa ett människohuvud över ett fyrfotadjur, fig. 3;

D) brakteater, som visa ett (eller flere) djur, men intet människohuvud däröver, fig. 4.

En samlad förteckning över samtliga till 1869 anträffade skandinaviska guldbrakteater av dessa 4 kategorier återfinnes i Montelius' arbete »Från Jernåldern».[2] Från och med 1869 ha emellertid icke få nya fynd tillkommit. Av dessa ha de svenska mellan åren 1869 och 1895 anträffade meddelats av Salin i hans arbete »De nordiska guldbrakteaterna»[3] (där även brakteaternas geografiska fördelning behandlas) och samtliga danska, till 1915 anträffade, av C. Neergaard i en uppsats »Guldfundene fra den efterromerske Jærnalder».[1] För de efter 1895 tillkomna svenska och för de efter 1869 tillkomma norska brakteaterna finnas inga samlade förteckningar publicerade, varför jag här nedan meddelar en lista över dessa brakteater.[2]

Svenska brakteater tillkomma efter 1895:

Gotland. 1) Rosendal, Follingbo sn, 1 brakteat (A); fig. 1 a, b; se Fornvännen 1906. St. H. M. 10449. — 2) Gärvalds, Hogrän sn, 1 brakteat (C); fig. 5. St. H. M. 12514. — 3) Gotland, 1 brakteat (C?); lik Montelius' »Från Jernåldern» pl. II: 22. St. H. M. 15685: c.

Skåne. 4) Ravnstorp, Norra Vram sn, 1 brakteat (C); fig. 6. St. H. M. 15194.

[1] Svenska fornminnesföreningens tidskrift X:1, sid. 80.

[2] Stockholm 1869.

[3] Antiquarisk tidskrift 14: 2.

[1] Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1915. Neergaard, som i sin företeckning ej haft anledning angiva, till vilken av ovanstående kategorier de av honom meddelade brakteaterna höra, har i regeln lämnat hänvisningar till avbildning. I de fall, där dylik saknas, har inspektør J. Brøndsted, København, välvilligt delgivit mig kompletterande upplysningar.

[2] St. H. M. = Statens Historiska Museum. Stockholm, Kr. M. = Kristiania Universitets Oldsagssamling, B. M. = Bergens Museum, St. M. = Stavanger Museum, Trondhj. M. = Trondhjems Museum.

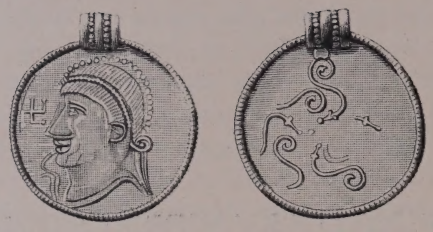

FIG. 1. ROSENDAL, FOLLINGBO SN, GOTLAND.

FIG. 6. RAVNSTORP, N. VRAM SN, SKÅNE.

FIG. 7. GRUMPAN, SÄVARE(D) SN, VÄSTERGÖTLAND.

FIG. 2. LELLINGE, PRÆSTØ AMT, SJÆLLAND.

FIG. 3. FYEN.

FIG. 8. GRUMPAN, SÄVARE(D) SN, VÄSTERGÖTLAND.

FIG. 9. GRUMPAN, SÄVARE(D) SN, VÄSTERGÖTLAND.

FIG. 4. BOHUSLÄN.

FIG. 5. GÄRVALDS, HOGRÄN SN, GOTLAND.

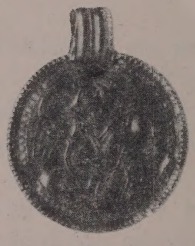

FIG. 10. BOHUSLÄN.

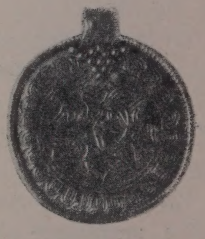

FIG. 11. BERG, ÖDESBORG SN, DALSLAND.

FIG. 1—11. GULDBRAKTEATER. ALLA $^{1}/_{1}$.

Västergötland. 5) Böja sn, 1 brakteat (C); av samma typ som brakteaten fig. 7 i Ant. tidskr. 14: 2, men bilden är omgiven av 2 strierade, upphöjda ränder och mellan dem ett par upphöjda linjer. St. H. M. 10237. — 6) Grumpan, Sävare(d) sn, 3 brakteater (C); fig. 7, 8, 9; se Fornvännen 1911. St. H. M. 14392.

Bohuslän. 7) Utan närmare fyndort, 1 brakteat (D); fig. 4. St. H. M. 15418. — 8

FIG. 12. GULDBRAKTEAT. ÖSTERGÖTLAND L. NÄRKE. 1/1.

Utan närmare fyndort, 1 brakteat (C); fig 10. St. H. M. 15835.

Dalsland. 9) Berg, Ödesborg sn, 1 brakteat (C); fig. 11. St. H. M. 16128.

Östergötland (l. Närke). 10) Trakten av Mariedam (?), Lerbäcks sn(?), 1 brakteat (C); fig. 12; se Fornvännen 1916. St. H. M. 12762.

Sverge. 11) 1 brakteat (C); i det närmaste lik fig. 7 i Ant. tidskr. 14: 2. St. H. M 10760.

Av *norska brakteater* ha *efter 1869* enl. benäget meddelande av doktor Jan Petersen, Kristiania, följande tillkommit:

Akershus' Amt. 12) Tøien, Hølands Pgd, 5 brakteater, av vilka a) 1 (D); avb. i Aarsb. 1875, fig. 12; se ibid. sid. 84 nr 88; Kr. M. 7470; b) 4 (D); Kr. M. 15735. Alla 5 brakteaterna höra till samma fynd som Montelius' »Från Jernåldern» nr 279, sid. 38—39. — 13) Stavijordet, Eidsvolds Pgd, 10 brakteater (D); 3 avb. i Aarsb. 1883, fig. 4, 6 och 7; dessutom 4 som fig. 4 och 3 som fig. 7; se ibid. sid. 102 nr 33; Kr. M. 11365—67, 11425—26, 11520—24.

Jarlsbergs och Larviks Amt. 14) Tveitene, Brunlanes Pgd, 1 brakteat (C); avb. i Aarsb. 1882, fig. 10; se ibid. sid. 173 nr 177. Kr. M. 11220. — 15) Jonsrud, Vaale Pgd, 1 brakteat (C); avb. i Aarsb. 1883, fig. 2; se ibid. sid. 108 nr 58. Kr. M. 11420. — 16) Bjørnerud, Sande Pgd, 1 brakteat (C); se Aarsb. 1895, sid. 62 nr 37. Kr. M. 17955.

Bratsbergs Amt. 17) Søtvet, Solums Pgd, 2 brakteater (C); Aarsb. 1879, sid. 184 nr 72. Kr. M. 9440. — 18) Faljkum, Gerpens Pgd, 1 brakteat (A); se Oldtiden VI sid. 279 nr 363 a, avb. sid. 282. Kr. M. 21856.

Listers och Mandals Amt. 19) Austad, Flekkefjords Pgd, 6 brakteater (C); se Oldtiden VI sid 195. Kr. M. 21400. — 20) Egland, Bakke Pgd, 3 brakteater (C); 2 avb. i Aarsb. 1875, fig 13 och 13 a; se ibid. sid. 82 nr 82 a—b. Kr. M. 7453, 7539, 7563. — 21) Aagedal, Bjellands Pgd, 2 brakteater (C); avb. i Aarsb. 1879, fig. 41—42; se ibid. sid. 238 g. B. M. 3410.

Stavanger Amt. 22) Molde, Haalands Pgd, 1 brakteat (D); se Aarsb. 1875, sid. 67 nr 6; hör till samma fynd som Montelius' »Från Jernåldern» nr 260, sid. 33—34. Kr. M. 7172. — 23) Hauge, Klepps Pgd, 2 brakteater, av vilka a) 1 (C); avb. i Aarsb. 1882, pl. II: 2; b) 1 (A); lik Montelius' »Från Jernåldern» pl. III: 25; se Aarsb. 1882, sid. 82 och 86. B. M. 4000. — 24) Raunes, Skjolds Pgd, 1 brakteat (C); avb. i Aarsb. 1885, fig. 6; se ibid. sid. 77 nr 21. B. M. 4319. — 25) Kvasseim, Ekersunds Pgd, 1 brakteat (D); se Bergens Museums Aarbok 1905, sid. 46 nr 85; B. M. 5994 c. — 26) Vold, Haa Pgd, 1 brakteat (D); lik Montelius' »Från Jernåldern» pl. III: 6; se Aarsb. 1879, sid. 262 nr 130. St. M. 938. — 27) Vindingland, Birkreims Pgd, 1 brakteat (C); avb. i Aarsb. 1881, fig. 10; se ibid. sid. 127 nr 43. St. M. 1295. — 28) Rivaland, Hjelmelands Pgd, 1 brakteat (D); se Stavanger Museums Aarshefte 1903, sid. 83 g. St. M. 2547. — 29) Store Salte, Klepps Pgd, 1 brakteat (A); se Stavanger Museums Aarshefte 1908, fig. 3, sid. 28. St. M. 3123.

Nordre Bergenshus' Amt. 30) Høivik, Jølsters Pgd, 6 brakteater, av vilka a) 1 (C); lik Atlas de l'archéologie du Nord 138; b) 2 (C); lika Atlas 133; c) 1 (D); lik Atlas

Fig. 13. **Karta**

över utbredningen inom Skandinavien av folkvandringstidens guldbrakteater. Av Olov Janse.

På kartan har ej kunnat utsättas en C-brakteat från Nordlands Amt, Norge.

242 d; d) 1 fragm. (D); lik Atlas 242 d; e) 1 (C); lik Atlas 108. Se Aarsb. 1884 sid. 87—88. B. M. 4258.

Nordre Trondhjems Amt. 31) Inderøen, Nordre Trøndelags Fylke, 1 brakteat (D); lik Atlas 185; se Aarsb. 1876, sid. 85. Trondhj. M. 5218. — 32) Hov, Fosnes' Pgd, 1 brakteat (A); avb. i Aarsb. 1897, fig. 5; se ibid. sid. 93. Trondhj. M. 5218.

Nordlands Amt. 33) Mjønes, Skjærstads Pgd, 1 brakteat (C)[1]; se Tromsø Museums Aarshefte 1917 nr 5, sid. 4 nr 14. Tromsø M. 2438.

Ovan uppräknade brakteater jämte de av Montelius (1869), av Salin (1895) och av Neergaard (1915) meddelade har jag med angivande av, vilken kategori de tillhöra, utmärkt på vidstående karta, fig. 13, för att närmare åskådliggöra deras geografiska utbredning.

Endast ort- och sockenbestämda fynd ha här medtagits. De övriga brakteaterna, vilka äro bestämda antingen endast till landet (Danmark, Sverge, Norge) eller för Danmark till någon av öarna eller Jylland, för Sverge till landskap (alla de norska sakna närmare fynduppgift), förekomma i Skandinavien i cirka 90 ex. Av dessa komma bortåt 50 på Danmark, minst 32 på Sverge och minst 7 på Norge.

Av de danska sakna 34 närmare uppgift om fyndort (1 A, 5 B, 11 C, 17 D). De övriga fördela sig sålunda. Själland äger 3 (1 A, 1 C, 1 D), Fyen 5, av vilka 3 C, och Jylland några (D).

Av de svenska sakna minst 9 närmare uppgift om fyndort (7 C, 2 D.) De övriga fördela sig sålunda. Öland äger 1 (C), Gotland 2 (C), Skåne minst 14 (1 A, 3 B, 8 C, 2 D), Småland 1 (C), Västergötland 1 (C), Bohuslän 2 (1 C, 1 D), Värmland 1 (D), Dalsland 1 (D).

Av de norska höra 3 till kategori C och 4 till D.

Av kartan framgår, att brakteaterna av de olika kategorierna fördela sig på följande sätt.

Brakteater av kategori A[1] förekomma i hela Skandinavien i något över 30 exemplar. Av dessa äger Danmark ett 20-tal, Sverge 4 och Norge 7.

Av de danska brakteaterna inom denna grupp komma 1 på Sjælland, 6 på Fyen, 14 på Jylland (9 på Ribe Amt, 1 på Veile Amt, 1 på Viborgs Amt, 1 på Aalborgs Amt och 2 på Hjørrings Amt).

Av de svenska komma 3 på Gotland och 1 på Blekinge.

Av de norska slutligen komma 2 på Bratsbergs Amt, 4 på Stavanger Amt och 1 på Nordre Trondhjems Amt.

Brakteaterna av kategori B förekomma i minst 48 exemplar. Av dessa äger Danmark 33, Sverge 9 och Norge 6.

De danska fördela sig sålunda. Møen äger 1, Sjælland 12, Fyen 4, Jylland 16 (Ribe Amt 4, Viborgs Amt 3, Aalborgs Amt 9).

Av de svenska äger Öland 1, Skåne 2, Västergötland 2 och Uppland 4.

Av de norska äger Smaalenenes Amt 3, Akershus' Amt 1, Jarlsbergs och Larviks Amt 1 och Stavanger Amt 1.

Brakteater av kategorierna A och B förekomma alltså betydligt talrikare i Danmark än i Sverge och i Norge.

Av brakteater hörande till kategori B äro de ovan meddelade uppländska av ett visst intresse. De äro slagna med samma stamp

[1] Enl. godhetsfullt lämnat medd. av konservator O. Nicolaissen, Tromsø.

[1] Några av de här medräknade brakteaterna skulle möjligen även kunna hänföras till kategori B.

FIG. 14. GULDBRAKTEAT. FYEN. $^{1}/_{1}$.

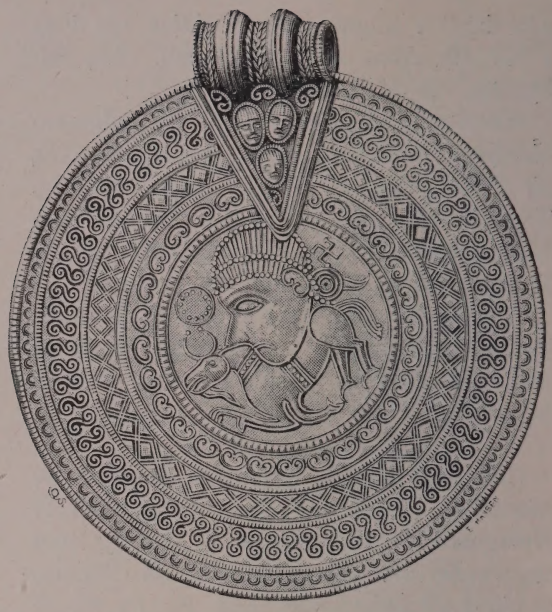

FIG. 15. GULDBRAKTEAT. DÖDEVI, HÖGBY SN, ÖLAND. $^{1}/_{1}$

och förete en helt isolerad typ (se fig. 2 i Ant. tidskr. 14: 2). De framställa en ytterst stiliserad, löpande man, som griper om vart och ett av sina ben, vilka äro böjda uppåt. Ovanför mannens huvud synas 2 likaledes stiliserade fåglar, vända mot varandra. Jag känner från Skandinavien blott *en* i det väsentligaste snarlik brakteat, vilken tillhör det stora fyndet från Sletner, Smaalenenes Amt i sydöstra Norge, och är avbildad i Vidensk.-Selsk. Forh. i Christiania, 1864, sid. 109, fig. 10.

Yngre fynd från folkvandringstiden bära vittne om förbindelser mellan Uppland och sydöstra Norge, vilka fynd enligt B. Nerman tala för riktigheten av Snorres berättelse om Ynglingaättens övergång till sydöstra Norge, som enligt Nerman skulle ha ägt rum vid slutet av 600-talet.[1] Överensstämmelsen mellan de här omtalade brakteaterna tyder på, att förbindelserna mellan de båda landsdelarna redan tidigare varit öppna och talar således även den för riktigheten av Nermans mening.

Brakteaterna av kategori C förekomma i minst 215 exemplar från hela Skandinavien. Av dessa äger Danmark 75, Sverge 77 och Norge 63 exemplar.

De danska fördela sig sålunda. Bornholm äger 3, Lolland 3, Sjælland 28, Fyen 15, Jylland 26 (Ribe Amt 7, Aarhus' Amt 3, Ringkjøbings Amt 3, Randers Amt 4, Viborgs Amt 4, Thisteds Amt 1, Aalborgs Amt 3, Hjørrings Amt 1).

Av de svenska äger Öland 5, Gotland 15, Skåne 23, Blekinge 3, Småland 3, Västergötland 13, Bohuslän 5, Östergötland 3, Södermanland 1, Dalsland 4 och Värmland 2.

De norska fördela sig på följande sätt. Smaalenenes Amt 11, Akershus' Amt 5, Kristians Amt 1, Jarlsbergs och Larviks Amt 3

[1] Nerman, B., Ynglingasagan i arkelogisk belysning, Fornvännen 1917, sid. 250 ff.

Bratsbergs Amt 3, Listers och Mandals Amt 13, Stavanger Amt 10, N. Bergenshus' Amt 6, S. Trondhjems Amt 7 och N. Trondhjems Amt 3, Nordlands Amt 1.

Danmark, som stått främst ifråga om antalet brakteater av kategorierna A och B, träder alltså något tillbaka för Sverge ifråga om brakteater av kategori C. Norge följer nära efter Sverge och Danmark.

Den typologiska utvecklingen av bilderna på hithörande grupp är, som Montelius visat,[1] följande. Först uppträder ryttaren med bål och extremiteter, fig. 3; dessa senare falla sedermera bort, fig. 14, och till slut försvinner även bålen, så att ryttarens huvud vilar direkt på djurets rygg, fig. 5—12, 15.

Brakteater, som visa ryttaren framställd med bål och extremiteter, anträffas endast i Danmark. Brakteater av nästa stadium, d. v. s. de, på vilka ryttaren saknar extremiteter, men äger bål, förekomma utom i Danmark även i Sverge, där huvudsakligen på Gotland och i Skåne. De brakteater slutligen, där ryttarens huvud vilar direkt på djurets rygg, anträffas inom nu nämda områden och därjämte talrikt i det skandinaviska brakteatområdets nordliga delar. Den olika geografiska utbredningen av de olika typologiska stadierna tyder på, att det även förefinnes en viss tidsskillnad dem emellan.

Djuren på brakteaterna av kategori C ha oftast bägge bakbenen nedåtriktade, fig. 5—12, 15, men stundom är det ena bakbenet lagt efter ryggen, fig. 3, 14. Beteckna bakbenens olika läge här endast olika geografisk utbredning eller olika stadier i den typologiska utvecklingen?

Av de bägge typerna förekommer, som sagt, den, där djurets bakben äro nedåtriktade, talrikast och är i stort sett spridd över hela brakteatområdet. Den förekommer i Skandinavien i minst 168 exemplar.[1]

Danmark äger minst 41, Sverge 66 och Norge 62 dylika brakteater.

Av de danska komma på Bornholm 2, Lolland 3, Sjælland 17, Fyen 10 och Jylland 9 (Aarhus' Amt 3, Randers Amt 1, Viborgs Amt 1, Thisteds Amt 1, Aalborgs Amt 2, Hjørrings Amt 1).

Av de svenska äger Öland 5, Gotland 9, Skåne 19, Blekinge 2, Småland 3, Västergötland 12, Bohuslän 6, Östergötland 3, Södermanland 1, Dalsland 4 och Värmland 2.

Alla norska brakteater av kategori C med undantag av en enstaka höra hit (se nedan).

De brakteater, på vilka djurets ena ben är lagt efter ryggen, uppgå i Skandinavien till ett 40-tal. Av dessa äger Danmark minst 26, Sverge 12 och Norge 1.

Av de danska komma 1 på Bornholm, 13 på Sjælland, 4 på Fyen, 8 på Jylland (Ringkjøbings Amt 1, Randers Amt 3, Viborgs Amt 3, Aalborgs Amt 1).

Av de svenska komma 6 på Gotland, 4 på Skåne, 1 på Blekinge, 1 på Västergötland.

Det norska exemplaret härrör från Smaalenenes Amt.

Regeln synes vara, att det uppåtlyftade bakbenet endast tillhör djur, som uppbära en ryttare, framställd med bål och extremiteter eller med enbart bål.

Då, som ovan antytts, de brakteater, där ryttaren är framställd med bål och extremiteter eller med enbart bål, tvivelsutan äro typologiskt och kronologiskt äldre än de, där ryttarens huvud vilar direkt på djurets rygg, bör följaktligen det bakåtböjda benet även betraktas som ett tidigt drag hos brakteater av C-typ. Den geografiska utbredningen av brakteater, där djurets ena bakben är uppåtlyftat, talar ju även härför.

[1] Svenska fornminnesföreningens tidskrift X:1, sid 76.

[1] Endast landskapsbestämda fynd och fynd utan närmare angiven fyndort äro ej medräknade.

Det nedåtriktade bakbenet bör i motsats härtill betraktas som ett senare drag, helst som detta nästan alltid förekommer hos djur, som uppbära en ryttare, vars huvud vilar direkt på djurets rygg, eller någon gång hos djur, vars ryttare ha en rudimentär bål. Därav följer då vidare, att djur med s. k. skägg, vilkas bakben alltid äro nedåtriktade, knappast kunna anses höra till de äldre inom grupp C, som Montelius synes mena.[1] Då dessutom ryttarens huvud på dessa brakteater oftast vilar direkt på djurets rygg eller någon gång har rudimentär bål, torde de ej bryta sig ut ur den av Montelius angivna utvecklingen av brakteater av kategori C (se ovan).

Brakteater av kategori D förekomma i minst 164 exemplar från hela Skandinaven. Av dessa äger Danmark 71, Sverge 36 och Norge 57 exemplar.

De danska fördela sig sålunda. Sjælland äger 1, Fyen 3, Jylland 67 (Ribe Amt 13, Aarhus' Amt 1, Ringkjøbings Amt 13, Veile Amt 5, Viborgs Amt 25, Aalborgs Amt 9, Hjørrings Amt 1).

De svenska fördela sig sålunda. Skåne äger 4, Halland 2, Västergötland 15, Bohuslän 8, Östergötland 7.

De norska fördela sig sålunda. Smaalenenes Amt äger 6, Akershus' Amt 23, Buskeruds Amt 1, Bratsbergs Amt 3, Stavanger Amt 20, N. Bergenshus' Amt 2 och N. Trondhjems Amt 2.

Anmärkningsvärt är det ringa antalet svenska brakteater av hithörande kategori. På öarna förekomma de ytterst sparsamt. Bornholm, Öland och Gotland sakna alltjämt fullständigt dessa brakteater.

I Danmark förekomma de talrikast i södra och i mellersta Jylland strax söder om Limfjorden.

I Sverge äro de till sin huvudmassa starkt koncentrerade. I ett smalt band skjuta de in från södra Bohuslän tvärs över norra Västergötland fram till Vånga sn i Östergötland.

Norge äger 2 större anhopningar av hithörande brakteater, nämligen i sydost (Smaalenenes och Akershus' Amt) samt i Stavanger Amt.

Vad fynden av samtliga 4 kategorier av brakteater beträffa, finna vi, att de uppgå till 186 stycken, innehållande tillsammans 459 brakteater. Av dessa fynd komma 59 (med 200 brakteater) på Danmark, 82 (med 126 brakteater) på Sverge och 45(med 133 brakteater) på Norge. Av dessa fynd äro icke mindre än 126 funna enstaka, nämligen 34 i Danmark (4 A ,6 B, 20 C och 4 D), 62 i Sverge (3 A, 1 B, 48 C och 10 D) och 30 i Norge (4 A, 1 B, 16 C och 9 D).

I de sammansatta fynden förekomma brakteater av alla 4 kategorierna blandade. Brakteaterna av kategori D förekomma i avsevärd mängd samlade i större fynd.

Ovanstående torde vara, vad som i största korthet kan sägas om utbredningen av folkvandringstidens nordiska guldbrakteater. Jag har här huvudsakligen begränsat mig till att framlägga materialet och avhållit mig från mera ingående detaljbehandling av detsamma, men hoppas framdeles bli i tillfälle att ytterligare få behandla hithörande problem.

[1] Svenska fornminnesföreningens tidskrift X:1 sid. 76.

EN DUBBELGRAV MED »TRÄKISTOR»

AV

ARVID JULIUS.

Gravar från vikingatiden med så väl bevarade träkistor, att konstruktionen någorlunda säkert kan bestämmas, höra till sällsyntheten och än ovanligare är, att järn ej ingår som ett konstruktivt moment vid kistans hopfästning.

Oscar Almgren hade 1901 och 1902 tillfälle till intressanta undersökningar i Sagån[1], varvid utom skelett i kanoter även hittades en med trädubbar hopfäst »kista», som möjligen från början varit en vid begravningen i rituellt syfte använd släde.

År 1906 undersökte T. J. Arne i Hoting, Tåsjö socken i Ångermanland, ett antal gravar med rester av kistor. Som virket var starkt förmultnat, kunde konstruktionen ej klarläggas; så mycket är emellertid säkert, att varje spår av järn i några fall saknades vid kistans fogningslinjer.

Vid undersökningar i Altuna socken sommaren 1918 hade läroverksadjunkten K. A. Karlinder och undertecknad lyckan att göra ett fynd av »träkistor», för vilket här lämnas en redogörelse.

Vid Mälby hage, cirka 100 m. öster om järnvägen, ligger ett gravfält bestående av högst 10 gravar. De flesta äro låga högar med 3-4 meters diameter. Ett par av dem undersöktes och befunnos innehålla brandgravar. Inventariet i dessa var fattigt; dock hittades i en några guldfolierade dubbelkoniska pärlor, som torde kunna dateras till senare delen av vikingatiden.

Den sydligaste graven markerades genom en rektangulär stensättning, 5,4 m. i N—S och 3,4 m. i Ö—V, fig. 1. Stenarna voro i allmänhet omkring 0,50 m. i diameter samt höjde sig endast obetydligt över den plana jordytan. Stensättningen delades i tre delar genom några större stenblock, som lågo i östlig-västlig riktning något divergerande mot öster. Dessa lågo två och två i rak linje; de största mätte 2,05 m. och 1,85 m. i längd. Avståndet mellan dessa stenrader var i västligaste kanten av graven 50 cm. och i den östligaste 90 cm. På ett djup av 1,35 m. hittades i blålera två kistor av trä, belägna mitt under de tvärs över graven liggande stenarna, fig. 1. Dessa ha tydligen placerats där för att utmärka kistornas exakta läge. Placeringen var så noggrant gjord, att måtten på stenradernas och kistornas avstånd voro absolut lika.

Kistorna voro av ek. Genom lerans tryck voro de ganska deformerade, särskilt voro lock och långsidor hårt pressade. Locken gåvo vid första anblicken genom sin konkavitet intryck av att vara vattenhoar. Fig. 2

[1] Se Fornvännen 1907 sid. 1 och följ.

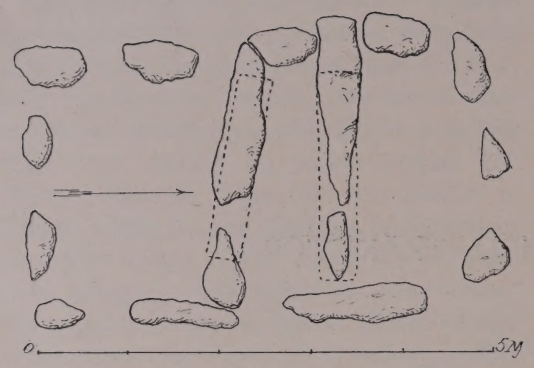

FIG. 1. STENSÄTTNINGEN VID MÄLBY, ALTUNA SN, UPPLAND. PLAN.

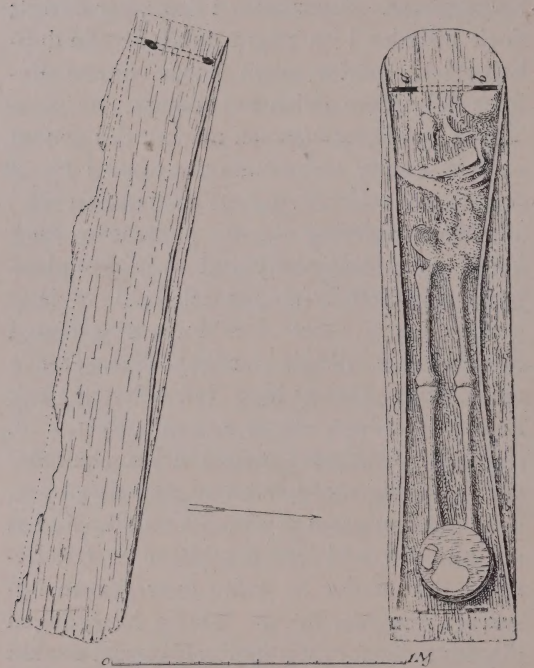

FIG. 2. KISTORNAS LÄGE I GRAVEN.

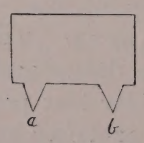

FIG. 3. GAVEL TILL KISTA. SCHEMATISK TECKNING.

visar kistornas läge i graven. På planteckningen är locket avlyftat på den norra kistan; den södra är oöppnad. Där ses, hur på den öppnade kistan långsidorna vid mitten äro inpressade ända till 12 cm. Se även fig. 4.

Den södra kistan var i betydligt sämre skick än den norra. Skelettet var så förmultnat, att man bara kunde konstatera, att huvudet legat mot väster. Ävenså var det ej möjligt att få några exakta mått på kistan. Dess högsta höjd var nu 20 cm. och botten 32 cm. bred. Konstruktionen var emellertid alldeles lik den norra kistans. Inga fynd gjordes i kistan.

Den norra kistan var i så gott skick, att konstruktionen kunde klarläggas och exakta mått tagas. Bottens längd var 2,06 m., bottens bredd 0,43 m. Höjden nu högst 20 cm. Den ursprungliga höjden har genom lerans tryck minskats. Botten består av en planka, nu drygt 2 cm. tjock. Denna är mot väster något rundad, mot öster däremot rätvinklig.

Mot den västra sidan befinna sig 20 cm. från kanten två 8 cm. långa urtagningar, gående parallellt med kanten. Motsvarande urtagningar finnas på den östra sidan, men här belägna endast 11 cm. från kanten. Se fig. 2 a och b. I dessa hål voro kistans gavlar fästade genom att i gavelbrädet två 12 cm. långa och 8 cm. breda tappar utskurits och nedstuckits i hålen. Fig. 3 lämnar en schematisk framställning av ett gavelbräde.

Dessa tappar gingo ungefär 10 cm. under bottenbrädet och bildade liksom fyra fötter åt kistan. Gavelbrädenas bredd var nu 37 cm., men torde ursprungligen ha varit drygt 40 cm., deras höjd nu 20 cm. Mot gaveln voro långsidorna ställda och över dessa låg locket. Såväl gavel som långsida och lock voro vardera gjorda av en planka, som var något tunnare än botten. Något

FIG. 4. DE UPPTAGNA KISTORNA, SEDDA UPPIFRÅN.

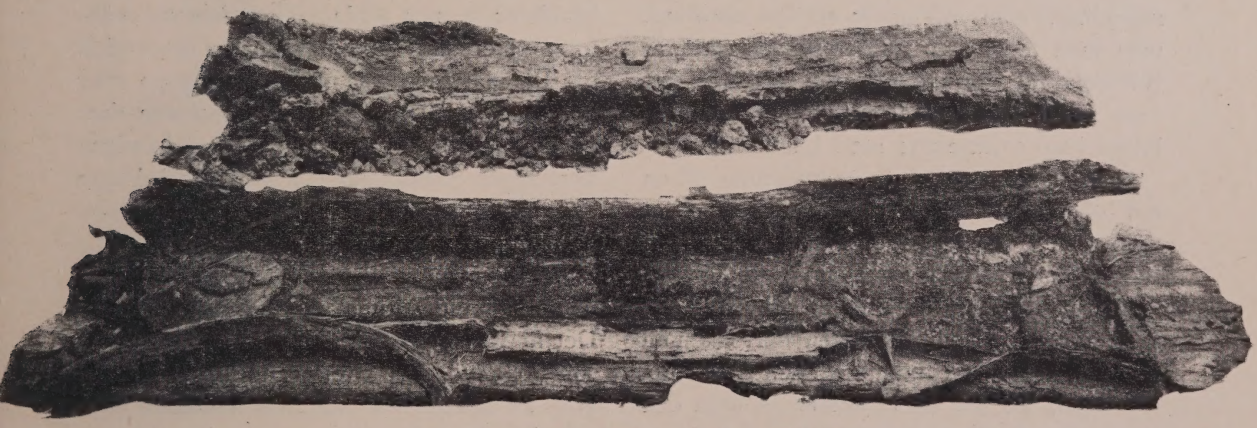

FIG. 5. DE UPPTAGNA KISTORNA, SEDDA FRÅN SIDAN.

spår av spikning eller bindning, som förenat kistans olika delar, fanns ej.

I kistan låg ett skelett med huvudet tryckt mot den västra gaveln. Den döde hade lagts på rygg; skallen låg nu på sida i kistans nordvästra hörn.

Skelettets längd var 162 cm. Den döde var av manligt kön, och att döma av tänder-

na och skelettets allmänna habitus en ung man.

Över den dödes fötter låg botten till en cirkelrund ask samt på denna delar av ett lock. Bottens diameter var 23 cm. Av sidorna syntes ej något spår, men de ha antagligen bestått av tunna spånor. Kring botten lågo tre 1/2 cm. tjocka vidjor, som tydligen hållit ihop askens sidor. Något innehåll i asken kunde ej konstrateras, men om sidorna varit av spånor, kan innehållet ej gärna ha varit flytande.

För övrigt gjordes ej några fynd i kistan.

Kistornas upptagande ur graven var ett svårt problem att lösa, dels på grund av deras dåliga skick, dels emedan de lågo hårt inpressade i den fasta leran. Det lyckades dock. Fotografierna fig. 4 och 5 äro tagna i Stockholm omedelbart efter framkomsten till Statens historiska museum. Den ena kistan är, som nämnt, öppnad, den andra oöppnad.

Dubbelgraven från Altuna innehåller alltså ingenting, som möjliggör en fast datering, men man torde få sätta den till sen vikingatid dels med tanke på gravens läge i ett sent vikingatidsgravfält, dels emedan skeletten voro orienterade med huvudet i V.

Gravens konstruktion ger anledning till en del observationer. De i öster och väster tvärs över graven lagda stenarna markera tydligt kistornas läge. Det är möjligt, att vi endast ha att göra med en primitiv form av gravvård. Men antagligen har saken en religiös betydelse, nämligen den att binda de döda, så att de ej skulle gå igen och störa de efterlevandes ro. I så fall ha vi här ett nytt exempel på ett av de många bruk, som ända in i sen tid använts i denna avsikt.

Jag har i ovanstående redogörelse med stor tvekan använt ordet kista. Rätta ordet är kanske bår. Kistans konstruktion ger nämligen vid handen, att endast botten och gavlar äro primära, d. v. s. vi ha en med gavlar försedd bår, på vilken den döde burits till sin sista viloplats. Det är också möjligt, att denna bår består av det likbräde, på vilket den döde efter avsomnandet placerats. Efter jordsättandet har båren försetts med långsidor och lock för att skydda den döde mot jorden eller leran, och på så sätt har den primitiva kistan uppstått.

I den 1726 av prosten O. J. Broman författade Glysisvallur[1] finnes en intressant parallell till det begravningsskick, för vilket här redogjorts. Där berättas det, »att i fordna tider inga kistor äro brukade, utan allenast är then döde kropen lagd på et bräde, med svepduk eller Lakan öfverdragen, öfverbunden med 2 band eller Linder.» — Denna seden har här i landet varit »länge i bruk, ty af ett Mss: af året 1632 har jag funnit thet kyrkoherden i Norbo gamle H. Vilhelm Grubb har förmanat sina åhörare at aflägga then gamla sedvanan, och giöra ljk-kistor åt sina döda. Hvarföre var ock i forna tjder almänt bruk, at hafva öfver ljket på Bårena then så nämde Krantsen eller Ranket, hvar öfver Bårklädet låg, som thet än mångstädes brukas, men efter handena bortlägges, sedan låcken alt högre och högre begynna giöras till ljk-kistorne, hvilke i mitt barnaminne rätt låg voro.»

Varje spår av järn saknades, som redan nämnt är, vid Altunakistornas konstruktion. Det är möjligt, att vi också här ha ett försök att skydda de efterlevande för gengångare. På många håll har man nämligen i sen tid placerat järn t. ex. en yxa, i husväggen över dörren för att hindra den avlidne att besöka huset. Den döde skyr järn och stål. En konsekvens härav är, att det är olämpligt att ha järn i graven.

[1] Tryckt i Uppsala 1911. Del II sid. 120.

Under vikingatiden förekomma på sena gravfält järnspikade och trädubbade kistor om varandra. Så är t. ex. fallet på gravfältet öster om »bystan» på Björkö. Vi ha här att göra med två skilda uppfattningar. Orsaken härtill är svår att förklara.

Som en jämnförelse kan nämnas, att i ett manuskript[1], författat av Gustav Ericsson 1832 och behandlande »Sjukdom, död och begrafning i Åkers härad» i Södermanland, står: »Då denna (kistan) blev trädfärdig, så skulle alltid något hyfvelspån läggas däri. Målningen bestod av limvatten och kimrök och så togs en fläskbit och med den gned man kistan, så hon skulle bli blank. Ingen spik eller ens något järn fick begagnas för kistans sammansättning. Ett ordspråk gäller om en olydig son, om vilken modern yttrar: Han har slagit en spik i min likkista, d. v. s. han har vållat henne hjärtesorg och sådan att hon kunde få sin helsot därigenom.»

Men även smeden som järnets representant skulle hållas på avstånd. »Man bör undvika att smeden må lyfta eller bära lik.»

[1] Tillhör Södermanl. fornm. för., nu deponerat i landsmålsarkivet i Uppsala. Signerat N:o 9.

Ända in mot slutet av 1800-talet undvek man på många håll att spika kistorna med järnspik. Så t. ex. i Uppland och på Gottland.

Den i den ena kistan nedlagda asken har antagligen innehållit mat eller något, som den döde satt särskilt värde på.

Seden att nedlägga föremål, som den döde tyckt om, i kistan har också uppstått i syfte att binda den döde vid graven. Han skulle då trivas bättre. Även på denna företeelse ha vi paralleller från sen tid. Så t. ex. berättas från mitten av 1800-talet från Värmland, att en ogift kvinna ofta fick en spegel med sig i graven (Lloyd). Männen fingo på många håll tobakspung och pipa eller snusdosa. Vid omgrävning av gravar ha in i senaste tid i kistor hittats kopparpluntor fyllda med brännvin, och nedläggandet härav i kistan torde än fortfara på sina håll.

Vi se här några exempel på, hur föreställningar från senare tid hos vår allmoge bottna i förhistorisk tid. Föreställningar, som med traditionens kraft levat kvar, men vilkas betydelse kanske för länge sedan glömts.

ETT MÄRKLIGT BRAKTEATFYND FRÅN BRÅBORG I ÖSTERGÖTLAND

AV

GUNNAR GIHL.

På en holme i Bråviken utanför Bråborg i Dagsbergs socken i Östergötland finnes en borg, kallad Ätlaborg.[1] Som författaren till dessa rader tidigare haft tillfälle att syssla med förhistoriska befästningsverk[2] och i Ätlaborg velat förmoda en fornborg, har den litteratur, som kan tänkas innehålla något om befästningen i fråga, blivit genomgången för erhållande av visshet rörande borgens beskaffenhet.

Den geologiska kartan känner ingen borglämning i närheten av Bråborg. På Hanön[3] upptages emellertid en uppkastad »jordvall». Möjligen är Ätlaborg identisk med denna »jordvall». En annan åsikt om läget av Ätlaborg företrädes endast av Ture Hederström, som i sitt arbete »Fornsagor och eddakväden i geografisk belysning», Del 2, 1919, s. VIII, placerar den på Djurön. Denna har emellertid under nyare tid tillhört fastlandet.

Namnet Ätlaborg förekommer i den topografiska litteraturen från Palmskiöld till Broocman, Widegren och Ridderstad.[4] Palmskiöld vet berätta om ett märkligt fynd, som gjorts här under senare hälften av 1600-talet och på grund av vilket borgen erhållit sitt namn.

Hos Palmskiöld heter det härom:

»Attilæ (gulld medaille) Penning af gulld funnen i Östergötland på een öö eij långt ifrån Bråborg, uppå hwilken är een gammal borg af steen.»

Vidare berättas angående fyndets historia: »åhr 1674 d. 25 septembr. satte Præsidenten uthi Norköping Nills Buhrenschiöld en guld Penning hwar på Attila Hunnorum stod präglad, i pant hoos secreteraren Eric Runell Palmschiöld för 70 Rdr.

K. Attilæ Penning wägde 9 lodh, hölt i fijnt efter stryksteenen[1] 19 karat och wärd 27 Ducater 60 öre Smt efter wärdijens Sven Fagg[2] werdering. åhr 1677 den 29 Augusti löste honom till sig guldpenningen och gaf derföre 500 dhl:r kopp: mt.»

[1] Svenska turistföreningens resehandbok XXIII, Östergötland, (1916), s. 56.

[2] Upplands fornborgar. En antikvarisk-topografisk beskrivning. I Upplands fornminnesförenings tidskrift, H. 33, 1918.

[3] Även Harön.

[4] Palmskiöld 164:565 f. f.; C. F. Broocman, Beskrifning öfwer the i Östergötland befintelige städer, slott... Norrk. 1760, s. 529; P. D. Widegren, Försök till en ny beskrifning öfver Östergötland, D. 2, 1817, s. 233; A. Ridderstad, Östergötlands beskrivning, 2:2, 1918, s. 754.

[1] stryksten = probersten. Se S. Rinman, Bergwerks Lexicon, D. 2, 1789, s. 328.

[2] Sven Fagg var vid denna tid myntproberare i Stockholm. Han avled som bergmästare i Värmland 1695. Se Joh. Ax. Almquist, Bergskollegium och bergslagsstaterna 1637—1857, I Meddelanden från Svenska Riksarkivet. Ny följd. Ser. 2:3.

Härefter följer en anteckning från Hadorph av följande lydelse:

»Denne gulldpenning blef för någon tijd sedan funnen uthi Bråwijken i een gammal muur som nu medh stoora trää öfwerwäxt är, och än kallas Ätlaborg.» Hadorphs uttalande om att borgen *än* kallas Ältaborg får ej tillmätas alltför stor betydelse, då tidens sed var att åt »antikviteterna» vindicera högsta möjliga ålder.

Slutligen infogas följande avskrift.

»Wälb. Hr. Räntmestare Jacob Sneckenbergh.

Såsom wij uthaf secreteraren Wälb. Erich Larsson Runell hafwer inlöst een original gullmedaille af Konungh Attila, den wij för antiquiteten skull funno betänkeligit att lemna uthi een privats handh, hwarest någon främmandhe den lätteligen kunne komma att inlöösa; och wij honom därföre låfwat Ett hundradhe Sextijo sex och twåtrediedeels d:r Silf:r m:tt. Altså wille Rentmestaren sådane 166 $^{2}/_{3}$ d:r S:mtt af handpenningarne moth quittens afföllia låtha och sedhan tillställa medaillen åth secret:n Hadorph moth hanss revers, att han den ibland andre antiquitteter kunne hafwa i godh förwaringh. Datum Stockholm d. 23 Julij A:o 1677.

På dragandhe kall och Embetes wäg:r.

Sten Bielcke. Georg Gwldenstierna.

And. G. Lindehielm. J. Gripenstierna.

J. Eherenskiöldh.

F. Wassenius.»

Av det ovan anförda framgår med önskvärd tydlighet, att den funna »guldmedaillen» måste vara en guldbrakteat. Med all sannolikhet tillhör den någondera av Montelius' typer A eller C. Brakteaterna av dessa typer hänföras som bekant till femte århundradet e. Kr., typ C är kanske något yngre, d. v. s. hör till tiden omkring 500. En intressant omständighet är, att den senaste forskaren på brakteaternas område, fil. kand. O. Janse, oberoende av den för honom okända anteckningen hos Palmskiöld, kommit till det resultatet, att runorna å åtskilliga brakteater skulle innehålla Attilas namn. Vår brakteat är troligen försedd med runor, vilka av 1600-talets lärde tolkats som namnet Attila; det vore väl djärvt att antaga en annan möjlighet, nämligen att det här skulle vara fråga om en brakteat eller medalj, som Attila själv låtit slå och förse med latinsk inskrift och som kommit hit upp till Norden. (Kand. Janse har ännu icke publicerat sin hypotes, som jag hört honom framställa i ett föredrag på prof. Almgrens seminarium i Uppsala våren 1918).

Intresset för »antikviteterna» hade vid 1600-talets slut hunnit växa sig starkt. Då detta fynd anträffades, var marken väl förberedd, icke minst genom ett fynd av liknande art, som kort förut gjorts vid Vä nära Kristianstad i Skåne. Detta fynd är på ett för denna tid enastående förtjänstfullt, fullt vetenskapligt sätt bearbetat av Johannes Schefferus.[1] Arbetets titel är »De orbibibus tribus aureis nuper in Scania erutis e terra», Stockholm 1675. Samtliga brakteater äro av Montelius' typ C, alltså framställande en ryttare över ett fyrfotadjur. En av dem avbildas av Montelius i »Den nordiska järnålderns kronologi», fig. 169.[2] Även i Danmark hade vid denna tid liknande fynd anträffats. Fem brakteater avbildas och göras till föremål för en ingående undersökning av Thomas Bartholinus Jun. i hans stora verk Antiquitat. Danicar. Libri III, Hafn. 1689, p. 461 ff. Av dessa avbildas en hos Montelius a. a. fig. 170.

[1] Se E. M. Fant, Minne över Johannes Schefferus, 1782, s. 46 och C. G. Warmholtz, Bibliotheca historica sveogotica, T. 3, 1787, s. 231.

[2] Svenska fornminnesföreningens tidskrift, Bd 10, s. 75.

Även Dalin och Rhyzelius hava uppmärksammat Ätlaborg. Dalin antar som vanligt, att borgarna varit stadigvarande boplatser. I Svea Rikes Historia, s. 407, heter det alltså: »Östergöta-Jarlar och Fylkis-Konungar hafva haft sina säten . . . . på Etlaborg och Bråborg wid Bråviken . . . .» Rhyzelius, som var biskop i Linköping och med all sannolikhet kan antagas hava besökt borgen, säger i sitt välkända arbete »Sviogothia munita», p. 63: »At ther hafwer i fordna tider warit en stark fästning, kan slutas af then tiocka gråstensmuren, som longosedan är förfallen och nu med stora träd öfwerwuxen.» Detta uttalande synes gifva en tydlig upplysning om befästningens rätta karaktär.

Vad brakteatfyndet beträffar, är detta även såtillvida märkligt, som det ger oss ett ytterligare bevis på riktigheten av antagandet om flere fornborgars härstamning från folkvandringstiden. Det behöver blott erinras om de samtida fynden från Gullbo borg i Västmanland, från Boberget i Östergötland och från Borråsberget i Bohuslän m. fl. Tiden har ej medgivit en närmare undersökning av »Konung Attilæ Penning». Tyvärr har ej heller ett besök på ort och ställe kunnat företagas. Det är emellertid min avsikt att så snart sig göra låter verkställa dessa undersökningar. Vid ett besök på Ätlaborg hoppas jag få klarhet beträffande befästningens rätta art och betydelse.

ETT BIDRAG TILL MEROVINGERTIDENS KRONOLOGI

AV

NILS ÅBERG.

I Bericht der Römisch-germanischen Kommission VII (Frankf. a. M. 1915) offentliggör Brenner en ingående och intressant undersökning av merovingertidens arkeologi.[1]

Av denna undersökning framgår, att den merovingiska kulturen icke uppvuxit ur den gamla provinsialromerska kulturen vid och väster om Rhen, utan att i stället dess rötter legat i långt avlägsna länder, hos goterna i Sydryssland och Ungern. Genom den av Salin[2] påvisade sydgermanska kulturströmmen förmedlades det gotiska inflytandet till de i väster boende germanfolken, och under detta inflytande utvecklades så småningom den s. k. merovingiska kulturen. Fastställandet av tidpunkten för den sydgermanska kulturströmmen blir sålunda härigenom av stor betydelse för frågan om den merovingiska tidens kronologi, och Brenner ägnar därför också ifrågavarande problem en ingående undersökning. Därvid kommer han emellertid till resultat, vilka rätt väsentligt avvika från den hittills allmänt gällande uppfattningen. Medan Salin söker förklara den sydgermanska kulturströmmen såsom förorsakad av hunnernas infall år 375, vill Brenner däremot sätta den i samband med hunnerslaget av år 451 och den därpå följande konsolideringen av det germanska herraväldet i Donauländerna. Skillnaden mellan Salins och Brenners dateringar är alltså avsevärd, och då spörsmålet, som nämnts, är av betydelse för merovingertidens kronologi, skola vi här underkasta de bägge forskarnas slutsatser en kortfattad kritik.

Salins uppfattning av problemet är i korthet följande: Under ett äldre skede, då de gotiska inflytelserna ännu huvudsakligen fortplantade sig i nordlig och nordvästlig riktning, alltså i riktning mot Östersjökusten, uppträda fibulor av typ fig. 2, karakteriserade av att fotens största bredd är belägen nedom mitten. Dylika fibulor uppträda i olika variationer såväl hos goterna i söder som hos germanerna i Nordtyskland och Skandinavien. Den närstående, men något yngre fibulatypen fig. 3, hos vilken fotens största bredd förskjutits till eller något ovanför mitten, saknas däremot i Norden, varav framgår, att den nordgående gotiska kulturströmmen nu avbrutits. I stället följa fibulorna av detta slag en stark kulturström, vilken med närmaste utgångspunkt i Ungern fortplantar sig i rakt västlig riktning. Denna mäktiga kulturvåg synes hava framträngt så långt mot

[1] Brenner, Der Stand der Forschung über die Kultur der Merowingerzeit.

[2] Salin, Die altgermanische Thierornamentik, Stockholm 1904. — Citeras i det följande: »Thierornamentik.»

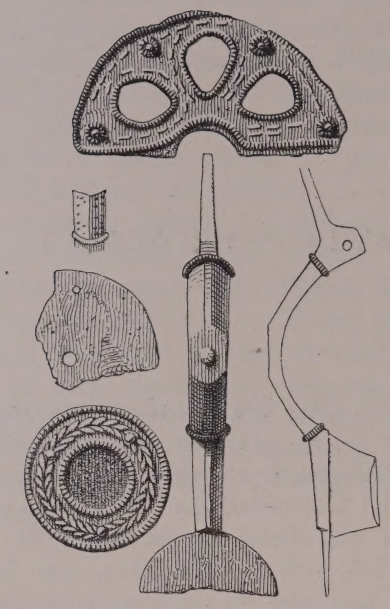

FIG. 1. FIBULA, SILVER, VOIGTSHAGEN, HINTERPOMMERN. 1/1.

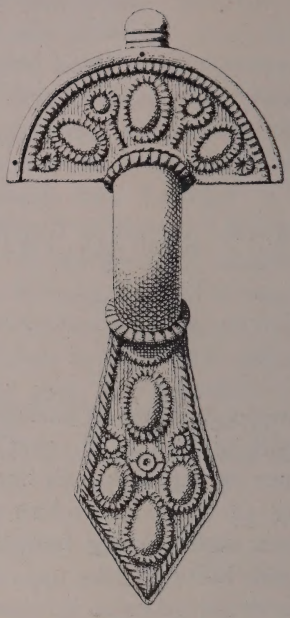

FIG. 2. FIBULA, SILVER, KRIM. 1/1.

väster, att den på enstaka punkter nådde kusten av Atlanten. Härför talar bl. a. det av Salin[1] beskrivna gravfyndet från Airan i Normandie med ett gravinventarium av rent gotisk karaktär. Kulturströmmen mot väster är också delvis att uppfatta såsom en gotisk folkvandring, och orsaken till denna anser Salin vara hunnernas infall i Europa år 375. Nämnda årtal skulle sålunda tillika beteckna den sydgermanska kulturströmmens början.

Mot denna uppfattning vänder sig Brenner, framhållande svårigheten att tänka sig den vid ifrågavarande tid kraftigt uppblomstrande germanska guldsmedskonstens samtidighet med hunnernas infall och goternas fördrivande eller underkastelse. I stället synes honom guldsmedskonstens uppblomstring bättre kunna förklaras i samband med Donaugermanernas konsolidering efter hunnerslaget år 451.

Som stöd för sin uppfattning åberopar Brenner även det bekanta gotiska gravfyndet från Untersiebenbrunn i närheten av Wien.[1] I fyndet ingingo bl. a. tvänne fibulor av den yngre gruppen med fotens största bredd ovanför mitten (fig. 3), men dessutom även tvänne enklare silverbleckfibulor av det äldre slaget med största fotbredden nedanför mitten (fig. 4). De sistnämnda äro likväl att betrakta som sena utvecklingstyper inom sin grupp, och gravfyndets ålder skulle därför, om vi utgå från den Salinska dateringen, kunna bestämmas till tiden omkring år 400. Brenner framhåller nu emellertid, att dylika enkla silverbleckfibulor i Sydryss-

[1] »Thierornamentik», fig. 353—55.

[1] Fyndet, vilket offentliggjorts av Kubitschek i Jahrbuch für Altertumskunde, Wien 1911, består av en kvinnograv och en barngrav. Till den förra höra bl. a. de i fig. 3, 4, 5 och 10 avbildade föremålen, till den senare hör flugfibulan fig. 8.

FIG. 3. FIBULA, SILVER, UNTERSIEBENBRUNN. L. 157 MM.

land fortlevat ännu vid början av 600-talet, och han anser de typologiska överensstämmelserna mellan dessa sydryska fibulor och de från Untersiebenbrunn så stora, att tidsskillnaden dem emellan svårligen kan beräknas större än omkring 100 år. Härigenom daterar han fyndet från Untersiebenbrunn till senare hälften, snarast slutet av 400-talet.

Brenners datering, vilken sålunda huvudsakligen bygges på några sydryska gravfynd, förefaller onekligen något osäker, då man vet, att de germanska fornsakstypernas utveckling i öster delvis gått mycket långsammare än i väster. Som ett belysande exempel härpå kan anföras de ostpreussiska fibulorna med omslagen fot och ringgarnityr,[1] vilka utan att förändra den ursprungliga fotkonstruktionen fortlevat från 200-talet till slutet av 600-talet eller möjligen t. o. m. ännu något längre. Detta sega fasthållan-

[1] Tischler & Kemke, Ostpreussische Altertümer, Königsb. 1902, Taf. III.

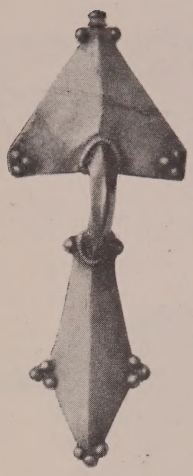

FIG. 4. FIBULA, SILVER, UNTERSIEBENBRUNN. L. 123 MM.

de vid den ursprungliga formgivningen är okänt i väster, där utvecklingen gått med stor intensitet, men torde icke sakna sin motsvarighet inom den sydryska germankulturen, vilken ju liksom den ostpreussiska så småningom blev isolerad mot väster. Det förefaller sålunda ej osannolikt, att de enkla silverbleckfibulorna i Sydryssland kunnat fortleva mycket längre än i Mellaneuropa, och härav framgår i sin tur, att tidsskillnaden mellan dessa sydryska fibulor och de från Untersiebenbrunn, trots den nära släktskapen dem emellan, kan vara avsevärt större än som av Brenner antages.

För bestämmandet av fyndet från Untersiebenbrunn besitta vi emellertid en kronologisk fixpunkt av långt större värde än de anförda sydryska fynden, och denna utgöres av Childeriks grav från Tournay i Belgien, vilken kan bestämmas till år 481. En jämförelse mellan gravinventariet från Tournay och det från Untersiebenbrunn visar också, att det förra är av en genomgående yngre karaktär än det sistnämnda. Till fyndet från Untersiebenbrunn hör sålunda den relativt

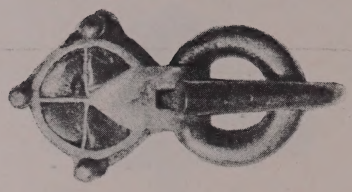

FIG. 5. SÖLJA, GULD, UNTERSIEBENBRUNN. L. 46 MM.

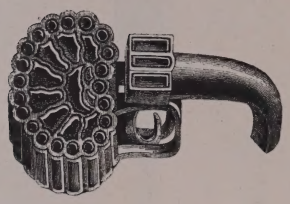

FIG. 6. SÖLJA, GULD, TOURNAY. $^2/_3$.

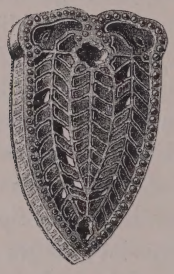

FIG. 7. GULD, TOURNAY.

mera oregelbundet fördelade och klumpigare infattade än å de till Childerikgraven hörande föremålen fig. 6 och 7, hos vilka stenarna infattats tätt intill varandra och grupperats i stiliserade mönster. Härtill kommer även, att stenarna å de sistnämnda föremålen äro planslipade, medan däremot flertalet stenar å fibulan fig. 3 äro välvda och sålunda tillhöra den äldre gotiska stilen. Childerikgravens fornsakstyper utvisa alltså i detta avseende en yngre teknik än de från Untersiebenbrunn, och av typo-

FIG. 8. SILVER, UNTERSIEBENBRUNN. L. 56 MM.

FIG. 9. GULD, TOURNAY. L. 17 MM.

enkla söljan fig. 5, medan Childerikgraven innehöll den i fig. 6[1] avbildade söljan, som på grund av tornens form och de infattade stenarnes gruppering måste anses vara otvivelaktigt yngre än den förra. I samma riktning peka även andra omständigheter, och särskilt tekniken vid stenarnas infattning ådagalägger Childerikgravens yngre karaktär. Å den i fig. 3. avbildade fibulan från Untersiebenbrunn äro sålunda stenarna

logiska skäl skulle man därför ej gärna vilja uppskatta tidsskillnaden mellan de båda gravfynden lägre än 50 till 75 år.

Av ett visst intresse om ock av mindre betydelse för den kronologiska bestämningen äro de i fynden uppträdande s. k. flugfibulorna. Från Untersiebenbrunn härrör den i fig. 8 återgivna bronsfibulan av detta slag, och denna är enklare och gör ett ursprungligare intryck än de med planslipade stenar försedda guldflugorna (fig. 9) från Childerikgraven. Något avgörande bevis för de sistnämndas yngre karaktär kan visserligen

[1] Fig. 6, 7 och 9 äro hämtade från Lindenschmit, Handbuch der deutschen Alterthumskunde I, Braunschweig 1880—89, där de motsvara fig. 2 och 237.

icke förebringas, men härför talar bl. a. den omständigheten, att endast dessa typer introducerats på det merovingiska kulturområdet.

Som ett stöd för dateringen av fyndet från Untersiebenbrunn må även framhållas några till detsamma hörande glaskärl, vilka Brenner närmast uppfattar såsom provinsialromerska. Det möter onekligen rätt stora svårigheter att förklara de provinsialromerska glasvarornas samtidighet med ett fynd, som Brenner daterar till in emot slutet av 400-talet, och som förklaring framhåller därför Brenner dels, att man för närvarande ej bestämt vet, huru länge den provinsialromerska glasfabrikationen fortlevat i Donauländerna, dels också, att man måste räkna med möjligheten av, att gamla romerska glas genom gravplundring kommit i germanernas händer. Den sistnämnda möjligheten förefaller emellertid högst osannolik, och vad den förstnämnda beträffar, är det lättare att förklara den provinsialromerska glasindustriens kvarlevande till tiden för ifrågavarande gravfynd, om detta tillhör början av 400-talet än om det tillhör slutet av samma århundrade.

Ett ytterligare stöd för den tidigare dateringen av fyndet från Untersiebenbrunn erhålles genom studiet av de till detsamma hörande små guldblecken eller paljetterna (fig. 10), avsedda för fastsyning vid klädedräkten. Dylika guldbleck, vilka av Salin[1] påvisats vara av sydryskt ursprung, uppträda även i det gotiska gravfyndet från Airan i Normandie. Några liknande guldföremål äro även avbildade i fig. 11 och härröra från ett gravfynd från Uherec i Böhmen.[2] De sistnämnda äro tydligen närbesläktade med dem från Untersiebenbrunn, men representera likväl ett mera framskridet typologiskt utvecklingsstadium och måste därför betraktas såsom yngre. Guldprydnaderna från Uherec äro sålunda icke längre tunna bleck, utan hava erhållit en något fastare form och omsorgsfullare bearbetning, och vidare hava de små hålen i och för fastsyningen ersatts av en ögla. Även andra detaljer (jfr exempelvis fig. 10:6 med 11:4) utvisa deras yngre karaktär, och man skulle därför av rent typologiska skäl ej gärna vilja beräkna tidsskillnaden mellan dem och guldblecken från Untersiebenbrunn lägre än omkring 50 år. Tillhör sålunda det sistnämnda fyndet början av 400-talet, skulle Uherecfyndet kunna hänföras till samma århundrades mitt.

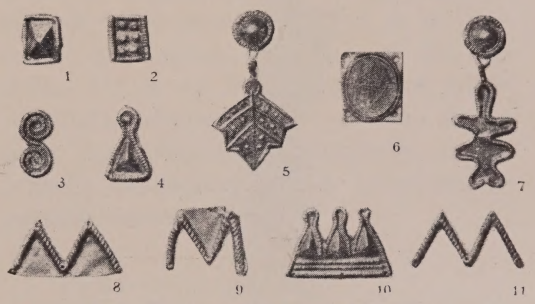

FIG. 10. GULD, UNTERSIEBENBRUNN.

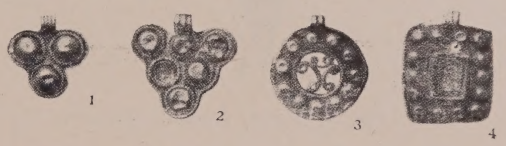

FIG. 11. GULD, UHEREC, BÖHMEN.

En sådan datering bestyrkes också på ett förträffligt sätt genom den till Uherecfyndet hörande fibulan fig. 12,[1] vilken på typologisk väg kan bestämmas till just

[1] »Thierornamentik», S. 141.

[2] Píč, Starožitnosti země České, del III, Prag 1909, Taf. III.

[1] Píč, anf. arb., Taf. III. »Thierornamentik», fig. 42.

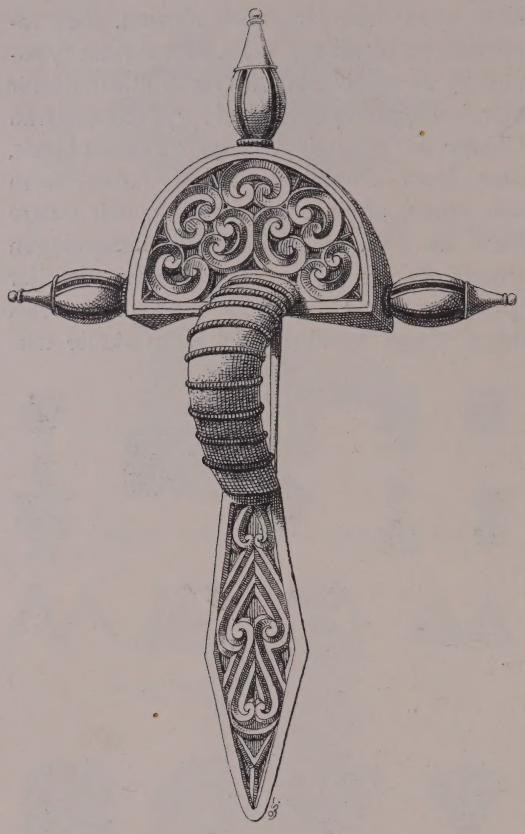

FIG. 12. FIBULA, SILVER, UHEREC, BÖHMEN. 1/1.

ifrågavarande tid. Fibulans trenne knoppar, som ännu besitta den ursprungliga karaktären, och bågen med sin omlindning av tvärstrierad silvertråd utvisa, att fibulan med sannolikhet ej är yngre än 400-talets mitt. Å andra sidan utvisar den yttäckande karvsnittorneringen å såväl överstycket som foten, att fibulan ej heller kan vara mycket äldre än denna tid, och härigenom låter sig sålunda dess ålder jämförelsevis exakt bestämmas till århundradets mitt.

En bekräftelse på Uherecfibulans datering vinnes även genom jämförelse med den till formen närbesläktade fibulan fig. 13

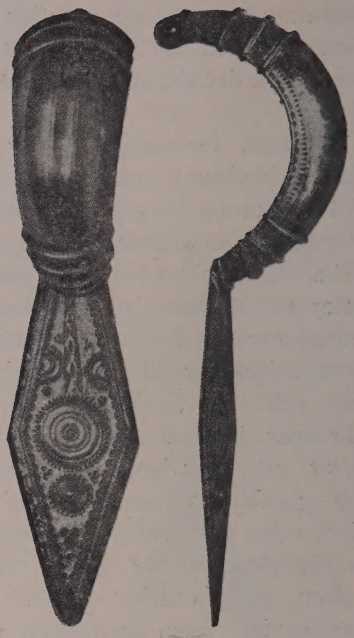

FIG. 13. FIBULA, SILVER, TREPTOW A. D. REGA, HINTERPOMMERN. 1/1.

från Treptow an der Rega i Hinterpommern.[1] Den sistnämnda, som av typologiska skäl måste anses vara samtidig med eller obetydligt äldre än den förra, har å fotpartiet erhållit en elegant stjärnornering i den karakteristiska skandinaviska stilen. Härigenom slås alltså liksom en brygga mellan den sydgermanska och den skandinaviska kulturkretsen, och vi bliva sålunda i tillfälle att i och för dateringen av fynden från Treptow, Uherec och Untersiebenbrunn stödja oss på Montelii för Skandinavien utarbetade kronologiska system. Här tillåter visserligen icke utrymmet att behandla alla hithörande detaljer, och vi skola därför endast med några helt korta ord framhålla, att stjärnornamentiken å fibulan fig. 13 tillhör ett sent utvecklingsstadium,

[1] Schultze, Der Fibelfund von Treptow an der Rega (Baltische Studien 1916).

vars tidpunkt kan bestämmas till omkring mitten av 400-talet.[1]

Det visar sig sålunda, att de olika kronologiska betämningarna, vilka i det föregående blivit gjorda, stå i full överensstämmelse med varandra, om vi utgå från förutsättningen, att fyndet från Untersiebenbrunn tillhör tiden omkring år 400. Med den Brennerska utgångspunkten däremot skulle vi komma till slutsatsen, att fynden från Uherec och Treptow tillhöra förra hälften eller mitten av 500-talet. En dylik slutsats är emellertid ohållbar.

Till slut ännu en kronologisk hållpunkt för dateringen av fyndet från Untersiebenbrunn. Fibulan fig. 2 står den i fig. 3 avbildade typologiskt så nära, att tidsskillnaden mellan de båda typernas första uppträdande sannolikt ej torde överskrida 50 till 75 år. Den förstnämnda fibulans halvrunda överstycke med dess pressade bleck och infattade glasbitar återfinnes hos den i fig. 1 avbildade, från Voigtshagen i Hinterpommern[1] härrörande fibulan, vilken genom sitt fotparti med dess runda ändplatta, i vars mitt en rund och välvd glasbit infattats, ansluter sig till en i Nordtyskland förekommande fibulagrupp[2], tillhörande senare hälften av 2- och förra hälften av 300-talet. Om alltså fibulan fig. 1 tillhör förra delen av 300-talet, måste även typen fig. 2 hänföras till ungefär samma tid, och lägga vi sålunda härtill ytterligare 50 till 75 år, komma vi till omkring år 400 såsom den sannolika åldern av fibulan fig. 3 och fyndet från Untersiebenbrunn. Även detta förhållande talar sålunda för riktigheten av den Salinska dateringen av den sydgermanska kulturströmmens början.

[1] Antikvarisk tidskrift 21:3, S. 43.

[1] »Thierornamentik», fig. 99.

[2] Almgren, Studien über nordeuropäische Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte, Stockholm 1897, Taf. VII, fig. 179—80.

FLATMARKSGRAVAR FRÅN DEN YNGRE BRONSÅLDERN I SKÅNE OCH BLEKINGE

AV

BROR SCHNITTGER.

Det för den yngre bronsåldern vanliga gravskicket i Norden är som bekant bränning, med de brända benens förvarande i de periferiska delarna av äldre högar och rösen eller i centrum av mindre sådana. De merendels rentvättade benen och det fåtaliga gravgodset, bestående av knivar, knappar, pincetter el. dyl., förvaras mestadels i urnor med eller utan stenhölje eller ligga stundom fria utan hölje eller skyddade av några få stenar.

Tydligt avvikande härifrån är den förromerska järnålderns vanligaste gravskick med urnegravar eller brandgropar under flat mark, ofta, ja oftast samlade flera tillsammans till verkliga gravfält. Denna begravningsform är emellertid ingalunda så bunden vid järnåldern, som mången kanske föreställer sig. Det finnes i själva verket ganska många dylika gravar och gravfält från den yngre bronsåldern i Skåne och även Blekinge. Då flertalet av dessa äro opublicerade eller endast omtalade i tillväxtpublikationerna från Statens historiska museum, skall jag i det följande sammanställa de av mig kända fynden av detta slag i de nämnda landskapen.[1]

Av denna sammanställning, som för översiktlighetens skull ordnats geografiskt med början i nordvästra Skåne, skall man finna, att flatmarksgravarna under den 4:de perioden ännu äro tämligen fåtaliga för att under de tvänne efterföljande alltmera tilltaga i antal. Ej så få gravar torde tillhöra den 6:te perioden, om också inte detta angives av gravgods. Då sådant saknas är ju den närmare tidsbestämningen mycket svävande, enär lerkärlsformerna under hela den yngre bronsåldern äro så enahanda. Ett visst tidskriterium har man emellertid i kärlens storlek, i det att kärlen under 6:te perioden synas bliva av större dimensioner än under den 5:te; iögonfallande expempel på mycket stora 6-periodskärl lämna L. Köpingekärlen fig. 3 och fig. 4.

Beträffande uppkomsten av flatmarksgra-

[1] Fynden finnas till största delen i Statens historiska museum och Lunds univ. historiska museum. Endast inv.-nr anger ett fynd i Stockholm, L. U. M. ett fynd i Lund. Dessutom finnas några fynd i Hälsingborgs museum, om vilka intendenten T. Mårtensson lämnat upplysning, samt några fynd i Ystads läroverks museum, om vilka dr Folke Hansen lämnat mig meddelande. Från Karlskrona museum har intendenten Lilienberg meddelat, att inga flatmarksfynd föreligga. Till nu nämnda liksom till docent O. Rydbeck frambär jag mitt hjärtliga tack för benägen hjälp. — Oscar Montelius' Minnen från vår forntid citeras: Minnen; Sophus Müllers Ordning av Danmarks Oldsager citeras: Ordning. Vitterhets Akademiens Månadsblad och Fornvännen citeras på övligt vis.

ven under den yngre bronsåldern ligger det ju närmast, att i densamma se ett begynnande inflytande från kontinenten, där urnegravfält under flatmark börja uppträda under en tid, som motsvarar vår 2:a—3:e period, ett inflytande som i ett senare skede, latènetiden, blir helt dominerande.

Å andra sidan är denna gravtyp så enkel, att den ingalunda förutsätter en yttre impuls. Tvärtom skulle, synes det mig, ifall att ett sådant yttre inflytande förelåge, urnegravfälten hava blivit dominerande långt tidigare.

Det förefaller mig därför mera naturligt att betrakta flatmarksgraven under den yngre bronsåldern som ett hemmabruk, ett utslag av en under hela forntiden vid sidan om speciella gravskick levande sedvänja att nedsänka den döde under markens nivå. Stenåldersgravar under flat mark hava de senare åren blivit ganska talrika i Skåne. Å den nedan nämnda flatmarksgravplatsen vid Virestad finnas ej blott stenåldersgravar utan även skelettgravar från den äldre bronsåldern jämte urnegravar från den yngre bronsåldern. Här föreligger tydligen en genom sekler fasthållen tradition. Vid Valleberga och Svarte synas ävenledes flatmarksgravar från äldre och yngre tider ligga sida vid sida. Antalet flatmarksgravar från den äldre bronsåldern i Skåne utöver de från nyssnämnda fyndplatser torde icke vara stort. Jag har icke ur denna synpunkt genomforskat det äldre fyndmaterialet i museerna, men då fynduppgifterna ofta äro svävande för äldre fynd, torde en sådan granskning knappast ge något större resultat. Däremot kan man hoppas, att liksom flatmarksgravarna från stenåldern bli allt mer kända, även flera flatmarksgravar från den äldre bronsåldern skola komma i dagen och stödja den här framställda synpunkten.

Är denna riktig, ger den anledning till en viktig slutsats. Liksom man med full rätt betraktar många av de löst funna stenyxorna som gravgods, torde man äga rättighet att hysa samma förmodan om många av de löst funna föremålen från bronsålderns olika skeden. Jag tänker då såväl på svärd och celter som på småredskap och smycken.

SKÅNE.

Vid Båstads kalkbrott framgrävdes 1916 trenne gravar under flat mark från yngre bronsåldern. En urna med brända ben stod i en liten stenkista omkr. 90 cm. djupt och därunder ännu en urna även med brända ben; i närheten låg en liten samling brända ben utan hölje tillsammans med fragmentet av en bronsnål (inv.-nr 15744).

Vid Farhults by i liknämnda socken i Luggede härad anträffades i april 1919 en urna, 7—8 dm. djupt under ytan i en strandvall, stående i en kista av smärre stenhällar. Kärlet var dubbelkoniskt med lock och innehöll följande föremål från 5:te perioden: en oornerad rakkniv av typen Minnen 1242, pilspets med tånge, syl och dubbelknapp utan ornering (Hälsingborgs museum, inv.-nr 71—19 m. fl.).

Från Pålsjö utanför Hälsingborg finnes ett fynd av lerkärlsfragment, brända ben och ett stycke av en kniv, påträffade vid planeringsarbete under flat mark (inv.-nr 13975, Fvn 1910, s. 215).

Vid Köpinge i Raus s:n i Luggede h:d anträffades 1905—06 flera flatmarksgravar, inv.-nr 12631. Den ena av dessa, väl stensatt, innehöll förutom ett trasigt lerkärl diverse smärre bronsföremål (Mbl. 1905, s. 248, fig. 340), en annan utgjordes av en nästan cylindrisk benurna med ett annat lerkärl som lock (Mbl. 1905, a. st. fig. 341, Minnen 1419). Från samma plats finnas rester av minst 5 andra gravkärl, de flesta snarlika Müllers

typ Ordning 253, med eller utan utsprängen upptill.

Några år senare anträffades en annan, tidigare förstörd gravplats i närheten med rester av minst 8 lerkärl, dels större urnor med rabbig utsida, dels skålar med slät yta och öra (inv.nr 13306, Fvn 1907, s. 294).[1]

Halvvägs mellan Råå samhälle och Raus station har man i en liten stenkista på närmare en meters djup funnit en liten urna av huvudtypen Minnen 1429, innehållande brända, sotiga ben (Hälsingborgs museum inv.-nr 2250—12).

Flatmarksgravar synas även hava funnits vid Görarp, Bårslövs s:n, Luggede h:d, varifrån man har fragment av trenne lerkärl från den yngre bronsåldern (inv.-nr 13109, Fvn 1907, sid. 242).

Gravar under flat mark äro kända från Kvidinge s:n i S. Åsbo h:d. Omkring 10 à 15 m. väster om Kvidinge kvarn har man nämligen anträffat tvänne urnor, $^1/_2$—$^3/_4$ m. under jordytan, utan stensättning. Den ena urnan är bevarad (Hälsingborgs museum, inv.-nr 185—15); den tillhör huvudformen Ordning 249, men utan utviken kant och med buken något över urnans halva höjd. Den innehöll en dubbelknapp såsom Minnen 1142 (inv.-nr 186—15). Tiden är 4:de eller 5:te perioden.

Från Gråmanstorps s:n i N. Åsbo h:d omtalas flera bronsåldersgravar under flatmark. Å Mammarps och Åby byars allmänning anträffades tvänne urnor med brända ben omkr. 1 m. djupt och på 1 m:s avstånd från varandra, omgivna av stenar. Samtidigt hittades en bronssyl, som förkommit. Kärlen äro avbildade i Månadsbladet 1901—1902, sid. 95, fig. 23 och 24 samt Minnen 1422 och 1434 (inv.-nr 11359).

Ett annat fynd i samma socken härrör från Holm under Bjärsgård. I en upplöjd åker anträffades en stenkista och inom denna tvenne simpla urnor med rabbig yta, innehållande brända ben samt vardera kärlet dubbelknapp, syl och sågfragment av brons. Omkring 6 fot därifrån stodo tvenne sönderfallna lerkärl på en flat sten, innehållande brända ben samt det ena även en dubbelknapp av brons (Mbl. 1903—05, inv.-nr 11758).[1]

Från Annelövs s:n i Onsjö h:d har man kärlet Minnen 1426, med brända ben och en smal fyrsidig bronsten, funnet vid odling i lös sandjord (inv.-nr 6969: 14).

Från Ingelstorp nr 32 i Torrlösa s:n, Onsjö h:d, finnas i Lunds univ. hist. museum ett sylfragment och ett stycke av en kniv eller pincett, funna i en urna, som vid upptagandet gick sönder, »mitt emellan bostaden och en utjämnad ättehög»; det är antagligen en flatmarksgrav (L. U. M. 19246).

Ett av de vackraste fynd av detta slag anträffades 1909 å Krubbebacken i Vallkärra by och s:n, Torna h:d. (Fvn 1909, s. 301—02, inv.-nr 13901.) Två säkra gravar äro kända, den ena med ett kärl närmast som Ordning 258 samt med en bronsoch en järnkniv (anf. st. fig. 94—95 samt Minnen 1448—49), den andra med ett närmast bikoniskt lerkärl (anf. st. fig. 96 samt Minnen 1431). De under nr 1, 2, 4, 6 och 7 omtalade bildningarna torde betraktas som

[1] Till detta slags flatmarksgravar i Köpinge bör man möjligen också räkna fyndet inv.-nr 13133 (Fvn 1907, sid. 249). Fyndet 14148 (Fvn 1910, sid. 261—62) synes däremot vara ett offerfynd (eller kanske en kenotafgrav). I Hälsingborgs museum finnes dessutom ett söndrigt lerkärl, H. M. inv.-nr 544—13, som enligt uppgift skall vara funnet vid plöjning å slät mark i Köpinge.

[1] De under inv.-nr 11728 omtalade fynden från Norbjär i samma socken (Mbl. 1903—05, sid. 46) uppgivas visserligen vara funna »i urnegravar och brandgropar», men då andra liknande fynd från Norbjär (inv.-nr 10769, Mbl. 1898—99, sid. 118) uttryckligen sägas vara funna i små jordkullar, torde fynden 11728 betraktas som ovissa flatmarksgravar. Däremot kan möjligen fyndet inv.-nr 13698 (Fvn 1909, sid. 243) anses tillhöra den ifrågavarande gravtypen.

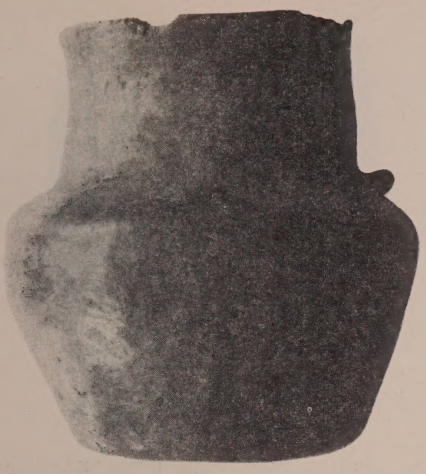

FIG. 1. LERKÄRL FRÅN LILLA BEDINGE, SKÅNE. 1/3.

FIG. 2. BRONSKAM FRÅN LJUNITS HD, SKÅNE. 1/1.

offerställen.[1] För denna tydning talar också en med all säkerhet som offergåva på platsen nedlagd halsring av typen Minnen 1458. Fynden tillhöra 6:te perioden.

[1] Dylika offerställen har jag framgrävt å ett latènegravfält vid Bolltorp i Östergötland (Meddel. från Österg. fornminnes- och museifören. 1913—14. sid 15 ff.) Även från bronsåldern äro sådana kända. Å Bornholm har overlærer Tryde undersökt sådana runt omkring gravhögar från bronsåldern.

Från Bösarp nr 8, Bösarps s:n, Skytts h:d har man ett vackert lerkärl med hög bred hals och stort öra, funnet med brända ben i ett grustag under en liten stenhäll (inv.-nr 13976, Fvn 1910, s. 215, fig. 7 samt Minnen 1438).

Ett intressant gravfält från stenåldern fram till bronsålderns slut har utgrävts vid V. Virestad nr 19, även i Bösarps socken.[1] Här funnos skelettgravar från stenåldern och den äldre bronsåldern samt fem urnebrandgravar med kärl av vanliga former från bronsålderns slut (a. st. fig. 20—22); samtliga gravar befunno sig under flat mark.

I Lilla Bedinge, Vämmenhögs h:d har man vid lägenheten Granhill på 1/2 m:s djup funnit gravkärlet fig. 1, fyllt med brända ben (L. U. M. 19262).

Å Hylteberga nr 17 i Skurups s:n, Vämmenhögs h:d stötte man vid grustäckt på en urna av vanlig tunnformig typ med rabbig yta (ss. Minnen 1440, 1485—6, Ordning 253, 55 och 58), innehållande brända ben samt en syl och en tunn, ringböjd bronsten. Vid samma tillfälle fann man en 1/2 m. djupt liggande grop »med svart aska och brända ben». (L. U. M. 15580.) Vid ett senare tillfälle träffade man därstädes ännu trenne lerkärl. Bevarade av dessa äro botten till ett tunnformigt, rabbigt kärl, fragment av ett kärl med vid buk och smal hals samt ett litet kärl av svart, fint gods med två öron, 10 cm. högt och av 13 cm:s diam. Det sistnämnda har enligt uppgift tjänat som lock till ett av de större kärlen. (L. U. M. 15854).[2]

Vid Mossby i V. Nöbbelövs s:n i Ljunits h:d har man strax söder om en gravhög från bronsåldern funnit en urna under flat

[1] Otto Rydbeck: Ett gravfält under flat mark från sten- och bronsåldern, Fvn 1912, sid. 152 ff.

[2] Gravfältet har möjligen fortsatt in i äldre järnåldern; se Fvn 1906, sid. 254—55, inv.-nr 12916.

mark närmast av typen Müller Ordning 246, skyddad av flata stenar. Förutom brända ben innehöll den ett stycke av en rakkniv, udden av en syl, och 3 bitar av en fingerring, allt av brons. Fragment av en annan mycket defekt urna tillvaratogos samtidigt (L. U. M. 19324).

Till samma trakt hör ett fynd från femte perioden med flera gravar — som det synes från flat mark — från sydöstra hörnet av Ljunits h:d, på gränsen mot Herrestads h:d, helt nära kusten; det torde alltså vara från Snårestads eller Balkåkra socken. Härifrån finnas tvänne lerkärl, det ena av den vanliga tunnformiga, rabbiga typen, det andra med vid rabbig buk och slät hals. Till fyndet hör den vackra bronskammen fig. 2 samt en mångvarvig armring av tunn bronstråd (L. U. M. 20065).

Ett nyupptäckt stort gravfält från yngre bronsåldern har innevarande höst blivit undersökt av dr Folke Hansen. Det ligger å Svarte ägor i Balkåkra sn, Ljunits hd. Härifrån omtalas 3 kistgravar samt omkr. 40 gravar med urnor eller med ben utan hölje jämte gravgods av brons och ben. Därjämte gravar från sten- och järnåldern.

Vid Rutsbo i Bjäresjö s:n, Herrestads h:d, har från Lund undersökts ett gravfält under flat mark; flertalet gravar tillhöra latènetiden och tidig romersk tid. Möjligen finnas här också gravar från bronsåldern. Som grav I upptagas i beskrivningen fragment av tvänne grova kärl, som kunna tillhöra bronsålderns slut. Som grav II räknas en enkelt streckornerad pincett (l. 4,2 cm., st. br. 2,1 cm.), funnen i sekundärt läge ovanför en brandgrop och härrörande från en sönderplöjd äldre grav (L. U. M. 19540). En vid samma tillfälle funnen bronsknapp av typen Minnen 1145 men med rektangulär fot bevaras i enskild ägo. Flera andra flatmarksgravar från Rutsbo hava de senare åren anträffats; fynden befinna sig likaledes i enskild ägo.

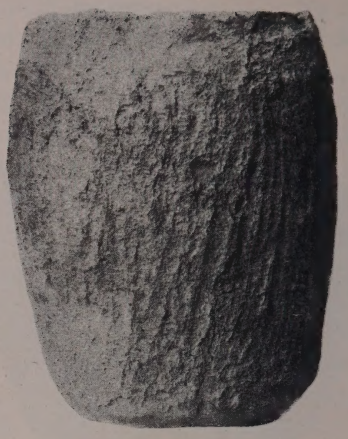

FIG. 3. LERKÄRL FRÅN GRAV I VID LILLA KÖPINGE, SKÅNE. 1/6.

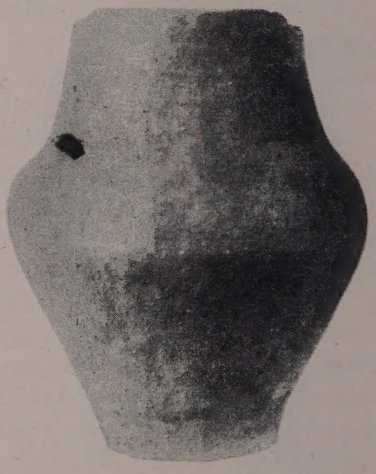

FIG. 4. LERKÄRL FRÅN GRAV 2 VID LILLA KÖPINGE, SKÅNE. 1/6.

I Stora Köpinge s:n, på gränsen mellan Herrestads och Ingelstads härader och nu hörande helt till Herrestad, har man på ett par ställen anträffat flatmarksgravar.[1]

[1] En annan gränssocken mellan nämnda härader är Övraby. Här har man likaledes vid banbygget Ystad-

FIG. 5. LERKÄRL FRÅN GRAV 3 VID LILLA KÖPINGE, SKÅNE. 1/6.

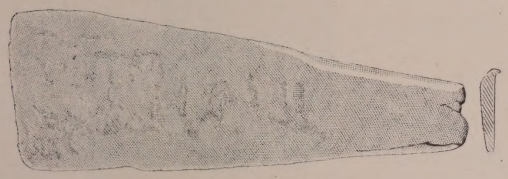

FIG. 6. RAKKNIV AV BRONS FRÅN GRAV 3 VID LILLA KÖPINGE, SKÅNE. 1/1.

FIG. 7. RAKKNIV AV BRONS FRÅN GRAV 4 VID LILLA KÖPINGE, SKÅNE. 1/1.

Då järnvägen Ystad—Eslöv byggdes på 1860-talet anträffades ett gravfält med fynd från 6:te perioden på kronofogdebostället Lilla Köpinge nr 12. Först stötte man på 7 st. urnegravar (med brända ben och gravgods) i en flock, 18—20 tum under jordytan. Var och en av urnorna voro omgivna av 3—4 på kant stående flata stenar jämte en täcksten. Vid senare grävning anträffades dels en urna med ben, dels brända ben utan urnor liggande på flata hällar. — Grav 1 var en ovanligt stor urna med rabbig yta, fig. 3, med det cylindriska nålhuvudet till en nål ss. Minnen 1473. Grav 2 var det likaledes kolossala kärlet fig. 4 med fragment av en halvrund rakkniv och syl. Grav 3 var en ovanligt vacker rabbig urna av tunnform, fig. 5, med en grov rakkniv med tvär ända och tånge, fig. 6. Tvänne kärl, nr 4 och 5, äro fragmentariska bikoniska kärl det ena (nr 4) innehållande en degenererad rakkniv, fig. 7, det andra (nr 5) ett stycke av en såg ss. Minnen 1271. Från gravarna 6 och 7 äro kärlen ej bevarade; de innehöllo, nr 6 ett sågfragment (Minnen 1271), nr 7 en obetydlig liten kniv med tånge. Den något senare funna benurnan, som ej innehöll gravgods, avbildas i fig. 8. Från gravarna utan kärl omtalas inga föremål; de brända benen tillvaratogos ej, och gravarnas antal är ej känt.[1]

På samma gravplats anträffades även ett flertal andra fynd, som delvis förstördes, delvis räddades in till Ystads museum. Under nr 1—9 förvaras ett större nästan cylindriskt lerkärl närmast ss. Minnen 1441, fragment av ett annat samt följande 4—5-periodssaker. En rakkniv ss. Minnen 1102, tvänne knappar ss. Ordning 207, tvänne armringar ss. Ordning 330, tvänne sylar och ett bronsfragment.[2]

Under nr 361—63 förvaras dessutom från denna plats trenne urnor, nämligen ett tämligen helt bukigt kärl av brunsvart, väl-

Eslöv anträffat urnor med brända ben under flatmark (A. T. A., Sverige, geogr. top. stat. beskrivning del 1, sid. 652). Så vitt jag vet, äro inga föremål härifrån bevarade — enligt meddelande från dr Hansen finnas inga i Ystads museum — dock synes det mycket sannolikt, att det rört sig om bronsåldersgravar.

[1] Fyndens inv.-nr i Stat. hist. museum är 3220 Den samvetsgranna redogörelsen för desamma är gjord av konditor F. Dahlman, som tillvaratog och insände fynden. Sverge, geogr. top. stat. beskrivning, del I, sid 179.

[2]. Ena sylen och bronsfragmentet saknas numera.

bränt gods samt fragment av tvänne av typen Minnen 1441.

Från Lilla Köpinge nr 6 omtalas också en flatmarksgrav, enligt uppgift funnen 1 m. djupt vid grundgrävning. Det är ett 6:te-periodsfynd, bestående av ett lerkärl av Hallstattyp av mörkt gods och med snodd-ornament i zik-zak kring halsens nedre del, innehållande förutom brända ben en nål av trådrulletyp (ss. Minnen 1473) och en svanhalsnål (jfr. Minnen 1474). L. U. M. 14392.[1]

Ej långt från i det föregående nämnda fyndorter, vid Munkatågarp i Tostarps s:n, Ingelstads h:d, har man vid plöjning påträffat en urna, täckt av en flat stenhäll. Den tillhör typen Ordning 253 och innehöll jämte brända ben 2 sylar och fragment av en fingerring av bronstråd (L. U. M. 6568).

En annan fyndplats för benurnor i samma härad träffar man å Glemminge prästgårds ägor, strax norr om Glemminge station.[2] Fynden gjordes här 1906 och omfatta 7 gravar från 5:te perioden. De stodo alla omkr. 40 cm. djupt i sand, ibland omgivna av stenar, på 2—3 till ett 10-tal m. från varandra; avståndet mellan de yttersta gravarna omkr. 41 m. Grav 1 var ett bikoniskt, delvis rabbigt kärl med otydlig ornering, innehållande en rakkniv, fig. 9; grav 2 ett tunnformigt rabbigt kärl med syl och sågfragment; grav 3 bikoniskt kärl med högt lock med fragmentarisk kniv och en syludd; gravarna 4 och 5 hava endast givit fragment av kärl; från gravarna 6 och 7 är intet bevarat (L. U. M. 15852).

Från ett flatmarksgravfält å nr 5 Valleberga i Ingelstads h:d finnes i Ystads museum ett lerkärl ss. Minnen 1428 (Y. M. nr 2252). Från platsen omtalas dessutom fyra andra ej bevarade urnor med ben och bronsföremål samt en äldre gravkista med svärd och trenne andra bronser (Y. M. nr 2248—51). Urnorna stodo runt om kistan.

I nordöstra Skåne hava vid flera tillfällen flatmarksgravar anträffats i en åker vid Västraby, Emislövs s:n, Ö. Göinge h:d. Under inv. nr 15057 har Stat. hist. museum fragment av tvänne benurnor från den yngre bronsåldern.[1]

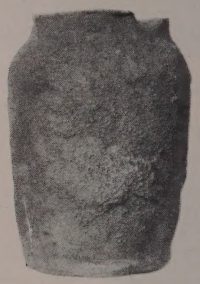

FIG. 8. LERKÄRL FRÅN GRAV 8 VID LILLA KÖPINGE, SKÅNE. 1/6.

Som flatmarksgrav torde även räknas kärlet Minnen 1427, funnet på obetydligt djup jämte en bronskniv från 5:te perioden (av typen Minnen 1244) vid Kvistalånga i Stoby s:n, V. Göinge h:d (inv.-nr 5702).

I en högt belägen sandbacke vid Legeveds by i Fjälkinge s:n, Villands h:d, stötte man 1887 på lerurnor strax under markytan. De flesta bortkastades. Endast en urna skyddad av täcksten bevarades; det är ett smalt, nästan cylindriskt kärl av 32 cm:s höjd. Det innehöll brända ben och följande små bronsföremål: syl, udden av en kniv, en oornerad dubbelknapp och en sluten fingerring (L. U. M. 12650).

Talrika fragment av ett stort lerkärl jämte brända ben äro tillvaratagna från Kiaby nr

[1] Fynden 19325 och 19345 i Lunds Univ. museum, från L. Köpinge 15, synas härröra från mindre, nu utplöjda högar.

[2] Sverige, geogr. top. stat. beskrivning, del I, sid. 665.

[1] Fvn 1913, sid. 289. Jfr. Fvn 1915, inv.-nr 15144.

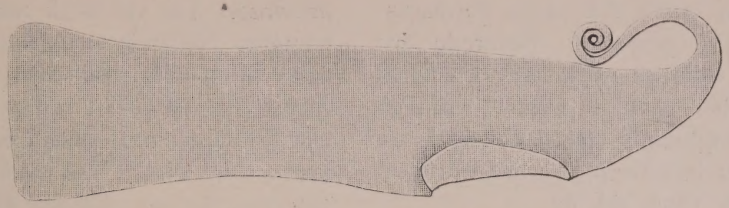

FIG. 9. RAKKNIV AV BRONS FRÅN GRAV I VID GLEMMINGE PRÄSTGÅRD, SKÅNE. 1/1.

24, Kiaby s:n, Villands h:d. Urnan torde hava stått på en häll mellan kantställda stenar troligen under flat mark (inv.-nr 15015, Fvn 1913, s. 283).

Vid Östad i Näsums s:n, Villands h:d, hittades för några år sedan vid plöjning en nu nästan förstörd urna med brända ben och en bronspincett. Inv.-nr 15914.

Å Ivötofta nr 4 i liknämnda s:n i Villands h:d har man, enligt meddelande av d:r F. Hansen, funnit en flatmarksgrav, bestående av urna med kniv och pilspets av brons. Fyndet befinner sig i enskild ägo.

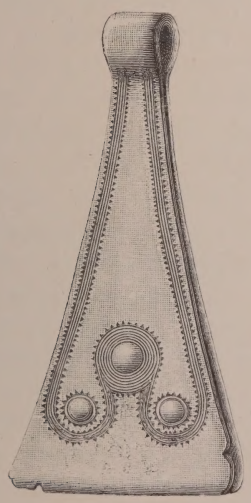

FIG. 10. PINCETT AV BRONS FRÅN JÄMSHÖGS BY OCH SN, BLEK. 1/1.

BLEKINGE

Den första flatmarksgrav, som möter oss i Blekinge, ligger alldeles vid den skånska gränsen, nämligen i Jämshögs by och socken I en sandbacke anträffades 1906 ett lerkärl omedelbart under ytan och täckt av en sten. Kärlet, som är ganska stort, är av den vanliga, rabbiga tunnformen. Innehöll brända ben och pincetten fig. 10, alltså från 5:te perioden (L. U. M. 15853).

Ett gravfält under flat mark anträffades 1909 å Mörrum nr 6 i Mörrums socken. Omkring 6 gravurnor kunde fastställas, de flesta troligen från yngre bronsåldern, möjligen någon eller några från järnåldern. Av föremål hittades blott ett litet knivfragment av brons. Till gravfältet höra dessutom minst 14 bautastenar (inv.-nr 13827, Fvn 1909, sid. 275).[1]

I Augerums by och s:n hava flera flatmarksgravar anträffats. I närheten av det bekanta stenåldersfyndet med ornerade lerkärl (Minnen 768, 775) har man alldeles i jordytan funnit ett lerkärl, närmast som Ordning 256 eller 258, med en halvmånformig bronskniv, tydligen från 6:te perioden (inv.-nr 9825. Mbl. 1895, sid. 41).

Å ett annat ställe har O. Montelius undersökt tvänne husgrunder från vikingatiden. Under den ena låg en båtgrav från folk-

[1] Från Hoby s:n omtalas (A. T. A.) urnor med brända ben under flat mark (omkr. 1 m. djupt). Det är möjligt, att det varit gravar från bronsåldern.

vandringstiden, under den andra flatmarksgravar från 5:te perioden. Bevarade äro trenne lerkärl (Minnen 1433, 1435 och 1436) med brända ben samt en rakkniv (Minnen 1247), en stångknapp (Minnen 1359), en mejsel och ett bandformigt armband (inv.-nr 10037, Mbl. 1895, sid. 67.

Å Binga nr 9 i Jämjö s:n har denna höst anträffats en flatmarksgrav omedelbart under jordytan i ett grustag. Det är en benurna av den vanliga rabbiga tunnformen; den innehöll som gravgods en bit bronstråd. Den stod omgiven av svart jord. Rester av ett annat kärl anträffades också (inv.-nr 16325).

Även i nordligare landskap torde flatmarksgravar från bronsåldern förefinnas. Det ingår icke i planen för denna lilla sammanställning att eftersöka dylika gravar i andra provinser. Jag vill dock nämna, att jag genomgått Hallands bronsåldersfynd utan att finna säkra flatmarksgravar. Ett bekant exempel från ett annat landskap kan jag dock här påminna om, nämligen det märkliga kärlet från Vies i Västkinde s:n, Fvn 1906, sid. 255, fig. 62 (Minnen 1424), funnet vid grustäkt, stående i en grop av 30 cm:s djup omgivet och täckt av stenar (inv.-nr 12924).

Från Öland känner man ett flatmarksfynd från Lilla Dalby i Kastlösa sn. Det är det likaledes ovanliga kärlet, Fvn 1907, sid. 304, fig. 154 (inv-.nr 13312; 10; jfr Kalm. läns fornm.fören. Medd. IX, sid. 44 och 56). Detta kärl stod i en brandgrop, omgivet av brända ben. Detta samt den för bronsåldern ovanliga formen ge vid handen, att denna grav möjligen tillhör den äldre järnåldern.

ÖVERSIKT AV KYRKORNAS BYGGNADSHISTORIA PÅ GOTTLANDS LANDSBYGD

AV

SUNE AMBROSIANI.

Sedan gammalt äro den gottländska landsbygdens kyrkor berömda för sin arkitektur. På få ställen förekomma inom en så begränsad areal så många ur byggnadshistorisk synpunkt viktiga monument; de flesta av dessa ha dessutom en rikedom på skulpturala detaljer och märkliga inventarier. En av orsakerna härtill är, att Gottland på grund av sitt läge haft livliga handelsförbindelser åt skilda håll, och genom dessa har befolkningen nått det ekonomiska välstånd, som är grundvalen för varje högre kulturell utveckling. Den som känner öns konsthantverk under den förkristna tidens senare århundraden förstår jämväl, att på ön förefanns konstnärliga traditioner, som det blott gällde att ta vara på och utveckla för nya uppgifter, för att man skulle nå fram till den konstskicklighet, som under medeltiden trivdes på Gottland.

Att kyrkorna här äro så många beror på de egenartade förhållanden, under vilka sockenbildandet ägt rum. Till skillnad från vad som brukades vid kristendomens lagtagande på andra håll i den skandinaviska Norden, bildades socknarna på Gottland så, att närboende fingo sluta sig samman och bygga kyrka samt utrusta prästen med vad han enligt de kanoniska föreskrifterna behövde. Därför sammanfalla ej socknarna med öns förkristna tingsområden.

Här uppfördes emellertid ej blott många kyrkor. Dessa kyrkor ha påtagligen alltifrån den äldre medeltiden om- och tillbyggts, vidgats eller försetts med rika portaler. Månne ej detta beror på, att kyrkkassorna härstädes sedan kristendomens första dagar haft en regelbunden årsinkomst för en dylik uppgift? I Svenskt Diplomatarium förekommer ett påvebrev av den $^{19}/_{9}$ 1253 från Innocentius IV, däri han bekräftar äldre vedertagna bruk rörande tiondens fördelning på Gottland. Vad som i detta sammanhang är av intresse, är uppgiften, att en tredjedel av tionden årligen skall lämnas till fabricæ d. v. s. kyrkobyggnadskassorna.

Som jag på annat ställe antytt, kom kristendomen till Gottland under 1000-talets förra hälft.[1] Det är emellertid möjligt, att denna tidsangivning är något för sen.[2] Då nu inom en kort tidrymd alla de talrika socknarna måste skaffa sig kyrka, användes

[1] Sune Ambrosiani: Studier rörande den svenska kyrkans organisation etc. Kyrkohistorisk årsskrift, 1902.
[2] Emil Ekhoff, S:t Clemens kyrka i Visby, Stockholm, 1912.

FIG. 1. FOLLINGBO, SÖDRA FASADEN. ROOSVAL, DIE KIRCHEN GOTLANDS, PL. 63.

väl till byggnadsmaterial trä, men säkerligen även mångenstädes redan från början sten, varpå öns berggrund lämnar god tillgång. Vi veta från en lagsaga i Norge, att, om socknemännen där byggde sin kyrka av trä, hade de ett år på sig till byggnadens fullbordande, om av sten, fingo de längre tid på sig. Kyrkan var tydligen intresserad av att från början få så solida gudstjänstlokaler som möjligt.

Av de äldsta kyrkobyggnader på Gottland ha vi ej så särdeles mycket kvar, de voro tydligen för små för att bibehållas, när församlingarna växte. De blevo därför, även om de voro av sten, rätt snart rivna och ersatta av rymligare. Genom ett fynd 1896 i Hemse[1] ha vi lyckligvis fått tillfälle att stifta bekantskap med stora delar av en *trä*-byggnad, förmodligen den *första* kyrkan på platsen. Grundplanen till denna var ett rektangulärt långhus jämte kor. Byggnaden var mycket liten. Väggarna voro uppförda av resvirke. Ornamentiken å den till största delen bevarade ingångsportalen visar hän

[1] Emil Ekhoff, Svenska Stafkyrkor, Stockholm 1914, sid. 71 ff.

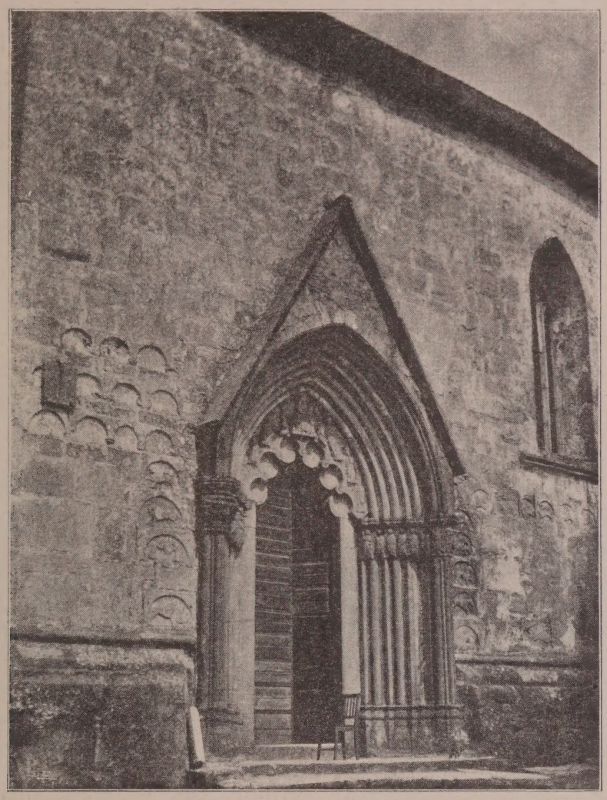

FIG. 2. GRÖTLINGBO, LÅNGHUSETS SÖDRA PORTAL. ROOSVAL, DIE KIRCHEN GOTLANDS, PL. 125.

på 1000-talet. Alla de här funna träresterna förvaras i Statens Historiska Museum. Från Guldrupe finnes i Gottlands Fornsal tvenne plankor av besläktad form med rik djurornamentik, tydligen från en byggnad av samma slag som Hemsebyggnaden.[1]

Av de första stenkyrkorna ha vi mera kvar in situ. Under senare år ha ett par grunder av dessa äldsta stenkyrkor blottats.[2] Den ena är den älsta kyrkan i Clemens i Visby, den andra påträffades inuti Dalhems kyrka. Båda tillhöra mycket små kyrkor. Ett rektangulärt långhus invid ett litet torn och försett med ett likaledes rektangulärt kor med eller utan absis, är det schema, man följt. Ingångar finnas i långhusets *västra* och *södra* väggar.[1] Sockeln i Clemens har en form, som återfinnes hos socklar i åtminstone några landskyrkor.[2] Till denna kyrkobyggnadsperiod räknar jag även alla ännu stående partier av kyrkor, som fått sina väggar uppförda med *finhuggna* kvadrar som byggnadsmaterial. Sådana fin-

[1] Avbildade flerstädes bl. a. i Sune Ambrosiani, Gotländska kyrkoinventarier, Stockholm 1912, flg. 23.
[2] Ekhoff, S. Clemens, fig. 15 och 127.

[1] I Västergötland ha likades de äldsta kyrkorna portaler i långhusets södra och västra väggar. Jfr Fischer, Västergötlands sandstenskyrkor i Vglds fornm. för:s tidskrift, III h. 9. sid. 30.
[2] Ekhoff, S. Clemens, sid. 180, 181.

nas dock numera endast på några få ställen, på åtskilliga fler finnas emellertid dylika finhuggna kvadrar från en äldre stenbyggnad — utan tvivel kyrkan på platsen — med en rätt skiftande ornering, rundbågar, djurornamentik, människofigurer m. m., använda som bygnadsmaterial i en senare uppförd, ännu stående kyrkas murar. Detaljerna i denna ornering datera dem.

FIG. 3. HEJDEBY FRÅN SÖDER.

Dessa stenar ha förarbetats under kristendomens första dagar på Gottland.

Här några prov på dessa kvaderbyggnader. Fig. 1 visar långhuset i Follingbo, sådant det ännu ter sig med sina finhuggna kvadrar. Väggen är fördelad med lisener och under taket finnes en rundbågsfris. På vanlig plats i skeppets södra vägg ha vi huvudingången, en portal med endast en kolonn på var sin sida om portöppningen. I väggen är också ett par ursprungliga fönster, ehuru igensatta, lyckligtvis bevarade.

Till detta långhus finnes ett likaledes av finhuggna kvadrar byggt torn, som har ingång i väster. Tornet är smalt och skorstensliknande samt tvärt avskuret upptill. Huven är naturligtvis mycket yngre än stenbyggnaden. Otvivelaktigt har detta torn varit avsett att vara ett centrum vid kyrkans försvar och har då ovanom stenbyggnaden funnits ett hourdage av trä. Prov på sådana torn med kvarvarande hourdage finnas ännu i Siebenbürgen. Jag erinrar om Sigerius' planschverk.[1] I närheten av Follingbo finnes Vall kyrka, likaledes till största delen uppförd med kvadrar. En annan kyrka Levide, uppförd med finhuggna kvadrar, är så till vida märklig, som den har mycket större dimensioner än de förut omnämnda kyrkorna och övriga landskyrkor från detta byggnadsskede. Valven i Levide äro naturligtvis yngre än yttermurarna.

Fig. 2 från långhusets södra vägg kring huvudportalen i Grötlingbo visar, huru sådana finhuggna ornerade kvadrar där placerats. Här se vi t. ex. kvadrar med sköldar, som kunna vägleda oss vid deras datering.[2]

I en vägg i Vamlingbo kyrka äro stora snidade stenar[3] insatta, som dock knappast härröra från äldre yttermurar, utan härstamma de väl snarare från gravmonument, och i så fall tillhörde dessa monument den första kristna tiden på Gottland.

Detta är i huvudsak vad som kan ge oss en antydan om beskaffenheten av 1000-talets romanska arkitektur på Gottland.

Byggnaderna under den följande bygg-

[1] E. Sigerius, Siebenbürgisch-Sächsische Burgen- und Kirchenkastelle, Hermanstadt 1901. — S. Ambrosiani i H. Wadsjö: Kyrkogårdskonst fig. 1.

[2] J. Roosval, Die Steinmeister Gottlands, Sthlm 1918, fig. 219, en sten från Grötlingbo med krigare, som bära runda vikingatidssköldar.

[3] Till en del avbildade i J. Roosval, Relikkistan från Härads kyrka, Strängnässtudier II, sid. 7.

nadsperioden äro större. Grundplanen kan ännu vara den samma som för kyrkor under föregående period: torn, långhus jämte kor med eller utan absis. Portalerna i långhuset äro nu emellertid undantagslöst förlagda till dettas *norra* och *södra*[1] väggar mitt emot varandra. Fönsterna ha gjorts höga och smala. Väggarna äro uppförda av tuktad sten; finhuggna kvadrar finnas endast i hörn och omfattningar. Friser under taket av rundbågar äro alldeles ur bruk. Bilden fig. 3, Hejdeby, visar en kyrka från denna byggnadsperiod med nyss anförda karakteristika. Alla partier äro orörda utom tornhuven, som är modern. Tornet har liksom den äldsta periodens kyrkotorn tämligen säkert avslutats med hourdage. Vid ett par torn från detta skede, t. ex. Bunge, avslutas tornmuren med tinnar, som ännu finnas kvar under den nyare trähuven.

De flesta kyrkorna från denna byggnadsperiod äro vanligen större än denna Hejdeby kyrka. Hädanefter, sedan valvslagningsproblemen vid 1100-talats mitt lösts, göras kyrkorna så stora, att det behövs valvstöd mitt i rummet: en kolonn, två kolonner i långhusets mittaxel eller någon gång även tvenne par kolonner. I sistnämnda fall få vi alltså en byggnad med treskeppigt långhus.

Under den romanska periodens sista del, tydligen under inflytande av den cistercienska byggnadskulturen i Roma klosterkyrka, blir byggnadsverksamheten mycket livlig. Stora kor med rak vägg i öster få vid gamla kyrkor ersätta de förutvarande. Ofta ombyggas därjämte långhusen. Det är i de ombyggda partierna, som vi påträffa de ovan omtalade kvadrarna med skulpterade detaljer från öns första kristna kyrkor. Ingångarna till de senromanska kyrkorna äro belägna: i korets södra vägg, i långhusets södra och norra väggar. Således har härutinnan ingen ändring skett från vanorna under närmast föregående byggskede. En typologisk serie, som anger dessa kyrkors relativa kronologi, synes mig fönsterna i östra korväggen kunna lämna.

FIG. 4. LOKRUME FRÅN ÖSTER. G. STENDAHL F. 1907.

Vid Lokrume kyrka finnes ett kor från denna period med ett litet, relativt högt fönster i östra korväggen, fig. 4. Mycket snart utbytes detta ensamma fönster mot tre långa och smala fönster, ställda intill varandra i östra korväggen, t. ex. Ardre. Detta är en fönstergruppering, som kommer till Norden efter 1150 (t. ex. Sorö) och som får rik användning i de stora katedralerna och klosterkyrkorna under sen-

[1] Denna förläggning av portalerna vanlig i Skåne och på Jylland. Även i Västergötland under 1100-talet t. ex. i Kållands-Råda kyrka. Sveriges kyrkor, Västergötland I, 1.

FIG. 5. KRÄKLINGBO FRÅN ÖSTER. FORNV. 1913.

romansk tid. Här på Gotland har sålunda Roma klosterkyrka haft en dylik anordning. — Det mellersta fönstret blir så småningom högre än de båda yttre, t. ex. Vamlingbo. Nästa steg i utvecklingen tages, då dessa fönster slås ihop till ett enda fönster. Mellanväggarna förvandlas till att bli poster i fönstret. Därmed äro vi inne på de tidigaste gotiska fönsterna t. ex. fig. 5 från Kräklingbo.

Hur en kyrka med sådant kor i sin helhet ter sig, visar bilden från Stenkumla, fig. 6. Det östra fönstret i koret härstädes är mycket nära släkt med Kräklingbofönstret.

Fönsterna på övriga platser ha blivit långa och smala, men få ännu anses vara senromanska. De ha nämligen ännu ej utrustats med gotiskt masverk. Tornet i Stenkumla har liksom det i Lokrume gallerier på norra och södra sidorna, men vid den förstnämnda kyrkan höjer sig tornet ännu en våning över gallerivåningen och är dessutom försett med höga spetsiga gavelrösten. Sådan denna kyrka ter sig, ha vi otvivelaktigt att tänka oss kyrkobyggnaderna under övergångstiden från senromansk till gotisk tid.

Till denna byggnadsperiod hör även Dalhems kyrka i det skick vi nu ha densamma. Planen av Dalhem visar fig. 7. Det är en ståtlig representant för den gottländska landsbygdens kyrkoarkitektur: treskeppigt långhus med rektangulärt kor. Detta sistnämnda är försett med tre fönster i östra väggen. Portalerna finnas på ovan

angiven plats i långhuset och dessutom en i tornets västra vägg. Tornet är ett bland de mäktigaste på ön.

Bild fig. 8 återger en grundplan, som är nästan likadan som Dalhems, ehuru kyrkan är anspråklösare. Det är Ekeby kyrkas plan. Den är medtagen som en representant för de sista utlöparna av den kyrkobyggnadstradition, vars banor vi hittills sökt följa. Att observera är, att portalen på långhusets norra sida är försvunnen. Ingång finnes utom i *söder* således endast i *väster*. Exteriören av Ekeby kyrka visar ett ovanligt resligt torn. Vi äro nu nere i gotiken. En bland öns ståtligare tornbyggnader från denna tid är Stenkyrka på norra delen av ön.

Min kortfattade framställning går sålunda ut på att betona, att den konsekvent utvecklade inhemska byggnadskonsten på Gottland lämpligen bör uppdelas i fyra perioder: en tidigt romansk under 1000-talet, en högromansk mellan 1100—1175, en senromansk 1175—1225 under cisterciensiskt inflytande samt en gotisk, som väl knappast har någon representant så sent som in på 1300-talet.

Utom de monument, som låta sig inrangera i ovan antydda system, finnes det också några enastående, som äro att anse som enstaka utlöpare av en utveckling på annat håll, en kultur, som endast fått tillfälliga representanter på Gottlands landsbygd. En sådan kyrka är *Roma sockenkyrka* fig. 9. Den är en treskeppig hallkyrka med valv, men för att fördela valvtrycket äro på långhusets mittpelare murar uppförda till flera meters höjd. På vinden finnes därför en rymlig, men vid första påseende meningslös lokal. Förebilden till detta sätt att konstruktivt motväga valvens tryck ha vi väl närmast att söka i Mariakyrkan i Visby, som har motsvarande anordningar; på annat håll finnas också paralleller till ett sådant förfaringssätt, t. ex. Bondkyrkan i Uppsala.

Härvid har man således gått att lösa ett konstruktivt problem, utan att känna den gotiska lösningen med strävsystem. Då det är ställt utom varje tvivel, att man, om man känt till det nya systemet, också skulle ha använt detsamma, ha vi i befintligheten av en dylik konstruktion en datering för kyrkan.

FIG. 6. STENKUMLA FRÅN SYDOST. FÖRF. F. 1910.

Ett annat unicum är korbyggnaden till Källunge, ett tredje är tornet till Lärbro. Detta sistnämnda är åttsidigt. Tornväggarna äro genombrutna av stora gotiska fönster och dess krön avslutas med sådana tinnar, som endast kommit till i dekorativt syfte.

Såsom i förbigående ovan flerstädes framhållits, äro i ett stort antal kyrkor såväl kor som långhus täckta med valv. En del sakna emellertid ännu i våra dagar sådana. I en skogsbygd som Gottland, där man sedan

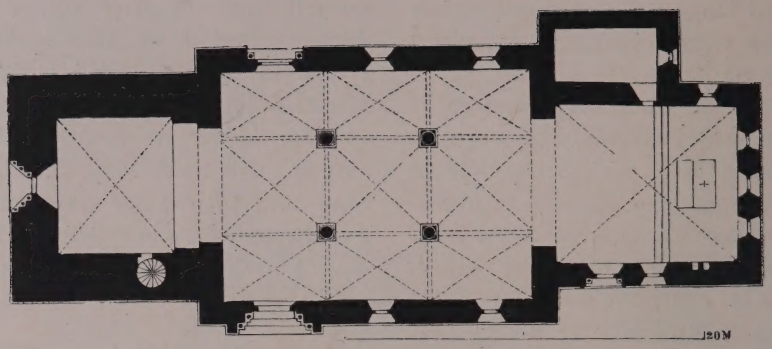

FIG. 7. DALHEM, PLAN. A. T. A.

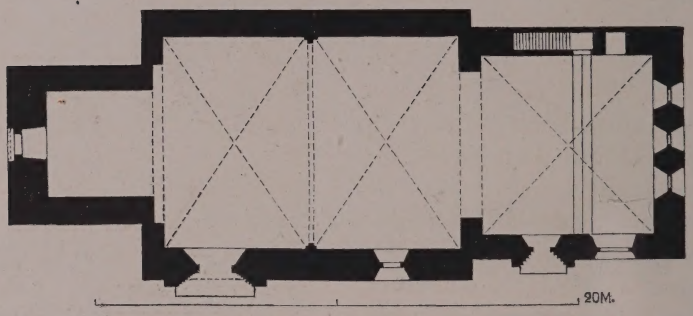

FIG. 8. EKEBY, PLAN. A. T. A.

gammalt hade rik tillgång på gott virke och goda hantverkstraditioner och där de flesta privathusen voro av trä, löstes väl takkonstruktionerna i de första små kyrkorna lätt i överensstämmelse med dem i småhusen. Sedan valvslagning under 1100-talet kommit i bruk, uppfördes valv såväl i nybyggnader som inslogos i äldre kyrkobyggnader. I de övriga ligga nu såsom då grova bjälkar tvärs över rummet mellan långväggarna rätt tätt intill varandra. Då dessa bjälkar förmodligen under tidig medeltid ej varit försedda med någon brädbeklädnad, kunde man från golvet se ända upp till sadeltaket. Under senare tid har emellertid också på Gottland renässansens strävan efter kubiska rum framträtt och tvärstockarna beklädes med bräder på undersidan. Så fick man ett platt innertak i kyrkorna. I överensstämmelse med tidens smak fingo dessa tak likväl ej vara enfärgade och monotona, utan man målade dem i glada färger i en prunkande senbarock. Ett sådant tak daterat 1697, från Halla kyrka, finnes avbildat i Gottländska kyrkoinventarier, fig. 25. Vare sig de endast äro försedda med rankor eller även med bibliska scener, tillhöra de i regel denna tid. De äro oftast utförda i grisaille, ibland mot röd botten.

Yttertaken ha väl förr liksom nu i allmänhet varit täckta med bräder. I ett fall, där vi ha ett romanskt tak kvar under ett nyare yttertak, nämligen i Garda kyrka, har taktäckningen utgjorts av stora tak-

spån, här på ön kallade »stäv».[1] Av takstolar från medeltiden finnas i sistnämnda kyrka och i andra åtminstone så mycket kvar, att man kan studera de gamla konstruktionerna. Här förbjuder mig utrymmet att ingå på dem.

Hur har kyrkornas inre sett ut under den första tiden? Ha väggarna bestått av finhuggna kvadrar? Ha de varit behängda med vävnader? Ha de liksom under senare medeltid varit försedda med väggmålningar? Det finnes anledning att anta, att det i olika fall sett ut på olika sätt. Att kyrkorna ej varit monotona, det är uppenbart. De enda väggmålningar från romansk tid, som vi nu känna, finnas i Garda. Ture Arne, som publicerat dem,[2] anser, att de tillhöra en skola, som har sitt hemvist öster ut i Dorpat och klostren där omkring. Från och med 1300-talet ha vi mera kvar. Ett prov på dylika sent medeltida målningar visar fig. 17 i Gottländska kyrkoinventarier, ett parti av långhusets norra vägg i Ganthem. Men även långt ned i protestantisk tid målades kyrkornas inre. Här som i andra landsändar är det först under 1700-talets senare del, som de vitmenas.

Det är en detalj, som är mycket berömd på de gottländska landskyrkorna, en detalj, som jag likväl hittills med avsikt förbigått med tystnad, nämligen portalerna. Åtminstone i Viklau ha vi i det med finhuggna kvadrar byggda långhuset en portal av det för Norden äldsta slaget. Den avslutas med en rundbåge och sidorna vidga sig nedåt. Språng saknas. En annan gammal portal sågo vi å bilden med väggen från Follingbo. Portalen där är rundbågig och ensprångig med kolonner i vinkeln. Den praktfullaste av de romanska portalerna på ön finnes i Hablingbo, avbildad t. ex. i Strängnässtudierna. Jag önskar särskilt framhålla fältet med djurornamentiken som en ledning vid portalens datering. Det är på sådant sätt man får hållpunkter för portalernas datering eller genom dräktdelar eller vapen, som så ofta förekomma å dem-

FIG. 9. ROMA SOCKENKYRKA FRÅN NORDOST. NYQVIST F. 1911.

Genom att jämföra dessa med liknande å daterade sigill, vilka det finnes gott om från hela medeltiden, är det ej svårt att överflytta dem ur den relativa till den absoluta kronologien. Man skall emellertid akta sig för att, sedan man fått en portal daterad, av denna portals ålder söka direkt fastställa det byggnadspartis ålder, i vilket

[1] Uppmätta av K. A. Berlin i Roosval, Die Kirchen Gottlands, fig. sid. 95.

[2] T. J. Arne, Rysk-bysantinska målningar i en gottlandskyrka i Fornvännen 1912 sid. 54 ff.

FIG. 10. STÅNGA. LÅNGHUSETS SÖDRA PORTAL. ROLAND F. 1910.

portalen befinner sig. Man ser nämligen i många fall, att portalerna äro yngre tillsatser. Under en period hade nämligen församlingarna för vana, när de sågo grannarna utsmycka sina kyrkors huvudportaler, att göra sina egna kyrkors allt ståtligare. Jag har redan talat om huvudportalen från Grötlingbo i ett annat sammanhang. Denna är en typisk huvudportal från de medeltida stenhuggarskolornas blomstringsperiod. Man får väl ej i detta sammanhang med tystnad förbigå öns berömdaste portal, Stångaportalen. Flera av 1200-talets portaler avslutas med enkla rösten. Vid Stånga har detta fått en form, som påminner om genomskärningen av en treskeppig kyrka med högre mittskepp, t. ex. Roma, fig. 9. Portalen har flera lätt daterbara detaljer så väl hjälmar som sköldar. Jämföras dessa med sigillens, visa de, att portalen uppförts på 1260—70 talen, fig. 10.

Efter denna tid ha åtskilliga kyrkor försetts med portaler, men efter 1300-talets mitt ser det ut, som om stenskulptörernas yrke upphört att tas i anspråk för kyrkorna. Man hade tydligen känt sig tillfreds både

med byggnaderna och portalerna, man vänder sig i stället till andra uppgifter, när man skall använda de medel kyrkorna här på ön årligen fingo från tionden, t. ex. vägg- och valvmålningarnas utförande, anskaffande av de nu på modet komna dyrbara altaruppsatserna och altarskåpen o. s. v.

I kortaste form ha här framhållits några synpunkter på de gottländska kyrkornas medeltida arkitektur. Jag har sökt datera dem i stora drag och därvid antytt de sidor hos monumenten själva, där jag trott mig finna detaljer, som tillåta slutsatser om kyrkornas riktiga placering i öns kyrkliga byggnadshistoria.

Dessa kyrkor ha naturligtvis varit föremål för studier från flera andra forskare; i denna korta framställning har jag ej haft plats att referera eller diskutera deras från mina avvikande uppfattningar. Jag har sökt studera monumenten och framställt de resultat, till vilka mina studier fört mig.

Jag har ej heller stött mig på de skriftliga urkunder, som vanligen bruka medtagas i diskussionen om Gottlandskyrkornas ålder. Detta har berott på, att jag har en avvikande mening om deras värde för ifrågavarande ändamål. Därvid tänker jag närmast på den lista, som redan Brunius ansåg innehålla uppgifter om *åren* för de flesta gottländska kyrkornas första invigning.[1] Denna lista härstammar som känt ur Linköpingsbiskopens kansli och innehåller uppgifter om, vad biskopen ett visst år hade erhållit såsom ersätttning in natura, då han ej besökt en i listan namngiven församling. Den romerska kyrkan hade nämligen som bekant pålagt socknarna att underhålla biskoparna under resor, men dessa voro ej skyldiga att besöka alla församlingarna varje år. För de år, då biskopen ej kom, fingo socknarna i stället inleverera ett visst belopp till biskopens kassa. Det är de belopp, som sålunda erlagts till biskopen, som finnas förtecknade i ifrågavarande lista. Den stora mängden årtal i listan ha sålunda ej med respektive kyrkors byggnadshistoria att göra. Ett par uppgifter ha visserligen detta innehåll, men dessa äro så svårtolkade, att jag ej ansett lämpligt införa dem i diskussionen här.

[1] C. G. Brunius, Gottlands Konsthistoria I, Lund 1864, sid. 18 f.; jfr C. A. Weström, De Visitationibus Ep. Linc. etc., diss., Upsala 1848, och J. Roosval i Kult och Konst 1908 sid. 89. ff.

ÄLDSTA VASAÄTTENS GRAV I RIDDARHOLMSKYRKAN

AV

MARTIN OLSSON.

Bland märkligare medeltida gravar i Riddarholmskyrkan nämna äldre författare bland andra också den s. k. »Äldsta Vasaättens graf». Kyrkoherden Joh. Possieth, som författat den första utförliga beskrivningen av kyrkan, omtalar graven på följande sätt: »Wid norra Hög-Chors hörnet neder åth Kijrkian ther nu Frun-Timmers bänckar äro bygde, finnes en uphögd graf med uthuggen sten på hwilken följande ord läsas: Anno Domini MCCCCXLII die Pentechostes Dns Christiernus Nichlison, Miles et Dapifer Regni Sveciæ — hic sepultus est, una cum uxore Eius Domina Margareta Krumedik, quœ obiit anno Salutis MCCCCLI. Wid fötterna står Wasa och Krumedik wapnen. Thenne Herren och Riddaren hafwer warit glorwördigast i åminnelse Konung Gustaf then förstes Faders Faders Fader».[1]

I kyrkans gravbok, som tillsammans med Peringsköld's »Ättartal»[2] är Possieths källa, återfinnes samma uppgift om gravens läge och samma läsning av inskriften. Därjämte meddelas om inskriften den upplysningen, att den blivit »upsat», d. v. s. avskriven och tydd, »af Secret:n Haddorphio».[1]

År 1914 påbörjades en ännu icke fullbordad restaurering av kyrkan, och som ett led i restaureringsarbetena har ingått att sammanfoga de mycket stympade och sönderslagna gravstenarna och så långt det varit möjligt inlägga dem över deras rätta gravar. De hade nämligen vid en restaurering vid 1800-talets mitt blivit upptagna och därefter åter inlagda i de flesta fall, utan att man tagit någon hänsyn till de gravar, till vilka stenarna hörde, varjämte de stympats för erhållande av genomgående fogar.

En sten med den anförda inskriften befanns liggande i golvet på den plats, som finnes angiven med A å fig. 5, en plats, som icke så illa stämmer med de gamla källornas uppgift om vasagravens läge »wid norra Hög-Chors hörnet neder åth Kijrkian». Stenen är mycket nött och inskriften delvis oläslig såsom framgår av fig. 1, som visar en bild

[1] Possieth, Joh: Gråmunka-Holm til Forna och Senare Tider uthi Fyra Flockar beskådad af Kyrkioherden i Riddarholmen. Ms. S. 135 i U. B.

[2] Peringsköld, J: Ättartal för Swea och Götha Konungahus Sthlm 1725, s. 28.

[1] Förteckning på Grafwarna i Kongl. Riddarholms-Kyrkian. Ms. i A. T. A. Detta ms. är en gammal afskrift efter kyrkans grafbok. Originalet, som nu förvaras i slottsarkivet har titeln Riddarholmskyrkians Graafsteensbook. Originalet förskriver sig från 1670-talet.

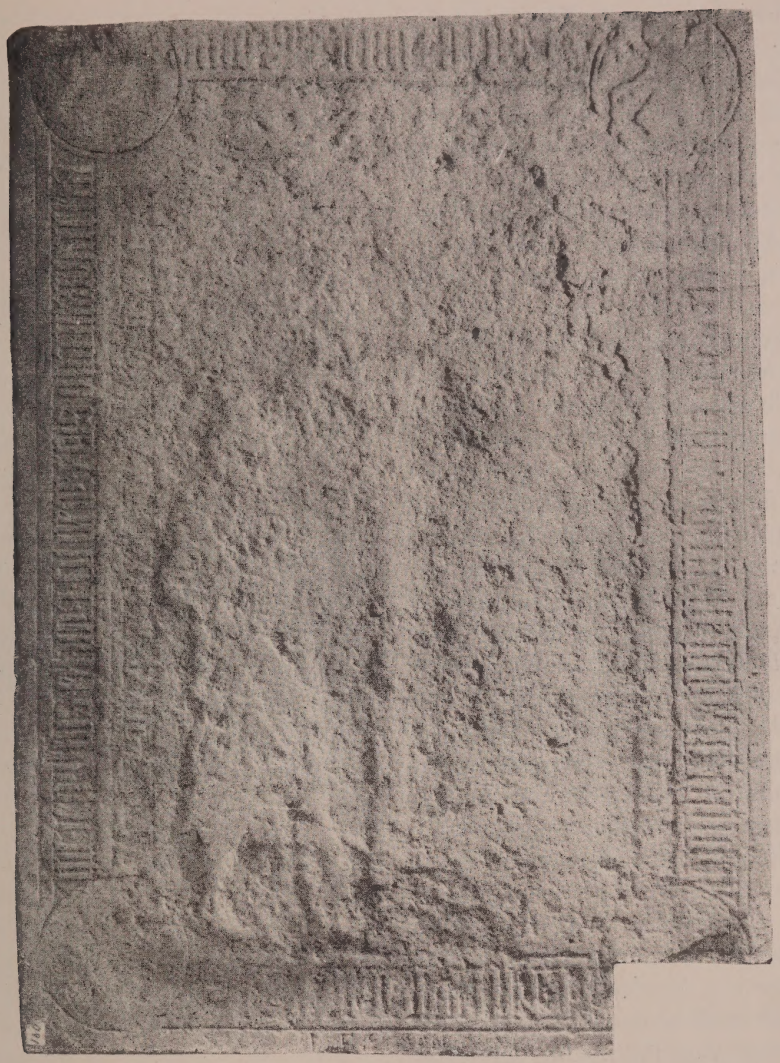

FIG. 1. GRAVSTEN ÖVER CHRISTIANUS NICHELSSON † 1442 OCH MARGARETA KRUMEDICK † 1451. RIDDARHOLMSKYRKAN. FOTO. M. OLSSON 1916.

av stenen tagen under de allra lämpligaste belysningsförhållanden. Den har en längd av 2,47 m. och en bredd av 1,80 m. Runt kanterna löper en minuskelinskrift. I hörnen finnas cirklar med till största delen utplånade evangelistsymboler. Mitt på stenen kan man ännu svagt urskilja spåren av tvänne figurer, den vänstra med till synes profilställda ben. Mellan dem synas resterna av en kolonn. Stenen är något stympad utefter övre kortsidan, och i nedre högra hörnet är ett rektangulärt stycke uthugget. De oskadade sidorna ha skråkant mot stenens undersida, vilket visar, att den vid något till-

fälle varit avsedd att ligga så, att dess vertikala kanter varit synliga.

Stenens ornerade yta är numera så sliten och på annat sätt skadad, att man icke enbart av den kan få någon mera detaljerad bild av dess ursprungliga utseende. Emellertid finnas ett par äldre avbildningar, vilka lämna en del upplysningar. Den äldsta av dessa, fig. 2, finnes i Kungl. biblioteket i ett samlingsband av äldre avbildningar som tillhört antikvitetskollegiet. Teckningarna äro, enligt uppgift av en senare hand å bandets titelblad, utförda åren 1669 och 1670 av antikvitetskollegiets tecknare J. Leitz och E. Brenner, vilka utförde avbildningar av fornminnen under antikvarien Hadorphs ledning.[1] På teckningen fig. 2, som i nedre högra hörnet är signerad »J. Leitz fecit», ses mitt på stenen tvenne bilder, den ena av en man, den andra av en kvinna stående under var sin rundbåge och åtskilda av en pelare på den plats, där rester av en sådan ännu äro synliga å originalet. Pelaren har icke vare sig bas eller kapitäl. Bägge bilderna äro ställda rakt en face och ha en ganska omisskänlig 1600-talskaraktär. Mannen har exempelvis kragstövlar. Vid bildernas fötter finnas tvenne vapensköldar. I den vid mannens fötter liggande finnes en svampliknande vapenbild, vasavapet. I kvinnans sköld finnes det stiliserade träd, som är den medeltida Krumedikssläktens vapenbild. Av den förra av dessa sköldar kan man ännu vid noggrann granskning av originalet iakttaga sköldens övre kanter samt vissa spår efter vasen. Av den senare finnes numera intet spår synligt. I cirklarna finnas på teckningen evangelistsymboler; överst till vänster Johannes, till höger Matheus; nedtill till vänster Lukas och till höger Markus. Evangelisternas namn läsas med kapitäler i språkband under figurerna.

Efter denna teckning finnas tvenne unge-

FIG. 2. CHRISTIANUS NICHELSSONS GRAVSTEN, TECKNAD AV J. LEITZ OMKR. 1670 PÅ UPPDRAG AV J. HADORPH.

får samtida reproduktioner. Den ena är ett träsnitt, som fullkomligt överensstämmer med teckningen med undantag av, att en del punkter i texten blivit utelämnade. Av detta träsnitt finnas lösa avdrag flerstädes, ett exempelvis infästat i Possieths i det föregående citerade arbete s. 175.

[1] Bokens signum är F. l. 4 b. Leitz blev anställd som ritare i Antikvitetskollegiet år 1671 och stannade vid denna befattning till 1683. (Erik Wennberg: Johan Hadorphs resor. Afritningar av kyrkor och kyrkovapen i Uppland I. Sthlm 1917, s. 15). Det är därför möjligt, att den å bandets titelblad angivna dateringen är i viss mån oriktig. Den ifrågavarande teckningen är emellertid med säkerhet utförd under 1670-talet.

Den andra reproduktionen, fig. 3, är ett kopparstick, som återfinnes i Peringskölds »Ättartal». Den överenstämmer i allt med teckningen, utom vad beträffar ett par förkortningstecken samt en del punkter i stenens kant. Dessutom visar denna bild en rad med fyrpass under inskriftsbandet utefter stenens övre kant. Man kan ännu på stenen skönja vissa upphöjda partier på denna plats, men det förefaller mindre troligt, att de haft den form bilden visar. Troligare synes vara, att de utgjort det spetsverk, som avslutat den arkitektoniska uppställning, som omslutit bilderna.

Det är ganska tydligt, att denna teckning och de på densamma återgående reproduktionerna icke få tillmätas något större värde i fråga om bilder och övrig dekorering; 1600-talskaraktären är alltför omisskännlig såväl hos figurerna som hos evangelistsymbolerna. Man kan härutav liksom av den omständigheten, att vissa partier av inskriften utelämnats såsom oläslig, draga den slutsatsen, att stenen redan vid denna tid varit så starkt nött, att detaljerna blivit rekonstruerade ganska mycket på måfå.

I Palmskiöldska samlingen i Uppsala finnes en annan avbildning utförd av Elias Palmskiöld, här återgiven som fig. 4.[1] Av dess form framgår, att den är ett förstahandsdokument, en anteckning gjord på platsen till stöd för minnet.[2] Den föregående teckningen är däremot en renritning.

Inskriften är i stort sett återgiven på samma sätt som av Hadorph.[3] För avvikelserna redogöres nedan. I stenens mitt finnes en kolonn med bas och kapitäl. Av figurerna är endast den vänstra antydd och hans fötter äro återgivna i profilställning. Sköldar och vapenbilder äro återgivna så gott som på alldeles samma sätt som av Hadorph. Evangelistsymbolerna äro delvis återgivna i annan ordning, vilket tyder på att de måste ha varit starkt utplånade (jfr fig. 2).

Innan jag gör en sammanställning av de olika läsningarna av stenens inskrift vill jag anföra en samtida uppgift om Christianus Nichelssons död och begravning. I Stockholmsfranciskanernas diarium finnes följande anteckning för den 29 april:[1]

»Anno Domini MCDXLII in festo beati Petri Martiris obiit Nobilis Vir magnusque fautor nostri Ordinis Dominus Christiernus Niclisson Miles et Dapifer Swecie in Castro Wiborgensi; sed eodem anno in die Apostolorum Petri et Pauli sepultus est hic in Conuentu cuius eleemosina constructa est ista Capella cum sequentibus testitudinibus quam eciam fundauit.»

Enligt denna anteckning, som måste anses som mycket tillförlitlig, då den gäller en av klostrets främsta gynnare, dog Christiernus Niclisson, riddare och Sverges drots Herrans år 1442 på den helige Petrus martyrens dag[2] i Wiborgs fästning och blev begraven i franciskanerkonventet i Stockholm samma år på apostlarna Petri och Pauli dag.[3]

Här nedan göres en sammanställning av inskriften på stenen, i den utsträckning den ännu kan tydas, jämförd med Hadorphs och Palmskiölds läsningar:

[1] Palmskiöldska saml. nr 262 pag. 773. U. B.

[2] Över den Palmskiöldska teckningen läses följande anteckning: »I Stockholms Stadh i Gråbrödra Kloster är denna stenen på venster sidan om Kordören i Quinnfolks bänkiarne».

[3] Då Hadorph är den, som verkställt den undersökning, vars resultat finnas i den av Leitz signerade teckningen — omtalas denna i det följande som Hadorphs arbete.

[1] S. R. S. I s. 74.

[2] Den 29 april

[3] Den 29 juni. Enligt uppgift av lektor C. A. Lindhagen, som även godhetsfullt lämnat övriga tidsbestämningar jämte andra värdefulla upplysningar.

Originalet: ano[1] · dni mccccxlji ·[2] die p-/--[3]
Hadorph: ān̄o · dn̄i · m°cccc°xlj·i· [2]die pe/nte[3]
Palmskiöld: ano dni m°cccc°.xlj i ·[2] die pe/-[3]

Originalet: - - - - - - - s xpia[9] ·[4] nichelss[9] ·[5]
Hadorph: - - - - - - dn̄s · x̄pian · [4] nicels[9] · [5]
Palmskiöld: - - - - - - dns · xpia[9] · [4] nickelss[9] · [5]

Originalet: mile[s] · ac dapifer/ regni suecie
Hadorph: mile[s] · ac · dapifer/ regni · sueciæ
Palmskiöld: miles · ac dapifer/ regni sw[e]cie

Originalet: o[6]- - - - - - - -/ hic · sepultus · est·
Hadorph: - - - - - - - - - -[6]/ hic · sepùltùs · est·
Palmskiöld: o[r]ate pro illi[6]/ hic · sepultus · est·

Originalet: una · cū · uxor · eius · dn̄a · marga-
Hadorph: ùna · cū · uxore · eius · dn̄a · marga-
Palmskiöld: una · cū · uxor · eius · dn̄a · marga-

Originalet: reta/ k- - - - dick quæ o- - - t
Hadorph: reta/ krùmedick · qùæ · obijt ·
Palmskiöld: reta/ krumedick · quæ . obijt ·

Originalet: ann- saluti- mcccc-li[1]
Hadorph: anno · salutis · mccccli[1]
Palmskiöld: anno · salutis . m · cccc · li · [1]

Den text som framgått genom undersökningen, erhåller om förkortningarna upplösas följande lydelse: Anno domini mccccxlji die Petri Martiris dominus Christianus Nichelsson miles ac dapifer regni Suecie obiit et hic sepultus est una cum uxore

[1] Stenen är numera stympad på denna och nästföljande sida, varför inga förkortningstecken finnas bevarade.

[2] Bokstaven j är säker; den följande som är beteckning som i är trasig, varför det icke är uteslutet att även den varit ett j. Någon punkt mellan j och i kan numera icke iakttagas, varför det synes mig att stället bör läsas »1442 die . . . .»

Hadorph har j. i och Palmsköld j i vilket bör läsas »1441 in die . . . . .»

Enligt diariet är dödsåret 1442, varför den första läsningen säkerligen är den rätta.

[3] Bokstaven p är säker; följande bokstav, som är mycket nött, är troligen ett e; därefter är skriften på ett långt stycke alldeles utplånad. Hadorph har läst »pente . . . . .» vilket av honom och även av Peringsköld (»Ättartal» s. 45) kompletterats »pentecostes». Palmsköld har endast kunnat läsa »pe . . . . .». Diariet uppgiver som dödsdag Petrus martyrens dag (d. 29 april) och som begrafningsdag Petrus och Paulus dag (29 juni). Enligt Hadorphs läsning skulle inskriften ha angivit Pingstdagen, som 1442 inföll den 20 maj, som begravningsdag. Detta står i direkt strid med diariets uppgift. Hadorphs läsning måste vara mycket osäker, eftersom Palmsköld endast kunnat läsa två bokstäver, varför diariets uppgift måste tillerkännas vitsord. I stället för »pentecostes» bör på detta ställe ha stått antingen »petri et pauli» (begravningsdagen) eller »petri martiris» (dödsdagen) eller förkortningar av dessa ord. Båda förslagen låta sig väl förena med de två första säkra bokstäverna. Som det förefaller naturligare att antaga att på gravstenen funnits uppgift om dödsdagen än om begravningsdagen väljer jag den förra, vilket även ger inskriftens senare del en naturligare lydelse. Denna del av inskriften bör alltså ha lytt ». . . . die petri martiris . . . .»

[4] Originalet är ännu så bevarat, att det med säkerhet kan fastställas att Palmskölds läsning xpia[9] = Christianus är den rätta.

[5] Varken Hadorphs eller Palmskölds läsning är riktig. Originalinskriften kan ännu läsas nichelss[9] d. v. s. nichelsson.

[6] Denna del av inskriften är numera alldeles oläslig med undantag för första bokstaven, som säkert är o. Den nästföljande är mycket otydlig, men ser närmast ut att vara ett b. Plats finnes för 7—9 bokstäver. Hadorph har icke kunnat läsa denna del. Kopparsticket i Peringskölds »Ättartal» (fig. 3), som återgår på den genom Hadorphs försorg utförda teckningen, men som ifråga om bokstavsformerna är mindre exakt än denna, har på denna plats »obiit». Antingen har Peringsköld vid en ny granskning kunnat läsa detta ord eller också har han rekonstruerat det. I den i Peringskölds text (»Ättartal» s. 45) införda läsningen står likaledes »obiit». Det i det föregående omtalade träsnittet efter Hadorphs teckning har platsen tom på samma sätt som teckningen. Palmsköld har läst, eller föreslagit som komplettering, »orate pro illi» vilket kommer att stå som en parentes i den övriga texten. Stenen måste på Palmskölds tid ha varit så sliten att den angivna läsningen måste vara ytterst osäker. Om den i not 3 antagna lydelsen av texten är riktig fordrar detta att Palmskölds läsning »orate pro illi» ersättes med »obiit et».

[1] Såväl Hadorph som Palmsköld har läst 1451. Årtalet kan ännu ganska väl iakttagas på stenen. Bokstäverna mcccc äro fullt tydliga och likaså l. Mellan det sista c och l är ett tomrum som är så stort att där bör ha stått en bokstav. Palmsköld har i sin läsning utfyllt detta tomrum med en punkt som emellertid säkerligen är tvärsträcket på ett x. Årtalet skulle således ha varit 1441. Detta är emellertid icke Margareta Krummediks dödsår, ty klostrets diarium säger att den ädla fru Margareta, herr Christer Nielsons änka, ordens stora välgörarinna och framför allt Stockholmskonventets, där hon även är begraven med sin make, dog Herrans år 1451. (S. R. S. I. s. 78.) Denna uppgift måste vara riktig, men icke desto mindre har med all sannolikhet på stenen stått årtalet 1441, kanske på grund av felhuggning, varefter felet kan ha avlägsnats genom borthuggning av den felaktiga bokstaven.

eius domina Margareta Krumedick quæ obiit anno salutis mccccli. Eller i översättning: Herrans år 1442 på Petrus martyrens dag dog herr Christianus Nichelsson, riddare och Sveriges rikes drots, och är här begraven tillika med sin hustru, fru Margareta Krumedick, som dog nådens år 1451.

P 44

FIG. 3. CHRISTIANUS NICHELSSONS GRAVSTEN EFTER PERINGSKÖLDS »ÄTTARTAL» TRYCKT 1725.

Som redan inledningsvis är omnämnt, utgjordes äldsta vasaättens grav under 1600-talet av en vid nordvästra högkorshörnet stående tumba. Huruvida graven redan under medeltiden varit upphöjd kan numera icke med bestämdhet avgöras. Gustaf Wasa synes emellertid ha utfört någon förändring av sina förfäders grav, för att markera dennas rangställning framför övriga adliga gravar i kyrkan. Att så varit fallet framgår av en skrivelse från antikvarien Johan Hadorph till Konungen år 1692. I denna anför Hadorph klagomål över »huru nu i Wastena Closterkyrkia alla Monumenta Sepulchralia handteras medh flyttiande af sina gambla ställen och Grafwar igenom det att kyrkian skall bättre planeras och iämkas». Han klagar bittert över denna vandalism som »sträfwar emoot E:rs Kongl. M:tz förr uthgifna placater, Bref och Befallningar om alla monumenters conservation», och nämner särskilt drottningarna Filippas och Katharinas gravar, som blivit »bortrifne», vilket han finner särskilt brottsligt, därför att golvet kunnat »planeras och iämkas och dock alla Grafstenar quar legat öfwer sina döda, och icke drifwits en fingersmånn ifrån sina gambla ställen, om dhe så velat ordinera, som dher medh i vastena hafwa beställa». »Dhe på orten sittia» äro, säger han, orsaken härtill, ej änkedrottningen, åt vilken slottet var upplåtet eller hennes guvernör. De som utföra arbetena förebära, att drottningarnas lik ej igenfinnas under deras stenar, men, säger Hadorph, »hwem har gifwit dem lof att ransaka nider i grafwarne efter lijken som är en ohörlig ting ty dhe kunna wara förlängst i mullen förmultnade».

Som bevis för att Kungl. Maj:t vid tidigare tillfällen ingripit, då sådant förekommit, anför han, att »ett sådant exempel skiedde medh herr Christiern Nilssons graf i Gråmunkeholm, hwars lijksteen konung Gustaff den förste läät uphöija, efter han war en braf man, drotzet i Rijket, samt k. Gustaffs faders fader fadher. Men i kon. Gustaff Adolphs tijdh blef hans steen nidhäfwen för nya stolarne skull, hwilket blef af kon. Gustaff Adolph så illa uptagit, att dhe måste dherföre undergå en swår dom och

onåde, som detta gjorde.» Detta borde lända dem i Vadstena till varnagel.[1]

Vederbörande på Gråmunkeholm fingo tydligen åter höja upp stenen, så att den återfick sin rangplats, vilken den sedan behöll under hela 1600-talet. Den förblev orubbad till år 1722. Då blev den åter nedsänkt i golvet, varom kyrkorådets protokoll för den 30 maj sagda år lämnar följande upplysning: »Resolverades, at som stenen uppå Grafwen Lit: E:[2] ligger ganska högt öfwer gålfwet och således förtager många bänckerum, hwaraf kyrkian lider uti sina inkomster, wettandes man intet om där under äro några likkistor; det stenen skall uptagas hwarom dödgräfwaren gafs befallning.» Att beslutet verkligen blivit verkställt framgår därav, att stenhuggarna Bengt Green och Anders Nilsson den 9 juni samma år kvittera 1 dlr 16 sk. av kyrkans medel för det de »huggit uth och feldt in en stor grafsten uthi den fremsta pelaren fram widh Choret samt huggit neder grafmuren under samma steen». »Sammalunda hafwer iag undertecknat Anders Wetterboom huggit uthaf ett hörn på samma steen.»

Efter denna tid lämna handlingarna inga uppgifter om graven förrän 1815, då en undersökning av densamma verkställes i samband med den vid denna tid under arkitekten Fredrik Bloms ledning pågående restaureringen av Riddarholmskyrkan. Enligt protokollet, som förvaras i Slottsarkivet och är undertecknat av Blom, verkställdes undersökningen den 26 april 1815 »af Hans Exellence, En af Rikets Herrar, Tjenstförrättande Riks-Marskalken, Stats Rådet, Riddaren och Commendeuren af Kongl: Maj:ts Orden, Riddaren af Konung Carl den XIII:s Orden m. m. Högvälborne Herr Fri-Herre [Claes] Flemming (som äger styrelsen öfver Reparationen af denna kyrka och dess minnesmärken), samt öfverkammar Herren och Commendeuren af Kongl: Nordstjerne Orden Högvälborne Herr Baron A. L. Stjerneld». Protokollet är justerat av Flemming.

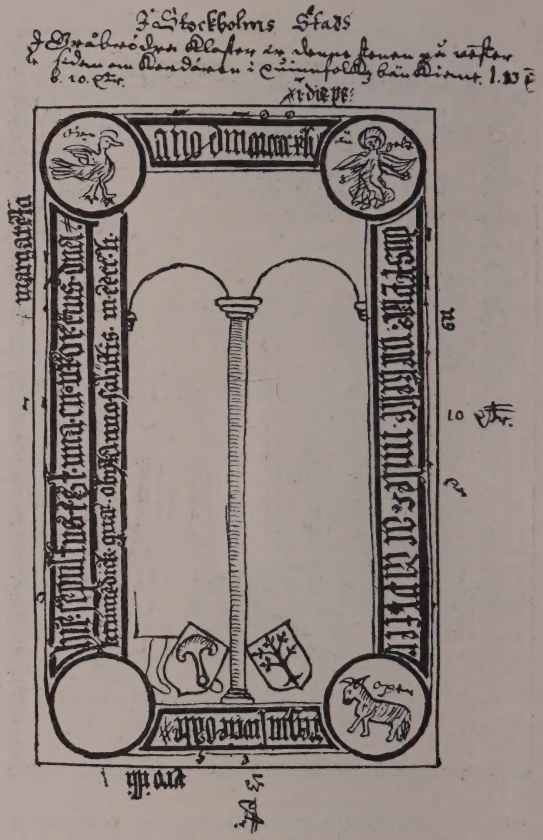

FIG. 4. CHRISTIANUS MICHELSSONS GRAVSTEN, TECKNAD AV E. PALMSKIÖLD OMKR. 1700.

Om undersökningen meddelar protokollet, att »sedan den, nu mera, icke uphögde Grafstenen[1], belägen vid Nordvästra Chorets

[1] Riksarkivet, Vadstena Stads akter. Befintligheten av denna skrivelse har blivit för mig påpekad av amanuensen A. Bergstrand.

[2] Detta är beteckningen på »äldsta Vasaättens graf» i kyrkans gravstensbok.

[1] Rothlieb säger i sin beskrivning av Riddarholmskyrkan (a. a. s. 78) om denna grav, att »den har med sin Grafsten förr varit upphöjd en half aln öfver golfvet.

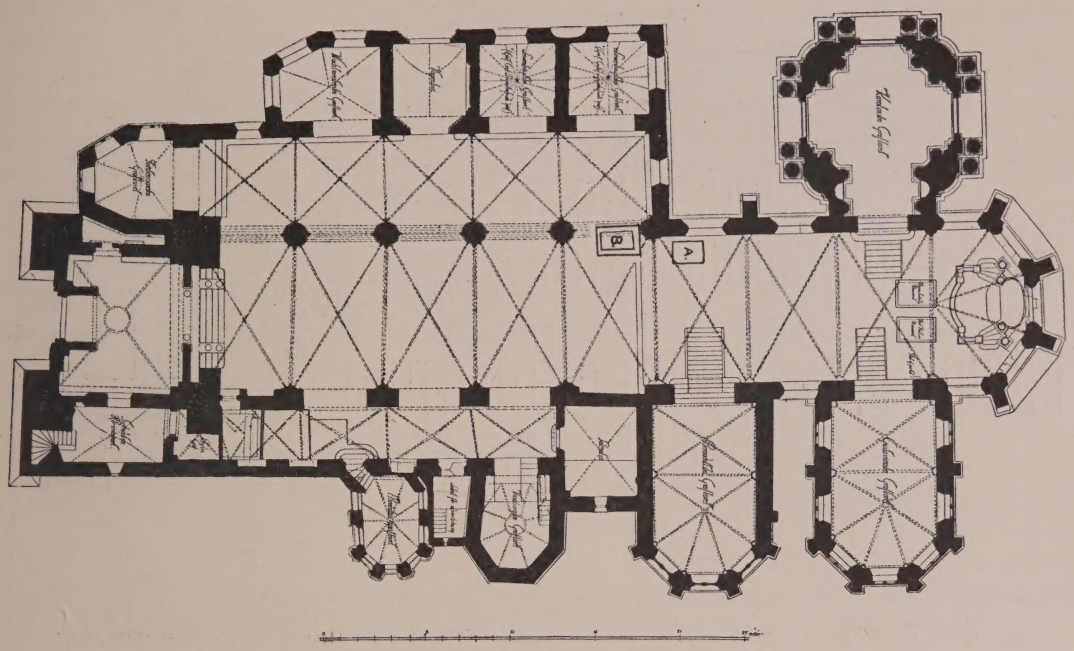

FIG. 5. PLAN AV RIDDARHOLMSKYRKAN 1918. UPPMÄTNINGSRITNING AV FÖRF. A. CHRISTIANUS NICHELSSONS GRAVSTEN 1915; B. »ÄLSTA VASAÄTTENS GRAV».

hörn uti Kongl: Riddarholms kyrkan, tillhörande den Ridderliga Wasa Ätten, blifvit uppå hans Excellences m. m. Högvälborne Herr Fri Herre Flemmings Befallning öppnad, och qvarlefvorna ifrån jorden skilgde, nedlades dessa Ben och Hufvudskålar uti en kista af Träd och med koppar beklädd, 1 aln 15½ tum lång, samt 21 tum hög och bred. Uppå locket fästades en kopparplåt med en efter Hans Excellences uppgift Graverad inskrift. *Lemningar fundna i den Äldsta Wasa-Ättens Graf i Kongl. Riddarholms kyrkan, vid derstädes anställd undersökning uti April Månad år 1815.*

Sjelfva grafven är 4 alnar lång samt 3 alnar 18 tum bred och har uti Nordvästra hörnet Berg till 2 alnar under golfvet, samt på djupaste stället 2 alnar 9 tum.

Ibland de multnade qvarlefvorna befanns icke några märkvärdigheter, allenast ben lindade med randigt tyg, så och till ett spädt barn någon Svepning af Silfver och grönt silke, äfvensom en och annan långspetsig eller tvärhuggen skosula, samt en half örtog af Sten Sture den äldres mynt: Något träd, samt beslag af likkistor, med mycke näfver fanns äfven».

Därefter beskrives gravstenen, vilken beskrivning tydligen är gjord efter den

År 1815 blef den öppnad och reparerad samt Stenen nedsänkt i jemnhet med golfvet». Denna uppgift är som av föregående framställning synes, oriktig och beror på missuppfattning. Detsamma är säkerligen fallet med Rothliebs uppgift på samma ställe att »i Konung Johan III:s tid blef Grafven förbättrad och Inscriptionen något ändrad, förmodligen såsom den nu är anförd«. Rothlieb anger ingen källa för sin anförda uppgift. Någon sådan har heller icke kunnat återfinnas. Hans bok innehåller massor av felaktiga uppgifter och är synnerligen otillförlitlig. Säkerligen är påståendet grundlöst. Intet finnes som talar för att stenens inskrift blivit ändrad.

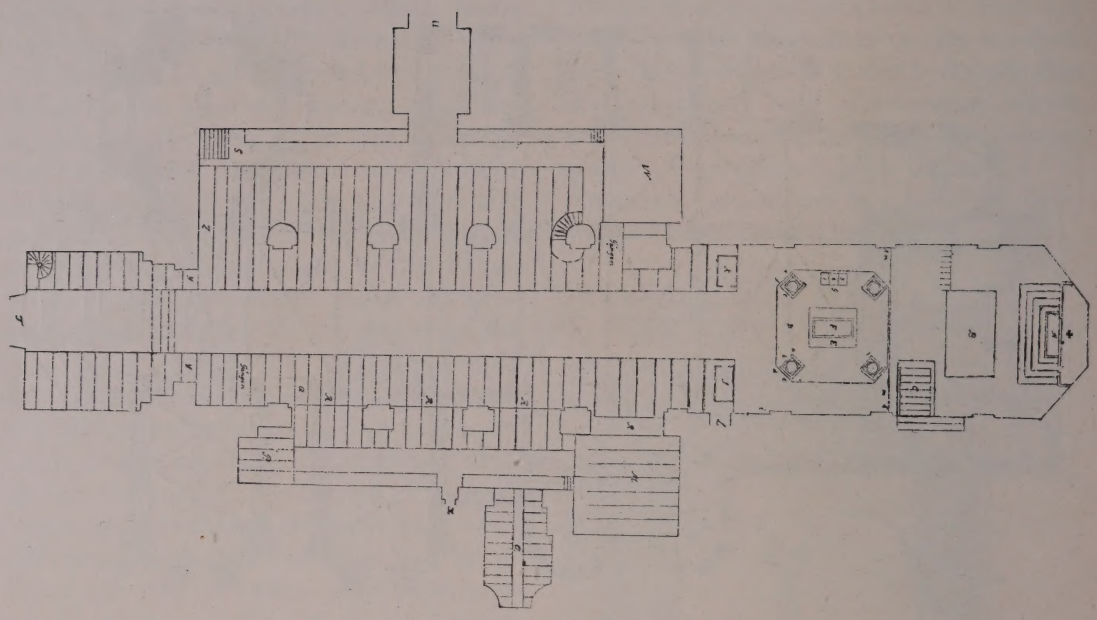

FIG. 6. PLAN AV RIDDARHOLMSKYRKAN VID DROTTNING ULRIKA ELEONORA D:R Ä:S BEGRAVNING 1693.

som fig. 3 återgivna bilden i Peringskölds »Ättartal». Slutligen meddelas att »enligt Historiska och Genealogiska anledningar äro, af Wasa-Slägten, här i Gråmunkeholms, numera Riddarholms kyrkan begrafne: Riks Rådet och Riddaren Nils Ingemundsson, dödsår 1300; Hans Sone-Sons-Sonesons Son Riks Drotzet och Riddaren Christer Nilsson till Björnö, död 1442; samt hans sednare Fru Margareta Krumedick, död 1451; Deras Son Riddaren och Riks Rådet Johan Christersson till Rydboholm och Örby, död 1477, samt hans sednare Fru Brita Thorsdotter (Bonde) till Penningby, som lefde ännu 1513; Han var Konung Gustaf Ericssons farfader. Hans bröder, Riks Rådet och Riddaren Carl Christersson till Norrby, död af sina sår i korståg 1440, och Riks Drotzet och Riddaren Nils Christersson till Djursholm och Mulhammar, död 1464, samt dennes Fru Brita Nils Dotter (Oxenstjerna) till Djursholm, Deras Son Herr Christer Nilsson den yngre, till Djursholm och Mulhammar, dog ung; Herr Johan Carlsson (Wase) den långe, drunknade ung 1461. Brita Erics Dotter, Konung Gustafs syster, död ogift. Gustaf Christersson (Wase) ihjälslagen ung 1512. Så ock Konung Gustaf den I:s Son Prins Carl död straxt efter dopet år 1544, och här begrafven den 20 Junii samma år.»

Denna förteckning, som stöder sig på Peringskölds »Ättartal» m. fl. genealogiska 1600- och 1700-talsarbeten är säkerligen sammanställd av Stjerneld. Att avgöra huruvida alla där nämnda personer verkligen blivit begravda på detta ställe är en uppgift som faller utanför ramen för denna uppsats.

Vid den nu pågående restaureringens början låg den till Vasagraven hörande stenen, som redan tidigare nämnts invid norra väggen i korets västra del vid A å fig. 5. Då

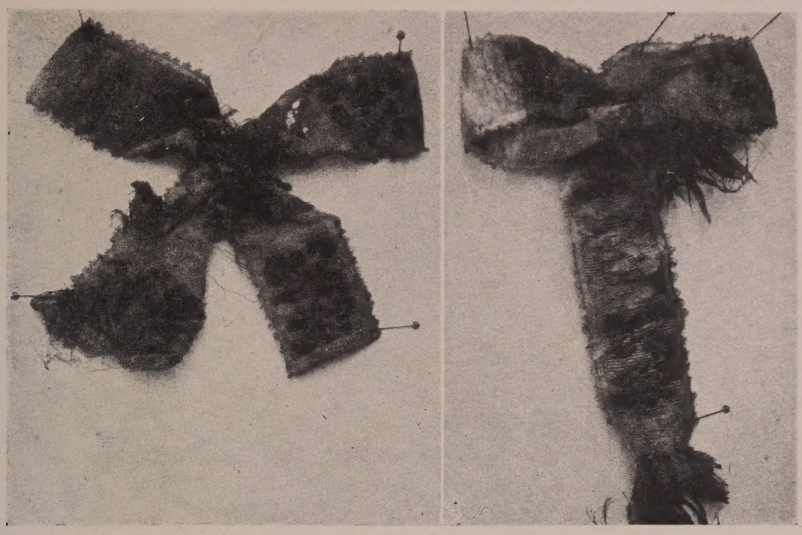

B A

FIG. 7. FYND FRÅN GRAVEN 27—28 I RIDDARHOLMSKYRKAN. A TILLHÖR INNEHÅLLET I KISTAN FRÅN 1815 ÅRS UNDERSÖKNING; B FUNNEN I GRAVEN UTANFÖR KISTAN. FOTO. M. OLSSON 1915.

hällen upplyftats, visade det sig, att under densamma stod den kopparbeslagna träkista, i vilken 1815 lämningarna från äldsta vasaättens grav blivit samlade. Den hade på locket en plåt med samma inskrift, som anföres i det nyss refererade protokollet från 1815. Murverket i gravens väggar visade att den i sitt nuvarande skick härledde sig från ganska sen tid troligen 1600-talet. Om de resultat voro riktiga, till vilka författaren kommit genom systematiska undersökningar av gravarna i kyrkan, kunde denna grav icke vara den i de äldre handlingarna omnämnda vasagraven. Den borde i stället vara den dubbelgrav, som i gravboken har numren 27 och 28. Det förelåg möjlighet att såväl kistan som gravstenen flyttats till denna plats under 1800-talet.

Då det var av vikt för gravundersökningarna i övrigt att få frågan utredd, begärdes Riksmarskalksämbetets och Riksantikvariens tillstånd att öppna kistan. Undersökningen av dess innehåll verkställdes i nov. 1915 av baron Rudolf Cederström och författaren.

Kistan innehöll flere skallar med tillhörande långa ben och småben. Av de föremål i övrigt som 1815 års protokoll omtalar, funnos flera skosulor med tvärhuggna tår samt kistbeslag av 1600-talsform. På två av underbenen funnos bevarade rester av tunna stickade strumpor. Däremot kunde inga rester påträffas av »ben lindade med randigt tyg», varom talas i protokollet. Lika litet fanns någon rest av svepning »af Silfver och grönt silke till ett spädt barn» eller den halva »örtog af Sten Sture den äldres mynt», som likaledes omtalas i protokollet. Därav följer emellertid icke att uppgiften om dessa fynd är oriktig, utan säkerligen ha de tagits som souvenirer av dem, som verkställde undersökningen, ehuru detta icke omtalas i protokollet. Att så verkligen skett framgår av katalogen över friherre Stjernelds samlingar.

FIG. 8. »ÄLSTA VASAÄTTENS GRAV», BENSAMLING I SYDVÄSTRA DELEN, BENEN ORÖRDA, MEN BEFRIADE FRÅN JORD. FOTO. M. OLSSON 1916.

I denna upptages bl, a. »Ett stycke av en barnsvepning, af grönt siden och Silfver, tagen i gamla Wasagrafven i Riddarholmskyrkan, och förmodligen tillhörig Kon. Gustaf I:s späda son, Prins Carl.»[1]

Utom det som finnes särskilt omtalat i 1815 års protokoll påträffades i kistan bandrosetter från 1600-talets senare del (fig. 7) samt knappnålar och ett stycke av en svart frans, likaledes från 1600-talet.

Inskriften på kistan var alltså felaktig. Den innehöll icke ben av medeltida vasaättlingar, utan lämningar från en grav från 1600-talets senare del.

För att kunna utröna om lämningarna i kistan vid undersökningen 1815 blivit tagna i grav 27 och 28, där kistan påträffades 1915, och denna grav alltså 1815 gällt för att vara vasagraven, verkställdes en undersökning av den i graven befintliga mullen. Därvid påträffades så gott som inga ben, men däremot kisthandtag av 1600-talsform, ett par skosulor med tvärhuggna tår, ett par små bitar av svarta fransar av samma slag som det stycke, som påträffats i kistan samt slutligen två stycken bandrosetter. De sistnämnda visade sig vid granskning ha samma invävda mönster och i övrigt vara alldeles lika med dem som funnos i kistan, vilket torde framgå av fig. 7, som visar två bandrosetter, av vilka den vänstra, B, är funnen i graven och den högra, A, i kistan. Rosetterna äro så lika att det icke kan vara något tvivel underkastat att de tillhört samma svepning. Härav framgår att innehållet i kistan 1815 tagits i 1600-talsgraven nr 27 och 28, som

[1] Katalog över »Samling tillhörande Öfver-Kammarherren, Friherre Stjerneld, Stockholm 1835», s. 27. Stockholm 1835. Meddelat av amanuensen A. Bæckström.

alltså vid denna tid gällt för att vara den »äldsta vasaättens graf».

Förklaringen är följande: 1722 hade man, som förut är nämnt, sänkt gravstenen på vasagraven, så att den kommit i jämnhöjd med golvet i kyrkan, som vid denna tid låg i samma plan som nuvarande korgolvet. På 1780-talet verkställdes stora reparations-

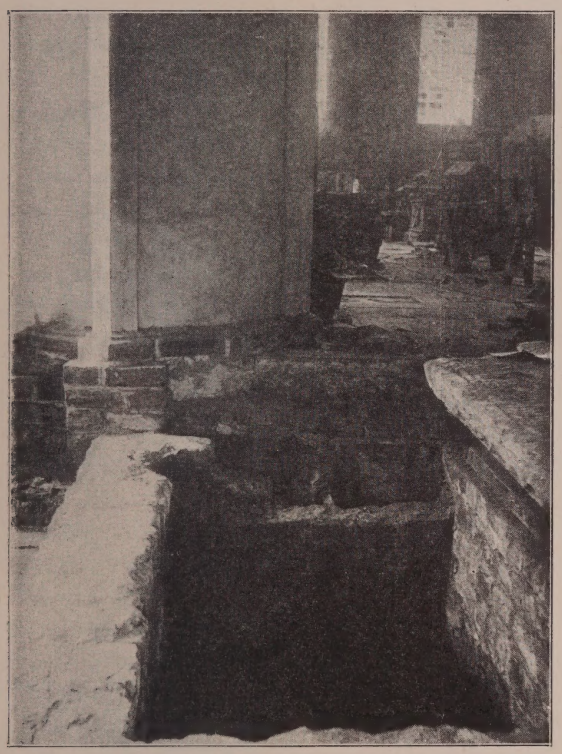

FIG. 9. »ÄLSTA VASAÄTTENS GRAV», FRÅN VÄSTER. FOTO. M. OLSSON 1916.

arbeten beträffande golvet. En hel del gamla gravstenar höggos om till plansten, varmed delar av kyrkogolvet belades. Därjämte jämnades golvet. Säkerligen skedde i samband med dessa arbeten en hel del omflyttningar av äldre gravstenar. Därvid kom den gamla vasastenen att bliva flyttad ett stycke, så att den kom att ligga över den omtalade 1600-talsgraven. År 1815 var denna åtgärd redan bortglömd och vid den undersökning som verkställdes, tog man okritiskt nog för givet, att stenen låg över rätt grav, och de som verkställde undersökningen ägde icke kunskaper nog att kunna skilja på gravgods från 1400-talet och 1600-talet.

Sedan 1915 års undersökning givit detta resultat, gällde det att finna den rätta platsen för vasagraven. Gravstensboken, som är upprättad, medan graven ännu befann sig i sitt gamla skick i form av en tumba, säger att den var belägen »i Norra Hög Chors-hörnet där som Fru-bänckarna äro», och Palmskiöld säger, att den var belägen »på vänster sidan om Kordörren i qvinnfolksbänkiarna». På en plats, som väl överensstämmer med denna uppgift, alldeles invid pelaren i korets nordvästra hörn (vid B å fig. 5) påträffades en grav, vars murar utan påmurning sköto upp över kyrkans medeltida golvnivå ända till 1600-talsgolvets plan, fig. 9. Gravens längd invändigt var omkr. 1,65 m. och bredden omkr. 1 m. Dess östra mur var lagd i munkförband. Tegelmåttet var 28 × 13—14 × 9,5 cm. Övriga murar voro murade i ett oregelbundet renässansförband och av tegel av samma slag som östra murens. Graven hade ett djup av omkr. 2,10 m. under korgolvet. Dess botten utgjordes av ojämnt berg. Graven innehöll en hög av ben utan synbar inbördes ordning fig. 8. Bland benen funnos 7 st. hela skallar och delar av minst 4 andra sådana samt talrika långa ben, revben och småben. Även ett par ben av nötkreatur påträffades. I övrigt funnos inga föremål med undantag av en sköldformad kopparplåt tillhörande en ljusstake av 1600-talstyp.

Granskar man äldre planritningar av

Riddarholmskyrkan exempelvis den som fig. 6 avbildade, som visar anordningarna i kyrkan vid drottning Ulrika Eleonora d. ä:s begravning 1693, finner man, att just på en plats i nordvästra högkorshörnet, där nyss omtalade grav är belägen, finnes markerad en rektangulär figur av ungefär samma mått som vasagravens bevarade gravsten. Den begränsas i väster av »gången» (jfr fig. 6 och 7) och på övriga sidor av de i gravstensboken omtalade »frubänkarna». Eftersom rektangeln på planen icke är betecknad med någon bokstav, kan den icke markera någon tillfällig anordning uppförd i samband med begravningen, ty alla sådana ha bokstavsbeteckning och återfinnas på motsvarande ställe i beskrivningen. Här måste alltså vid denna tid ha funnits något som förhindrade att bänkplatser anordnades på detta ställe, och detta måste med allra största sannolikhet ha varit den upphöjda vasagraven, som ett par årtionden senare sänktes, därför att den borttog bänkrum. Detta antagande övergick emellertid till visshet, då det visade sig, att den på fig. 1 synliga urtagningen i gravstenens nedre högra hörn fullkomligt passade till postamentet under knektbasen på pelaren vid gravens östra ända, fig. 9. Denna urtagning gjordes som förut omtalats, 1722, vid det tillfälle då graven jämnades med golvet för att få den att passa intill pelaren.

Detta är alltså säkerligen den »äldsta Vasaättens graf». Huruvida de i densamma befintliga benen hava tillhört de i kyrkan begravda vasaättlingarna kan emellertid icke avgöras. Det är icke omöjligt att så kan vara förhållandet, men något bevis härför kan icke presteras. Benen kunna till större eller mindre del ha kommit ned i graven vid någon av de tidigare omtalade gravöppningarna.

Benen nedlades, sedan de blivit fotograferade ånyo i graven, som nu, sedan golvet åter sänkts till sin ursprungliga nivå återfått formen av en tumba. Den täcktes åter med sin rätta häll och kring de gamla gravmurarna gjordes en infattning av huggen kalksten efter ritning av kyrkans nuvarande arkitekt. På kopparkistan med de föregivna vasabenen, som åter ställdes ned i graven nr 27 och 28, där den påträffats, sattes bredvid den gamla inskriftsplåten en ny sådan av följande lydelse: »*Lämningarna undersöktes ånyo i nov. 1915. Intet framkom därvid, som stöder påståendet, att de förskrifva sig från 'Äldsta Vasaättens graf'. Med all sannolikhet äro de från 1600-talet och tillhöra kyrkans graf nr 27 och 28.*»

FIG. 1. RÖREBRO-STENEN, NÖTTJA SN, SMÅL. FÖRF. FOT.

TVÅ RUNSTENAR — TVÅ LIVSÅSKÅDNINGAR

RÖREBRO-STENEN I NÖTTJA SN OCH MORARPSSTENEN I SVENNARUMS SN SMÅLAND

AV

OTTO v. FRIESEN.

På södra stranden av Röre-å, ett litet vattendrag, som från öster faller ut i sjön Bolmens avloppså, Bolmån, ett stycke norr om det ställe, där denna utmynnar i Lagan, står en av Finvedens märkligaste runstenar. Den har fått sitt namn av den bro, invid vilken den står och över vilken landsvägen mellan Hamneda och Nöttja kyrkor leder. Inskriften har tidigt tilldragit sig forskares uppmärksamhet. Den finns sålunda avbildad i Bautil under nr 1008, och J. G. Liljegren har efter den nämnda teckningen läst den i sina Runurkunder nr 1267. Jfr också Stephens Oldnorth. run. mon. II 785 och III 332. Sophus Bugge har också undersökt den på den studieresa han sommaren 1876 företog genom västgötska, småländska och skånska bygder. Bugge lyckades på viktiga punkter rätta och utvidga den tidigare läsningen och har redogjort för sina resultat i Vitterhetsakademiens månadsblad 1877 s. 532 och Brate och Bugge, Runverser (Antiqvarisk tidskr. 10: 1) s. 243 ff.

Inskriften är tyvärr mycket hårt medtagen av de nio århundranden, som rullat fram över den. Hela ristningsytan är starkt vittrad, och på sina ställen har vittringen lämnat inga eller mycket svaga och mång-

tydiga spår kvar av runorna. Att Rörebrostenen är i ett skröpligare tillstånd än flertalet andra runinskrifter, beror därpå, att stenens fot är så grund, att den ej kan få något säkert fäste i marken. Redan på 1600-t. var stenen till följd härav kullfallen — såsom man kan sluta sig till av teckningen i Bautil —, och långliga tider har den säkerligen legat med uppåtvänd ristningsyta, som frätts av kvardröjande väta och sprängts av på regn och slask följande frost.

Vid två olika tillfällen har jag besökt och granskat inskriften (nedan angivna med resp. Fr 1 och Fr 2), men i flera fall har jag beträffande de hårdast medfarna ställena kommit till motsägande resultat — om man nu kan kalla resultat de vaga förmodanden, om vad som en gång ristats, som är det enda man kan nå på flera punkter. Icke blott stenens tillstånd utan också språkliga svårigheter synas mig motivera, att fackmän få tillfälle att taga del av den märkliga inskriften före dess definitiva publicering.

:[asu]r[:]k[a]rþi : kubl : þesi : eftiʀ : uit : faþur : sin [: ha]n : uaʀ : mana : mestr : uniþikʀ : uaʀ : intr : mataʀ : ukumunhats : kuþ[r] : [þikn :] kustru : kuþa : hafþi :

:[asu]r, Bautil *: asur;* nu spåras första skiljetecknet, huvudstaven av *a* och *r*, det övriga är h. o. h. bortvittrat och därför här — jämte *a* — försett med klammer.

[:] k[a]rþi, Bautil läser *: karþi;* vid mitt sista besök var jag mest benägen att börjande med *r* i *asur* läsa *raisþi* med omvänt *s*, men Bautil och min tidigare läsning tala för *karþi*, där emellertid *k* och *r* äro osäkra och bistaven h. o. h. saknas i *a*. Det före *karþi* gående *:* spårade jag vid mitt första besök, men har ej antecknat det vid mitt andra.

: kubl, Bautil *kuml;* i synnerhet de två sista runorna äro hårt medtagna, men böra läsas snarare *bl* än *ml*.

: þesi, så Bugge och Fr. 1 och 2; Bautil *þisi*.

: eftiʀ, *t* saknar toppen av huvudstaven ovan bistavarna.

: sin, ungefär övre hälften av dessa runor borta med ett stycke, som slagits av stenens övre högra hörn. Men så mycket är kvar av runorna, att intet tvivel råder om deras läsning.

[: ha]n, Bautil har *: han*, och detta är väl det ursprungliga, men nu syns icke skiljetecknet, och endast huvudstavarna av de två första runorna finnas kvar.

[:] uaʀ, Bautil och Bugge läsa *uaʀ*, men Fr 1 och 2 *uaʀ;* bistaven är vid stapelns mitt, där man väntar den; en icke fullt parallell fördjupning torde vara tillfällig; *ʀ* är nedtill skadat, men läsningen säker.

: mana, sista *a* är tämligen vittrat, men läsningen säker.

: intr, Bautil *: intr;* Bugge anser *intr* osäkert; Fr 1 såg endast mittpartiet av huvudstaven av *n;* Fr 2 spårade på högra sidan bistaven; slingkonturen upptill närmast före *i* är bortfallen, varför det ej är uteslutet, att en bistav här kan ha funnits och väl också en till höger om huvudstaven; i så fall skulle här ha ursprungligen stått *mitr* för *mi<l/>tr*, men detta är mycket osäkert; Bugge: »neppe *miltr?*».

: ukumunhats, Fr 1 *umunaats*, men Fr 2 såg tydligt *umunhats*, där även *h*'s snett nedåt höger löpande bistav tydligt framträdde för syn och känsel; Bautil och Bugge felaktigt *umunaʀts*, ty även *ʀ* är säkert *a* enl. Fr 1 och 2.

: kuþ[r], Bautil *kuþai*, Bugge tvekande *kuþe;* Fr 1 spårade tämligen tydligt *r* med följande skiljetecken, Fr 2 såg icke övre men väl nedre delen av *r* samt undre punkten av skiljetecknet.

:[þikn] är — bortsett från inskriftens början — dess mest skadade parti; Bautil har med undantag av ett par rester av huvudstavar endast sista runan av ordet, nämligen ett *n*, med bistaven bevarad endast på högra sidan av huvudstaven; Bugge läste tvekande *þekn;* Fr 1 fann spår av huvudstav och nedre delen av bistaven i *þ*, därefter *i*, därpå en huvudstav med spår av övre delen av en *k*-bistav samt slutligen en huvudstav; Fr 2 skymtade i ordets mitt snarast ett *r*, lokalt svarande mot *i* och huvudstaven i *k*. Då Bautil vid det här väntade ordets slut har *n* och både Bugge och jag oberoende av varandra och tydligen under gynnsammare förhållanden, än då jag andra gången besökte stenen, skymtat *þikn* (*þekn*), är det sannolikare, att här stått *þikn* än *karl*, som ju av utrymmesskäl och med hänsyn till mening och gängse uttryckssätt också kunde väntas. Emellertid är allt med undantag av skiljetecknet så ovisst, att jag sätter det inom klammer.

[:] kustru, av skiljetecknet skymtar jag övre punkten, Bautil har *kus . . tru;* Bugge, Fr 1 och 2 *kustru* utan mellanrum för bortfallna tecken mellan *s* och *t;* avståndet är visserligen tämligen stort, men någon runa har icke stått där. Anmärkas bör att parallellt med övre delen av bistaven i *k* löper en mycket grund fördjupning, som dock säkerligen är tillfällig och icke rest av en andra bistav (i så fall skulle läsas *ƒ*).

: hafþi, nedre delarna av bistavarna till *f* äro bortfallna eller svaga, men läsningen säker. Bistaven i *a* sitter mycket lågt, tydligen för att undvika kollision med bistavarna i *h*.

Man har redan sett, att en del av inskriften bildar en vers, se Stephens l. c. och Brate och Bugge l. c.

För tolkningens skull uppställer jag alltså inskriften på följande sätt:

asur karþi kubl þesi eftiʀ uit faþur sin.

haⁿ uaʀ mana
mestr uniþikʀ.
uaʀ intr mataʀ
uk umun hats.
kuþr þikn kustru
kuþa hafþi.

Innan jag överflyttar inskriften till närmast liknande språkform, den fornvästnordiska, är det nödvändigt att utreda, huru ett par ensamstående vändningar *intr* och *ukumunhats* skola uppfattas.

intr lämnar Bugge otolkat. På grund av sammanhanget väntar man *miltr*, men detta passar icke samman med, vad som läses på stenen, jfr strax ovan. Och därtill kommer, att det ord man här söker bör börja på vokal, emedan det måste allitterera med *umun* i följande rad. Att uppfatta *intr* som form av eller befryndat med verbet *inna* går knappast redan på den grund, att *inna* 'uppnå, hinna, fullgöra, prestera' icke erbjuder passande betydelser, men även därför att ordbildningen vållar svårigheter. Icke heller kan, som Bugge förmodat, *uaʀ intr* tillsammans gärna bilda något adjektiv: läsningen *uaʀ*, som vi alla funnit, torde få anses säker, och om så är, finge vi ej heller på detta sätt den behövliga allitterationen.

För sammanhangets skull kunde *intr* höra samman med verbet *unna* fvn. 'älska, unna', fvn 'förunna, skänka, vilja giva; unna ngn ngt; älska'. Till detta verb finnes ett subst. *-und* f., som ingår i fsv. *afund*, fvn. *ǫfund*.

Till **und* är **yndr* adj. bildat som adj. *skyldr* 'skyldig, skyld, besläktad' till subst. *skuld* f. 'förpliktelse' (*: skulu* 'vara skyldig'); **yndr* adj. 'som unnar, som vill giva' återges regelrätt i runskrift med *untr* eller *intr*, se v. Friesen, Upplands runstenar (Uppsala 1913) s. 81. Jfr fvn. *ǫfynda* 'missunna'.

Det nda. *ynde* 'älska' hör, såsom Falk-Torp Etym. Ordb. s. v. påpeka, ej till fvn. *ynði* 'glädje, lycka' (: *una*) utan till fvn. *unna*. De konstruera en fda. form **ynnæ*, men snarare torde man kunna antaga som grundform ett **yndæ*: det senfvn. *ynniligt* 'älsklig' förklaras genom inflytande från *unna* (för äldre **yndiligr*); det av dem och även av Sverdrup Ark. 27, 155 antagna fvn. **ynna*, sidoform till *unna*, är varken anträffat eller ur ordbildningssynpunkt sannolikt.

Syntaktiskt sett är **yndr matar* en fullt lika naturlig konstruktion som *mildr matar*. Vid det förra uttrycket träder genitivens objektiva betydelse ännu klarare fram på grund av association med verbet *unna* (ev. *ynda*).

ukumunhats delar språkkänslan omedelbart upp i *uk umun hats*, där *hats* är gen. av fsv. *hat* 'hat' och *uk* = fsv. *ok*. *umun* bör för sammanhangets skull vara ett adj. som tillsammans med *hats* anger, att den kristtrogne Assur icke hatade som hedningarna utan som en god kristen bemästrade de hätska känslor mot nästan, som kunde stiga upp hos honom. *umun* bör följaktligen uppdelas i *u-mun*, där *u-* är det negerande prefixet fsv. *o-* och *mun* sammanhänger med fvn. *muna* 'minnas', *munu* 'ha i sinnet, ämna, vilja, skola' = fsv. *mona* 'minnas'; 'tänka, vilja, skola': alltså 'som icke minnes, icke tänker på (de kränkningar man tillfogas och som hos människor i allmänhet uppväcker) hat'. *Ō-mun* förklaras till sin bildning enklast som ett bahuvrihi-adj. av *ō-* och fsv. *mun* m. 'vilja (sinne); omtanke' = fvn. *munr* 'sinne, själ, åtrå, vilja'. Rsv. *ōmun* sålunda 'som icke har sinne för, icke har tanke på', och detta var ju den mening sammanhanget här kräver. Jfr rda. (Skåne) *Umonr* n. pr. m., se Wimmer, Da. ru. IV 2 p. LXVII. — Nära befryndat med rsv. *ōmun* är nsv. *mån* adj. 'omtänksam', nsv. dial. *mån* adj. 'som tycker om; omtänksam, hushållsaktig, flitig', nno. dial. (Smål.) *mōn* adj. 'mån', trol. lånat från svenskan, se Torp Nno. etym. ordb. s. 432. Ordet finns ej i fornspråken och torde i senare tid vara framgånget ur fsv. *ōmun* genom avlägsnande av negationen.

kustru fsv. *guz troo* f. 'religion, kristen tro' Bil. 886, 895, se Söderwall under *tro*.

Överförd till klassisk isländska skulle alltså vår inskrift lyda:

Qzurr gerði kumbl þetta (rsv. *kumbl þōsi*) *eptir Eyvind* (se Bugge, Runverser s. 244, Brate, Östergötlands runinskr. nr 68, 82 etc. och särskilt Wimmer, Da. Ru. IV: 2 p. LXXVIII) *fǫður sinn.*

Han var manna
*mestr *úníðingr;*
*var *yndr(?) matar*
*ok *úmunr hatrs.*
Góðr þegn Guz trú
góða hafði.

Assar gjorde denna vård till minne av sin far Önd.

Han var minst
bland mänskor niding;
gaf åt arme,
glömde hatet.
På sin Gud
den gode trodde.

*

Omkring tre mil sv. om Nässjö och en mil väster om Smålands högsta punkt, Tomtabacken, står invid den landsväg, som från sso., från Nydala och Växjö, går upp mot Stigamo, medeltidens Stighamot på Lagastigen, en runsten, som ger något mer än den nakna tillägningsformeln. Stenen har fått sitt namn av Morarps gård, som nu ligger under Hoks herrgård i Svennarums sn och Västra härad, och står strax intill Hoks station på Halmstad—Nässjö järnväg.

FIG. 2. MORARPSSTENEN, SVENNARUMS SN, SMÅL. FÖRF. FOT.

Liksom den nyss behandlade stenen är Morarps-stenen svårt skadad av vittring. Den kvarts- och fältspatsrika graniten är på ristningsytan mycket skrovlig, och kvartskornen falla lätt bort. Dessa omständigheter ha gjort, att inskriften, säkerligen redan från början svårläst, numera är dels mycket otydlig dels på flera ställen helt förstörd.

Den finns avbildad i Bautil under nr 1052 och är efter denna bild återgiven i Liljegrens Runurkunder under nr 1243. Samma inskrift är i sistnämnda arbete också upptagen som nr 1244 efter en teckning i Fullständig Bautil (mskr i Vitterhetsakad:s samlingar), och här anges dess ort med »Lindefors vid landsvägen». Lindefors är

en gård strax intill Hoks järnvägsstation, och det har egendomligt nog undgått Liljegren, att det är samma inskrift, som han strax förut anfört under nr 1243.

Stenen finnes även av J. J. Lagergren i Vitterhetsakademiens Ant.-top. arkiv omnämnd såsom förr stående vid Lindefors men på hans tid på gården vid Hok.

År 1886 undersöktes och avtecknades stenen av Carl Fr. Nordensköld (mskr i Vitterhetsakad.). Nedan signeras hans undersökning N.

Själv har jag tillsammans med ingenjör Algot Friberg undersökt stenen 1/8 1917, men ännu ett besök är av nöden, då jag kan läsa inskriften med ledning av den bearbetning jag nu skall publicera.

s[ik]u[a]rþr[: l]e[t :]resa : stein : eftiʀ : ..... þu[r :]sin : at . menr ... ueksin : betan : kuþhialbiant : hans:

s[ik]u[a]rþr, Bautil *sikurþr:*, N. *sikuarþr;* de inom klammer satta tecknen äro numera helt eller till sina väsentliga delar bortfallna.

l]e[t :], Bautil och N. *let:*.

resa:, Bautil och N. felaktigt *reisa:*, L. 1244 *r]esa:;* skiljetecknets övre punkt borta.

stein:, Bautil, L. 1244 och N. *stein:;* *t*'s vänstra bistav och skiljetecknets övre punkt borta.

eftiʀ:, Bautil *eftiʀ*, L. 1244 *eftir*, N. *eftiʀ:;* *ʀ*'s högra bistav och skiljetecknets övre punkt borta, den nedre punkten osäker.

Toppdelen av slingan var redan på 1600-talet så skadad, att Bautils tecknare icke kunnat läsa namnet på den döde. Hela topp-partiet har innehållit 6 à 7 runor. Även de första runorna i det följande släktskapsordet äro bortflagrade, varför man icke vet, om den döde varit Sigvards far eller bror. N. är den ende, som här trott sig kunna urskilja runor. Han har läst *ulf* och omedelbart därpå tvekande *ri*: Därpå har han rum för 2 runor. För egen del kan jag endast se de lämningar av huvudstavar, som antydas på foton.

· ·]þu[r:]sin:, Bautil har *þursen* och L. 1244 *tuursin:*.

at . menr, Bautil *ᵛ·minr*, L. 1244 *rimeir;* N. *at: mer* (sic!); hos *a* har jag spårat bistaven endast på vänstra sidan, men Bautils tecknare har tydligen också sett den på den högra; *e* är säkert stunget, men punkten är smal.

Sedan följa några mycket otydliga tecken, för vilka jag hänvisar till foton. Bautil har där *iuh* och L. 1244 *iun:* och N. *kia:*, vilket närmast liknar min foto. Vad här ursprungligen stått, var jag icke i stånd att se.

ueksin:, Bautil *uiksin:*, L. 1244 *vegsin* och N. *ueg . sin:;* det kan icke säkert avgöras, om *k* är stunget eller icke; däremot är *e* säkert.

betan:, Bautil har *belan*, L. 1244 *bel* . . . och N. tvekande *i : elan:;* på vänstra sidan av mellersta runan spårar jag emellertid nedre delen av en bistav, alltså troligen *t*.

kuþhialbiant: hans:; N. läser tvekande *ot. has; k* står sist i den bågböjda slingan och följes av slingans avslutningslinje; återstoden står inom en kort ram på stenens nedre mitt mellan bågslingans skänklar.

Mellan dedikationen och bönen stå orden *at . menr . . . ueksin : betan:*. Här urskiljer man omedelbart orden *ætmæn* eller *ætmænr* pl. av fsv. *ætmaþer* 'frände, släkting'; *vægh sin* ack. sg. till fvn. *vegr* m. 'ära, anseende' och slutligen *betan* = fsv. *bøttan* ack. sg. m. ptc. pret. av verbet *bøta* 'laga, återställa, gottgöra'. De runor, som saknas, ha följaktligen innehållit en finit verbform av *gita*, *fa*, *vinna*, *raþa* etc. 'förmå, kunna, åstadkomma'.

Sigurðr lèt reisa stein eptir — — ður

sinn. Ættmenn unnu (l. *réðu* o. s. v.) *veg sinn bóttan. Guð hiálpi ǫnd hans.*

»Sigvard lät resa stenen till minne av N. N. sin bror (eller far). Hans fränder visste att upprätta sin ära. Gud hjälpe hans själ.»

Inskriften säger oss sålunda, att genom den mans död, åt vilken stenen är ägnad, hans ättfränders heder blivit kränkt. Han har sålunda dött en våldsam död; han har fallit offer för ett överfall eller stupat i envig eller annan strid. Morarpsstenen är sålunda, liksom säkerligen många andra runstenar, en minnesvård, ägnad en man, som gått ur tiden på ett mera uppseendeväckande sätt, detta må ha varit genom olyckshändelse eller, som här, genom fienders förvållan.

*

I våra förfäders liv spelade ätten en dominerande roll. Den gjorde det i förkristen tid och långt efter det kristendomen blivit allmänt antagen i landet. Endast som medlem av ätten och med stöd av denna kunde den enskilde med utsikt till framgång hävda sin rätt till liv och lycka. Även sedan den samhälleliga utvecklingen fortskridit därhän, att ätterna sammanslutit sig till mindre och större organisationer, härad och land, med syfte att skydda sina medlemmar mot ut- och inländsk ofrid, kunde den enskilde göra sin rätt till liv och egendom gällande mot inre fridstörare (som alltså tillhörde samma rättsförbund som han) endast i det fall, att han kunde på tinget ställa väpnad makt bakom sitt krav. Och det var hans fränders heliga och ovägerliga plikt, en plikt, som var grundad på och föreskriven av såväl gudomlig som mänsklig lag, att giva honom allt stöd i hans kamp om rätten. I det gammalsvenska samhället vilade sålunda hela rättssäkerheten för den enskilde väsentligen på ättens medverkan och fasta stöd. Det var icke blott frändekänsla och religion, det var även det enskilda intresset, som dikterade plikten att stödja fränder. Men ättens förmåga att i nödens stund hävda rätten berodde på dess tillgång på stridbara, vapenföra män. Vi äga i den gammalnordiska litteraturen många, ofta gripande bevis på, vilken betydelse, som tillmättes förlusten av fränder, framför allt bröder eller söner. Jag behöver här endast erinra om den åldrande Egil Skallagrimssons klagan, att han stod ensam och blottställd, maktlös och med minskad aktning, därför att han blivit arm på nära fränder. Dråpet på en man var sålunda för hans fränder ett hårt slag. Det vållade icke blott förlusten av en manlig arbetskraft för den gemensamma storfamiljen, som ofta utgjorde ett enda hushåll, bestående av fader med gifta söner och sonsöner, det vållade icke blott saknaden av en vän, vid vilken man var fäst med den nära frändskapens och den personliga tillgivenhetens band, det vållade — vad mera var — en minskning av ättens förmåga att i tävlingskampen med andra ätter hävda sin rätt. Dråpet var sålunda ytterst ett samhällsvådligt brott. Men främst var det ett attentat mot ättens livskraft, ättens anseende och heder.

Dråpet krävde hämnd, och hämnden utkrävdes helst i blod. Utgjutande av ättens blod krävde en minst lika stor avtappning av minst lika ädelt blod i dråparens ätt. På ett mer framskridet stadium trädde rättssamfundets ledande män emellan för att åstadkomma förlikning, och livsskadan omvärderades i egendom; dråparen och hans fränder fingo betala gottgörelse, mansbot. Men hämnden var helig, och långt ner i historisk tid föraktade mången att taga böter och vaktade genom långa år på, att

omsider den rätta hämndens timme skulle slå.

»Icke gråta», säger den 9-årige Sigmund Brestesson, då han ser sin fader falla, »icke gråta, men länge minas». Flatöboken I, 129.

Det var djup och sund moral, som föreskrev hämnden, en moral som var vuxen fram icke blott ur det större samhällets oförmåga att skydda den enskildes frihet och säkerhet utan också ur sådana eviga dygder som kärlek och trofasthet.

Så kommer kristendomen med sitt bud: »I skolen alls icke hämnas», ett bud, som i 1000-talets Sverige måste ha ljudit icke blott som en galenskap utan också som en hädelse. Och långt nere i Smålands ödeskogar, där rättssäkerheten för visso icke var större än annorstädes i landet, ej heller troheten mot det fäderneärvda mindre, finna vi Rörebrostenens Assar på sin faders minnesvård prisa honom därför, att han så fast trodde på sin Gud, att han glömde sitt hat. Voro Rörebrostenens män lika prövade av livet som Sigvard från Morarp, då stå vi här inför tvenne, sannerligen icke de minsta trosvittnen.

DÖS VID BRATTÅS, RÖRA SOCKEN, ORUST

AV

ARVID ENQVIST.

Strax sydväst om Brattås i Röra socken, Orust, ligga endast på kort avstånd från varandra 2 stenkammargravar, av Ekhoff i »Bohusläns fasta fornlemningar från hednatiden»[1] upptagna som n:r 1 och 2. Gravarna ligga på skogsmark en på vardera sidan om den körväg, som förenar Brattås med Kungsviken. Grav 2, som är den minsta av de båda och över vars utgrävning jag här nedan vill lämna en kort redogörelse, är belägen på södra sidan om denna väg alldeles intill ett grustag. Runt omkring graven befinner sig ett ganska stort gravfält från järnåldern.

Graven, som är en av de vackraste stenkammargravarna inom detta område, utgöres av en rund, låg hög, omkring 6 m. i diam., vilkens fyllning består av grus uppblandat med smärre kullerstenar. Högen har varit omgiven av en större, praktfull fotkedja av manshöga block, vilka omhägnat själva gravområdet, fig. 1, plan. En del av dessa, väl 3 (utprickade å planen), äro nu alldeles försvunna, 3 stå ännu kvar i orubbat läge, något lutande inåt högen, likaledes 3 äro avslagna vid eller strax ovanför markytan och 3 äro kullfallna och något rubbade ur sitt läge. Inalles finnas alltså av den ursprungliga, förmodligen av 12 stenar bestående fotkedjan, 9 stenar kvar.

Själva gravkammaren, belägen i högens mitt, består av 4 tunna ohuggna block, vilka omsluta en nästan kvadratisk kammare, ung. 1,5 m. i diameter. Kammarstenarna, vilka vända de flata sidorna inåt, luta med sina överkanter starkt inåt. Resp. höjder över ∓ 0 (i högens SW kant) äro 1,49, 1,38, 1,31 och 1,59 m. Nedtill nå de ung. 0,6 m. under den tagna nollpunkten. Takhällen saknas. Möjligt är dock att en större häll, som numera tjänstgör som bro över en bäck några hundra meter från graven, är den försvunna takhällen. Denna brosten har på översidan flera älvkvarnar — Öppningen mellan kammarstenarna i NO, SW och NW utfylles av kallmurning, vilken särskilt i SW, där avståndet mellan hällarna är rätt stort, är vackert lagd av stora flata stenflisor. De kammarstenar, vilka bilda kammarens SÖ hörn, stöta upptill intill varandra, men ett par dm. under sammanstötningspunkten vidga de sig från varandra och bilda en symmetrisk ingångsöppning, fig. 2. Utanför denna finnes en liten kort gång

[1] Bidrag till kännedom om Göteborgs och Bohusläns fornminnen och historia, 9—10 häft. sid. 155 ff. (Göteborg 1884).

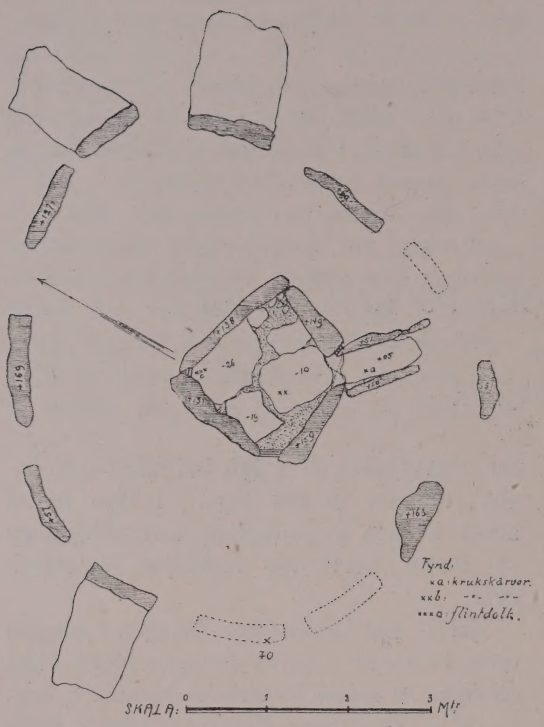

FIG. 1. PLAN AV DÖS, BRATTÅS, ORUST, BOHUSLÄN.

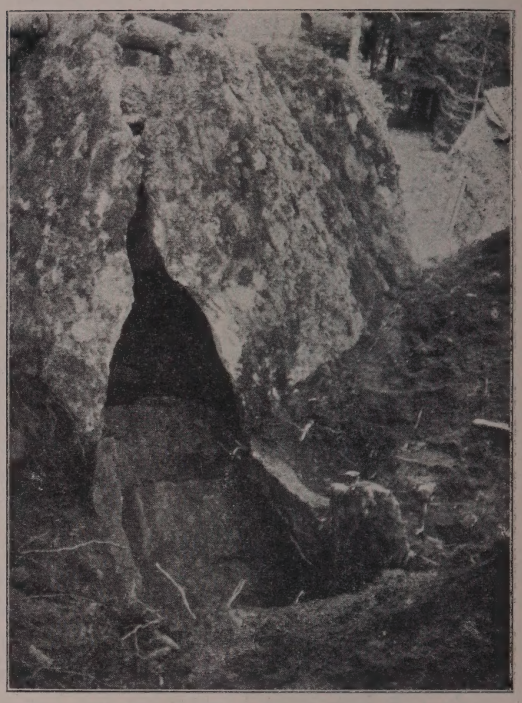

FIG. 2. PARTI AV GÅNGEN TILL DÖSEN VID BRATTÅS, ORUST. FÖRF. FOT. 1916.

bestående av 3 kantlagda smärre hällar, 2 på norra och 1 på södra sidan. Denna gång täcktes, med undantag av den översta spetsen av den yttersta, norra gånghällen helt och hållet av den omgivande högen. Avståndet mellan gångens hällar utgör endast 0,5 m. Mellan dessa och de angränsande kammarstenarna fanns också spår av kallmurning.

Fyllningen i gången bestod liksom den omgivande högens av stenblandat grus. I denna fyllning påträffades på ett djup av + 0,20 några *oornerade krukskärvor*. C:a 15 cm. därunder (+ 0,05) påträffades golvläggningen i gången, bestående av en c:a 6 cm. tjock stenplatta, vilken utfyllde hela rummet mellan gånghällarna och synes vara särskilt anpassad för detta ändamål, fig. 2. Under denna golvplatta vidtog ren, gul sand, i vilken inga fynd gjordes.

Kammaren var till c:a 70 cm. höjd fylld med groft grus, uppblandat med sönderslagna större och mindre stycken av kvarts. I fyllningens mitt fanns från början en c:a 2 dm. djup grop, som sträckte sig över halva kammaren. I gruslagret gjordes följande fynd: några *ornerade krukskärvor* (ung. i mitten av kammaren på ett djup av — 0,06), *flintdolk* (— 0,23), med spetsen instucken i kallmurningen i kammarens NW hörn. Vid sållningen påträffades därjämte, utom enstaka kol, smärre krukskärvor, 1 flintspån, 1 kärna eller knuta av flinta samt ett stycke *brun massa*. Närmast under detta fyndförande

lager låg ett golv av 4 stora, tunna stenhällar Denna golvläggning, som närmast ingången låg c:a 15 cm. lägre än golvet i gången, fortsatte sedan snett nedåt mot kammarens NW hörn (planen). I NÖ hörnet saknades golv; i stället fanns här innanför kallmurningen på samma nivå som golvet en anhopning av stenar. Under golvet bestod fyllningen liksom i gången av ren, gul sand, däri inga fynd. Liksom i alla hittills av mig från detta område undersökta gravar saknas totalt spår av skelett, förmodligen en följd av den i dessa gravar vanliga sandfyllningen.

Den i graven funna flintdolken, fig. 3, har en längd av 17 cm. Skaftet är rombiskt (diam. c:a 1,5 cm.). Bladet är tämligen jämnbrett med största bredd 2,2 cm. och övergår utan markering i skaftet.

De upptagna skärvorna av lerkärl från kammaren torde av allt att döma ha tillhört 3 kärl, av vilka 2 varit ornerade. Den största av de funna skärvorna utgöres av en randskärva och avbildas här, fig. 4. En blick på bilden visar, att kärlet måste hänföras till bandkeramiken. Kärlets form är svår att rekonstruera men torde närmast höra till typer som Montelius: Minnen fig. 774—775. Randpartiet markeras på utsidan av en runtomgående linje, utförd i snoddteknik. Under denna följer ett skarpvinkligt band av 8 parallella linjer i samma teknik. Godset är brunt och ganska hårt bränt. Till samma kärl höra ytterligare några smärre skärvor med samma ornament. — Av ett annat kärl återstå endast ett par skärvor; ornamentet på dessa, utfört i samma teknik, är grövre. (Fyndet har i St. H. M. Inv. nr 15747).

Av intresse är det i kammaren funna stycket av en rödbrun massa. Den bruna färgen har genom analys, utförd av statens Geolog. Unders. visat sig bero på järnoxid. Dess form framgår av bilden, fig. 5. Genomskärningen är i det närmaste rektangulär med plana bredsidor och svagt avgrundade smalsidor. På en av bredsidorna intill ena kanten finnes en djup skåra. De plana bredsidorna synes ha tillkommit genom avsiktlig nötning. Det förefaller alltså, som om stycket på ett eller annat sätt varit föremål för användning. Analogier till fynd som detta torde man kanske få söka i Tyskland, där man i stenåldersgravar, särskilt i trakten av Worms, flera gånger påträffat dylika av järnoxid färgade stenar, vilka tydligen haft användning som färgämnen.[1]

FIG. 3.

FIG. 5.

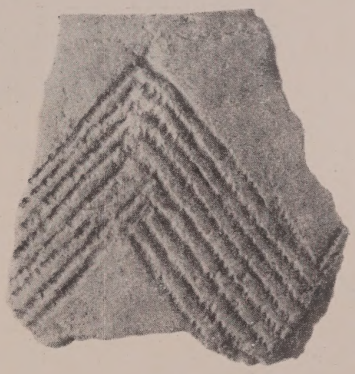

FIG. 4.

FIG. 3—5. FYND I DÖSEN VID BRATTÅS, ORUST. FIG. 3. DOLK AV FLINTA. 1/2. FIG. 4. ORNERAD RANDSKÄRVA AV LERKÄRL. 1/1. FIG. 5. RÖDBRUN STEN. 1/1.

Det i graven gjorda fyndet härrör, under

[1] Festgabe zur 34 allgemeinen Versammlung der deutschen antropol. Gesellschaft in Worms im Jahre 1903 sid. 11 ff.

förutsättning av att graven är att hänföra till dösarna, från en efterbegravning från en senare period av stenåldern. — Som gravbyggnad torde dösen, trots sina små dimensioner, få betraktas som en av de vackraste i det på stenkammargravar så rika område, som bildas av öarna Orust och Tjörn. Då jag senare kommer att behandla denna grav närmare i samband med övriga av mig undersökta gravar från samma trakt har jag endast med denna rent summariska redogörelse velat bringa min lärare professor O. Almgren på hans 50-årsdag en hälsning från den trakt av Sverige, för vars utforskande jag vet, att han hyser ett särskilt intresse.

FIG. 1. MAGLEMOSE. FÖRF. FOT. 6 OKT. 1908. I BAKGRUNDEN MULLERUP BY MED KVARN[1].

FYND I VÄSTRA SVERIGE AV MAGLEMOSETIDENS REDSKAPSTYPER

AV

GEORG F. L. SARAUW.

Med namnet »Maglemose» betecknas sedan gammalt en större mosse på det västliga Själland,[2] belägen nära byn Mullerup, 3 km. från Stora Bält. Namnet Maglemose är utsatt på generalstabens »atlasblad» Slagelse och även på olika andra kartor från 1700- och 1800-talet.[1] Härefter har jag benämnt den i mossen belägna, av mig år 1900 undersökta stenåldersboplats, som jag hänfört till Ancylustidens senare skede, vilket skede efter detta fynd även betecknats såsom »Maglemosetid».

[1] Personerna äro från v. till h. O. Almgren, R. Sernander, O. Frödin och M. J. Mathiassen.

[2] Genom något misstag har W. C. Brøgger (Strandliniens beliggenhed under stenalderen. Norges Geolog. Undersögelse n:r 41. Kristiania 1905, sid. 39) förlagt Maglemose till trakten av Mullerup på *Fyen*, vilken uppgift härifrån upptagits av en annan geolog, W. Ramsay: Geologiens grunder. 2:a uppl. II. Fennoskandias geologi. Helsingfors 1913. Sid. 257.

[1] Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1903. Sid. 148, 153.

Vissa nyare skildringar av boplatsen och fynden härifrån (Lauge Koch och Therkel Mathiassen) hava ersatt namnet »Maglemose» med »Mullerup mose» och betecknat kulturen ifråga såsom »Mullerupkultur». Då emellertid endast en del av mossen hör under Mullerup by, tycks det mig icke föreligga skäl för denna moderna namnförändring, om icke möjligen av någon praktisk hänsyn, event. i turistsyfte för att antyda, att den närmaste gästgivaregården är belägen i Mullerup by.

Sedan dessa boplatsfynd från en tidig del av den nordiska stenåldern hunnit bliva kända för en vidare krets, hava bl. a. svenska fornforskare och naturforskare upprepade gånger avlagt besök i Maglemose i och för närmare besiktning och egna studier. Minnet av ett dylikt besök, varvid *Oscar Almgren* var en av färddeltagarna, hugfästes av den framför avhandlingen insatta bilden fig. 1.

Ödets skickelse har velat, att, liksom Almgren då uppsökte mitt arbetsfält, jag senare uppsökt honom i Uppsala och såsom hans lärjunge mottagit handledning av honom.

Under de senaste sju åren har min verksamhet varit förlagd till västra Sverige, till trakter, där han arbetat och där han särskilt behandlat den förnämsta gruppen av våra fornminnen, Bohusläns hällristningar.

Den korta skildring av en annan grupp av fornlämningar från dessa nejder, som de följande bladen skola bringa, må uppfattas och mottagas såsom en enkel gärd av tacksamhet mot min lärare och vän.

*

De typer av ben- och hornredskap, som även i Sverige med största sannolikhet kunna hänföras till Ancylustiden, hava nyligen behandlats av Sune Lindqvist, som visat, att fynden ifråga ansluta sig till Ancylussjöns kusttrakter.[1]

Ett närmare skärskådande av de fynd, som gjorts inom västra Sverige norr om Skåne[2] torde dock möjligen ännu kunna göra anspråk på intresse, varför jag i det följande skall lämna en översikt av, vad härom hittills är känt.

BOPLATSFYNDET FRÅN HÄSTEFJORDEN. Det enda fynd från området ifråga, som torde röja befintligheten av en boplats, härstammar från Hästefjorden, en sjö belägen i södra delen av Dalsland något norr om vägen mellan Vänersborg och Uddevalla.

Åren 1867 och 1868 sänktes vattenståndet i sjön från 218.7 fot till 211 fot (62.7 m.) över havet. Vattnet sänktes sålunda ungefär 8 fot eller 2.4 m. På den torrlagda delen av sjöbottnen lära hava hittats »en mängd djurben och fornsaker av sten m. m.».[3]

Till dessa *på sjöbottnen* anträffade fornsaker från stenåldern hör emellertid *icke* det fynd, som här skall omtalas; fyndet låg *djupt under sjöbottnen* och tillhör sålunda en vida *äldre tid* än de nämnda »fornsakerna av sten» (lihult- och trindyxor).

Genom sänkningen delades sjön i två delar: Östresjön och Västresjön, och sänkningen verkställdes genom grävningen av en kanal, som norr om Derrenäs förbinder södra ändan av Östresjön med norra delen av Västresjön.

I denna avloppskanal, på den sträcka, som genomskär den torrlagda delen av Östresjön, ungefär halvvägs mellan den gamla och den nya stranden, vid pass 500 m.

[1] Sune Lindqvist: Nordens benålder och en teori om dess stenåldersraser. Rig. 1918. Sid. 74 och kartan fig. 27.

[2] Från Halland är ännu intet fynd känt.

[3] O. Montelius: Svenska fornsaker. Stockholm 1872. Sid. 184, text till fig. 53. Densamme: Minnen från vår forntid. I. 1917. Sid. 5, text till fig. 43.

utanför den förra, har boplatsfyndet gjorts. Stället är noggrant utprickat på den geologiska kartan, bladet »Wenersborg»,[1] sydöst om södra torpet Stora Lövnäs. Här anträffades i augusti 1868 på ungefär *8 fots (2.4 m.) djup under sjöns nu torrlagda botten* (12 fot under den gamla och 4 fot under den nya vattenytan) 17 st. ben av olika djurarter, varav flera voro av människohand bearbetade. De viktigaste föremålen voro de båda här figg. 2 och 3 avbildade[2], en vacker benharpun med stora hullingar och ett kluvet, tillskuret ben, som av Montelius ansetts vara ämne till en dylik harpun, vilkens hullingar ännu ej äro utskurna.[3] Såväl dessa båda i Statens Historiska Museum förvarade föremål som även de övriga benen, vilka införlivats med den Geologiska Undersökningens samlingar, hava blivit undersökta av zoologen Kinberg, som meddelat en ganska detaljerad beskrivning av fyndet.[4]

Alla benen hade samma färg, voro svartbruna, hårda och tunga, och uti håligheter och springor funnos rester kvar av den blåaktiga lera, i vilken de blivit funna.

Harpunen och det som ämne till en dylik avsedda föremålet äro bildade av kanonbenet (mellanhandsbenet) av älg (*Cervus alces L.*) och äro resp. 23.3 och 23.5 cm. långa.

Ävenledes av kanonben av älg (mellanfotsben) voro 3 andra benföremål, det ena kluvet med jämnade kanter, det andra delvis slipat (polerat); det tredje, 15 cm. långt, 2.7 cm. brett, »mot den ena ändan afsmalnande, med en djup grop efter mergkanalen samt slipadt och tveeggadt», torde enligt beskrivningen hava likhet med en »glättare» eller »nätsticka». Ett armbågsben av älg torde ha varit tillspetsat och möjligen ämnat såsom bendolk; flera revben av samma djurart voro kluvna på kant och tillspetsade.

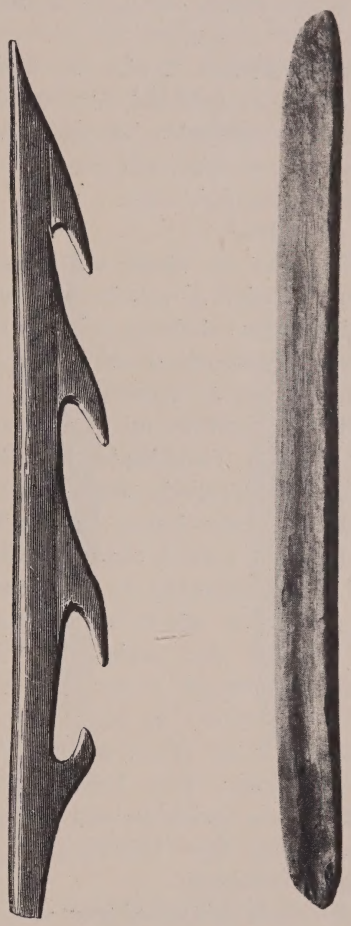

FIG. 2. BENHARPUN. 1/2. FIG. 3. TILLSKURET BEN. 1/2.
FIG. 2, 3. HÄSTEFJORDEN, DALSLAND.

[1] Elis Sidenbladh: Några ord till upplysning om bladet »Wenersborg». Stockholm 1870. Sver. Geol. Undersökning. Ser. Aa, n:r 40. Sid. 83. Platsen ifråga är den östligaste av de fyra med * utmärkta punkterna. Jfr skriv. från Axel Erdmann i Statens Historiska Museums antikvariskt-topografiska arkiv.

[2] Statens Hist. Museum. Inv. n:r 4011.

[3] Montelius, a. a. och avbildning av harpunen, som tillika med flera andra klichéer av Vitt.-Akademien benäget ställts till förfogande för denna uppsats.

[4] J. G. H. Kinberg: Om några ben och redskap funna vid Hästefjorden. Öfversigt af Kongl. Vetenskaps-Akademiens Förhandlingar. Årg. 26. 1869. Stockh. 1870. Sid. 53—57. Meddelat den 13 januari 1869, föredraget av A. Erdmann (sid. 3). Jfr Sarauw: Maglemose. Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1903. Sid. 257.

Olika ben av sångsvan (*Cygnus musicus L.*) voro ävenledes bearbetade av människohand; ett mellanhandsben var tillskuret på sådant sätt, att det tycktes hava varit »ämnadt till förfärdigande av fiskkrokar, deraf två af hvarje sådant lätteligen kunde hafva erhållits.»[1]

Slutligen innehöll fyndet ett obearbetat ben av lo (*Felis lynx L.*) och ett ben, som av Kinberg bestämdes såsom *fibula* av människa — »en fullvuxen person» — men som sedermera förklarats i själva verket tillhöra en björn.[2]

Ungefär 300 m. väster om denna plats träffades i kanalen, ävenledes på 8 fots djup under sjöbottnen, skelettet av en grönlandssäl (*Phoca grönlandica*) och längst i väster ett annat skelett av samma art på 23 fots djup under sjöbottnen uti glaciallera (Yoldialera). Detta förhållande har föranlett diskussion om huruvida ovan nämnda ben och redskap skulle kunna härröra från en tid, då klimatet i dessa trakter var arktiskt. Oavsett att förekomsten av grönlandssälen icke är något fullt säkert bevis för arktiskt klimat, emedan den under Litorinatiden levde vid Danmarks kuster och t. o. m. långt in i Östersjön,[3] är någon förbindelse mellan skeletten och fyndet av benredskapen ganska osannolik. Icke heller skulle man på arkeologiska grunder vara benägen att förlägga fyndet från Hästefjorden till ett så avlägset tidsskede.

Den berömde istidsforskaren Otto Torell framlade och behandlade emellertid detta fynd tillika med flera andra vid internationella arkeologkongressen i Stockholm 1874, varvid han framhöll, att det var skillnad på den lera, som omgivit skeletten och föremålen ifråga. Vårt fynd måste anses hava legat i *alluvial* lera, vara yngre än istiden.[1]

Härmed tycks dock fyndet för Torell hava förlorat sitt huvudsakliga intresse; den stora dagen på kongressen blev för större delen av fyndet även den sista. Holst säger härom: »Efter kongressen blefvo dessa ben ej återlämnade till Sv. Geol. Undersöknings museum, där de förut förvarats, och hafva sedan icke kunnat återfinnas».[2]

Förlusten är givetvis beklaglig; men om min förmodan är riktig, att det här rör sig om ett boplatsfynd, borde man, då fyndstället är noga känt, genom förnyad undersökning på ömse sidor om avloppskanalen kunna bringa flera och långt bättre upplysta fornsaker i dagen. Att inga stenföremål äro tillvaratagna bör icke förvåna; även i Maglemose hade arbetarna år efter år bortkastat de i tusental förekommande flintsakerna, och först då några benharpuner hittades, fäste de någon uppmärksamhet vid fyndet.

Ännu är i dessa trakter förhållandet mellan hav, land och sjö under *Ancylus*tiden icke tillräckligt utrett, men när större klarhet häröver en gång är vunnen, torde man hava skäl att vänta, att ett till upplysning om Sveriges forntid viktigt fynd kan komma att göras på denna plats vid Hästefjorden.

SAMMANHÖRANDE BENHARPUNER FRÅN VÄSTERGÖTLAND. Med avlidne adjunkten i Skara Anders Nilssons samlingar har Göteborgs Museum förvärvat 5 st. harpun-

[1] Jfr ett dylikt ämne från Maglemose. Aarbøger f. nord. Oldkynd. 1903. Sid. 261, fig. 34.

[2] N. O. Holst: Några subfossila björnfynd. Sver. Geol. Undersökning. Ser. C. N:r 189. 1902. Sid. 9, not. 3. — Antropologisk Tidskrift. Bd 1, n:r 6. 1875. Sid. 2.

[3] Se Sarauw, a. a., sid. 258, not. 1.

[1] O. Torell: Sur les traces les plus anciennes de l'existence de l'homme en Suède. Congrès internat. à Stockholm 1874. Tome 2. S. 865. Jfr tidigare förevisning av fyndet och diskussion i Antropologiska Sällskapet. Antropologisk Tidskrift. Bd 1. N:r 6. 1875. S. 1. Sammanträden den 19 april och 17 maj 1873.

[2] N. O. Holst, a. a., sid. 9, not. 3.

spetsar, vilkas hela utseende vittnar om att de höra tillsamman — troligen hava de bildat ett ljuster — och äro från samma fyndort, men om denna föreligger tyvärr ingen upplysning. Föremålen voro vid mottagandet i museet utan etikett.[1] Sannolikast torde väl vara, att fyndet härstammar från trakten av Skara eller dock åtminstone från Västergötland. Harpunerna hava resp. 3, 4, 5, 6 och 11 kortare hullingar, och äro närmast av typen Maglemose fig. 27 (sid. 242); de äro utskurna ur ett långt ben, alla efter benets form något böjda, en del av märgkanalen synes på flera av dem. Sannolikast har härtill använts strålbenet (*radius*) eller möjligen armbågsbenet (*ulna*) av kronhjort.[2] Det är sålunda samma djurart[3], som lämnat materialet till de danska harpunerna, av vilka ävenledes 6 och 8 stycken i Maglemose hittades liggande i samlingar som uppsättning till ljuster.

Harpunerna ifråga äro 17.8—23 cm. långa, nedre ändan på alla dock endast en splittrad brottyta. Benets yta är för övrigt skrapad, glättad och polerad. I fördjupningar synas rester av torv.

HARPUNER FRÅN DUMME MOSSE. Till Göteborgs Museum förvärvades år 1909 två mycket vackra, väl bibehållna benharpuner, 18.1 och 18.3 cm. långa, den ena med 3, den andra med 2 hullingar.[4] Figg. 4 och 5.

Då ingen fyndort var uppgiven, och jag var mycket angelägen om att få reda på densamma, uppsökte jag 1913 säljaren, av vilken jag lyckades erhålla den förklaringen, att han köpt de båda harpunerna tillsammans i Jönköping av en arbetare, som uppgivit, att de båda två voro hittade i Dumme mosse i Småland. Andra upplysningar kunde icke lämnas.

Harpunerna äro bildade av kluvna kanonben (*metatarsus*) av kronhjort (*Cervus elaphus*) enligt bestämning av professor L. A. Jägerskiöld och konservator H. Skoog.

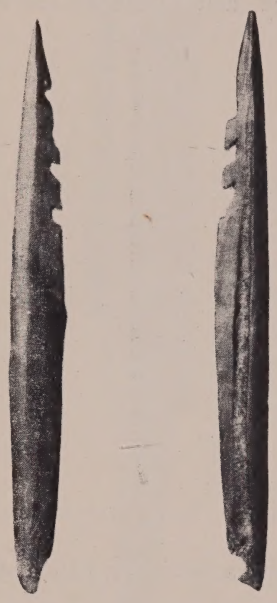

FIG. 4, 5. BENHARPUNER. DUMME MOSSE, SMÅL. O. 2/5.

De äro blankpolerade; färgen är mörkbrun, på den ena, fig. 4, dock med ett ljusare bälte.[1] I fördjupningar finnas ringa rester av ljusgrå gyttja eller lera.

Dumme mosse är en typisk högmosse, belägen 9 km. väster om Jönköping, 225 m. ö. h., 136 m. över Vätterns yta. Mos-

[1] Göteborgs Musei arkeologiska avdelning, inv. n:r 3267—3271.

[2] För hjälp med bestämningen har jag professor L. A. Jägerskiöld och konservator H. Skoog att tacka.

[3] Om kronhjortens tidigare förekomst i Västergötland se R. Sernander: Einige Vertebratenfunde aus schwedischen Torfmooren. Bull. Geol. Instit. of Upsala. Vol. 5. Part 2. 1900. N:r 10. S. 224.

[4] Göteborgs Museum, arkeolog. avdelningen. Inv. n:r 3731 och 3732.

[1] Jfr Sarauw: Maglemose. Aarbøger f. nord. Oldk. 1903. Sid. 258, där jag sökt lämna en förklaring för denna företeelse.

sen är 4—6 m. djup med ett mycket mäktigt skikt av sphagnumtorv.[1]

Detta fynd äger en särskild betydelse därigenom, att det är det första, som kännes från de centrala delarna av Götaland. Vid första påseende tycks det icke gå bra ihop med den ovannämnda regeln att fynd av denna grupp ansluta sig till kusttrakterna, men avvikelsen är endast skenbar, emedan just på den tiden Vättern var en vik av Ancylussjön, som nådde ända hit. Dumme mosse, som helt säkert då var en sjö, låg

FIG. 6. BENUDD. TYFTA, SVENNEBY SN, BOH. 1/3.

sålunda ganska nära den dåtida stranden av Östersjön.

Med avseende på typen stå dessa harpuner närmast sådana, som äro funna vid Siretorp i Blekinge och i en kanal, som grävdes i sjön Tåkerns i Östergötland nu torrlagda botten.[2]

BENUDD FRÅN TYFTA. En rak, trind, glatt, polerad benspets utan någon sorts hullingar, fig. 6, 19.4 cm. lång, har på 1870-talet hittats i en till Tyfta by i Svenneby socken, Kville härad, Bohuslän, hörande torvmosse.[1] Tyfta är beläget nära Bottnafjorden på västkusten. Vid benuddens bas synas märken av harts, varmed den varit fästad i ett pilskaft.

Sven Nilsson omtalar och avbildar en dylik benudd från en torvmosse i södra Skåne, på vilkens nedre del, på ena sidan, synas »tvärliggande, täta, något intryckta streck, tydliga spår efter rem eller becktråd, varmed denna benspets varit fastbunden vid skaftet».[2]

Anbringandet och användandet torde i båda fallen varit detsamma.

Denna redskapstyp tycks vara mycket sällsynt i Sverige; från västkusten kännes endast benudden från Tyfta. Vid Skateholm i Skåne hittades en dylik i torv under *Litorina*- strandvallen, antagligen från *Ancylus*-tiden. I Maglemosefyndet förekommo benuddar däremot i stort antal.[3] De kännas även från sydligare trakter, och under rentiden var det en mycket vanlig redskapsform i Europa.

En speciellt nordisk typ, som endast kännes från Skandinavien och kustlanden öster om Oder,[4] är *flinteggharpunen*, en benudd, försedd med sidofåror, vari medelst harts

[1] Gunnar Andersson u. Henrik Hesselman: Verbreitung, Ursprung, Eigenschaften und Anwendung der mittelschwedischen Böden. Stockholm 1910. Sid. 147 m. Taf. 1 (karta).

[2] Montelius: Minnen från vår forntid. Fig. 46 och 50.

[1] Ekhoff, E.: Bohuslänska fornsaker från hednatiden. 4. Qville härad. Bidrag till kännedom om Göteborgs och Bohusläns fornminnen och historia. Bd 2. (H. 6). 1880. Sid. 227, n:r 426. Statens Hist. Museum, inv. n:r 6508: 110, bland fornsaker insamlade av Eckhoff sommaren 1879.

[2] Sven Nilsson: Skandinaviska Nordens ur-invånare. Bd 1. Stenåldern. 2:a uppl. Stockholm 1866. Sid. 77. Pl. II, fig. 161. Lunds Univ. Hist. Mus. Inv. n:r 5090.

[3] Aarb. f. nord. Oldkyndighed 1903. Sid. 236, fig. 24; jfr sid. 240.

[4] Sarauw: Maglemose. 1903. Sid. 253. A. W. Brøgger: Vistefundet. Stavanger 1908. Sid. 39. Endast ett st. härrör från en västligare fyndort vid Brandenburg a. H.

fästats små flintskärvor, som ersätta benharpunernas hullingar.

FLINTEGGHARPUNER FRÅN TJÖRN OCH TANUM. Om det i fig. 7 avbildade, väl bibehållna exemplaret vet man endast, att det härstammar från ön Tjörn. Det hör till den samling, som ägdes av Axel Emanuel Holmberg och som 1861 efter hans död överlämnades till Statens Historiska Museum.[1] Denna harpun är plattat trind.[2] I sidoränno rna sitta ännu 10 st. flintskärvor kvar, endast de två nedersta äro bortfallna. Vid tången synas lämningar av kitt för fastgörande i pilskaftet; det är samma slags harts som den, varmed flintskärvorna äro fästade. Längd 14.3 cm.

En flinteggharpun, som till form och storlek mycket nära överensstämmer med föregående och som ävenledes haft 12 st. flintskärvor, varav 5 sitta kvar i sidofårorna, förvaras i museet i Lund, dit den kommit med Sven Nilssons samling. Den är funnen »i en torfmosse på Tjörn».[3]

Från A. E. Holmbergs första samling, som 1846 kom till Statens Historiska Museum, härrör en dylik harpun, som dock numera endast har en av flintskärvorna kvar. Holmbergs originalkatalog upplyser att stycket är funnet »1842 uti en torfmässe i Klöfwedahls socken» på Tjörn. Längden är 17.2 cm., tången avbruten.[4]

FIG. 7. FLINTEGGHARPUN. TJÖRN, BOH. 1/1.

I norra Bohuslän har i en mosse vid Mulltorp by i Tanums socken och härad hittats en harpun av denna typ, som dock

[1] Statens Hist. Mus. Inv. n:r 2898: 148. E. Ekhoff: Bohuslänska fornsaker från hednatiden. 7. Tjörns härad. Bidrag till kännedom om Göteborgs och Bohusläns fornminnen och historia. Bd 3. (H. 11—12). 1886. Sid. 539. N:r 714 a, fig. 205.

[2] Den skillnad, som av flera forskare göres mellan platta och trinda flinteggharpuner, varav de förra räknas för äldre, torde vara utan vikt, endast beroende på formen av det för framställningen tillfälligt använda benet.

[3] Lunds Universitets Historiska Museum. Inv. n:r 6107. Därför säger Sven Nilsson: Das Steinalter. Hamburg 1868. Sid. 42: »Man findet dieses Geräth in den Mooren des südlichen Schonen und in Bohuslän auf der Insel Tjörn».

[4] Ekhoff, a. a., sid. 550, n:r 754 c. Stat. Hist. Mus. Inv. n:r 1270: 222. — Det beror på misstag, när det i bilagan till Knut Stjernas: Före hällkisttiden (Ant. Tidskr. f. Sverige. 19: 2, sid. 160) uppföres ännu en harpun med uppgiften »Tjörn? Göteborgs Mus.». Detta museum äger inga flinteggharpuner.

förlorat alla flintskärvorna.[1] Mossen är belägen under *Litorina*-havets högsta gräns, varför den ansetts vara bildad efter detsammas största utbredning och harpunen tillhöra en senare del av stenåldern. Riktigheten av denna slutsats har dock av Holst ifrågasatts.[2]

FLINTEGGHARPUNER FRÅN VÄSTERGÖTLAND. Vid Nolgården, väster om Eggvena kyrka i Kullings härad, Västergötland, företogs grävningar för sänkning av Nossaån. Härvid hittades i maden ungefär 10 m. ifrån åkanten och på 3 meters djup, i bottnen av ett under torv avlagrat gyttjehaltigt lerskikt, tvenne harpuner, den ena en flinteggharpun med 8 kvarsittande skärvor, 21.9 cm. lång, den andra utan sidoskåror, men med små uddar, utvidgningar, som troligen skola efterhärma flintskärvorna.[3]

Dessa harpuner äro möjligen från *Ancylus*-tid. Med än större sannolikhet gäller detta en flinteggharpun, som för närmare hundra år sedan funnits vid grävningen av Göta kanal mellan Tåtorp och Påvelstorp väster om sjön Viken,[4] där Ancylussjön haft sitt avlopp i trakten av Karlsborg.[5]

FLINTEGGHARPUN FRÅN TÅREKULLA VID GÖTEBORG. Fastän denna harpun icke blivit bevarad, har hittaren kunnat lämna en så tydlig och noggrann beskrivning av den i hög grad karakteristiska typen, att intet tvivel kan råda därom, att det funna redskapet har varit en flinteggharpun. Benföremålet var försett med två längsgående fåror, vari sutto inpassade flera små flintskärvor, som voro fästa med ett mörkt ämne, men som efterhand föllo ut.[1]

Sedan nytt förhör maj 1919 hållits med hittaren och samma upplysning mottagits, visade jag honom en bild av harpunen från Tjörn, varvid han förklarade, att harpunen från Tårekulla haft samma form, endast varit något längre och mera jämntjock, smalare på mitten, sålunda av den vanliga typen.

Enligt uppgift av hittaren, hemmansägaren Alfred Ohlsson i Tårekulla by vid Kållereds järnvägsstation, 10 km. sydost om Göteborg, hittades flinteggharpunen år 1878 eller 1879 vid kanalisering eller upprensning av ån, som på hans ägor flyter fram mellan landsvägen och järnvägen, några tiotal meter söder om gränsen mellan Kållereds och Fässbergs socknar i Askims härad. Fyndorten är sålunda mycket noggrant bestämd och återfinnes lätt på kartan.[2] Hur djupt harpunen legat i ån, kunde icke uppgivas, men enligt en på stället företagen avvägning måste det ha varit mellan 8 och 9 m. över havets nuvarande stånd.[3]

Harpunen låg i den lera, vari ån är nedskuren; torv finns icke på platsen ifråga. Leran i åns botten är ishavslera, på vissa ställen med massor av skal av ishavsmollusker. Vid banvaktstugan norr om sockengränsen observerades maj 1919 en mängd dylika skal av *Saxicava*, *Mya truncata*,

[1] Montelius: Minnen från vår forntid. Avbildad i fig. 65. Tillhör handlanden Joh. Thorén i Grebbestad.

[2] N. O. Holst: Postglaciala tidsbestämningar. Sver. Geol. Undersökning. Ser. C. N:r 216. Årsbok 2 (1908). N:r 8. Stockh. 1909. Sid. 14.

[3] Statens Hist. Museum. Inv. n:r 9918 och 9917. Månadsbladet 1895. Sid. 54. Montelius: Minnen. 1917. Fig. 66. A. W. Brøgger: Vistefundet. Stavanger 1908. Sid. 42. K. E. Sahlström: Om Västergötlands stenåldersbebyggelse. Stockh. 1915. Sid. 22, fig. 1 och 3.

[4] Stat. Hist. Mus. Inv. N:r 457 : 34. Längd 24.2 cm. Alla flintskärvorna utfallna. Jfr Sarauw: Maglemose. 1903. Sid. 253. Sahlström, a. a., sid. 22, fig. 2. Lindqvist, a. a., sid. 73.

[5] H. Munthe: Studies in the Late-Quaternary history of Southern Sweden. Geol. Fören. i Stockh. Förhandlingar. Bd 32. 1910. Sid. 1207, 1237. Pl. 46, 47.

[1] De första upplysningarna om fyndet erhöllos av seminarielärare J. Ekström vid den antikvarisk-topografiska undersökningen år 1917 av Kållereds socken.

[2] Vid siffran 29 (d. v. s. 29 fot = 8.6 m. ö. h) på generalstabens karta.

[3] Underkanten av räls på järnvägen ligger här i det närmaste 10 m. och åns nuv. vattenyta 8 m. över havet.

Astarte borealis, *Balanus Hameri* o. s. v. i från åbottnen nyligen uppgrävd lera. Övre delen av leravlagringen, vari harpunen måste hava legat, är postglacial men utan för ögat synliga fossil.

Skal av glaciala mollusker äro i trakten funna ända upp till 74 m. ö. h., och *Litorina*havets högsta gräns ligger i Göteborgstrakten ungefär 25 m. ö. h. Platsen vid Tårekulla var sålunda under båda dessa skeden täckt av ganska djupt hav. Vid den tiden har harpunen knappast kommit dit. Troligare är att den förlorats i någon sötvattensbildning, å eller sjö, på en tid, då landet här liksom nu låg över havet. Strandlinjens läge vid västkusten under *Ancylus*-tiden är ännu föga känt; enligt Munthes karta skulle landet i Göteborgstrakten vid högsta läget under *Ancylus*tiden hava legat ungefär 25 m. *högre* än nu.[1]

Från denna tid eller också från en sen del av stenåldern torde snarast denna flinteggharpun förskriva sig. För sen datering talar den omständigheten, att man i grottan Stora Förvar på St. Karlsö och på boplatsen vid Viste i Norge, sålunda från yngre stenåldern, funnit redskap av denna typ.[2] Men utom vissa av ovan nämnda harpuner kunna även flinteggharpunerna från numera submarina sötvattensbildningar i Öresund i Köpenhamns frihamn och Limhamns hamn[3] anföras såsom vittnesbörd om denna redskapsforms höga ålder. Att den skulle hava begagnats *oförändrad* genom åtskilliga årtusenden ända till slutet av bronsåldern, såsom man har antagit efter ett dåligt upplyst fynd från Skåne,[1] är föga troligt.[2]

METKROK AV BEN FRÅN BRÄCKE. I Göteborgs Museum[3] förvaras en i »Bräcke mosse», Torsby socken, Bohuslän, år 1904 funnen metkrok av ben, fig. 8, som möjligen kan tillhöra det äldsta skedet av nystenåldern. Kroken, som har en skarpt tillskuren hulling, är sannolikt skuren ur ett kanonben av kronhjort (*Cervus elaphus*), varmed formen stämmer väl överens.[4] Längden är 7.2 cm.

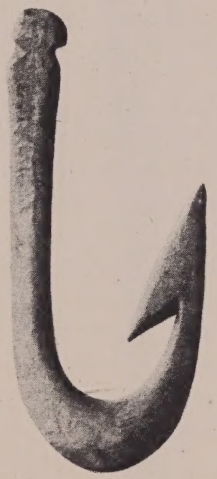

FIG. 8. METKROK AV BEN. BRÄCKE MOSSE, TORSBY SN, BOH. 4/5.

Enligt upplysningar, som på stället maj 1919 lämnats av hittaren, lantbrukaren Johan Edvardsson, V. Holm, framkom metkroken vid torvupptagning i Bräcke mosse,

[1] Munthe, a. a. Pl. 46 B. Kartan framställer det ungefärliga läget vid tidpunkterna för olika orters högsta höjning, medan G. de Geers kända karta (Tafl. 5) gäller för en bestämd tidpunkt, *Ancylussjöns* finiglaciala avsnöring från världshavet, *icke* för något längre tidsskede. Jfr diskussionen i Geolog. Fören. i Stockh. Förhandlingar. Band 37, H. 6. 1915. Sid. 629.

[2] Montelius: Minnen. Sid. 5. Lindqvist, a. a., sid. 73. A. W. Brøgger: Vistefundet. Sid. 37.

[3] Sarauw: Maglemose. 1903. Sid. 286. Holst: Postglaciala tidsbestämningar. Sid. 13.

[1] Montelius: Minnen. Fig. 64. Jfr även Holst, a. a., sid. 14, not. 1.

[2] Visserligen har den i det följande omtalade typen, metkroken, till formen bibehållit sig genom än flera årtusenden ända till den dag som är, men materialet och enskildheter hava i alla händelser ändrats.

[3] Göteborgs Museum, arkeolog. avdeln., inv. n:r 4802. Museets »Årstryck» 1914. Sid. 70 med avbildning av föremålet, sett från båda sidor.

[4] Bestämmelse av prof. L. A. Jägerskiöld.

belägen ungefär 800 m. norr om Gunnarslycka. Fyndet gjordes i mossens norra ända ungefär 30 m. från dess östra kant. Metkroken låg underst i torven nära gränsen mot lerbottnen. Mossen är uttagen 3 gånger, och metkroken anträffades vid den sista grävningen; då varje torvgrav brukar vara

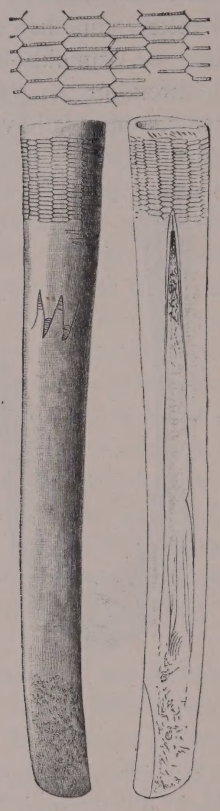

FIG. 9. NÄTSTICKA. BOH.? 1/3.

2 1/2 alnar djup, beräknas metkroken hava legat 7 1/2 alnar eller 4.5 m. djupt under mossens ursprungliga yta. Mossens höjd över havet uppskattas till 20 à 25 m. Den är nu alldeles urtagen; omkring hälften av dess yta (c:a 10 har) är ersatt av en liten sjö, påminnande om förhållandena under stenåldern.

NÄTSTICKA (GLÄTTARE) FRÅN BOHUSLÄN (?). Fyndorten för det i fig. 9 avbildade vackra benredskapet är tyvärr icke känd. Det förvärvades 1861 med Axel Emanuel Holmbergs samling efter hans död till Statens Hist. Museum[1] och förmodas snarast vara från Bohuslän, där han verkat. Ett redskap av samma typ är funnet i Maglemose[2] och har av mig tillfälligt betecknats med namnet »glatter» för att antyda sammanhanget med ett redskap från rentiden, som vanligen på franska benämnes »lissoir».

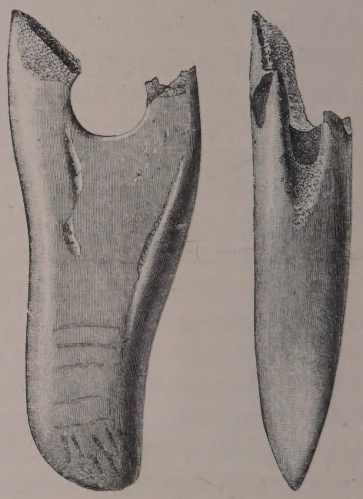

FIG. 10. YXA AV ÄLGHORN. BORDAMMEN (BORRE MOSSE), TJÖRN, BOH. 1/3.

Lindqvist har nyligen[3] föreslagit namnet »nätsticka» på grundval av jämförelse med ett modernt redskap av trä, som begagnas till att samla fisknätet, under det man vid upptagningen av nätet träder maskorna härpå. Härmed kan det stämma, att redskapet än förekommer spetsigt, än trubbigt, än tjockt eller platt, varav ses att spetsens form

[1] Stat. Hist. Mus. Inv. n:r 2898 : 147. Montelius: Minnen, fig. 77. Stjerna i Ant. Tidskr. f. Sverige. 19 : 2. Sid. 17—18, fig. 23.

[2] Sarauw: Maglemose 1903. Sid. 226, fig. 20.

[3] S. Lindqvist i Rig 1918. Sid. 66, 70, fig. 2 och 3.

varit för ändamålet utan betydelse. Det nätlika ornamentet[1] på handtaget av föreliggande redskap kan även lämna en antydan om användningen. Enligt bestämmelse av Hj. Stolpe[2] är detsamma bildat »af venster tibia af *kronhjort*, baksidan; tjockändan (rörformig) ur benets nedre ända». Längden är 26.7 cm. Ett liknande redskap, bildat av radius av älg, fint slipat och polerat, funnet i *Ancylus*lera nära Tångstad vid Roxen, har som bekant redan 1895 beskrivits av Munthe.[3]

Ett viktigt stöd för tidssättningen lämnas av ett annat dylikt redskap, förfärdigat av älgben, som säkert anträffats i *Ancylus*lera vid Västerkulla i Kyrkslätts s:n, Nyland i Finland.[4] Det är spetsigt och påminner närmast om den vanliga typen från det mitt emot belägna Kunda i Estland.[5]

På detta sätt knytas fynden ihop.

[1] Jfr Sarauw: Maglemose. Sid. 267, fig. 37.

[2] H. Munthe: Om fyndet af ett benredskap i Ancyluslera nära Norsholm i Östergötland. Öfversigt af K. Vet.-Akad. Förhandl. 1895. Sid. 167.

[3] H. Munthe, a. a., sid. 151.

[4] Harald Lindberg i Öfversigt af Finska Vetenskaps-Societetens Förhandlingar. Bd 58. 1915—16. Avd. C. N:o 2. Helsingfors 1916. Sid. 19. Aarne Europæus i Finskt Museum. XXII. 1915. Sid. 5, fig. 3 (att döma av avbildningen torde benet vara ett kanonben (metacarpale), icke ett lårben som angivits; den »huggna rännan» är väl den naturliga fåran på benet). Inv. n:r 6254 : 1.

[5] Jfr Stjerna, a. a., sid. 11, fig. 17. Grewingk: Geol. u. Arch. des Mergellagers von Kunda in Estland. Dorpat 1882. Sid. 27. Taf. III. Fig. 13.

ÄLGHORNSYXA FRÅN TJÖRN. Till Maglemosetidens redskapstyper böra även räknas vissa yxor, bildade av hjort- eller älghorn. En dylik älghornsyxa, fig. 10, är funnen i Bordammen (Borre mosse) vid Vassbacka, Sundsby, Valla socken, på nordsidan av Tjörn och förvaras i Uddevalla museum, dit den blivit skänkt 1865. Mossen är högt belägen, över *Litorina*havets högsta strandlinje (enligt upplysning meddelad av G. W. Ekman). Yxan är en tväryxa, avbruten vid skafthålet.[1]

*

Härmed skall jag sluta, inskränkande mig till att behandla de redskap, som äro gjorda av ben eller horn och som äro mest karakteristiska. Men det får icke glömmas, att bland Maglemosetidens redskapstyper, liksom bland redskapen från andra skeden av stenåldern, äro stenredskapen övervägande till antalet, om man medräknar »kärnor» och dylikt — frånsett skärvorna, avfallet, som finnas på boplatserna i mängd.[2]

Beteckningarna »benkultur» och »benålder», som redan för 50 år sedan, 1869, infördes av Lisch[3] och nu återupptagits, uttrycka därför icke hela sanningen.

[1] Stjerna, a. a., sid. 30, fig. 50. Montelius: Minnen, fig. 68.

[2] Sarauw: Maglemose. Sid. 279.

[3] Sarauw, a. a., sid. 243: »Knochenperiode».

ETT PAR OFFERDAMMAR FRÅN SKÅNES BRONSÅLDER

AV

LENNART VON POST.

Bland särdragen hos de senare årtiondenas svenska fornminesforskning är det intima samarbetet med naturvetenskaperna, särskilt kvartärgeologien, ett av de mera framträdande. Med påbörjandet och upprätthållandet av detta samarbete är namnet Oscar Almgren mycket nära förbundet.

Jag skall icke söka avgöra, hos vilken av de båda forskningsgrenarna, arkeologien eller kvartärgeologien, den största vinsten stannat. Geologien har dels, skede för skede, rekonstruerat vissa huvuddrag av det forntida landets utsträckning, klimat och andra naturbetingelser, av vilka den förhistoriska bebyggelsen var beroende, dels i enskilda fall kunnat närmare belysa de lokala förhållanden, under vilka en boplats grundats, ett offer nedlagts, en skatt undangömts o. s. v. Någon gång har också på geologisk väg en åldersbestämning kunnat göras. Men i detta avseende har geologien oftast varit den tagande, arkeologien den givande.

Icke minst gäller detta den utvecklingshistoriska torvmosseforskningen. Väl finnas i torvmossarnas byggnad ett och annat mycket regelbundet återkommande drag, som gör det möjligt att ganska noga identifiera vissa kronologiska horisonter. Ett sådant, drag f. ö. det viktigaste och mest användbara, är det, varigenom den postglaciala klimatförsämringen (Sernander) kommer till synes i lagerföljderna, nämligen det i ett mycket stort antal mossar — i vissa mosstyper nästan undantagslöst — påvisbara återslaget i mossarnas naturliga tendens att i följd av den fortgående pålagringen av nya torvskikt beklädas med allt mindre fuktighetskrävande vegetation. Och visserligen kan en ingående utredning av t. ex. hela igenväxningsförloppet hos en fornsjö giva rätt säkra utgångspunkter för lagerföljdernas ungefärliga datering. Men, trots allt, äro de stratigrafiska dateringsmöjligheterna så begränsade och tillvägagångssättet ofta så tidskrävande, att fornfynden i torvmossarna varit och äro bland de fastaste stödjepunkterna för vår kännedom om dessa bildningars kronologi.

Det fynd, som här skall beskrivas, tillhör den hittills ganska fåtaliga grupp, där verkligen åldern av ett arkeologiskt icke daterbart fornfynd[1] på geologisk väg låter sig tämligen noga bestämmas. Men i detta fall är det icke ur den föreliggande lagerföljden

[1] Då detta och den efterföljande redogörelsen för den pollenanalytiska åldersbestämningen skrevs, kände jag ännu icke det längre fram meddelade resultatet av prof. Fürsts undersökning av fyndets människorester. Denna undersökning synes emellertid hava givit en datering, som bekräftar den av mig på geologisk väg utförda.

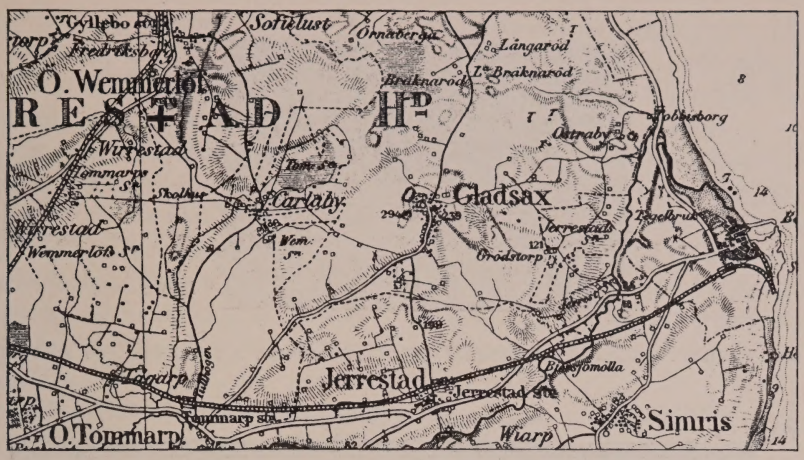

FIG. 1. ORIENTERINGSKARTA ÖVER TRAKTEN V. OM SIMRISHAMN. SKALA 1 : 100 000. VID + VEMMERLÖVS BOSTÄLLES MOSSE.

själv, som dateringen vinnes. Det är en först under senare åren systematiskt införd arbetsmetod — pollenanalysen —, som löser ej blott åldersfrågan utan även vissa andra spörsmål, som fyndet väcker. Ett syfte med denna redogörelse är också att med ett exempel påvisa denna arbetsmetods användbarhet även vid fornminnesundersökningar.

*

I juli 1918 insände d:r Johannes Bring i Simrishamn till Statens Historiska Museum en samling ben, som träffats vid »märgel»-täkt i en torvmosse 1 km SSV om Östra Vemmerlövs kyrka, 8 km VNV om Simrishamn, Fig. 1. Samlingen omfattade 3 människokranier, 3 hundkranier samt en del andra människo- och djurben. Tillsammans med d:r Bring besökte jag på riksantikvariens begäran fyndplatsen, »Vemmerlövs boställes mosse» i början av september samma år.

Det visade sig, att de till St. Hist. Mus. översända benen utgjorde endast en liten del av fyndet. Återstoden hade, då anmälan gjordes, legat kvar in situ, men var nu till allra största delen, tvärtemot d:r Brings föreskrifter, upptagen. Lyckligtvis hade emellertid de ytterligare funna benen, såvitt man kunde finna, någorlunda samvetsgrant tagits till vara. Och i schaktväggarna funnos ännu små partier kvar, tack vare vilka det blev mig möjligt att fastställa såväl fyndets plats i lagerföljden som dess beskaffenhet.

ALLMÄN KARAKTERISTIK. — På två punkter inom den vid »märgel»-grävningen genomskurna mossdelen, i det följande kallade A och B och belägna A omkr. 30, B omkr. 50 m från mossens kant, hade benen bildat täta, begränsade anhopningar, i vilka ben av olika slag legat utan sammanhang eller ordning blandade om varandra. Bland benen funnos intill något mer än knytnävstora klapperstenar samt trästycken, dels en mängd tillspetsade, intill armtjocka grenstycken (pålar), dels ett par grovt tillformade vedklumpar.

Några fornsaker av daterbart slag voro icke funna. En del bearbetningsspår giva

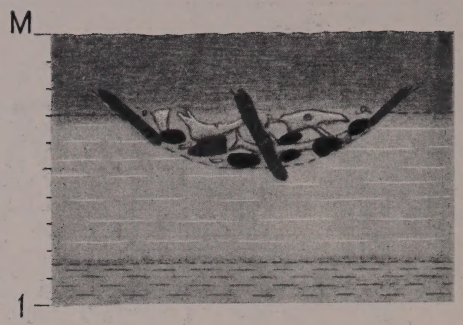

FIG. 2. DET I SCHAKTVÄGGEN SYNLIGA TVÄRSNITTET AV DAMMEN A I VEMMERLÖVS BOSTÄLLES MOSSE.

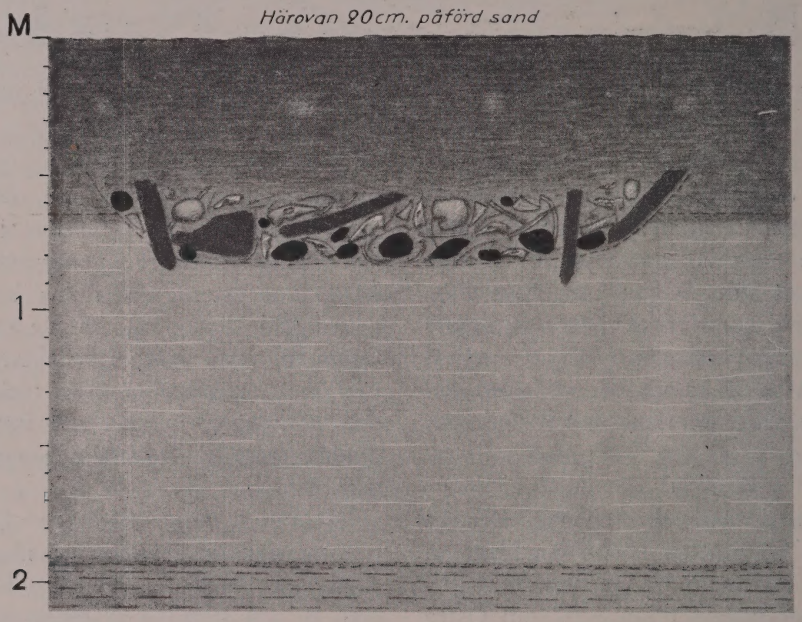

FIG. 3. SCHEMATISKT REKONSTRUERAT TVÄRSNITT AV DAMMEN B I VEMMERLÖVS BOSTÄLLES MOSSE. BETECKNINGAR SOM I FIG. 2.

dock fyndets maximiålder. Pålarna och vedklumparna, ävensom ett kronhjortshorn, från vilket två taggar avlägsnats, äro behandlade med ett skarpt, skärande redskap med jämn egg (yxa eller kniv av metall?). På vedklumparna och på ett bäckenben av nötkreatur finnas dels märken efter hugg med skarp, tunneggad yxa, dels tydliga spår av sågning med ett tunt, någorlunda planparallellt, nästan rakt sågblad. Både på benet och på vedklumparna kan tydligt iakttagas, att sågen förts ned till åtminstone 6 cm djup. Sågen har sålunda haft fritt blad och ej träinfattning på ryggsidan. Jag återkommer till betydelsen härav senare och fastslår t. v. endast, att metallsåg måste

hava använts, och att sålunda fyndet är *yngre än stenåldern*.

LAGERFÖLJD. — Mossen tillhör den på Sveriges fastland ganska sällsynta stratigrafiska typ, för vilken Gottlands myrar äro de mest bekanta exemplen, och hos vilken lagerföljden består av ett mer eller mindre mäktigt lager bleke och kalkgyttja, täckt av en till mäktigheten likaledes varierande, dock sällan mer än meter-mäktig starrtorv med *Cladium Mariscus* (ag) och *Phragmites communis* (bladvass) som mer eller mindre underordnade bikonstituenter. Bleket är avsatt i en sjö, som småningom uppgrundats och övergått i ett kärr, torvens modersamhälle. I Vemmerlövs boställes mosse har kärret blivit allt torrare. Ty överst i torven försvinna de i basaldelen rikliga *Cladium*- och *Phragmites*-resterna, ävensom dem åtföljande, likaledes om rikligare bevattning vittnande alger (*Cosmarium* spp. o. a.), kräftdjur och rhizopoder, och i stället uppträda mikroskopiskt påvisade *Sphagnum*-rester (blad- och stamfragment samt sporer), ävensom pollenkorn av *Ericacéer* (bl. a. möjligen ljung).

En lagerföljd av denna typ ger i och för sig inga hållpunkter för åldersbestämningar. Övergången från sjö till kärr kan hava inträffat vid snart sagt vilken tidpunkt som helst. Och torvbildningen kan hava avstannat långt före nutiden.

Benanhopningarna lågo på gränsen mellan bleket och torven (fig. 2, 3), inbäddade i en från båda dessa jordarter väl skild rödaktig dy. Denna dy bildade lager av 2—3 dm mäktighet, vilka fyllde flacka insänkningar i blekelagrets övre del och fortsatte ett stycke upp i torvens nivå, nedtill med tydlig gräns sidolagrande denna och bl. a. genom sin rikedom på snäckor bjärt kontrasterande mot torvens nästan alldeles snäckfria men, i motsatts mot dyn, på *Cladium*- och *Phragmites*-rotstockar rika basaldel. Högre upp i torven förtonade gränsen, och uppåt övergick snäckdyn utan fixerbar gräns i den överlagrande torven.

Snäckdyn är på fyndplatsen A bemängd med bleke, dels i stycken, dels mer eller mindre finfördelat, på B däremot fri från sådan inblandning. I den rena snäckdyn från B hava genom slamning och mikroskopisk undersökning påvisats följande växt- och djurrester:

SJÖARTER.

Fanerogamer:
Nymphæa alba, frön.
Nymphæa sp., pollen.
Potamogeton sp., fruktstenar.

Alger m. m.:
Cosmarium spp.
Chrysomonadiné-sporer.

Snäckor (bestämda av fil. lic. G. Lundqvist).
Bithynia Leachi (?) ungar.
Bithynia tentaculata.
Limnæa ovata (?) skalfragment.
Limnæa peregra (?) ungar.
Planorbis albus (?).
Planorbis carinatus.
Planorbis sp.
Valvata cristata.
Valvata piscinalis (?) ungar.

Musslor (bestämda av fil. lic. G. Lundqvist):
Pisidium spp.
Sphærium corneum.

KÄRR- OCH LANDARTER.

Fanerogamer:
Betula verrucosa, frukter, hängefjäll.
Cladium Mariscus, frukter.
Menyanthes trifoliata, frön.
Potentilla cfr *erecta*, frukter.
Rubus Idæus, fruktstenar.
Ericacépollen.
Chenopodiacépollen.

Mossor (bestämda av lektor Hj. Möller)[1]:
Astrophyllum hornum.

[1] I dammen A fanns (på hundkraniet) *Hypnum plumosum* Huds.

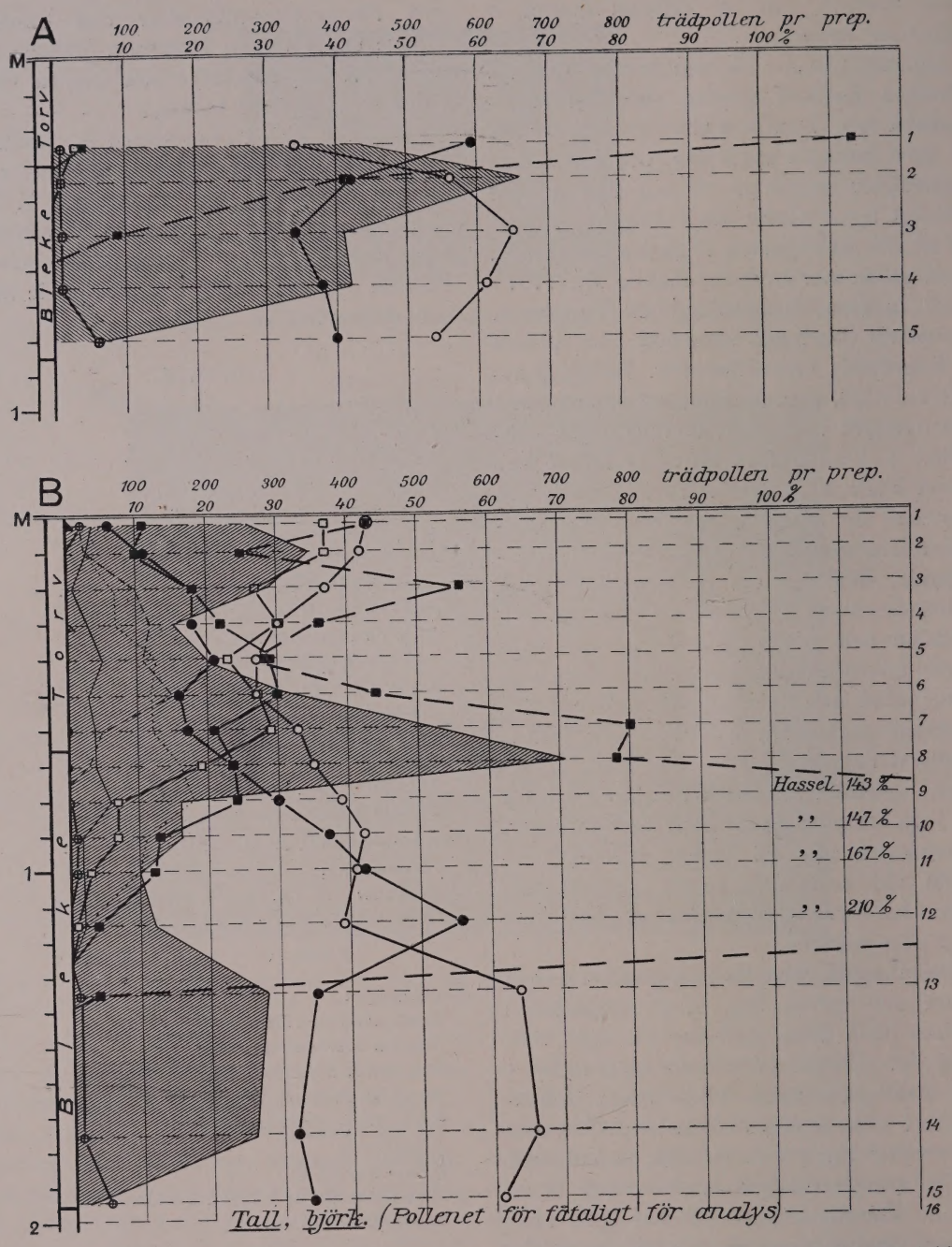

FIG. 4 OCH 5. POLLENDIAGRAM FÖR LAGERFÖLJDEN I VEMMERLÖVS BOSTÄLLES MOSSE INVID DAMMARNA A OCH B. BETECKNINGAR SOM Å FIG. 6.

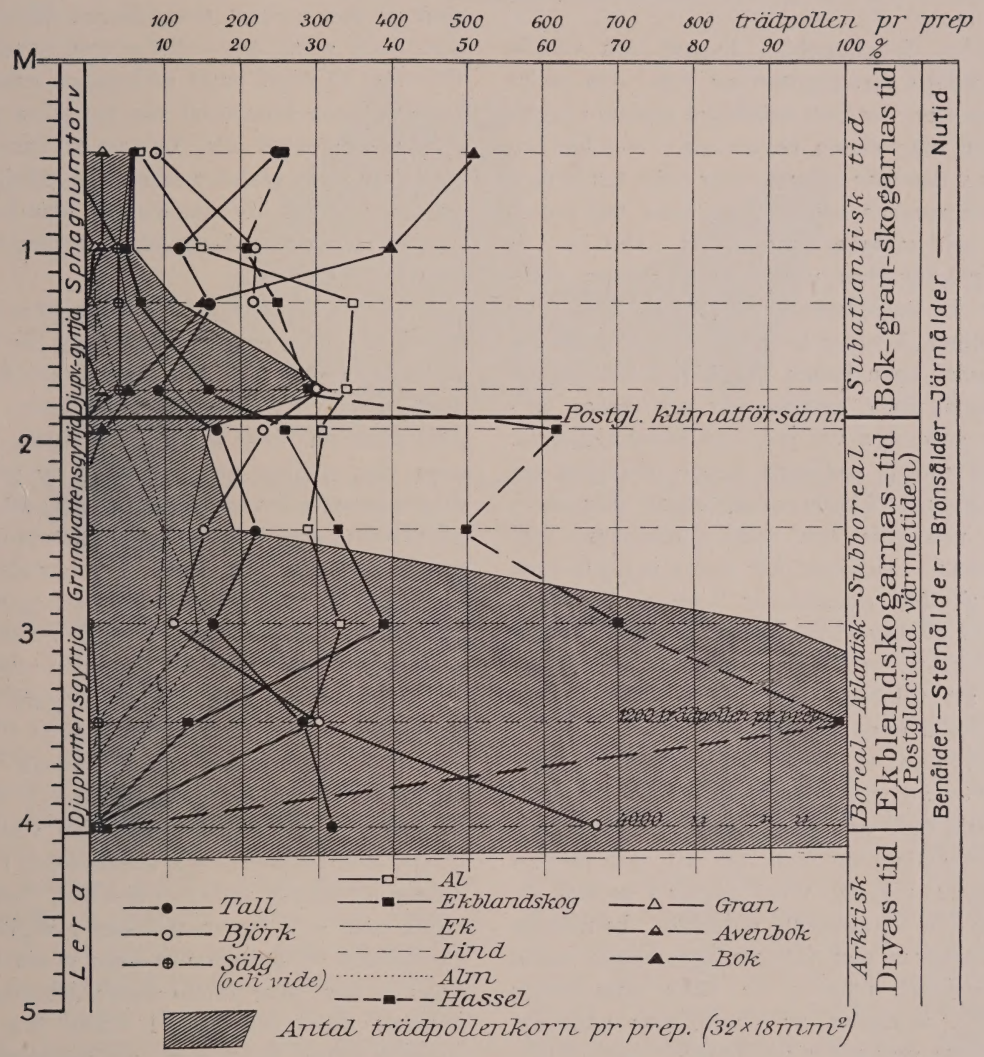

FIG. 6. TYPISKT POLLENDIAGRAM FÖR EN SYDSKÅNSK MOSSE MED FULLSTÄNDIG LAGERFÖLJD. (BJÄRSJÖLAGÅRDS MOSSE, 37 KM. NV. OM VEMMERLÖVS BOSTÄLLES MOSSE.)

Dicranum Bonjeani.
Leucobryum glaucum.
Sphærocephalus palustris.
Stereodon polyanthus.
Sphagnum sp., bladrester och sporer (L. v. P).

Detta fossilinnehåll, liksom den endast obetydliga förekomsten av vass- och andra växtrötter, visar, att snäckdyn avsatts i öppet vatten utan sluten vegetation. Den har bildats i dammar eller gropar i det för övrigt, såsom torvens beskaffenhet visar, tätt starr-, ag- och mossbevuxna kärret. Det kan av märgelgrävarens uppgifter slutas, att dammen B varit minst ett 10-tal kvm. vid. Dammen A synes hava varit mindre. I dessa dammar hava benen och övriga främmande föremål, pålar, vedklumpar och stenar, varmed snäckdyn var späckad, blivit nedlagda. I de orörda partierna kunde iakttagas, att många av pålarna stodo snett eller vertikalt nedkörda och mest förekommo mot kanterna. Möjligen har deras uppgift varit att skydda dammarnas kanter, eller ock kunna de hava bildat någon slags inhägnad. Klapperstenarna hava förhända nedkastats för att tillpressa dammarnas innehåll och motverka uppgrundningen.

POLLENANALYTISK ÅLDERSBESTÄMNING. — För att, trots lagerföljdens kronologiskt intetsägande art, på geologisk väg söka en åldersbestämning och för att, om möjligt närmare avgöra, vilka nivåer i mossen de benfyllda dammarna motsvara, hemfördes provserier av den normala lagerföljden, tagna omedelbart utanför de båda dammarnas kanter, ävensom av dammarnas snäckdy. Å dessa provserier utfördes pollenanalys.

Pollenanalysen[1] består däri, att man i ett erforderligt antal preparat av ett prov under mikroskopet räknar samtliga pollenkorn av de trädslag, vilkas frömjöl bevaras i torven (sälg, björk, tall, al, alm, lind, ek, avenbok, bok och gran samt hassel). De olika pollenslagens frekvens uttryckes i procent av hela antalet trädpollen, i vilket hasseln dock ej inräknas. Räkningen fortsättes, till dess så stort antal pollenkorn erhållits, att analysens procenttal visa sig säkra på en eller annan enhet när. Genom att sammanställa en serie analyser från en lagerföljd till ett diagram erhåller man kurvor, som åskådliggöra resp. pollenslags frekvensförändringar lagerföljden igenom.

Ett stort antal dylika pollendiagram hava under de senare åren utarbetats för torvmosselagerföljder i olika delar av södra och mellersta Sverige. Härigenom hava vissa gemensamma drag kommit till synes, som göra det möjligt att med hjälp av pollendiagrammen eller enstaka analyser, låt vara grovt och ungefärligt, geologiskt datera lagerserier, resp. enstaka prov. Det har sålunda bl. a. konstaterats, att med den postglaciala klimatförsämringen, som ungefär motsvarar övergången från brons- till järnålder, inträdde ett tvärt omslag även i våra skogars sammansättning och utvecklingstendens. Från och med den nivå i lagerföljderna, som motsvarar denna klimatförändring, börja nämligen i söder boken (och den vanligen kvantitativt underordnade avenboken), i norr granen att hastigt tilltaga i frekvens. Nedom sagda nivå — i lagren från den postglaciala värmetiden — antingen saknas dessa trädslags pollen eller förekommer detsamma i mycken liten frekvens. I stället äro de i lagerföljdernas yngre delar allt sparsammare förekommande ädla lövträden (ek, lind och alm), ävensom hassel och al, nedom klimatförändringsnivån företrädda av jämförelsevis höga pollenprocenter.

Då vidare pollenflorans sammansättning befunnits vara huvudsakligen bestämd av

[1] Lennart von Post: Skogsträdpollen i sydsvenska torvmosselagerföljder. — Forh. ved 16. skand. naturforskermøte 1916, Kristiania 1918.

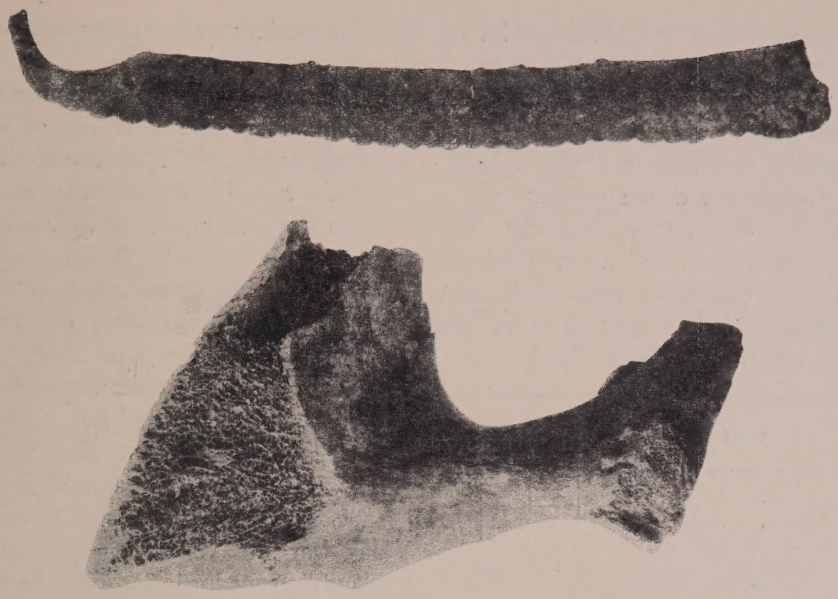

FIG. 7. UNDERST DET AVSÅGADE BÄCKENBENET AV NÖTKREATUR FRÅN VEMMERLÖVS BOSTÄLLES MOSSE. — ÖVERST ETT SÅGBLAD (BRONSÅLDERN III, SÖDERML., ST. H. M. 7774) AV EN TYP, SOM KAN HAVA ANVÄNTS VID AVSÅGNINGEN AV BENET. $^2/_3$.

beskaffenheten hos hela traktens skogsbestånd, återger ett pollendiagram de sekulära förändringarna hos detta och blir följaktligen, såsom det ock visat sig, i stort sett likartat på nära varandra belägna punkter. Man kan därför medelst pollendiagrammen konnektera närbelägna lagerföljder och t. ex. till en dylik, i vilken hållpunkter för datering saknas, överföra dateringar från en lagerföljd i närheten. Man kan också i många fall genom att i pollendiagrammet för en lagerföljd inpassa pollenanalysen för ett i närheten taget prov finna ut, vilken nivå i lagerföljden detta prov motsvarar.

Fig. 4 och 5 återge pollendiagrammen för den normala lagerföljden invid de båda dammarna. Vid A är lagerföljdens översta del förstörd genom odling; vid B täckes torven visserligen av påförd sand, men lagerföljden synes i övrigt vara oförändrad. Pollendiagrammet för denna punkt är av den typ, som befunnits kännetecknа södra Skånes torvmosselagerföljder, fig. 6. Men normaldiagrammets övre, av allt rikligare bokpollen karakteriserade del saknas. Boken förekommer icke alls i diagrammet A och i diagrammet B endast i ytprovet, och där blott såsom »spår», d. v. s. mindre än 1 %. Hela lagerföljden tillhör alltså tiden före den postglaciala klimatförsämringen. Torvbildningen har upphört i subboreal tid, d. v. s. under senare delen av stenåldern eller under bronsåldern. Torvens uppåt torrare karaktär kan hava sin orsak i denna tids torra klimat.

Vidare gör en jämförelse mellan diagrammen A och B det uppenbart, att understa delen av starrtorven vid A till tiden motsvarar en nivå vid B, belägen $0{,}45$—$0{,}50$ m under gränsen mellan bleke och torv på sistnämnda punkt. Alltså: ännu långt efter det

den fornsjö, ur vilken mossen utvecklat sig, vid A växt igen och övergått till kärrmark, var det vid B, 20 m längre ut, öppet vatten. Först sedan ytterligare c:a 0,5 m bleke här avsatts, nådde den från land utåt fortskridande igenväxningen denna punkt.[1]

Å prov av dammarnas snäckdy hava utförts pollenanalyser: en å den blekebemängda vid A, två å den rena vid B, nämligen å prov från basen av dylagret (Ba) och 20 cm upp i detsamma (Bb):

Pollenslag	A %	Ba %	Bb %
Gran	—	—	—
Bok	—	—	—
Avenbok	—	—	—
Ek	2	2	3
Lind	1	3	6
Alm	—	17	7
»Ekblandskog»	3	22	16
Al	5	25	29
Tall	41	20	21
Björk	47	33	33
Sälg och vide	4	—	1
	100	**100**	**100**
— — — — — — — — — — —	—	—	—
Hassel	28	77	44

Den icke blekebemängda snäckdyns pollenflora (Ba, Bb — utan bok, men med höga procenttal för ekblandskog, al och hassel —) tillhör tiden före den postglaciala klimatförsämringen, d. v. s. före järnålderns början. Förut har visats, att fyndet måste vara yngre än stenåldern. Dess ålder blir alltså *bronsålder*.

Den arkeologiska bestämningen av fyndets maximiålder grundade sig på spåren efter en såg med tunt, någorlunda planparallellt, nästan rakt blad. Sågblad, som motsvara dessa fordringar, äro kända från bronsålderns perioder II och III. Å fig. 7 hava sammanställts det avsågade benet och ett sågblad (ur ett större fynd, St. H. M. n:r 7774, från Nykvarn, Turinge s:n, Södermanl.) från bronsåldern III av sådan typ, som kan hava brukats i föreliggande fall.

Nu återstår frågan, mot vilka nivåer i mossens normala lagerföljd dammarnas snäckdy svarar. Analysen A saknar, såsom ock var att vänta, då provet innehöll en blandning av jordarter, bildade å olika tider, motsvarighet i diagrammen. Ba motsvarar däremot så gott som exakt diagrammet B vid gränsen mellan bleket och torven, mellan proven 7 och 8. Diagrammets siffror äro (siffrorna inom parentes angiva avvikelserna från Ba): ek 4 (+ 2), lind 4 (+ 1), alm 14 (— 3), »ekblandskog» 22 (± 0), al 24 (— 1), tall 20 (± 0), björk 34 (+ 1), hassel 79 (+ 2). Överensstämmelsen är påfallande god, helst som diagrammets värden för denna nivå äro medeltal mellan analyserna 3 och 4, och därtill bestämningarna tillåtas ju hava fel av en eller annan enhet. Analysen Bb motsvarar lika exakt diagrammet B 25 cm ned i torven, mellan proven 3 och 4. Diagrammets siffror äro: ek 2 (— 1), lind 11 (+ 5), alm 7 (± 0), »ekblandskog» 20 (— 4); al 29 (± 0), tall 18 (— 3), björk 33 (± 0), hassel 45 (+ 1). Till ingendera av analyserna Ba och Bb företer diagrammet på någon annan nivå närmelsevis så god motsvarighet. Det är alltså visat, att bottenskiktet av snäckdyn vid B motsvarar tiden för igenväxningen på denna punkt, medan snäckdyns övre del avsatts vid en tidpunkt,

[1] I detta sammanhang kan jag icke ingå på någon utförlig paleofloristisk diskussion av de ur denna synpunkt i flera avseenden intressanta pollendiagrammen från Vemmerlövs boställes mosse. Det må blott påpekas, dels hurusom pollenflorans procentiska sammansättning icke påverkas av provens absoluta pollenhalt, vilken å andra sidan växlar alltefter avlagringssättet, dels den omständigheten, att hasseln i dessa diagram — liksom f. ö. också i flera andra från sydskånska mossar — under värmetidens förra del så att säga vikarierar för de ädla lövträden (ek, lind och alm) och tydligen bildat egna bestånd. Denna tolkning bestyrkes i detta fall därav, att hasselmaximet motsvaras av ett minimum hos trädpollensumman, som icke synes kunna förklaras genom jordarternas uppkomstsätt.

Skelettdelar från offerdammarna i Vemmerlövs boställes mosse.

(Kursiverad siffra anger dammen A; icke kursiverad B.)

Skelettdel	Människa	Häst	Nöt	Får (Get?)	Vildsvin	Krohjort	Hund	Räv	Anmärkningar
Huvud:									
Kranier	4	—	—	—	1[1]	—	1+15	4	[1] Av recent typ; gammal galt; vänster ledknapp avslagen, möjl. avhuggen (A. Pira).
Underkäkar, par	—	—	—	1	—	—	11	1	[1] C:a 2 år. — [2] C:a 5 mån.
» , halvor	—	—	1[1]+1[2]	—	—	1	4	2	
Hals, bål, svans:									
1:sta halskotan	—	—	—	—	—	—	12	2	
2:dra halskotan	—	—	—	1	—	—	9	—	
Övr. halskotor	—	—	—	—	—	—	19	3	
Bröstkotor	—	—	—	—	—	1	21	—	
Ländkotor	—	—	—	—	—	—	33	4	
Korsben	—	—	—	—	—	—	3	—	
Svanskotor	—	—	—	—	—	—	1	—	
Revben	—	—	—	—	—	8[1]	118	—	[1] Samtl. vänster, utan ledändar; samhörande.
Bröstben	—	—	—	—	—	1[1]	—	—	[1] Defekt.
Skulderblad	—	—	—	1[1]	—	—	22	2	[1] Defekt.
Nyckelben	1	—	—	—	—	—	—	—	
Bäckenhalvor	—	1[1]	1[2]	—	—	—	25	4	[1] Defekt; med repor. — [2] Avsågad, huggen.
Främre extremiteter:									
Överarmben	2	1	1[1]	—	—	—	24[2]	6[3]	[1] Ungd.; kluvet. — [2] 14 ind. — [3] 5 ind.
Strålben	2	1	—	1	—	—	22	8	[1] Samhörande; höger.
Armbågsben	3	1	1	—	—	—	27	7	
Handlovsben	—	—	1	—	—	—	—	—	
Mellanhandsben	1	—	—	—	—	—	—	—	
Falanger	1	—	—	—	—	—	—	—	
Bakre extremiteter:									
Lårben	2	—	—	—	—	1	21[1]	4[2]	[1] 16 ind. — [2] 4 ind.
Skenben	1	—	1[1]	—	—	1[2]	31[3]	9[4]	[1] Nederdel; defekt; kluvet. — [2] Nedre epifys. — [3] 19 ind. — [4] 5 ind.
Vadben	1	—	—	—	—	—	10	—	
Språngben	1	—	—	—	—	1[1]	7	—	[1] Vänster; delvis defekta; samhörande sinsemellan, troligen även med ovanst. lårben.
Hälben	—	—	—	—	—	1	8	3	
Mellanfotsben	—	—	—	—	—	2	75[2]		[1] Kanonben. — [2] Även mellanhandsben.
Tåfalanger	1	—	—	—	—	2[1]	—	—	[1] 2 första falanger (sammanvuxna).
Os penis	—	—	—	—	—	—	4	—	

Utom ovanstående ett antal lösa tänder, ledknappskivor och bensplittror.

då de understa 40 cm av torven hunnit bildas. Höjdskillnaden mellan dammens botten och kärrytan invid dess kant var vid denna tid 35 cm. Dammens vattendjup kan ej exakt fastställas, men har förmodligen varit någon dm mindre.

Pollenanalysen A visar bl. a. 1 % lind (2 pollenkorn). Pollen av linden är, såsom å diagrammen synes, träffat endast vid B och där blott från blekets översta del upp genom torven. Det är särskilt rikligt just i de delar av lagerföljden, snäckdyn i dammen B

befunnits motsvara. Förekomsten av lindpollen i den blekebemängda snäckdyn vid A skulle då antyda, att även denna sannolikt tillhör samma tid och i varje fall icke är äldre än proven 8—9 i diagrammet B. Denna snäckdy blir sålunda betydligt yngre än den torv, den sidolagrar, och som nyss visats vara likåldrig med proven 12—13 i diagrammet B.

Angående dammarnas tillkomst kan nu följande fastslås:

Vid A har en grop grävts i det starr- och agbevuxna kärret. Därvid har, såsom ock vid utgrävningen var tydligt, torven och översta delen av bleket genomskurits. Av det uppgrävda bleket har någon del kommit att inblandas i det dysediment, med vilket dammen småningom fyllde sig.

Vid B synes man icke från början hava grävt dammen, utan endast tagit i bruk ett parti av den igenväxande tjärnens strand, där vassen och agen möjligen bortröjts och bottnen något fördjupats. När sedermera igenväxningen skred vidare utåt tjärnen, uppstod tillfölje lokalt utebliven, möjligen avsiktligt hindrad igenväxning dammen B. Denna ägde bestånd, till dess 4 dm starrtorv hunnit bildas, sålunda rätt lång tid, säkerligen flera mansåldrar. Till sist omgavs även denna damm, liksom A, av tämligen torr kärrmark. Att så varit förhållandet, bekräftas därav, att dammens snäckdy, jämte de beträffande bildningssättet utslagsgivande vattenväxterna och vattendjuren, innehåller utsvämmade rester av ett jämförelsevis torrt kärrs vegetation (de i fossillistan sid. 163 uppräknade land- och kärrarterna). Därtill kommer att jag invid dammen B 30 cm. djupt i torven, ungefär på den nivå där denna börjar antaga torrare karaktär, fann ett ensamt liggande mellanfotsben av hund, säkerligen samhörande med dammens ben-innehåll.

Då sedimentet vid dammen A är orent, kan det icke medels pollenanalyserna avgöras, huruvida tilläventyrs någon mindre åldersskillnad mellan de båda dammarna föreligger, så att t. ex. den yttre, B, anlagts först sedan den inre A blivit fylld av sediment.

FYNDETS INNEHÅLL OCH ART. — Fyndets huvudbeståndsdel är, som nämnt, skelettdelar av djur och människor.[1] Tabellen sid. 169 åskådliggör benens fördelning på arter och benslag.

Tyvär är den allra största delen av fyndet icke sakkunnigt utgrävt utan tillvaratagets av en med detta slags arbete obekant märgelgrävare. Materialet måste därför vara i viss mån ofullständigt, dels emedan mycket kan tänkas hava förbisetts, dels emedan en större eller mindre del troligen blivit spolierad, innan tillvaratagandet började. Emellertid synes det tillvaratagna vara ett någorlunda representativt prov å dammarnas innehåll. Jag skall i det följande giva skäl för denna mening.

Bensamlingen omfattar rester av *minst 4 människor*, *1 vildsvin*, *minst 1 häst*, *minst 2 nötkretaur* (*en kalv* och *ett ungnöt*), *minst 2 får* (*get?*), *minst 1 kronhjort*, *minst 20 hundar* och *minst 5 rävar*.

Med avseende på den grad av fullständighet arterna äro representerade, fördela sig dessa på två tydligt skilda grupper: å ena sidan hund och räv, av vilka nästan alla slags skelettdelar rikligt föreligga, å den andra alla de övriga, människan inbegripen. Av dessa senare finnas endast spridda ben, dock ofta samhörande, så att i vissa fall hela kroppsdelar kunnat rekonstrueras (ett bogparti av häst, ett sidstycke och ett bakben av kronhjort).

[1] Människobenen hava granskats av prof. Carl M. Fürst, djurbenen av doc. Gösta Grönberg, vildsvinskraniet dessutom av lektor Adolf Pira.

Det är icke gärna möjligt, att denna olikhet är tillfällig och beror på ofullständigt tillvaratagande. I många fall motsvarar antalet av de större räv- och hundbenen ur dammen B exakt eller rätt nära kranieantalet. Man får ett bestämt intryck, att grävaren, Ola Nilsson, allvarligt bemödat sig att tillvarataga allt, och att det mest är småben (ryggkotor, svanskotor, falanger o. d.), som undgått honom. Det är då ytterst osannolikt, att han i stor utsträckning förbisett benen av de större arterna. Det föreliggande materialet måste, synes det mig, godtagas som ett för det hela rätt representativt prov. Att åtminstone somliga djurkroppar varit styckade, bevisar det avsågade och huggna bäckenbenet av nötkreatur, fig. 7.

Fyndets hela beskaffenhet — med konst åstadkomna, vattenfyllda dammar i ett kärr och i dessa rester av hela och styckade kroppar — gör knappast mer en än förklaring möjlig: dammarna hava varit offerställen. Man har offrat dels hela hundar och rävar,[1] dels delar av djur, som även efter nutida smak äro matnyttiga, samt av människor. Det sätt, på vilket särskilt hästnötkreatur och hjort ingå i fyndet, gör troligt, att det är partier av slaktade djur, som offrats. Möjligen har det övriga av kropparna använts för (offer)måltider. Förekomsten av bensplittror — måltidsrester? — bestyrker detta.

Människan är representerad i fyndet på liknande sätt som de matnyttiga djuren — huvud och extremiteter, men inga rester av bålen. Man har svårt att avvisa tanken, att även människokött hört till rätterna vid dessa bronsålderns måltider. Att här föreligger människooffer — vuxna individer och ett litet barn (se nedan) — torde stå utom tvivel.

Benen lågo, såsom jag kunde konstatera i de små partier av de båda dammarna, jag själv fick undersöka, om varandra utan ordning. Detta torde bero på att benen, sedan kropparna ruttnat, fallit i sär och — kanske vid nya offer — rubbats. Förekomsten i snäckdyn av lösa ledknappskivor, tänder o. d. gör det troligt att skelettens sönderfallande huvudsakligen skett i vattnet. Det hundben, jag fann i torven invid dammen B, kan antingen hava kommit upp ur dammen, t. ex. vid någon rensning, eller ock möjligen antyda, att kropparna undergått partiell förvandling, innan de nedlagts i dammarna.

Utom benen innehöllo offerdammarna ett (enl. Grönberg fällt) *horn av kronhjort* (damm A) med två sidotaggar avlägsnade och endast de tre krontaggarna i behåll. Hornet är i övrigt helt. Huruvida det är något slags redskap eller ett offrat stycke råmaterial för redskapstillverkning, kan jag icke avgöra.

Vidare funnos två, som sagt, tillformade vedklumpar, en större, av tall, fig. 8, i dammen B, en mindre, av al, i dammen A. Båda äro något oregelbundet päronformade med tvärt avskuren tjockände och ett kort »skaft», som åstadkommits så, att stycket delvis genomsågats från en sida, varefter partiet på ena sidan av sågsnittet avspjälkats. De hava kanske varit klubbor — för slakten eller för annat ändamål? — törhända, då de förekomma i detta sammanhang, »sejtar».

MÄNNISKORESTERNAS ANTROPOLOGISKA BESKAFFENHET (av Carl M. Fürst). — Av kranierna, som alla sakna underkäkar, äro tre hela och tillhöra vuxna individer; två hjässben och ett pannben samt två nackbenspartier äro av ett litet barn, efter nack-

[1] De övertaliga skenbenen kunde möjligen tyda på att i vissa fall även hund och räv styckats.

benet att döma c:a 2 år gammalt. Alla de långa extremitetbenen, utom armbågsbenen och ett strålben, äro i hög grad defekta. Av extremitetben finns ett höger och ett vänster lårben, vilka dock ej tillhört samma individ. Båda visa den för neolitisk tid så typiska tillplattningen i övre skaftändan, det högra i så sällsynt hög grad, att jag ej sett motsvarande utom på stenåldersbenen från Vellinge i Skåne. Index platymericus är för detta lårben 62,2 $\left(\frac{23 \times 100}{37}\right)$.

FIG. 8. DEN STÖRRE AV DE TILLFORMADE VEDKLUMPARNA (KLUBBA ELLER SEJTE?), VEMMERLÖVS BOSTÄLLES MOSSE. LÄNGD 41 CM.

Läget för trochanter tertius och hela fästet för glutæus maximus är lateralt förskjutet. Samma index för det andra lårbenet är 70,6. Detta ben är av annan färg och byggnad än det högra. Skenbenet och vadbenet samt språngbenet höra samman och skulle möjligen kunna höra till samma individ som det högra lårbenet.

De båda överarmbenen, två av armbågsbenen och strålbenen höra till samma individ. De skulle kunna hava hört till samma skelett, som representeras av högra nedre extremitetbenen, åtminstone underbenets ben. Längderna antyda detta. Mannen skulle ha varit omkring 165 cm. lång. Om dessa ben skulle ha hört samman med något av kranierna, vore det kranium n:r 1. Vänstra lårbenet är av starkt vit färg, likaså kranium n:r 2. Någon annan hållpunkt för att de hört samman har jag ej, och den är svag. — Samtliga benen av vuxna skulle alltså kunna representera tre individer, men kanske även flera.

De tre kranierna äro varandra mycket olika. N:r 1 och n:r 3 äro från individer på 30 à 40 års ålder. N:r 2 var något över 20 år, men ej 25. Basalsömmen är nämligen ännu ej fullt sluten. Kraniet är troligen manligt. N:r 1 är säkerligen manligt. Svårare är att bestämma könet för n:r 3. Tydligt kvinnligt är det ej, trots sin litenhet. Genom att det är så kort gör det intryck av att vara ännu mindre än vad det verkligen är och vad dess volym angiver. För att dess dimensioner jämförda med de övrigas må framträda, sammanställas de tre kraniernas mått i följande tabell:

Kraniemått	N:r 1	N:r 2	N:r 3
Kraniets rymd . .	1 350 kcm.	1 500 kcm.	1 180 kcm
Största längd . . .	184 mm.	178 mm.	156 mm
Största bredd . .	133 »	135 »	137 »
Främre pannbredd	94 »	94 »	90 »
Basion-bregmahöjd	132 »	140 »	(125+) »
Basion-bregmalängd	105 »	114 »	102 »
Öronhöjd	113 »	122 »	113 »
Horisontalomfång .	510 »	501 »	460 »
Sagittalbåge . . .	370 »	368 »	333 »
Basionbregmabåge	125 »	135 »	119 »
Överansiktshöjd .	72 »	59 »	61 »
Okbredd	125 »	(122+) »	(120+) »
Ansiktsvinkel . .	83°	87°	87°
Längdbreddindex .	72,3	75,8	87,8
Längdhöjdindex .	71,7	78,7	(80,2)
Breddhöjdindex . .	99,3	103,7	(91,2)
Pannbågsindex . .	84,0	84,4	85,7
Parietofrontalindex	70,7	69,6	65,7

Kranium n:r 1 (fig. 9) är av vanlig nordisk typ, utpräglat dolikocefalt, ej högt. N:r 2 (fig. 10) är mesocefalt men nära dolikocefalt. Det är ett högt kranium med lågt överansikte. Dess form är förenlig med nordisk typ.

Kranium n:r 3 (fig. 11 och 12) är något för sig själv och av alldeles särskilt intresse genom sin litenhet och höga brakycefali. Vi äro ej vana att få se en sådan extrem brakycefali hos våra fornkranier, och det är därför förlåtligt, om man vid första påseendet tänker på mikrocefali eller deformering, allmän dvärgväxt o. d.[1] Säkert är att det är svårt att fälla säker dom. Emellertid är det visst, att ägaren varit liten till växten. Kraniets rymd är liten, men ej mindre än att t. o. m. därunder iakttagits hos nutida både tyrolare, schweizare, bajrare, elsassare m. fl. Höjden är ej så liten. Bredden är den största på de tre kranierna; men »största längden», 156 mm är det ovanliga måttet, som är mycket litet. Därigenom få vi en sådan hög längdbreddindex som 87,8.[2] Vårt mest kända brakycefala stenålderskranium är Vellingekvinnans med en L. B. I. 86,1. Detta liknar i form ej obetydligt Vemmerlövkraniet n:r 3, som även ej är olikt ett kranium från stenåldern från Köljall på Ösel (L. B. I. 84,5). Dimensionerna äro dock större på Ösel- och Vellingekranierna. — Visserligen visar n:r 3 ett osymmetriskt nackben och olikheter på de båda överkäkshalvorna, men detta senare beror på tandåkomma, och dissymmetri å nackben är ej ovanlig. Intetdera berättigar att anse, att kraniets ägare därför eller på grund av sin litenhet varit idiot. Frågan synes mig här gälla individuell dvärgväxt eller särskild ras. — Det är ett bland de långa benen, ett armbågsben, som visserligen är skadat i båda ändar, men som dock är så i behåll, att jag kunnat jämföra det med det motsvarande benet på ett litet lappskelett och därigenom bedöma dess längd. Jag kan uppskatta det till 213 mm., vilket skulle motsvara en kroppslängd på ungefär 140 cm. Det tyckes antagligt, att när i samma fynd ett ben av en vuxen person, vilket angiver så liten kroppslängd, finnes tillsammans med ett kranium, som även angiver ovanligt liten kroppslängd, så böra de höra samman till en individ.

För tillfället vågar jag ej taga position till frågan om individuell eller rasenlig dvärgväxt. Kraniet n:r 3 är emellertid av stort intresse att få närmare studera. Intressant är det under alla omständigheter att konstatera, med kännedom om de brakycefala stenålderskranier, som funnits vid Vellinge, på Ösel, vid Plau i Mecklenburg och på Möen, att vi nu från bronsåldern fått ett, ännu mera brakycefalt, även det ej långt från kusten av södra Östersjön. Är detta blott att uppfatta som en tillfällighet?

HUNDARNA. — Flera av hundbenen visa skador, som djuren ådragit sig i livet. Ett underben är brutet och illa läkt. Åtminstone tre kranier visa märken av bett eller slag på nosen. Ett har ett ungefär 3 cm brett »avtryck» såsom av en grov käpp, som träffat rätt över nosen. Benet äro splittrat av slaget och åter hopvuxet.

Rörande materialets kynologiska beskaffenhet meddelar Grönberg: »Hunden i dammen A (kranium utan underkäk) är av större, tyngre ras, rätt mycket liknande nutida eskimo- eller samojedhundar, vilka stå mycket nära och anses härstamma från en förhistorisk typ, representerad av *Canis fa-*

[1] Reflexionen är närmast föranledd av en förmodan av mig i min hänvändelse till prof. Fürst, att detta kranium hade tillhört en missbildad individ (idiot e. d.). *L. v. P.*

[2] I Lunds anatomiska museum finnes ett lappkranium med L. B. I. 91.

FIG. 9. KRANIET N:R 1, VEMMERLÖVS BOSTÄLLES MOSSE. 1/3.

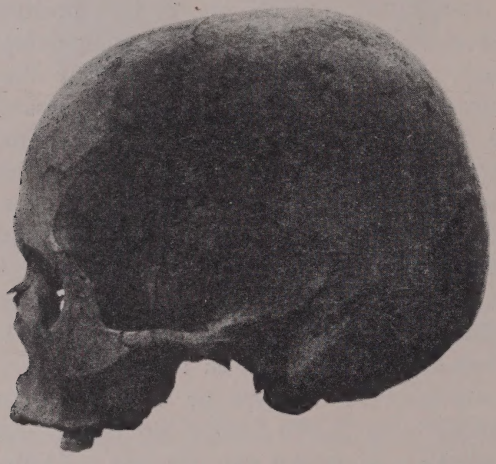

FIG. 10. KRANIET N:R 2 (VITA KRANIET), VEMMERLÖVS BOSTÄLLES MOSSE. 1/3.

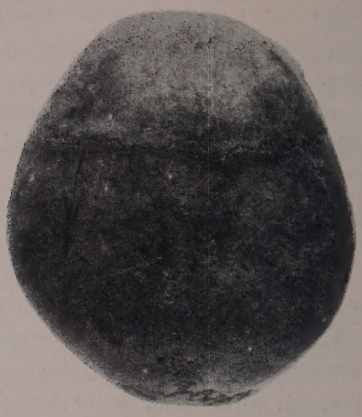

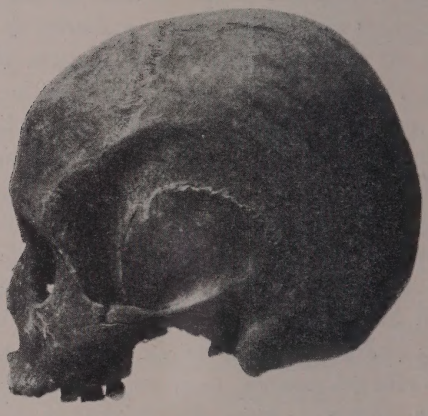

FIG. 11 OCH 12. KRANIET N:R 3, VEMMERLÖVS BOSTÄLLES MOSSE (OVANIFRÅN OCH FRÅN SIDAN). 1/3.

miliaris Inostranzewi från stenålderslager vid Ladoga. De 15 kranierna ur dammen B äro av rätt växlande typ med längre eller kortare nosparti. Om variationen bland dessa hundar är resultatet av korsning mellan två olika raser eller gradvis inträdande domestikationstecken torde möjligen kunna avgöras genom en kommande, mera ingående undersökning. Så mycket tror jag mig dock kunna säga att intet av dessa kranier kan anses representera *palustris*-typen.»

HÄSTEN (av Gösta Grönberg). — De föreliggande benen äro av ett fullt utvuxet individ, men visa mått, som antyda betydligt mindre kroppsstorlek än hos de i nutiden vanliga hästraserna. Såväl till längd som grovlek stämma de fullständigt överens med motsvarande delar hos skelettet av ett medelstort gotlandsruss, som finnes å Veterinärhögskolan. Detta skelett har tillhört en häst med boghöjd 117 cm och ländhöjd 111 cm (mått å skelettet med korrektion för mjuka delar).

*

Som icke fackman avstår jag från att försöka utfinna, vilka kultseder och religiösa föreställningar som tilläventyrs kunde avläsas i de nu förelagda iakttagelserna själva eller genom jämförelse med besläktat material från förhistoria och nutid. Det vore visserligen lockande att t. ex. söka den djupare orsaken till hundens (och rävens) stora roll i offren och till den omständigheten, att kropparna av dessa djur tydligen nedlagts hela, medan av de övriga, matnyttiga djuren och av människan endast kroppsdelar offrats. Men jag skall inskränka mig till att påpeka tvenne skandinaviska parallellfynd, vilka synas belysa en viss sida av Vemmerlövs-fyndet.

I Alvastra-delen av *Dagsmosse* vid Tåkern i Östergötland, där den bekanta träskbyn[1] är belägen, och vars uppkomst, i motsats mot Dagsmosses huvuddel, är att tillskriva starka källflöden,[2] finnes c:a 170 m. N om »träskbyn» en numera igenvuxen, men under slutet av stenåldern (och bronsåldern) ännu öppen källa. Vid detaljundersökningen av denna fann jag i och omkring själva källöppningen, på den nivå i lagerföljden, som svarar mot nyssnämnda tid, en pålning av intill armstjocka, i nederändan spetsade, uppåt förmultnade käppar samt i öppningen en mängd tätt nedlagda klapperstenar. Anläggningens art blev skönjbar, då mitt i källan träffades en hornyxa (fig. 13), stående vertikalt med banen uppåt. Skaftet var borttaget, och yxan kan knappast hava kommit i detta läge, om den icke oavsiktligt ditställts. Det ligger då närmast att antaga, att yxan offrats genom att nedställas i källan. Anordningen med pålar och stenar erinrar ju mycket om offerdammarna vid Ö. Vemmerlöv. Invid Alvastrakällan träffades i torven en kluven, i båda ändarna snett avskuren ekgren (48 × 7 × 4 cm), en avkarvad 4-taggig krona av ett kronhjortshorn samt enstaka benskärvor — alltså ytterligare en likhet med Vemmerlövsfyndet.

Det andra fyndet, som bör beaktas i detta sammanhang, är en *offerbrunn från Budsene* i Magleby socken på Möen. Om denna skrives i den i bokform utgivna etikettsamlingen till Nationalmuseets i Köpenhamn

FIG. 13. HORNYXA, OFFERKÄLLAN VID ALVASTRA. 1/4.

förhistoriska danska samling: »Paa et vandrikt Sted fandtes nedsat et Stykke af en tyk Træstamme, af El, indvendig hult og skraat tilhugget forneden, men nu afraadnet opadtil.» — »Indeni fandtes en stor Mængde Dyreknogler og mellem disse: et Hængekar, staaende opret paa sin Bund, et mindre Hængekar, anbragt over det andet som Laag, en hvælvet Smykkeplade, liggende indeni Karret, og under denne tre Arm-

[1] Otto Frödin: En svensk pålbyggnad från stenåldern. — Fornvännen 1910.

[2] Lennart von Post: Einige südschwedischen Quellmoore. — Bull. Geol. Inst. Ups. Vol. XV. 1916.

ringe, alt af Bronze og hidrørende fra Bronzealderens sidste Afsnit. Knoglerne ære af tam Oxe (2 voxne og 3 Kalve), Faar (2 gamle og 1 ungt), samt enkelte af tamt Svin, Hest og Hund. Omkring Træbullen var der et tykt Stenlag. Det hele har dannet en Brønd, og Indholdet af Bronzesager og Knogler maa være Ofre til Vandet eller dets Guddom.»

Även mellan detta fynd och Vemmerlövsfyndet är frändskapen tydlig. I själva verket synas mig de tre fynden — Alvastrakällan, Vemmerlövdammarna och Budsenebrunnen — vara varianter av en och samma offertyp — *källoffer*. Vid Alvastra har man offrat i en verklig källa, vid Budsene i en för ändamålet iordningsställd brunn. Vemmerlövsfyndet intager en slags mellanställning mellan dessa fynd. I visst avseende — genom anordningen med pålar och stenar — ansluter sig fyndet til Alvastrakällan, i ett annat — genom myckenheten offerdjur — till Budsenebrunnen. Liksom det senare, tyckas mig Vemmerlövsdammarna kunna uppfattas som konstgjorda substitut för naturliga offerkällor.

Utgår man från att sågar av den typ, som spårats i Vemmerlövsfyndet, verkligen under bronsålderns senare del helt ersatts av de från denna tid kända — med smalt, tjockare blad och fästtappar på ryggen — och vågar man med denna utgångspunkt det nog rätt osäkra antagandet, att Vemmerlövsfyndet sålunda skulle tillhöra någon av bronsålderns *tidigare* perioder, kommer det att även till tiden falla mellan Alvastra och Budsene. Huruvida denna lilla serie källofferfynd i så fall skulle avspegla ett faktiskt utvecklingsförlopp, är dock knappast möjligt att enbart på nu föreliggande material avgöra.

NÅGRA ARKEOLOGISKA MARKFYND FRÅN GOTLAND

AV

RUTGER SERNANDER.

I. ETT LERKÄRL FRÅN GÅNGGRIFTSTIDEN, FUNNET I MARTEBO MYR.

Omkring år 1912 anträffades vid torvtäkt i Cementbolagets torvtag, strax N om järnvägen, i Martebo myr och Martebo socken, en lerkruka och ett stycke därifrån en del djurben. Vad som arbetarne bevarat av fyndet: ett antal skärvor av krukan och en skalle, tillvaratogs en tid därefter av Fil. Lic. O. V. Wennersten, vilken insände dessa föremål till Statens Historiska Museum (Inv. 16214). Kärlet förevisades också under fornminnesmötet i Visby sommaren 1912. Lithberg skriver 1914 p. 75 härom: »Under fornminnesmötet i Visby år 1912 inkom från Martebomyr ett fynd av grov stenålderskeramik med gropornering, enligt uppgift funnet ute i myren. Fyndet härrör möjligen från en stenåldersboplats, men har ännu icke hunnit närmare undersökas.» Wennersten hade också den vänligheten att, då jag $^{2}/_{6}$ 1918 träffade honom i Visby, påminna mig om fyndet och att meddela, vad han av arbetarne inhämtat. Det var, att lerkärlet stått på »dylagret», men rätt upp i torven, och att det gått sönder vid upptagandet. På något avstånd, men på alldeles samma nivå, hade djurbenen anträffats. Uppgiften om fyndnivån får anses mycket tillförlitlig, ty arbetarne äro synnerligen förtrogna med nivån ifråga, enär torvtäkten vanligen avbrytes med »dylagrets» början.

Då jag rätt väl kände till Martebo myrs byggnad (Sernander 1893 p. 353 och 1894 p. 54), ej minst vid fyndplatsen, som jag bl. a. hade utan att erinra mig lerkärlsfyndet besökt några dagar förut, kunde jag jämförelsevis lätt inpassa detsamma i vår postglaciala kronologi, sådan den avspeglas i myrens byggnad.

Till en början synes lagerföljden, sådan den nu ter sig i fyndplatsens omgivningar, ej lämna synnerligen många hållpunkter för en stratigrafisk uppdelning efter moderna grunder. Den utvisar en omkring 1 m. mäktig *Cladium-Phragmites*-torv, uppåt jämt övergående i en ur samma torvart framgången torvmylla. Undertill kommer gyttja, som övergår i rätt mäktig kalkgyttja. Det hela tyckes vittna om en kontinuerlig igenväxning av bäckenet. Det öppna vattnet, under vars yta först kalkgyttja, därefter gyttja sedimenterats, har utfyllts med *Cladieto-Phragmiteta*, och genom och efter utdikningen har ytan av de torvmassor, dessa bildat, multnat och sjunkit tillsamman.

Men vid en mera intim granskning yppa

sig vissa möjligheter att uppdela denna skenbart kontinuerliga utveckling.

I torvmyllan anstår eller kanske rättare anstod — ty under sista åren med deras svindlande bränslevärden ha tallstubbarna i stor utsträckning blivit uppbrutna — lämningarna av en skogsbotten. Då jag den $^{16}/_{10}$ 1902 undersökte densamma, bestod den av stubbar, särskilt talrikt av tall, men även av björk. En tallstubbe av medeldimensioner, i övre delen med den vanliga strutmärgelvittringen, mätte 35 cm. i diameter. Den horisontalt utgående rotkronan var bibehållen till en diameter av 2 m. En plankrot mätte 40 cm. från utgåendet, 23 cm. i höjd och 16 cm i bredd. Stubbarna av björk voro mindre: den grövsta mättes till 30 cm. i diameter. SO om bränntorvfabriken, där specialprofiler upptogos, överlagrades stubblagret av 0,5 m. torvmylla, i övre delen krutjord-artad, med rester av *Cladium* och *Phragmites* men även av *Amblystegium* och *Myrica* och underlagrades det av 0,75 m. *Cladium-Phragmites*-torv med stigande frekvens av *Cladium* uppåt. Nederst gyttja och så kalkgyttja på *Ancylus*-sand med *Limnæa ovata*.

Att stubblagret i denna profil är att beteckna som sen-subborealt, och att vi sålunda här möta ett ypperligt ledlager, torde för var och en, som känner de nordeuropeiska och särskilt de gotländska myrarnas lagerföljd, vara uppenbart. Men då stubbarna ha för grova dimensioner att i en redan så sammansjunken och multnad lagerföljd användas vid ernåendet av den skarpa kontakt, vi nu fordra mellan den subatlantiska och den subboreala lagerserien, gäller det att uppspåra ännu ett ledlager som uppfyller en sådan fordran. Ett sådant tror jag mig ha funnit i de mot förmultning motståndskraftiga *Amblystegium*-torvlinser, som understundom uppträda i den som synes enhetliga, för makroskopisk paleontologi omöjliga torvmyllan.

På exkursion med mina studenter hade jag som nämnt den $^{26}/_{5}$ 1918 tillfälle att undersöka fyndplatsen. D. v. s. själva punkten för fyndet kom jag nog ej på, men våra undersökningar gjordes, efter vad jag inhämtat, i dess omedelbara närhet, och jag lyckades i anslutning till den nyss meddelade profilen konstatera, att samma lagerföljd rådde över ett ganska stort från den övriga Martebo myr-komplexen tämligen isolerat bäcken, Martebo fornträsk.

Rikliga tillfällen att studera lagerföljden funnos i väggarna av de spridda och vidsträckta nu vattenfyllda torvgröpperna.[1] Tallstubbarne voro som nämnt i allmänhet borttagna, men i en orörd vägg, där 3 rotkronor stodo tämligen nära varandra, togs med en *Amblystegium*-torvlins som utgångspunkt på en äng med:

Agrostis vulgaris *Galium boreale*
Festuca rubra *Phragmites communis*
(lågväxt)
Potentilla *Tormentilla*

följande profil:

a) 35 cm. *torvmylla*. Nästan kolsvart, mycket lucker, krutjords-artad med klumpstruktur. Nedåt med urskiljbara fragment av bladslidor, rhizom och rötter av *Phragmites* och *Cladium*. Modersamhälle: en *Cladium-Phragmites*-association, av vilken

[1] Den märkliga fiske-, jakt- och slåtterkultur, som var bunden till de gotländska jättemyrarna med deras träsk, är nu efter de stora utdikningarna förintad. Av intresse var att här i en sådan torvgrop se en gammal »flatäskja» ännu i bruk. Den överensstämde alldeles med Linnés beskrivning i Gotlandsresan p. 173 från just »Martebo Träsk»: »ty sökte wi up et par Båtar, som woro aldeles efter Farwatnet *proportionerade*. Båten såg ut som en Ask med flat botn och *perpendicularia* sidor, 5 alnar lång, 1½ bred, mitt på 1½ *quarter* djup til *formen* af *ovalt*-aflång. Här brukades hwarken Åror eller Styre, utan allenast en stor Stör, med hwilken man gick til Siös på denna Siön. Twenne *Personer* gjorde Båten fullastadd.»

ännu *Phragmites* kvarstod i yt-vegetationen. Torvens omvandling till mylla recent.

b) 20 cm. *Amblystegium-torv*. Består av en brun, så gott som oförmultnad massa av *A. scorpioides*-skott, mellan vars blad fåtaliga pollenkorn voro fastklibbade. Innehåller synnerligen väl bibehållna blad av *Myrica Gale*. Modersamhälle: en submers *Amblystegium scorpioides*-association, i vilken *Myrica*-blad från ett strandsamhälle bottenfällts. — Med knivskarp kontakt kom härunder lager

c) 25 cm. *mylla*. En kolsvart jordart, delvis amorf, delvis af en fin filtstruktur. I denna jordart stodo tallrötterna rotade. Innehöll tämligen talrika pollenkorn. Modersamhälle: troligen ett hedartat sumpigt *pinetum*, som utvecklats ovan en *Cladium-Phragmites*-torv, vars översta del i förening med sumpskogens egen förna omdanats till sumpskogsmylla.

d) 50 cm. *Cladium-Phragmites-torv*. En mörkbrun i luften hastigt svartnande torvart, bestående av ett rotfilt med inströdda rhizom av *Cladium* och *Phragmites* samt partier av en gles och finbladig *Amblystegium*. Modersamhälle: en *Cladium-Phragmites*-association.

e) *Gyttja* småningom övergående i *kalkgyttja*. Gyttjan var »levertorv»-artad, ljusbrun med ett svagt stick i rosa och innehöll tunna lager av rikliga mollusker, mest ungdomsformer av *Limnæa ovata* och *Physa fontinalis*. Modersamhälle: en plankton-association av baltisk typ.

Den nu skildrade lagerföljdens springande punkt är kontakten mellan lager b och lager c, fig. 1. I den ha vi tydligen det stora klimatomslaget från tiden c. 500 f Chr. avspeglat, sålunda den subatlantico-subboreala kontakten, och i *Amblystegium*-torven det sökta ledlagret med den skarpa undergränsen. Den motsvarar med sin limniska natur *Sphagnum cuspidatum*-torven och den terrestriska tallskogsmyllan hedtorven i motsvarande kontakt inom högmossarnas lagerserie.

En pollenundersökning gav genom påvisandet av de allmänna förändringar, vegetationen undergick i och med klimatomslaget, en annan sida av de storartade naturhistoriska omkastningarna. Denna pollenundersökning, som utförts av Greta Sernander, lämnade följande resultat:

	Lager c, Subborealt 3 cm. under kontakten. Antal räknade pollenkorn:	Lager b, Subatlantiskt 3 cm. över kontakten.
Pinus silvestris	92	50
Picea Abies	—	10
Betula	10	35
Ulmus	2	3
Tilia	2	—
Quercus	5	—
Alnus	5	3
Corylus och *Myrica*	13	70
Ericaceer	128	13
X-pollen	25	16
	Summa 282	200

Detta pollenmaterial härstammar tydligen från vegetationen såväl på myrens yta som på dess stränder.

Som nyss framhölls är lager c att anse som en sumpskogsmylla. I modersamhället ingick, som bl. a. framgår av stubbarna, mycket tall, och en del av tallpollenet måste därför ha lokal härstamning. Den höga frekvensen av *ericacé*-pollen talar avgjort för lokalt ursprung av dess huvudmassa. — Vad modersamhället till lager b beträffar, har detta nyss karaktäriserats som en submers *Amblystegium*-association, på vars stränder växte *Myrica*. Nu är det som bekant så gott som omöjligt att på fossilt material säkert skilja *Corylus*- och *Myrica*-pollen. Den för *Corylus* höga frekvensen i subat-

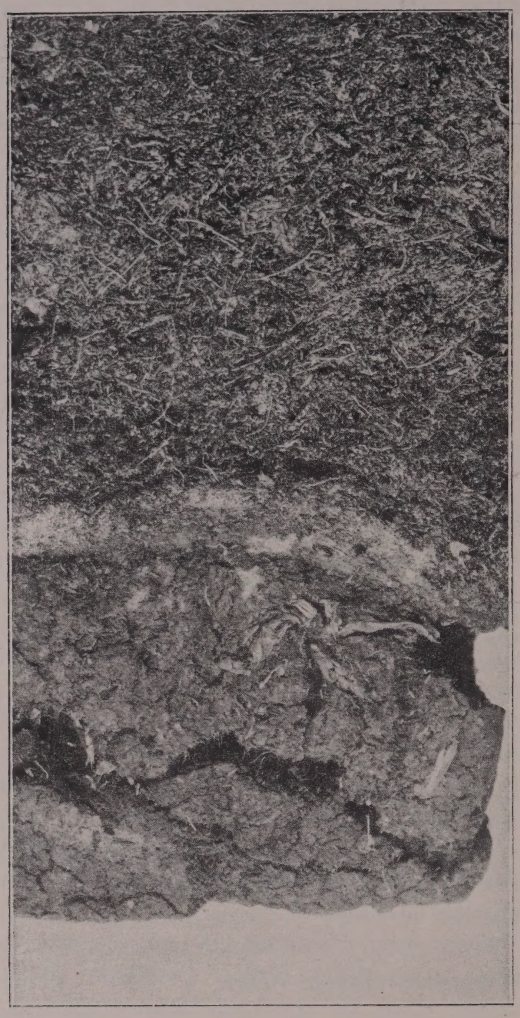

FIG. 1. MARTEBO MYR, DEPOTFYNDPLATSEN. SNITT GENOM DEN SUBATLANTICO-SUBBOREALA KONTAKTEN: AMBLYSTEGIUM SCORPIOIDES-TORV (b) OVAN CLADIUM-TORV (d), SOM I ÖVRE DELEN UNDER DEN SUBBOREALA UTTORKNINGENS SLUTFACIES ÖVERGÅTT TILL TALLSKOGSHUMUS (c).

lantiska lager och närvaron i dessa av blad av *Myrica* tyda på, att den senare lämnat huvudmassan.

Om man enbart tar hänsyn till skogsträdpollenet, får man följande procentsiffror.

	Lager c	Lager b
	%	%
Pinus silvestris	79	49
Picea Abies	—	10
Betula	9	35
Ulmus	1	3
Tilia	1	—
Quercus	5	—
Alnus	5	3

Granens saknande i subboreal, dess uppträdande i subatlanticum samt ekens och lindens olika frekvens i de båda avlagringarna visa, vilken omkastning vegetationen i sin helhet undergick i och med klimatomvälvningen.

Tallskogsmyllan med sina stubbar har sålunda uppkommit under en del av bronsåldern. Martebo fornträsk måste då ha varit ganska inskränkt till sin utbredning och efter tallskogens nivå i förhållande till stranden att döma under vegetationsperioden eller större delen av denna avloppslös. Klimatet är torrt och varmt. I profilerna 1902 sågos djupt ner i *Cladium-Phragmites*-torven några mindre björkstubbar. Detta pekar troligtvis på, att även detta torvlager avsatts under liknande hydrografiska och klimatiska förhållanden, d. v. s. under den subboreala perioden. Dess relativa mäktighet tyder på att basaldelen bör vara från tiden omkring periodens början, vilken jag förlägger till gånggrifttiden. Tidsgränsen mellan atlanticum och subboreal är som bekant flytande. Var i lagerföljden denna flytande gräns skall sättas, kan ej avgöras av lagerföljden såsom sådan. A priori kan endast sägas, att de mäktiga gyttje- och kalkgyttje-bildningarna böra kunna utfylla den tid, som faller på atlanticum och tiden dessförinnan.

Vad säger nu lerkärlsfyndet i denna gränsfråga?

Först dess plats i Martebo fornsjös utveckling. Kärlet stod på »dylagret», men

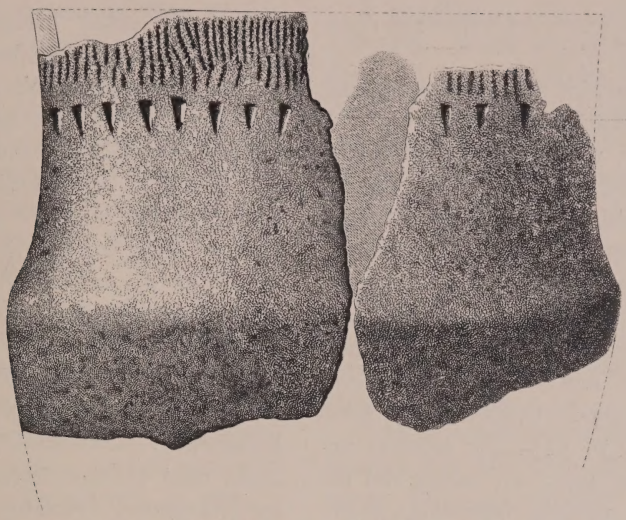

FIG. 2. LERKÄRLSFRAGMENT FRÅN MARTEBO MYR. 1/4.

räckte upp i torven. »Dylagret» är arbetarnas namn på gyttjan. Depositionen av krukan (och benen) tyckes sålunda vara gjord vid den tidpunkt, då gyttjebildningen avslutades, och då en ag-vass-djungel började inkräkta på det öppna vattnet samt under den subboreala periodens förra del och tiden omkring gånggriftstiden.

Sedan sålunda depositionen av kärlet på enbart stratigrafiska grunder inpassats i Martebo-fornsjöns utvecklingshistoria, gäller det att bestämma själva kärlets arkeologiska ålder, sådan fornforskarne på grund af form och ornamentik uppfatta densamma. Jag har vänt mig till Antikvarien T. J. Arne, som avgivit följande utlåtande:

»Lerkärlet är sönderfallet i 13 större bitar och några smärre fragment. Det största stycket, som utgöres av ett sidoparti från mynningen till nedanför buken, mäter i höjd 22,8 cm., i bredd 18,3 cm. Kärlet har en svagt insvängd hals av c:a 15 cm. höjd. Därefter buktar det undre partiet ut något för att sedan åter svänga inåt mot bottnen. Huruvida denna varit spetsig eller flat, kan ej av fragmenten avgöras. Orneringen utgöres av vertikala snoddlinjer, 3,5 cm. långa, anbragta omedelbart under mynningen runt om hela kärlet och med 4 à 5 mm:s mellanrum från varandra. Omkring en cm. lägre äro gropornament anbragta i en horisontal linje runt kärlet. Dessa gropar äro snett indrivna uppåt, så att i godset bildas en kanal med två parallella sidor av omkring 1,5 cm:s längd. På dess längst in belägna, 4 à 5 mm. djupt liggande ställe avbrytes kanalen tvärt. Groparna kunna möjligen vara åstadkomna med en vildsvinstand. På kärlets insida sitter ett kolnat lager, troligen av fettrester från kokning (?). På utsidan är det eljes gråbruna kärlet delvis sotigt. Godsets tjocklek uppgår till omkring 1 cm. Kärlets diameter torde ha uppgått till 3 à 4 dm.

Kärlet bör närmast jämföras med dylika från grottan Stora Förvar på St. Karlsö, Gotland, vilka äga samma form och rätt liknande ornamentik. Om tiden kan endast

sägas, *att det säkerligen förskriver sig från gånggriftstid.*»

Fig. 2 visar utseendet av de största bland de tillvaratagna lerkärlsfragmenten.

Just den trakt, i vilken det nu skildrade fyndet gjorts, *Martebobygden* (Lithberg p. 36—37), har av Lithberg karakteriserats som ett relativt folkcentrum under gånggriftstiden. Redan under fjärde skedet, motsvarande döstiden i Sverige, gör sig denna koncentration märkbar med 11 fynd, men når sin kulmen under femte (gånggriftstiden) med 32 och sjätte skedet (hällkisttiden) med 39 fynd (Lithberg p. 53). Av intresse är, att i Lummelunda myr, en annan del av Martebo myr, en präktig båtformig grönstensyxa (Lithberg, fig. 33) från gånggriftstiden anträffats, möjligen även den ett depotfynd.

Och att det ej alltid varit tillfälliga jägare eller fiskare, som tappat sina redskap eller gjort lerkärlsdepositioner, antydes av, att man funnit boplatser från stenåldern, av vilka åtminstone några visat sig vara från gånggriftstid, om ej vid själva myrkanten, dock ej så fjärran därifrån, nämligen utmed den närbelägna havsstranden. Det är de öppna boplatserna vid Irevik, Visby Kungsladugård och vid St. Drotten i Visby (jmfr t. ex. Lithberg p. 67 och Wennersten 1909) samt »ett tiotal grottor[1] i kalkstensbranten på västra sidan mellan Visby i S och Hallshuk i N». (Hedström 1911 p. 144.)

Till sist återstår behandlingen av de funna djurbenen. Om dem har kandidat L. Hedell lämnat följande utlåtande:

»De mig till bestämning sända bendelarna från Martebo myr äro till antalet 5, nämligen 2 delar av det fasta kraniet (nu hopsatta), en del av underkäk samt 2 delar av lårben (nu hopsatta).

Av det fasta kraniet återstå blott följande delar: nackbenet (*occipitale*) med tillhörande delar samt spendelarna (*partes mastoideæ*), hjässbenet (*parietale*), fjällbenet (*squamosum*) med okbensutskottet och bakre delen av pannbenet (*frontale*) å högra sidan; å den vänstra sidan: nedre delen av hjässbenet och fjällbenet med okbensutskottet; å undre sidan det bakre kilbenet (*basisphenoideum*) samt de delvis förstörda *bullæ osseæ*.

Kraniedelen är av *hund* (*Canis familiaris L.*), vilket framgår bl. a. av det konvexa och nedåtböjda pannbensutskottet (*processus postorbitalis*), (hos räven äro pannbensutskotten konkava och riktade utåt och bakåt) samt därav, att *sutura coronalis* är rak (hos räven betydligt buktig).

För övrigt utmärker sig kraniedelen därigenom, att dess övre del utefter hela sin längd bildar en jämn båge, utan antydning till konkavering å pannan vid och framom pannbensutskottet; att *crista frontalis externa* är starkt markerad och synes ha vid *sutura coronalis* sammansmält med den å andra sidan till bildandet av en låg, något plattad, i *crista occipitalis* övergående *crista*

[1] Som en av de viktigaste bland dessa kan den ena av de 2 Skälsö-grottorna, upptäckta och undersökta av O. V. Wennersten och W. Blair Bruce, men resultaten ej publicerade (Kjellmark 1904 p. 216), betecknas. Enligt Wennerstens till mig lämnade uppgift är kulturlagret här åtminstone 1,1 m. mäktigt. Grottan ligger efter mina undersökningar den $^{15}/_{10}$ 1902 nedanför den lodräta 2,3 m. höga kalkstensbrant, som avbryter den jämna, inåt landet fortsättande kalkstensplatån. Den är 7 m. djup och vid mynningen 2, inåt 1,75 m. hög och 2 m. bred. Kulturlagrets yta vid mynningen låg 25,75 m. över dagens havsnivå. Nedanför grottan en talus och intill dess bas en bred låg strandvall, vars insida i haket till talus ligger 22,55 m. och krön 22,68 m. ö. h. 7 m. N om grottan en c:a 4 m.' hög rauk, vars bas låg på grottmynningens nivå: intill raukens fot ett erosionshak liggande 24,35 m. ö. h. Jag antar, att detta hak är själva L. G. Siffrorna behöva troligen korrigeras något, enär dagens orkanartade storm kanske förskjutit havets nivå, som togs till utgångspunkt för spegelavvägningen. — Orsaken varför jag anför dessa detaljer är, att de visa på att grottan (med rauken) utmodellerats av Litorinahavet vid dess högsta stånd och av dess stormvågor. Grottans bebyggelse måste sålunda falla efter Litorinamaximum.

sagittalis; crista occipitalis är föga utskjutande och når helt obetydligt utanför *condylæ occipitales*.

Den bakre delen av kraniet är nedtill särdeles bred, dess sidokanter nästan raka och bilda, där de stöta intill *crista occipitalis*, en något avtrubbad vinkel (hos räven och stundom hos hunden är denna övre del av nackbenet avrundad).

Kraniedelens längd i rak linje: 89 mm.; kraniets bredd vid övre kanten av tinningbenets okbensutskott: 56 mm. (hos räven 47—49 mm.). Avståndet mellan *processus postorbitalis* och bakre kanten av nackbenet: 73 mm.; avståndet mellan *sutura coronalis* och bakre kanten av nackbenet: 44 mm.

Av underkäken finnas kvar nästan hela den horisontella grenen å vänstra sidan och en obetydlig del av kronutskottet (*processus coronoideus*) samt tre tänder: rovtanden, andra och fjärde mellantanden. Käkdelens längd: 82,3 mm.; avståndet mellan alveolen för den bakre knöltanden och den för första mellantanden: 51 mm.; underkäkens bredd mittför rovtanden: 14,5 mm.; rovtandens längd i longitudinell riktning: 14,5 mm.

Lårbenet (*femur*), som är det vänstra, är vid basen av *collum* avbrutet, dess diafys något bågböjd och trind (hos räven något plattad i longitudinell riktning), benets längd i rak linje: 136 mm. (hos den fullvuxna räven 150 mm.); dess tjocklek vid mitten: 12,2 mm. i longitudinell riktning och 12,4 mm. i transversell.

Bendelarna från Martebo myr äro av en hund, som varit ungefär av samma storlek som en räv och tämligen gammal, vilket framgår dels av den knappt märkbara suturen mellan hjässbenet och tinningbenets fjälldel, av den helt och hållet försvunna suturen mellan nackbenets basilardel och bakre kilbenet, dels därav, att lårbenets nedre epifys är väl vidvuxen diafysen.

Å pannbenet, något ovan *processus postorbitalis*, är en tämligen stor, avlång grop med ett par punktlika fördjupningar, som dock ej nå igenom pannbenet; denna grop har sannolikt sin orsak däri, att pannbenet blivit på något sätt skadat.

Alvastra den 15 juli 1919.

Ludvig Hedell.»

På min förfrågan, om skadan på pannbenet orsakat djurets död, har kandidat Hedell haft godheten lämna ytterligare följande utredning:

»Den å pannbenet varande gropen å hundkraniet från Martebo myr har sannolikt sin orsak däri, att hunden stött emot något vasst föremål, varav en elakartad svullnad uppkommit, eller ock har å pannbenet förekommit någon utväxt, som frätit på och i detsamma insänkt sina rötter; de punktlika fördjupningarna i gropen tyda därpå. Hade hunden blivit ihjälslagen, skulle slaget ovillkorligen varit så våldsamt, att pannbenet blivit ej blott bräckt utan även krossat å det ställe, där slaget träffat. Men någon antydan därtill synes åtminstone icke på den del av pannbenet, som finnes kvar. Den skada, som haft gropen till följd, har i alla hänseenden varit av ringa betydelse och ingalunda orsakat hundens död».

II. SVÄRDSLIPNINGSSTENAR PÅ FARDUME TRÄSKS BOTTEN.

I hög grad utmärkande för Gotlands forntid äro de sliprännor, som på en mängd punkter anträffats, dels på block, de s. k. *svärdslipningsstenarna*, dels ehuru mera sällan i fast häll. För deras utbildning och allmänna topografiska förekomst hänvisas till Lithberg p. 95—104.

G. Lindström (1886) hänför, närmast efter Hans Hildebrand, svärdslipningsstenarna till

den yngre stenåldern, men slipränno rna i fasta hällen till yngre järnåldern. Då Lindström vid Ronehamn anträffat svärdslipningsstenar mycket lågt över havsytan, slöt han därav, att Gotlands höjning efter den yngre stenåldern varit ytterst obetydlig.

Munthe (1910) underkastade detta problem om svärdslipningsstenarnas ålder och förekomstsätt en ytterligare granskning. Han påvisade p. 159 att de »ligga vanligen *invid vatten* (bäckar, myrlaggar, källor eller forntida vatten, hafsstranden), hvarav är troligt att de gamla gutarna vid sina slipningar använde vatten samt sand såsom 'slippulver'. Man torde häraf kunna få en förklaring på, att dessa block, såsom fallet är delvis vid Ronehamn och i närheten av Nisseviken, nu träffas ett stycke från stranden men vid den tid, då de togos i anspråk, lågo invid den gamla hafsstranden». Då Munthe genom sina avvägningar visat, att trenne förekomster lågo 9,6—12 % av L. G., uttalade han bl. a. »att slipränno rna åtminstone delvis förskriva sig från bronsåldern (och järnåldern?), en uppfattning som hrr arkeologer numera anse ganska sannolik. En utredning av spörsmålet är givetvis synnerligen önskvärd.»

Lithberg (1914) har vidare utvecklat denna åskådning. Genom en omfattande utredning kommer han till det resultatet, att, frånsett några undantagsfall, slipränno r på block och i fast häll huvudsakligen använts vid framställningen av de simpla skafthålsyxorna. Tiden för dessas tillverkning anser han ha börjat under hällkisttiden och fortsätta under bronsåldern. Vad de lågt liggande slipränno rna beträffar, har han genom H. Hedström ytterligare erhållit av A. Hj. Olsson och Hedström avvägda slipränno r, 4 i block och 1 i fast häll, på låg nivå.

Mina iakttagelser stämma fullständigt med de nu citerade forskarnes. Alla slipränno r ha legat intill vatten. Är så ej fallet, kan man erhålla uppgift om eller tydliga bevis för, att en flyttning företagits.

På gårdsplanen vid Libbenarve, Hafdhems socken, ligger en svärdslipningssten, av mig iakttagen 1890 (meddelad av H. Hansson i Lithberg p. 100), tydligen som en plansten, hittransporterad antingen från Vastäde eller Libbenarve myrar, bägge liggande alldeles intill.

I Fardhems kyrkogårdsmur alldeles intill nordöstra sidan av stigluckan ligger ett granitblock med en plan sida (93 × 59 cm.) vänd utåt. Denna sida visar ett glättat parti, över vilket går en vacker grund slipränna, mätande 75 cm. i längd och 9 cm. i bredd. Detta block är naturligtvis hittransporterat, antagligen från stranden av den närbelägna Mästermyr.

Från Mästermyrs strand ha tydligen flera svärdslipningsstenar borthämtats. Så skola, enligt de dock ej fullt bestämda uppgifter jag lyckades inhämta, de vid Folkhögskolan i Hemse upplagda svärdslipningsstenarne (jmfr Lithberg p. 100) härstamma därifrån.

Det är djupt att beklaga, att ännu i våra dagar svärdslipningsstenarna behandlas som flyttbara kuriositeter och museiinventarier. Viktiga konstanter undandragas därigenom den vetenskapliga forskningen. Betydelsen av att kunna bestämma deras höjd i förhållande till havsytan är nyss framhävd. I det följande skall visas, att även vad slipränno rna vid insjöstränderna angår, det är av största betydelse att kunna hänföra det ursprungliga läget till vattenståndets postglaciala förändringar.

Fardume träsk är en mindre sjö, belägen i Rute och Hellvi socknar på nordöstra Gotland. Dess yta, som för några årtionden sedan underkastades en mindre sänkning, ligger enligt generalstabsbladet 7,2 m. ö. h. För detaljer i dess vegetation och postgla-

FIG. 3. FARDUME TRÄSK. — DEN GAMLA ISSKRUVNINGSVALLEN, UPPKOMMEN FÖRE SÄNKNINGEN, ÄR HÖG OCH KRÖNT MED EKAR. DEN UNGA, UPPKOMMEN EFTER SÄNKNINGEN OCH LIGGANDE STRAX UTANFÖR DEN GAMLA, ÄR VEGETATIONSLÖS. I DENSAMMA LIGGER EN SVÄRDSLIPNINGSSTEN UPPSKRUVAD AV ISEN FRÅN DEN STRAX FRAMOM FÖRGRUNDEN BELÄGNA GRUPPEN AV SLIPSTENAR. FOTO DAN ÅKERBLOM, SERNANDERS GOTLANDSEXKURSION $19^{28}/_{5}18$.

ciala utvecklingshistoria hänvisas till Sernander 1894 p. 94—100, 1908 p. 86—89, 1909 p. 234—235, 1918 p. 695—697.

Enligt dessa framställningar, som jag haft tillfälle att ytterligare fördjupa vid studiefärder med mina studenter i maj 1908 och samma månad 1918, få vi följande utveckling.

Genast efter isoleringen från havet började en intensiv utfällning av kalkgyttja i det för gotländska förhållanden ganska djupa bäckenet. Vattenytan måste under åtminstone större delen av vegetationsperioden ha stått ett stycke under passpunkten. I denna torrtids antagligen mycket varma vatten var *Najas marina* att döma efter de talrika frukterna i kalkgyttjan synnerligen vanlig. Sedan fornsjöns centralparti, som i nutiden markeras av tallmossarna Storholmen och kringliggande småholmar, nått upp till ett avstånd av en eller annan dm under den dåvarande ytan, som stod åtminstone 1—1,5 m. under passpunkten, började den täckas av en *Cladium*-association, vilken snart till en viss areal kläddes av tallskog. Denna dränktes katastrofartat vid en inbrytande fuktig period av ett sphagnetum, i vars torv bl. a. inbäddades *gran* och *Ledum*. Detta sphagnetum har i kapp med den stigande vattennivån upptornat en ganska mäktig *Sphagnum*-torv. Runt Storholmens stränder hade en också torvbildande *Cladium*-association hållit jämna steg med *Sphagnum*-torvens tillväxt i höjden. — Hur sjön förövrigt omkring Storholmen ut-

vecklade sig, känna vi litet. Det förefaller mig ej uteslutet, att mot sista delen av den torra perioden kalkgyttjan och densamma eventuellt överlagrande torvskog blivit vinderoderade. Efter torrperiodens slut steg, som nyss nämndes, vattnet, och i detta avsatte sig nya kalkgyttjemassor.

Torrperioden är naturligen subborealen, och den stigande vattennivån faller tydligtvis samman med subatlanticum. Hur långt fram i subborealen faller då bäckenets isolering? Munthe låter sin 24-meters-isobas

FIG. 4. SVÄRDSLIPNINGSSTENEN NR 1 PÅ LANDVINNINGEN TILL FARDUME TRÄSKS NORRA STRAND. MED SÅVÄL SLIPRÄNNOR SOM EN SLIPSVACKA. FOTO DAN ÅKERBLOM, SERNANDERS GOTLANDSEXKURSION $19^{28}/_{518}$.

för Litorinahavet gå fram rakt över Fardume träsk. Med denna siffra som utgångspunkt kan man beräkna, att träskets passpunkt (7,2 m. ö. h.) isolerades ur Litorinahavet vid 30 % av L. G. En tidslängd av perioden motsvarande omkring 20—30 % av höjningen hade då förlupit, troligen sålunda hela gånggriftstiden, men knappast hällkisttiden.

Nedanför Fardume gård i Rute socken i backsluttningens löväng hade jag 1908 intill ett källsåg sett en svärdslipningssten. Vid besöket 1918 hittade jag på norra stranden av Fardume träsk en hel samling av block med sliprännor, vilka visade sig ha följande plats i sjöns historia.

In summa räknades 5 rännlade block (och tvänne glättade, ej rännlade). Nr 1—4 lågo in situ som ytliga block i den morän, vilken bildade den långsluttande stranden, nr 5 ingick i den vall, som uppkommit genom isskruvning vid vattennivån efter sänkningen, fig. 3. Nr 1 låg isolerat, nr 2—4 (jämte de glättade blocken) bildade 30 m. därifrån en grupp, till vilken nr 5 i den isskruvade vallen ovanför anslöt sig.

Nr 1, fig. 4., det största och präktigaste, består av en hård, tät, finkornig gneiss med något porfyriskt gry. Den har formen av en liggande platta på omkring 30 cm. tjocklek och 105 × 100 cm. i längd och bredd. I plattans övre yta äro 4 rännor inslipade. Nr 2 från V räknat praktfullast: 85 cm lång, 8 cm. bred och i mitten, där den var djupast, 25 mm. djup. Riktningen är rak. De tre andra äro ej fullt så vackra och visa en svagt bågformig böjning Den östligaste refflans nederkant ligger lägst. Den västligaste var upptagen i en 30—40 cm. bred svacka eller sänka, mycket grund: i centrum 30 mm. djup. Sänkan visade en tydlig av nötning framkallad polityr.

Jag utgick från, att man valt blocket till slipsten, emedan det då låg i själva vattenbrynet, och att den lägst liggande underkanten av rännorna borde ungefär motsvara »medelvattenlinjen», d. v. s. nivån mitt emellan den mildare årstidens hög- och lågvatten. Slipningen synes mig nämligen böra försiggå under de gynnsammaste förhållanden just vid detta nivåläge: man stod i själva brynet av vattnet och kunde skvalpa upp detta på slipränna, men man kunde utan hinder av vattenmassan utföra de pendlande slipningsrörelserna.

Den östligaste rännans underkant låg som sades lägst. Den befann sig 14 cm. över

dagens vattenlinje, som sammanföll med blockets underkant, vidare 53 cm. under årets vårdriftrand, vilken togs som högvattenslinje, och 42 cm. över lågvattenslinjen, ganska godtyckligt bestämd till gränsen för de yttersta exemplaren av *Juncus articulatus* (Sernander 1918 p. 696). Den recenta, ännu rätt obetydliga isskruvningsvallen sammanfaller med den nämnda vårdriftranden. Men nu är att märka, att sjön i sen tid är sänkt omkring en halv meter; tyvärr har jag icke lyckats få den exakta siffran. En halv meter högre upp återfanns också en väldig, stundom manshög, nu trädbeväxt isskruvningsvall från tiden före sänkningen. Intill blocket själv stod ett litet *Cladium*-bestånd och några kolonier av *Juncus articulatus*. Vid tiden för slipstenens användning var sålunda Fardume träsks medelvattenstånd ungefär 1 meter lägre än i nutiden, d. v. s. före sänkningen.

Blocken 2—4 äro märkliga, emedan de äro av rätt så märglig Gotlandskalk. De äro försedda med resp. 4, 2 och 2 rännor. Dessa äro djupare än på urbergsblocken och ej som dessa av rundad utan av ungefär rektangulär genomskärning. De häntyda för sitt upphov på en annan verktygs-typ.

Tillsammans med dessa block anträffades tvenne andra av hård granit. De voro utan slipränno, men visade på övre ytan var sitt parti med samma egendomliga glättning som block 1.

Hela denna grupp av block låg på samma nivå som block 1.

Svärdslipningsstenen n:r 5, vilken som nämnt låg ovanför i den recenta isskruvade vallen, var också av samma slags Gotlandskalk. Den är tydligen i subatlantisk eller ny tid genom isskruvning flyttad från sin plats bland de andra svärdslipningsstenarna.

Resultatet av den nu lämnade undersökningen torde ligga i öppen dag. Slipstenarna användes vid en tid, då vattenståndet var avsevärt lägre än nu, och denna tid måste vara subboreal, närmare bestämt hällkisttid eller bronsålder.

Vi återkomma till frågan om slipränno rna invid och på låg nivå över havet Då denna nivå i ett par fall uppgivits så låg, att den enligt min tids-bestämningsmetod faller på den äldre järnåldern, och jag anser, att ännu intet föreligger, som tvingar oss att antaga, att de simpla skafthålsyxorna fortsatt in i denna tid, vill jag ägna några ord åt denna fråga.

Den stora klimatomkastningen, skillnaden mellan *subboreal* och *subatlantisk*, *Litorina-* och *Limnæatid*, *bronsålder* och *järnålder*, förlägger jag, vad Gotland angår, till framemot 12 % av L. G. (Sernander 1911).

Munthe får 2 förekomster av svärdslipningsstenar under denna gräns. Detta sammanhänger med, att han för alla sina avvägningar av dessa gör ett avdrag på 0,5 m. för högvattenstånd. För min del anser jag detta onödigt, då som jag nyss framhöll, det väl snarare är antagligt, att man valt sina slipstenar ganska långt ut på stranden, här havets.

De 2 fyndorterna äro:

Bandelundaviken. Omkring 1 km. från Häffinsåns utflöde i Bandelundaviken ligga 3 stenar. Lägsta rännans lägsta del ligger i 2 block resp. $2{,}_2$ och $2{,}_{24}$ m. ö. h. Litorinamaximum infaller här $15{,}_3$ m. ö. h., och med avdrag av 0,5 m. för högvattenstånd beräknas läget till resp. $11{,}_1$ och $11{,}_7$ % av L. G. — Gör man emellertid icke detta avdrag, bli procentsiffrorna resp. $14{,}_1$ och $14{,}_7$.

Nisseviken. Foten av de 2 lägsta, västligaste blocken ligger enligt Munthes tubavvägning $^{15}/_9$ 1911 c:a 1,5 m. ö. h. C:a

200 m. V. om gärdesgården avvägdes foten av det närmast större blocket, som befanns ligga c:a 1,9 m. ö. h. — Detta skulle efter en halv meters avdrag motsvara 9 och 12 % av L. G., men utan avdrag 13 och 15,4 %, vartill kommer, att blockens fot, ej rännornas lägsta partier tagits till utgångspunkt.

Att slipstenarna företrädesvis använts vid framställandet av de simpla skafthålsyxorna, har Lithberg på mycket goda grunder gjort gällande.

Det bör också påpekas, att till de 2 fyndorter för svärdslipningsstenar i Rute socken, som här skildrats, svara i samma socken fyndet av ej mindre än 4 simpla skafthålsyxor (Lithberg p. 52). Men som bekant anser Lithberg, att denna yxtyp ej endast tillhör hällkisttiden, utan att den fortsätter in i bronsåldern.

Några metallföremål från bronsåldern äro ej kända från Rute socken; åtminstone finnas inga uppgifter härom i Antikvariskt-Topografiska arkivet. Däremot inköpte jag 1908 och skänkte till museet för nordiska fornsaker vid Uppsala Universitet tvenne flintredskap från hällkisttiden, hittade i denna socken och just i den låga dalgång, som utmynnar på Fardume träsks norra strand. Det ena är en brett lancettformig, tunn spjutspets av ljus flinta: 14,3 × 4,2 × 0,9 cm. (Inventarienummer 3123.) Det andra är också en spjutspets, av ljusbrun flinta med kort och bred tånge: 11 × 2,7 × 0,8 cm. (Inventarienummer 3124.)

*

Av ett visst intresse är den glattpolerade svaga sänka, som utmärkte slipstenen n:r 1. En alldeles liknande sänka fanns på slipstenen i Fardhems kyrkogårdsmur. I bägge fallen voro de övertvärade av slipränner. Vid Fardume träsk funnos ytterligare tvenne block med dylika sänkor men *utan* slipränner.

Huru ha dessa sänkor uppkommit?

Man skulle kunna gissa på, att blocken använts som *handkvarnar*, men de, som hittills beskrivits från stenåldern, ha haft djupare sänkor.

Troligare är väl, att de uppkommit vid *slipning*, men av ett mer eller mindre roterande förlopp och av något annat stenverktyg än dem, som gett upphov till svärdslipningsrännorna.

Redan förut har antytts, att ej ens alla dessa äro enhetliga, utan att de, som inslipats i kalkstenen, härröra från andra redskap än de, som vid slipningen framkallat rännorna i graniten. Lithberg har nämligen upplyst mig om, att de rännor i kalksten, han varit i tillfälle att iakttaga, haft samma rundade tvärsnitt som dem på hårdare bergarter. Vilka dessa Fardume-redskap varit, återstår att utreda.

I de glättade svackorna skulle vi sålunda möta spår av en *tredje* redskapstyp. Jag hänvände mig till professor Lithberg för att höra hans åsikt härom. Han ansåg det ej otroligt, att de uppkommit vid slipning av eggen till yxor identiska med eller besläktade med den tunnbladiga, smalt tunn-nackiga yxa, som han beskrivit p. 26 och avbildat i fig. 26 i gradulavhandlingen. De simpla skafthålsyxorna, vilka Lithberg sammanställer med de vanliga svärdslipningsrännorna, gå längre ned i tiden än de tunnbladiga stenyxorna. Det bör också framhållas ännu en gång, att på de block, som äga både rännor och svackor, de förra äro inslipade tvärs över de senare.

Hur härmed än må förhålla sig, dessa *slipsvackor*, som de tillsvidare kunna benämnas, förtjäna att vidare studeras. De äro helt säkert ej sällsynta.

Av de gotländska svärdslipningsstenar, vilka intransporterats till Statens Historiska

FIG. 5. BLOCK UR BOTARVE-KALKTUFFEN I FRÖJEL MED AVTRYCK EFTER HUGGNA TALLVEDS-SPÅN.

Museum, har jag iakttagit åtminstone tvenne, som visa både rännor och glättade svackor av nu skildrad typ.

I Kiviksgraven har nyligen inlagts ett slipstensfragment, enligt vaktarens uppgift hittat vid Karakås gård, av en kvartsitisk bergart. På densamma finnes en glättad slipsvacka, 27 cm. i diameter och 2 cm. djup i centrum, alldeles lik de gotländska ($^{16}/_{6}$ 1919).

III. HUGGNA TRÄSPÅN I BOTARVE-TUFFEN.

Nedanför kalkklippbranterna mellan Botarve och Göstafs i Fröjel socken på Gotlands västkust anstå utom mäktiga blekeavlagringar en del kalktuffer. Den ansenligaste av dessa, den s. k. Botarve-tuffen, har ingående behandlats av Th. Halle i en uppsats i Geologiska Föreningens Förhandlingar 1906.

Vid ett besök $^{31}/_{5}$ 1918 med mina studenter anmärkte jag bland de block, som av skilda anledningar lösgjorts från den fast anstående tuffen, på dess av åkrar upptagna yta några med rätt betydliga dimensioner. I tvenne av dessa upptäcktes avtryck av huggna *furu*-spån. Fig. 5.

Att hitta lämningar av mänsklig verksamhet i de svenska kalktufferna är en mycket stor sällsynthet.

Så vitt jag kan erinra mig, föreligger hit-

tills ett enda fynd, nämligen från den klassiska Benestads-tuffen i Skåne. C. Kurck (1901 p. 73) uppger, att man här för längesedan under stenbrytning »vid tvenne särskilda tillfällen anträffat stenredskap i tuffen. Ett av de funna stenredskapen — en grovt tillhuggen flintmejsel — bär tydliga spår av att förut hava varit slipad». Troligen ha de anstått i tuffens huvudparti, atlanticum (Sernander 1916).

Vilken ålder man skall tilldela Botarve-fyndet kan ännu ej med säkerhet bestämmas. Floran i blocken ger intet bestämt utslag. Den består av:

Pinus silvestris: barr, grenar, barkflarn och träspån.

Pteris aquilina: bladflikar.

Betula alba: blad.

Tuffens huvudmassa är, då subborealen utmärktes av ett starkt stillestånd i de tuffbildande källornas flöden, bunden till de atlantiska och subatlantiskt-recenta tidsskedena. Nu innehålla såväl de atlantiska som subatlantiska bildningarna de uppräknade arterna, vadan man ej ur floran kan draga några slutsatser om blockens ålder. Återstå själva bergartens gry och habitus. Men ej heller här föreligga, vad huvudparten av de bägge periodernas avlagringar beträffar, några större olikheter. Habitus talar emellertid närmast för subatlantisk ålder. Jag sände till tuffens monograf, professor Halle, den största stuffen för att få den jämförd med hans i Riksmusei Växtpaleontologiska Avdelning förvarade originalsamlingar. Halle var mycket böjd för att acceptera min uppfattning, men ville ej alldeles utesluta möjligheten av, att ett äldre lager förelåge.

Det tycks sålunda vara sannolikast, att träspånen äro subatlantiskt-recenta. Då tuffavsättningen för mycket länge sedan upphörde och då i analoga bildningar, där närmare tidsbestämningar varit möjliga, huvudparten av de subatlantiskt-recenta lagren faller på järnåldern, kunna träspånen provisoriskt hänföras till denna tid.

Fyndet utgör ett observandum för framtida kalktuffundersökare att hålla ögat öppet för möjligheten av att hitta artefakter och andra spår av mänsklig verksamhet.

LITTERATURFÖRTECKNING.

Halle, Thore G:son. En fossilförande kalktuff vid Botarve i Fröjels socken på Gotland. Geol. För. Förhandl. 1906, Bd. 28. Stockholm 1906.

Hedström, Herm. i G. F. F. Bd. 33 p. 144. Stockholm 1911.

Kjellmark, Knut. Översikt av Sveriges stenåldersboplatser. Ymer Bd. 24. Stockholm 1904.

Kurck, C. Om kalktuffen vid Benestad. Bihang t. K. Vet.-Akad. Handl. Bd. 26 Afd. II. N:r 1. Stockholm 1901.

Lindström, G. Om postglaciala sänkningar av Gotland. G. F. F. Bd. 8, Stockholm 1886.

Linnæus, Carl. Öländska och Gothländska Resa. Sthlm och Upsala 1745.

Lithberg, Nils. Gotlands stenålder. Gradualavhandling. Sthlm 1914.

Munthe, Henr. Studier över Gottlands senkvartära historia. Sveriges Geologiska Undersökning. Ser. Ca. N:r 4. Sthlm 1910.

Sernander, Rutger. Om Litorinatidens klimat och vegetation. G. F. F. Bd. 15. Sthlm 1893.

Studier öfver den gotländska vegetationens utvecklingshistoria. Gradualavhandling. Uppsala 1894.

Hornborgasjöns nivåförändringar. G. F. F. Bd. 30, Stockholm 1908.

Hornborgasjöns nivåförändringar och våra högmossars bildningssätt. G. F. F. Bd. 31, Sthlm 1909.

Om den postglaciala värmetiden och det baltiska havets fauna. G. F. F. Bd. 33. Sthlm 1911.

Svenska kalktuffer. G. F. F. Bd. 37 och 38, Sthlm 1915 och 1916.

Förna och äfja. G. F. F. Bd. 40, Sthlm 1918.

Wennersten, O. V. Boplats från stenåldern i Visby. Fornvännen årg. 4. Sthlm 1909.

LILJA ELLER EK

AV

O. V. WENNERSTEN.

Enligt våra förfäders gamla tro stod mitt i världen ett stort träd — asken Yggdrasil — och hade gudarna sitt tingsställe vid dess fot. Störst av alla träd var denna ask. Grenarna utbredde sig över hela världen och sträckte sig högt upp över himlen. Huvudrötterna voro tre och utgrenade sig åt tre sidor.

På askens grenar uppehöll sig en av en hök följd örn. Vidare befolkades den av en ekorre samt av fyra hjortar, vilka senare levde av lövverket.

Denna myt är helt visst besläktad med, sannolikt till och med utgången ur dyrkan av motsvarande levande träd. Vi erinra oss i detta sammanhang ovillkorligen den ryktbara asken på Bara berg, vilken av Ivar Axelsson Tott flyttades till Visborg, men där vissnade.[1]

Vid sidan om asken dyrkades bland germanerna av ålder eken. Folktron att vitormen eller visdomsormen har sitt bo under ekar, som bibehålla sina löv över vintern, sägnen om den numera förstörda Dalhemseken, vittna livligt om rester av urgammal ek-kult på Gottland. Detta likaväl som det välkända förfarandet vid den än delvis kvarstående Gladajk eller Gladek i Västerhejde — där de vägfarande av gammalt hållit för att under utropet (bönen): »Gladajk, go fart» inslunga ett par tre stenar i den ihåliga stammen — antyder sista kvarlevan av en offerceremoni.

En mängd av de mellan c:a 1340—c:a 1510 på Gottland präglade mynten[1] ha på ena sidan ett vapen, som vanligen benämnes en lilja. Dennas understa del slutar på 79 av de 80 kända olika typerna med en tredelad rot. Enahanda är förhållandet på de sigill, som finnas från ön med samma motiv. »Signum Visbycense (Wallin, Gotländska samlingar I, Stockholm 1747. Tab. II, fig. 2; Hauberg anf. arb, sid. 27) tyckes vid första påseendet strida häremot. Men korstammen är här för att utmärka dess verkliga natur försedd med s. k. liljeknoppar och bildar tillika med de korsande stänglarna just den tredelade roten.

På »Sigillum civitatis Visbycensis» (Wallin, Gotl. samlingar I, Tab. II, fig 1; Lindström Anteckningar om Gotlands Medeltid II, Stockholm 1895, sid. 14) vagga tre fåglar på liljans grenar, korsmotivet går igen å huvudstängelns överdel. Foten är tredelad.

Secretum civitatis Visbycensis (Wallin, anf. arb. Tab. II, fig. 3) erinrar om detta, men har en fågel ovan liljan, löst sittande på en sköldkant, som omger det hela.

På en hel del gotländska medeltida gravstenar går detta kors- och liljemotiv igen, liksom på en ristning i kalkputsen i Linde kyrkas nedre tornrum, allt dock med den modifikation, som betingas av arbetsmaterialet

[1] Gottland och Visby i Taflor, Stockh. 1858, sid. 62, efter Strelow, Guthilandiske Cronica, Köpenhamn 1633, sid. 215.

[1] Hauberg, Gullandske mönter.

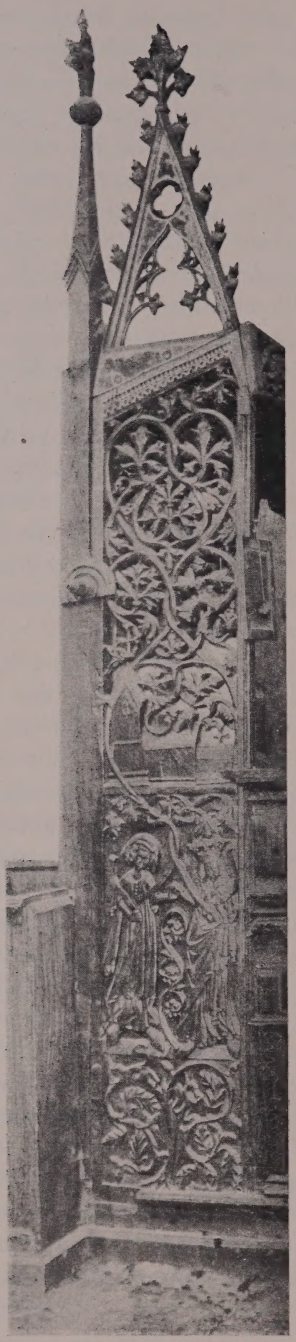

FIG. 1. GAVEL TILL KORSTOL, GOTHEM, GOTL.

Korset har övertagit världsträdets egenskaper. Men varifrån kommer »liljan» och är det verkligen en lilja man har med att göra?

Dess tredelade rot och tregrenade stam, lagd i snirklar, som verkligen överträffa den modernaste stilisering av en lilja, tyda på något annat, även om fåglarna i grenverket ej medräknas.

Vad detta andra verkligen är, synes mig med all önskvärd tydlighet framgå av en korbänk i Gothems kyrka på Gottland, fig. 1.

Där finnes nämligen det på mynten och sigillen förekommande liljevapnet i stor skala — med sina tre huvudrötter, sin trefaldiga grenfördelning, sina blad och knoppar.[1]

Bladen, antydda i miniatyr å andra föremål, äro här ekblad och knopparna ha blivit till ekollon. Grupperingen är lika med den å mynten. För säkerhets skull äro ett par gnagande ekorrar tillagda. Den åt vänster slänger vårdslöst svansen upp över den fotbräda, å vilken Elisabet och jungfru Maria stå. Den andra arbetar inne i högra grenens övre snirkel. Det är den gamla heliga eken, livsträdet, världsträdet, som till ett tecken på sin insmältning i kristen föreställning på sin kraftiga krona uppbär jag vore färdig säga en hel kristen värld.

Vad Elisabets hälsning liksom den där ovan stående kyrkan innebära, anser jag onödigt att här erinra om.

Utgående från detta snideri å Gothems korstol och granskande hela det övriga materialet från gravstenar, sigill och mynt, torde man få svårt bortresonera, det den s. k. Gottlandsliljan hela vägen igenom och från första stund intet annat är än en ersättare av den heliga eken — livsträdet — samma träd, som ännu står som märke i Gottlands norra tredings prästerskaps sigill.[2]

[1] För att undvika missförstånd vill jag här tillägga, att jag i begreppet trefaldiga inbegriper huvudstammen.

[2] Wallin anf. arb. Tab. I, fig. 2.

HAR SKALPERING FÖREKOMMIT I NORDEN UNDER STENÅLDERN?

AV

OTTO FRÖDIN och CARL M. FÜRST.

I.

Under den sedan år 1909 pågående, ännu ej avslutade utgrävningen av stenålderspålbyggnaden, »träskbyn», vid Alvastra[1] hava bland mycket annat även en hel del skelettrester av människa kommit i dagen. Ett av dessa fynd förtjänar i mer än ett avseende en särskild uppmärksamhet.

Sommaren 1917 pågick undersökningen huvudsakligen å boplatsområdets sydöstra del, omedelbart utanför det stora stockgolvets kant och öster om den spång av rundvirke, som här utgår från golvet och leder upp mot fast mark i riktning mot Broby.

Ett par meter från spången och ungefär lika långt från golvkanten anträffades därvid ett synnerligen väl bibehållet *människokranium*, till största delen nedsjunket i kalkgyttjan och blott med sitt översta parti nående upp i kulturlagret, fig. 1. Underkäken var rubbad ur sitt läge och låg vriden i ungefär 90° vinkel med vänstra ledpartiet pekande rätt upp.[2] För övrigt befann sig kraniet i sin naturliga ställning med pannan uppåt. Med iakttagande av all försiktighet blev det blottat och upptaget av min beprövade medhjälpare, osteologen Ludvig Hedell.

Denna framgrävning skedde under väntan att ett fullständigt skelett skulle komma i dagen. Men därav blev intet. Under kraniet påträffades endast — i sitt naturliga läge — atlas och tandutskottet från den andra halskotan.

Efter avslutandet av sommarens undersökningar överfördes kraniet jämte de övriga fynden till Statens Historiska Museum, där jag fick tillfälle att mera ingående granska detsamma. Jag iakttog därvid å pannbenet ett antal tvärs över detsamma gående skåror, mycket fina, men när nu uppmärksamheten blivit fäst på dem icke desto mindre synnerligen tydliga. Att de icke observerades redan vid kraniets upptagande torde för övrigt bero på att det då ej fullständigt rengjordes från den vidhäftande gyttjan. I vilket fall som helst torde det vara onödigt att här framhålla, att de ej tillkommit efter upptagandet, utan att de äro från samma tid som själva kraniet.[1]

[1] O. Frödin, En svensk pålbyggnad från stenåldern, Fornvännen 1910, sid. 29 ff.

[2] Underkäken anträffades först och upptogs innan kraniet i övrigt spårades. Foton visar den ånyo placerad i sitt läge.

[1] Detta har ju även framgått av professor Fürsts granskning (se nedan).

Dessa skåror, som uppenbarligen åstadkommits medels en skarpkantig flintspån,[1] ingåvo mig genast den tanken, att här möjligen förelåg ett fall av *skalpering*. Kraniet översändes nu till professor Carl M. Fürst, vilken med vanlig välvilja underkastade detsamma en ingående granskning

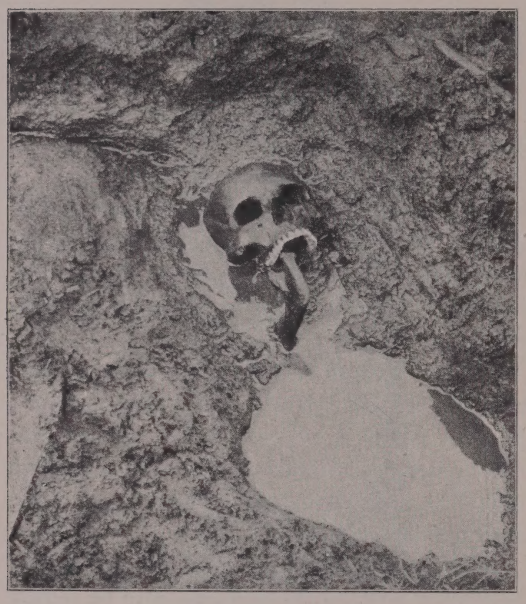

FIG. 1. KRANIUM FRÅN ALVASTRA PÅLBYGGNAD. IN SITU. FOT. O. FRÖDIN.

och själv i det följande framlägger resultaten häraf.

O. F.

II.

Förra året erhöll jag till undersökning från antikvarien Otto Frödin en sändning ben upptagna vid Alvastra pålbyggnader. Av alldeles särskilt intresse var bland dem ett utmärkt väl bibehållet kranium med tillhörande underkäke, första halskota (atlas) och tandutskottet från den andra halskotan (dens epistrophei). Om fyndort och fyndomständigheter fick jag de upplysningar, som Frödin i föregående kapitel meddelat. Jag vill emellertid av dem framhålla: att skallen försiktigt upptagits av den vid sådana arbeten synnerligen vane osteologen Hedell, att skallen låg tillsammans med sin underkäke och de båda halskotorna och att den hade vid upptagningen de »skåror» över pannbenet, som jag nedan närmare skall omtala och beskriva. I samband med överlämnandet av denna skalle ställde Frödin till mig frågan: »Tyda skårorna i pannan på att personen skalperats?»

Oavsett det högst märkliga, så att säga »rättmedicinska» problem, som här ställdes till mig att söka lösa, erbjöd skallen i och för sig uti flera hänseenden så stort intresse, att den väl förtjänte en ingående undersökning. En stenålderskalle är alltid en sällsynthet i vårt land, i synnerhet då den är hel och så gott som oskadad, vilket här var förhållandet. Denna skalle var dessutom ett unikum, då den var vår första kända östgötaskalle från stenåldern och likaledes den enda fullständiga stenålderskalle, som blivit funnen vid en pålbyggnad i vårt land.

Kraniet har såsom torvmossefynd den för sådana ben typiska mörkbruna färgen med dragning åt gråviolett. Färgen är ovanligt vacker, förhöjd genom den glans benytan besitter. En egendomlighet, dock ej enastående, är att alla ställen, som i sin tid varit broskklädda, nämligen ledytorna på nackben, tinningben och underkäke, äro ljusare gråfärgade.

Vänster okbåge är ofullständig, troligen genom förmultning. Tänderna äro alla väl bibehållna och oskadade, endast skärtänderna (incisivi) och första kindtänderna (mol. I)

[1] Försök på recent ben hava övertygat mig härom.

äro något slitna, en stor del med påsittande vinstensbeläggning. Visdomständerna i underkäken hava saknats under livet. Kraniets alla bensömmar (suturae) äro öppna, till och med sutura basalis. Vårtutskotten (processus mastoidei) äro ganska stora, och muskelfästena för nackmuskulaturen äro väl markerade. Kraniet har säkerligen tillhört en *manlig individ*, som vid sin död var ungefär *tjugo år gammal*.

Innan jag går vidare in på den antropologiska undersökningen av kraniet, vill jag kritiskt granska skårorna på pannbenet.

På pannbenet, något ovan höjden av pannbensknölarna (tubera frontalia) eller noga angivet efter uppmätning i medellinjen, mitt emellan nasion och bregma, synas en hel del grunda lineära skåror, gående, allmänt taget, i en bestämd riktning tvärsöver pannan intill tinninglinjerna (lineæ temporales) i lika höjd på båda sidor och överskridande något denna linje på vänster sida. Allmänna riktningen på fårorna går i enkel båge d. v. s. ej våg- eller zigzagformigt. Fårorna äro något olika djupa på olika ställen. Djupast förefalla de mot vänstra tinningen, då de överskrida tinningmuskelns fasciala benfäste (linea temporalis). Här likasom på andra ställen framträder tydligt, att snittet ej träffat benet vinkelrätt mot ytan, utan att det blivit snett inskuret nedifrån, så att undre snittytan ligger mera i benytans nivå och snittets övre benbegränsning utgör en »lambå» eller benläpp. Lambåernas kanter eller eggar äro skarpa, angivande att snitten gjorts med en skarp, tunneggig kniv, och att de träffat ett ben, som varit levande eller åtminstone icke legat så länge efter döden att vävnaderna varit intorkade eller benet genom förmultning mistat sina sammanbindande organiska beståndsdelar. Jag meddelar här avbildningar av kraniet från sidan och framifrån, fig. 2 och 3. På fig. 3 ser man en antydning till skårorna på pannbenet. För att emellertid kunna bättre be-

FIG. 2. KRANIET FIG. 1. 1/3. FOT. C. M. FÜRST.

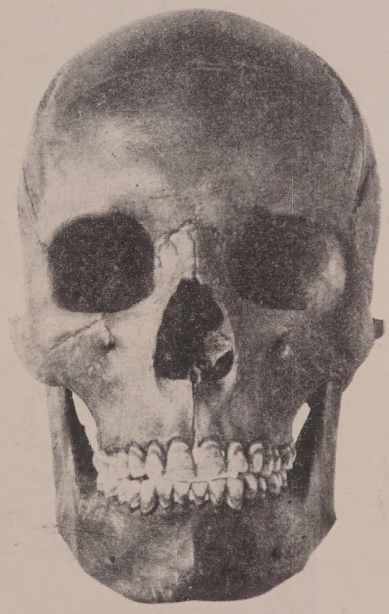

FIG. 3. KRANIET FIG. 1: PÅ PANNBENETS ÖVRE DEL SYNAS TVÄRGÅENDE FÅROR. 1/3. FOT. C. M. FÜRST.

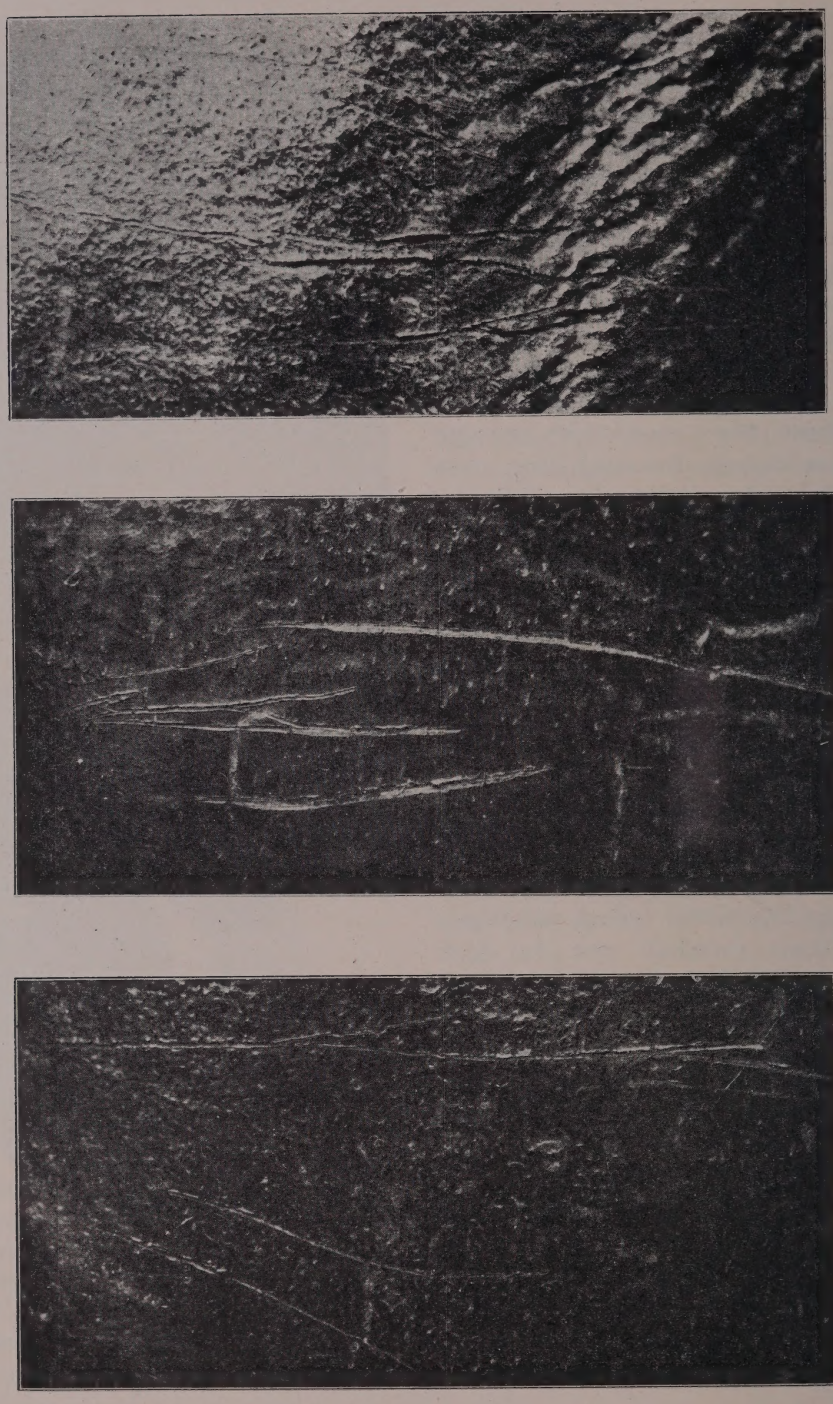

FIG. 4—6. MIKROFOTOGRAFERADE BILDER AV SKÅRORNA PÅ PANNBENET. FIG. 4 LÄNGST TILL VÄNSTER VID LINEA TEMPORALIS SINISTRA; FIG. 5 MITTPARTIET; FIG. 6 LÄNGST TILL HÖGER. $^{3}/_{1}$. FOT. C. M. FÜRST.

döma snitten har jag tagit mikrofotografier i 3 gångers förstoring av benpartierna med skårorna. Fig. 4 är längst till vänster vid tinninglinjen, fig. 5 är i mitten och fig. 6 till höger. På fig. 4 och 5 ser man bäst, huru snitten fallit med jämnt snitt nedåt och lambå över. Snitten äro ganska talrika och inpå varandra i synnerhet åt vänster och mittpå pannan. De gå dock alla i samma riktning. Lägger jag i denna skårornas allmänna riktning ett vitt snöre och låter detta fortsätta i den riktning som skårorna angiva runtom kraniet, så kommer det att ligga så som fig. 7 visar. Snöret skall alltså demonstrera, huru snitten skulle fortsatts kring huvudet, ifall den, som skurit genom huden inpå pannbenet, hållit på att skära vidare genom huden i den riktning skårorna angiva.

Granska vi nu underlaget under huden på en levande i den linje, som snöret angiver, så finna vi, att fram på pannbenet till tinninglinjerna, huden ligger mera direkt på benet, men är förskjutbar mot benet. Det är här endast lös bindväv och benhinnan, som skiljer hud och ben från varandra. Annorlunda blir det bakom tinninglinjerna. Här vidtager tinningmuskeln, därefter bakåt går linjen något ovan det ojämna vårtutskottet och sedan över nackmuskulaturen. Vi hava alltså knappast att vänta några skåror i benet bakom pannan, då benet i det hela taget ligger djupt och huden är förskjutbar mot de mellanliggande musklerna. Man skulle kanske kunna tycka att insnittet för att lossa huden på pannan ej heller här behövde gå ända in på benet, men det fordras vana och särskild konstförfarenhet att undvika skära inpå benet, när ej tjock vävnad ligger mellan svål och ben, detta isynnerhet vid lössandet av främsta hudpartiet.

Då hårfästet plägar ligga just i den linje, som skårorna, angivna av det vita snöret på fig. 7, gå, eller ungefär mitt emellan nasion och bregma, så passar ett snitt, som lagts genom huden, samman med vanliga läget av hårfästets rand; och även fortsättningslinjen bakåt för snöret avgränsar den del av skallen, där huvudet under livet varit hårklätt, alltså den så kallade »skalpen».

Detta att skårorna konstant visa en övre lambå ådagalägger tydligt att operatören suttit eller legat på knä och haft offret, här den unge mannen, liggande framför sig med hans hjässa mot sig och hans ben från sig,

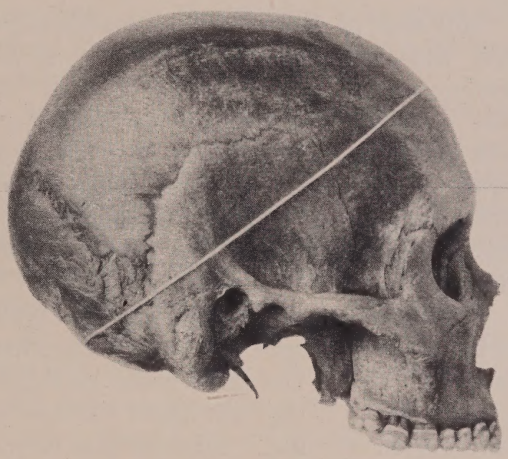

FIG. 7. KRANIET FIG. 1 MED ETT VITT SNÖRE BUNDET I SKÅRORNAS RIKTNING RUNTOM KRANIET. 1/3. FOT. C. M. FÜRST.

när han gjort sina insnitt. Att dessa äro djupare just vid vänster tinninglinje och likasom förda åt höger på pannan antyder att det skärande redskapet, flintkniven, förts med operatörens högra hand.

De många sned- och sidskårorna behöva ej antyda, att snitten gjorts på ett oroligt och motsträvigt offer, utan snarare berott på operatörens dåliga instrument eller hans osäkerhet. Operationen har alltså lika troligt verkställts på en död eller lamslagen, som på en livfull individ. Då skallen på-

träffades tillsammans med översta halskotan och den del av den andra kotan, som omfattas av den första, bevisar detta, att dessa halskotor med mjukdelar varit förbundna med kraniet, då huvudet nedlagts i mossen. Att ej flera ben anträffats på platsen, kan tyda på att huvudet var avskilt från kroppen, då det nedlades. I sådant fall har operatören kunnat förrätta sin operation på det dekapiterade huvudet. Han måste emellertid även då opererat med skallens hjässa mot sig, enligt vad snittens läggning antyda.

Mitt svar på Frödins till mig ställda fråga blir alltså, att jag anser, att *skårorna på pålbyggnadskraniets pannben tyda på att här verkställts en avsiktlig avlossning av den hårklädda huvudsvålen eller den s. k. skalpen.* Det blir emellertid arkeologens eller etnografens uppgift att söka utreda, under vilka förhållanden och i vilken avsikt detta skett.

Kraniet är 182 mm. långt, 139 mm. brett och 144 mm. högt. Det har en kapacitet på 1315 kcm. Det horisontala omfånget är 516 mm. och sagittala bågen från nasion till opistion 357 mm. Ansiktet från näsrot (nasion) till haka (mentum) är 122 mm. och överansiktet (nasion-alveolon) 73 mm.; okbågsbredd är på grund av den förstörda vänstra okbågen något osäker, men kan beräknas till ungefär 136 mm.

Längdbreddindex blir 76,3. Kraniet är alltså mesocefalt mot dolikocefalt håll. Längdhöjdindex är 79,1 och breddhöjdindex är 103,6. Kraniet är således ganska högt jämfört med våra övriga svenska stenålderskranier. Rymden är snarare låg än hög. Ansiktsindex är 90 och överansiktsindex 54. Ansiktsvinkeln är 79° angivande en så hög prognatism, att den överträffar med en grad den högsta jag hittills iakttagit hos de 14 svenska stenålderskranier, jag kunnat undersöka härpå. Retzius har emellertid iakttagit prognatism med en ansiktsvinkel på 76° hos ett gånggriftskranium från Karleby i Västergötland.

Kraniets mått och form i övrigt äro väl förenliga med vårt nordiska kranium.

Uti skallens håla låg en hård intorkad mörkbrun klump, som var svår nog att få styckad och uttagen. Den visade sig bestå av ett yttre kompakt ungefär 1 cm. tjockt skal och en inre lösare kärna. Docent O. Gertz bestämde kärnan till växtbeståndsdelar.

Professor Mats Weibull har varit välvillig ställa sin beprövade erfarenhet till tjänst och göra en analys på den kompakta delen särskilt med hänsyn till att utröna, ifall det i den ingick någon hjärnsubstans. För jämförelses skull lämnade jag till Weibull ett något liknande stycke från en av de skallar, som statsgeologen L. v. Post sänt mig till undersökning och vilka funnits i en mosse vid Ö. Wemmerlöv i Skåne.[1]

Professor M. Weibull meddelade följande analys:

A. Hjärnsubstansen från Alvastra.

Provet består i huvudsak av:	
Proteinartade ämnen (N × 6,25)	46 % (7,2 % N)
Råfett (eterextrakt)	10 %
Andra organiska ämnen (mullartade)	33 %
Aska	5 %
Vatten	6 %
	100

De *proteinartade ämnena* innehålla c:a 0,3 % fosforsyra, ty efter extrahering med eter behandlades återstoden med salpetersyra (varvid bensubstans utlöstes.) Den sålunda från fett och ben befriade återstoden innehöll 1,1 % aska (mest sand) samt däri 0,18 % fosforsyra.

[1] Se sid. 160 ff.

Eterextraktet undersöktes på oförsåpbara ämnen (kolesterin, vax, kolväten m. m.), och erhölls 1,5 % sådana, med en smältpunkt av något över 40° C. Vid övligt förfaringssätt kunde jag icke (efter upprepade försök) få fram kristaller av kolesterin, men väl gav det oförsåpbara samtliga av mig prövade reaktioner på kolesterin. Jag sluter därav att antingen kolesterin finnes men rikligt blandad med vax eller kolväten, eller att oxidations- eller andra nerbrytningsprodukter av kolesterin (oxikolesterin, kolesterinsyra?) efter hand bildats. Eterextraktet höll ock lecitin eller närstående.

Den kemiska sammansättningen talar för att här föreligger förmultnad hjärnsubstans.

B. Från Wemmerlöv.

Provet består i huvudsak av:

Proteinartade ämnen (N × 6,25 %)	10 % (1,8 % N)
Råfett	1 %
Andra organiska ämnen . .	48 %
Aska (kolsyrad kalk, sand m. m.)	34 %
Vatten	7 %
	100

Är övervägande kalkgyttja och torvartade ämnen. Den ringa halten av råfett och kväve gör det antagligt att hjärnsubstans icke i någon nämnvärd mängd ingår.

M. Weibull.

Det framgår alltså härav, huru olika jordmån, såsom vanligt, konserverar olika. Det är emellertid av alldeles särskilt stort intresse här få konstaterat, att efter 4000—4500 år hjärnsubstans kan kemiskt påvisas. Strukturellt var ju otänkbart, men förmultningsprocessen har dock ej kunnat helt till oigenkänlighet nedbryta det motståndskraftiga kolesterinets derivater, och ej heller har vätskeutsilningen eller andra krafter kunnat bortskaffa det animala kvävet från den unge stenåldersmannens hjärnskål.

C. M. F.

III.

Professor Fürst har sålunda som sin mening uttalat, att skårorna på kraniets pannben »tyda på att här verkställts en avsiktlig avlossning av den hårklädda huvudsvålen eller den s. k. skalpen,» således samma procedur, som brukar betecknas med ordet skalpering. Den frågan uppställer sig då, om även den föreställning, som ligger till grund för skalperingsbruket, i detta fall kan anses ha förelegat.

Seden att taga den slagne fiendens kropp eller delar av densamma som troféer har utan tvivel uppstått ur den för varje lågt kulturstadium mycket naturliga och därför också mycket utbredda seden att hemföra det fällda villebrådet eller delar därav som jakttroféer.[1]

De på boplatserna och i gravarna från vår stenålder uppträdande, genomborrade eller med rotskåra försedda djurtänderna äro givetvis i första hand att betrakta som dylika troféer, ej som rena prydnader.[2] Man kan för övrigt med skäl ifrågasätta, huruvida ej en del av de djurkranier (och horn), som anträffas på boplatserna, och som bruka betraktas som måltidsrester, i själva verket

[1] Till grund för min framställning i det följande ligger väsentligen Georg Friedericis arbete »Skalpieren und ähnliche Kriegsgebräuche in Amerika», Braunschweig 1906. Någon härmed jämförlig behandling av motsvarande företeelser i andra världsdelar torde tyvärr ej finnas.

[2] Athapaskerna i Alaska hade för vana att gömma en tand från varje nedlagd ren, och så snart en jägare lyckats samla ett tillräckligt antal dylika tänder, förfärdigade han därav en gördel, som bars vid högtidliga tillfällen. Jfr härmed de midjesmycken av resp. 91 och 106 genomborrade sältänder, som anträffats vid två av skeletten i boplatslagret i Visby (O. V. Wennersten, Boplats från stenåldern i Visby, Fornvännen 1909, sid. 202 o. 210 f.).

tagits som jakttroféer, på samma sätt som vissa stammar t. ex. i Amerika förvara huvuden av ren, hjort, buffel, björn, vildkatt och fåglar — ävensom horn av förstnämnda djurarter — som troféer, ja rent av ägna dem en gudomlig dyrkan. I varje fall har krigstroféns ovan anförda förstadium varit tillstädes även hos oss.

Människokroppen som krigstrofé har liksom allt annat varit underkastad utvecklingens lag.

Är vägen för lång och besvärlig för att segraren skall kunna medföra den fallne motståndarens kropp hel och hållen, styckas densamma för att lättare kunna transporteras, eller — om också detta blir för besvärligt — medtages en del av kroppen, huvudet, en arm eller ett ben. Befinnes även detta svårt eller omöjligt, nöjer man sig med en hand, ja ett finger.[1] Extremiteternas rörben användas sedan på många ställen, t. ex. hos araukanerna i Chile, som troféer på så sätt att därav förfärdigas flöjter och pipor, ett utslag av den hos indianer och negrer vitt utbredda föreställningen, att man ej kan pina sin fiendes ande på ett mera raffinerat sätt än genom att musicera på hans ben. Samma tanke låg tydligen till grund för den hos inkas förekommande seden att använda människohud som överdrag på trummor och pukor. Även de av aztekhövdingarna personligen tagna fångarna flåddes, och huden upphängdes i palatsen och templen.[2]

[1] Till grund för bruket att avskära den dödade fiendens fingrar, och då särskilt tummen, pekfingret och långfingret, ligga dessutom på många håll hämndkänslan och föreställningen att man därigenom betager honom möjligheten att vidare förorsaka skada; dessa fingrar spela ju vid bågskjutningen den mest betydelsefulla och för motståndaren farliga roll.

[2] Det kan tilläggas, att man i Amerika någon gång tagit också hjärtan och genitalia som troféer. Ännu så sent som på 1860-talet ha de vita under striderna med indianerna i Förenta staterna haft tillfälle att på detta sätt konkurrera med vissa afrikanska negerstammar.

Att en kroppsdel sålunda får gälla som ersättning för hela kroppen, att delen tillerkännes samma verkan och betydelse som det hela, är ju en företeelse som ofta möter oss i naturfolkens tankeliv.

Därför är det också helt naturligt att människokroppens förnämsta del, nämligen huvudet,[1] i all synnerhet eftersträvas av segraren.

Över stora delar av den amerikanska kontinenten förekommer huvudtrofén. Kvantitativt dominerar den i det gamla Mexiko; det stora templet i dess huvudstad kunde, enligt vad ett par av konkvistadorerna veta att förtälja, ståta med en kraniesamling av 136 000 exemplar.

Även beträffande denna kroppsdel gör sig pars-pro-toto-begreppet lika starkt gällande: i stället för hela huvudet träda öron, ögon, underkäk, tänder och slutligen de hårklädda partierna, enkannerligen huvudsvålen, själva skalpen, eller rent av blott hårtofsen.

Vad skalptrofén beträffar, har ju Amerika varit dess land par préférence, detta tack vare européernas kraftiga insats (framför allt medels skalppremiesystemet[2]); redan i präkolumbisk tid skalperades visserligen, men de vita tillkommer den tvivelaktiga äran, att detta bruk tog sådana dimensioner, som det under 1600- och 1700-talen gjorde i Nordamerika.

Den här skisserade utvecklingen av människokroppen som trofé finnes i alla sina olika stadier representerad på den amerikanska kontinenten. Kasta vi nu blicken på den Gamla världen, blir bilden mera fragmentarisk, men allt tyder dock på att samma utvecklingsgång även här förefunnits.

Händer, även genom rökning konserverade,

[1] Detta huvudpartiets anseende torde sammanhänga med den primitiva tron att all kraft samlar sig i toppen.

[2] Ännu så sent som år 1870 värderades i Sonora en skalp till 300 mexikanska silverdollar.

uppträda som troféer framför allt i Afrika, genitalia och den flådda huden — jämväl använd som trummskinn — där likaså. Den senare träffa vi också i Asien (liksom i Australien).

Huvudet med sina olika delar har alldeles som i Amerika med särskild förkärlek eftersträvats som trofé. Emellertid visar det sig att, medan utvecklingen i den Nya världen leder därhän, att skalpen där blir den karakteristiska trofén, huvudet i sin helhet förblir den dominerande trofén i Gamla världen (och Australien). Vi finna den i Afrika, exempelvis i Dahomey, men i synnerhet i Bortre Indien, på de ostindiska öarna, Nya Guinea och in i Melanesien; särskilt dajakerna på Borneo äro ju kända som ivriga huvudjägare. Dock träffas — och just i samma trakter — även skalpering, i Dahomey likaså (på 1800-talet), och jämväl bland hinduerna har den uppenbarligen en gång förekommit.[1] Tilläggas bör att även tandtroféer stundom kunna påvisas, bl. a. på Madagaskar, medan öron- och nästroféer synas särskilt ha varit eftertrådda bland kineser, kalmucker, japaner[2] och andra mongoler.[3]

För här ifrågavarande undersökning är det nu givetvis av särskilt intresse att få den frågan besvarad, huruvida människokroppen — framför allt huvudet och skalpen — i gångna tider spelat något roll som trofé även bland Europas folk.

Så har i själva verket varit fallet.

Hos Diodorus (bok V, kap. 29, jfr bok XIV, kap. 115) och Strabo (bok IV, kap. 4) läsa vi, att de gamla gallerna — och speciellt belgierna — från sina strider förde hem de fallna fiendernas huvuden som segertroféer.[1] Ja ännu så sent som år 1492 skall konung Wladyslaw av Ungern i sin huvudstad fått mottaga två vagnslaster troféer, bestående av turkhuvuden.[2]

Å andra sidan förtäljer Herodotos (bok IV, kap. 65) om skyterna följande: »— — — ved Hovedskallerne selv, ikke af alle, men af deres værste Fjender, gør de følgende. Vedkommende saver alt nedenfor Øjenbrynene bort og renser Hovedskallen, og hvis han er en fattig Mand, overtrækker han den blot udvendig med Oksehud og bruger den saa til Drikkekar; er det derimod en rig Mand, nøjes han ikke med at overtrække den med Oksehud, men forgylder den indvendig. Paa samme Maade bærer de sig ad med deres Slægtninge, hvis de er blevet uenige med en af dem og faar Ret over ham for Kongens Domstol. Naar der kommer fremmede til en Skyther, som han bryder sig om, sætter han disse Hjerneskaller frem og fortæller, at skønt de var hans Slægtninge, paaførte de ham Krig og han selv fik Bukt med dem, og det regner de for en Heltegerning».[3]

Detta sätt att använda kraniet som dryckeskärl är ej någon isolerad företeelse. Vi möta här en speciell utveckling av huvudtrofén, som återfinnes hos primitiva folk över hela jorden, ej minst på den amerikanska kontinenten. Och för Europas vidkommande är kraniebägaren — liksom huvudtrofén i allmänhet — flerstädes omtalad;

[1] Även judarna beskyllas för att ha känt till detta bruk, dock med orätt enligt vad Friederici, anf. arb., sid. 137, framhåller.

[2] Japans huvudstad lär bland sina sevärdheter äga en trofésamling, bestående av 38 700 kinesiska näsor och 77 400 kinesiska öron.

[3] I slaget vid Wahlstatt i Schlesien år 1241 skola mongolerna ha tagit säckvis med tyska öron.

[1] Diodor's von Sicilien historische Bibliothek, övers. av Julius Friedrich Wurm, bd 4, sid. 526 f., o. bd 10, sid. 1290, Stuttgart 1829 o. 1832. Strabo's Geographie, övers. av Karl Kärcher, bd 3, sid. 373 f., Stuttgart 1830. (Ingå i »Griechische Prosaiker in neuen Uebersetzungen».)

[2] Martin Dobrizhoffer, Geschichte der Abiponer, einer berittenen und kriegerischen Nation in Paraguay, övers. av A. Kreil, del 2, Wien 1783, sid. 550.

[3] Herodots Historie, bd 2, övers. av Karl Hude (utg. av Selsk. t. hist. Kildeskrifters Oversættelse), København 1904, sid. 145 f.

de här anförda litterära uppgifterna kunna suppleras med många andra.[1]

Huvudtrofén, speciellt kraniebägaren, torde även vara arkeologiskt påvisad. I några av de schweiziska pålbyggnaderna har man nämligen anträffat kraniekalotter, som utvisa spår av avsiktlig tillformning, och som Virchow, Gross m. fl. tolkat just som dryckeskärl, liksom de i fråga om ett antal andra pålbyggnadskranier gjort jämförelser med exempelvis dajakernes huvudtroféer.[2]

Hos skyterna har även människohuden spelat en roll som trofé. Det heter nämligen hos Herodotos (bok IV, kap. 64): »— — — — Mange af dem laver ogsaa af den aftrukne Hud Kapper til at svøbe sig i, saaledes at de syr flere sammen ligesom Gedepelse, og mange flaar den højre Haand paa deres døde Fjender, saaat de lader Neglene blive siddende, og laver deraf Futteraler til deres Pilekoggere; man ser saa, at Menneskeskind er baade tykt og glinsende: det har næsten mere hvid Glans end nogen anden Slags Skind. Forresten er der ogsaa mange der flaar hele Mennesker, spiler Skindet ud paa Træstykker og rider rundt med det paa deres Heste».[3]

Goda paralleller till dessa barbariska bruk kunna anföras från Nordamerika, där t. ex. huden från armar och händer garvats och använts som material till kul- och tobaks(!)-pungar, koger m. m.; jfr också vad som ovan nämnts om aztekernas hudtroféer.

Och slutligen skalpen. Har man i forna tider även skalperat i vår världsdel? Ja hos Herodotos finna vi också härför ojävaktiga bevis; förra delen av sist anförda kapitel lämnar följande målande skildring: »— — — — Naar en Skyther første Gang har nedlagt en Fjende, drikker han af hans Blod, og Hovederne af alle dem han dræber i Slaget bringer han til Kongen; hvis han nemlig har bragt et Hoved, faar han Andel i Byttet som de gør, men ellers ikke. Han flaar Hovedet paa følgende Maade: efter at have gjort et Snit rundt om Ørerne, tager han fat i Hovedet og ryster det ud, derpaa fjerner han med et Okseribben Kødet og garver Huden med Hænderne, og naar han har gjort den blød, beholder han den som Serviet, binder den fast ved Tømmen af den Hest han selv rider og stiller den til Skue; den der nemlig har flest saadanne Servietter, gælder for den bedste Mand. — — — —»

Här föreligger ju ej blott uppenbar skalpering, utan även samma sätt att bereda själva skalpen och samma sed att fästa den vid hästens tygel som vi ännu efter 2000 år och mera återfinna hos t. ex. Nordamerikas rödskinn. Ej heller detta tal om »servetterna», eller »handdukarna», som förorsakat flera av Herodotos' kommentatorer så mycket huvudbry, gör framställningen mindre verklighetstrogen. Det är en känd sak, att indianerna på ett liknande sätt begagnat sitt eget hår och sina hundars päls, exempelvis till att därpå torka av händerna efter måltiderna, och använde nu skyterna sina fienders hår på samma vis, låg säkerligen därunder en avsikt att håna och förödmjuka deras andar.

Blott man ur verklig etnologisk synpunkt granskar Herodotos' uppgifter, skall man — såsom Friederici med rätta framhåller[1] — finna, att »historiens fader» är en utomordentlig etnograf.

Att dessa skalperande skyter gjort ett synnerligen starkt intryck på antikens folk

[1] Se härom Jacob Grimm, Geschichte der deutschen Sprache, bd 1, Leipzig 1853 (uppl. 2), sid. 99 ff., och Richard Andree, Ethnographische Parallelen und Vergleiche, Stuttgart 1878, sid. 133 ff.

[2] Verhandlungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte 1877, sid. 126 ff., och 1885, sid. 285 ff. o. 548 ff.

[3] Anf. översättning, sid. 145.

[1] Anf. arb., sid. 136.

kan man förstå bl. a. därav, att »skalpera» på grekiska hette *ἀποσκυβίζειν*.

Ytterligare ett belägg för skalperingsbrukets förekomst i Europa under klassisk tid kan man möjligen erhålla hos Orosius, som i sin bok V, kap. 16, omtalar att romarna skalperade i slaget på Raudiska fälten år 101 f. Kr.[1]; uppgiften är dock måhända ej alldeles pålitlig.[2] Det kan slutligen tilläggas, att i de fall, då skalpering kan påvisas hos vandalerna och andra germanska folk, densamma snarast får uppfattas som ett slags straff, och att trofébegreppet sålunda här ej längre föreligger.[3]

Av det ovan sagda torde sålunda framgå, att förutsättningen för krigstroféns uppkomst, nämligen jakttrofén, under stenåldern förefinnes i Norden (liksom i Europa för övrigt), att huvud-, hud- och skalptrofén litterärt kan påvisas i vår världsdel under historisk tid och redan ett halft årtusende före vår tidräknings början, samt att den förstnämnda arkeologiskt torde vara konstaterad under förhistorisk tid. Under sådana förhållanden kan man med skäl förutsätta, att skalptrofén under förhistorisk tid haft en större utbredning i Europa, än vad de litterära uppgifterna från senare tid giva vid handen.

När nu Alvastrakraniets skåror angiva en avsiktlig avlossning av skalpen, ligger det förvisso närmast till hands att antaga, att denna skalp tagits som trofé, och att här sålunda föreligger ett fall av skalpering i ordets allmänt vedertagna betydelse.

Det finnes för övrigt en omständighet, som ytterligare i någon mån talar härför. Såsom redan omtalats, anträffades kraniet tillsammans med atlas och tandutskottet från den andra halskotan, men inga som helst andra skelettdelar stodo till att upptäcka. Detta *kan*, som professor Fürst framhåller, tyda på att huvudet var avskilt från kroppen, då det hamnade i gyttjan, i vilket fall skalperingen *kan* ha utförts på det dekapiterade huvudet.

Man jämföre härmed den såväl hos amerikanska stammar som hos det indokinesiska nagafolket i Assam vanliga seden att först avhugga fiendens huvud och sedan skalpera det,[1] samma tillvägagångssätt som skyterna, enligt det sist anförda citatet ur Herodotos, praktiserade. Uppenbarligen betecknar det ett intressant övergångsstadium i huvudjaktens »typologiska» utveckling till skalpjakt.

Även om Alvastrakraniet ej tillåter oss att med full visshet besvara frågan, huruvida skalpering förekommit i Norden under stenåldern, bör det i varje fall föranleda till att uppmärksamheten fästes på detta spörsmål.

Men fyndet kan dessutom giva anledning till begrundande av en annan fråga — detta dock endast under förutsättning att en skalpering här verkligen ägt rum.

På stenålderns boplatser träffas som bekant ej sällan lämningar av invånarna, någon gång hela skelett, oftast dock endast mer eller mindre isolerade skelettdelar. Dessa senare hava alltid tolkats såsom härrörande från förstörda gravar, och uppenbarligen är detta i de flesta fall den enda naturliga och möjliga förklaringen.

Nu har i det föregående framhållits huru-

[1] Pauli Orosii Historiarum adversum paganos libri VII, utg. av Karl Zangemeister (ingår i »Corpus scriptorum ecclesiasticorum latinorum»), Wien 1882, sid. 317 (»abscisis enim cum crine verticibus inhonesto satis vulnere turpes relinquebantur»).

[2] Från en långt senare tid anför Friederici (anf. arb., sid. 134) ett exempel. När kejsar Fredrik I år 1159 lät belägra staden Crema i Lombardiet, blev belägringstruppernas anförare, Bertold von Urach, vid ett tillfälle skalperad av en cremensare, som triumferande fäste skalpen på sin hjälm. Friederici omtalar vidare, att man även vid Wiens belägring år 1683 skall ha skalperat, och anför som källa den latinska originalupplagan av Dobrizhoffers ovan anförda arbete. Denna har ej varit mig tillgänglig; i översättningen (del 2, sid. 552) heter det, att en tatarisk spion skulle ha råkat i tyskarnas händer och blivit flådd. Den beredda huden skall D. själv haft tillfälle att se. Enligt denna version skulle vi här ha ett sent belägg för hudtrofén i Europa.

[3] Friederici, anf. arb., sid. 133 f.

[1] Friederici, anf. arb., sid. 7, 14, 16, 30 o. 136.

som ej blott människokroppen i sin helhet, utan även snart sagt alla dess delar hos folk på ett mera primitivt kulturstadium eftersträvas som troféer. Den möjligheten är kanske ej alldeles utesluten, att förhållandena varit likartade även under vår stenålder, att m. a. o. ett enstaka kranium, en underkäke, en hand, ett extremitetben, ja en tand, funnen på en boplats, ej utan vidare måste anses stamma från en spolierad grav.[1]

Åtminstone ej från en grav i vanlig mening med fullständigt skelett! Jag tänker då på en annan hos många naturfolk förekommande sed att under vissa förhållanden begrava en kroppsdel i stället för hela liket, även detta givetvis ett uttryck för pars-pro-toto-begreppet. Hos negrer och indianer förekommer det ofta, att när en kamrat fallit långt från byn hans huvud eller skalp avskäres för att hemma beredas en hedersam begravning, och hos maronnegrerna i Surinam har det t. o. m. hänt, att man fått nöja sig med att högtidligt begrava håret och naglarna, då mera av kroppen ej varit tillgängligt.[2]

Likartade fall äro naturligtvis tänkbara även hos oss, och därtill kommer att vissa av våra boplatser, nämligen de i sumpmarker och sjöar anlagda, redan med hänsyn till de lokala förhållandena föga lämpat sig som gravplatser för de döda.

De vid Maglemose funna skelettresterna utgöras av tre ben, härrörande från minst två individer. Sarauw lämnar den frågan öppen, huru dessa ben skola tolkas.[3] Och med rätta. Att betrakta dem som rester av skelettgravar torde möta mycket stora svårigheter, ty hur skulle man i så fall tänka sig dessa flottmänniskors gravar anordnade?

[1] I detta sammanhang må också erinras om den ankult, som tar sig uttryck i bruket att från begravning undantaga avlidna anhörigas huvuden eller andra kroppsdelar för att sedan på olika sätt dyrka och ära dem.

[2] Friederici, anf. arb., sid. 16 o. 118.

[3] Aarbøger 1903, sid. 198 f. Jfr Stjerna i Antikvarisk Tidskrift, del 19: nr 2, sid. 127.

Vid undersökningen av Alvastrabyn hava skelettdelar nästan årligen kommit i dagen på de mest olika delar av boplatsområdet, men aldrig under dessa tio år några större sammanhängande partier, långt mindre något helt skelett. Detta har som vanligt tolkats så, att invånarna här, i motsats till alpsjöarnas — och, för att nämna ett exempel från vår tid, Bangveoloträskets[1] —, som ju jordat sina döda uppe på fast mark, trots de exceptionella förhållandena fasthållit vid by- eller hyddebegravningen och sålunda begraft sina anhöriga i kulturlagret ute på det stora stockgolvet, samt att dessa gravar sedan av en eller annan anledning blivit spolierade. Möjligt är att så kan i vissa fall verkligen visa sig ha varit förhållandet. Vid närmare eftertanke måste man emellertid finna, att ett dylikt begravningssätt, bl. a. med hänsyn till kulturlagrets jämförelsevis ringa mäktighet, måste ha medfört betydande praktiska olägenheter. Vore det månne ej tänkbart, att, åtminstone under någon period av boplatsens tid, de döda jordats uppe på fast mark eller sänkts ned i träskets gyttja, med undantag av någon del av kroppen som fick sin grav antingen i (ev. vid) den hydda, som personen i fråga under livstiden bebott, eller på någon viss härför avsedd del av byområdet?[2] Frågan torde vara berättigad, så länge en fullt tydlig skelettgrav här ej konstaterats.

Det försök till förklaring av Alvastrakraniets skåror, som här blivit gjort, och de härtill anslutna reflexionerna rörande skelettdelarnas uppträdande på våra boplatser bygga på det kända förhållandet, att hos primitiva folk, oaktat avstånd i tid och rum, ej blott handen utan även hjärnan arbetar ganska likartat. *O. F.*

[1] Eric von Rosen, Träskfolket, Stockh. 1916, sid. 312.

[2] Människobenen hava uppträtt särskilt talrikt på ett par mera begränsade ställen.

DE KRÄFTFORMIGA SPÄNNENA

EN FINLÄNDSK PARALLELLFORM TILL DE SKANDINAVISKA NÄBBFORMIGA SPÄNNENA

AV

ALFRED HACKMAN.

Bland de finländska spännena från folkvandringstiden är intet så allmänt som den s. k. likarmade fibulan med mer eller mindre hög båge och korta trubbiga ändstycken, vilka avslutas med sluttande segmentformiga skivor. Detta spänne saknas sällan i något av de många gravfälten från nämnda tid i Egentliga Finland, Satakunta och Tavastland och uppträder, ehuru mindre ofta, även i österbottniska fynd. I fig. 1—5 äro några karakteristiska exemplar återgivna, vilka åskådliggöra den korta utveckling denna spännetyp har genomgått. Denna utveckling består huvudsakligen i en tillväxt av dimensionerna: av de äldre rätt små spännena, som ofta äro jämförelsevis smäckra, utbildas de stora exemplaren som fig. 5. Med dessa upphör utvecklingen; formen leder icke över till nya typer.

I sällskap med dessa spännen visar sig någon gång en i den arkeologiska litteraturen hittills litet uppmärksammad fibula, som här skall bli föremål för en kortare studie, det s. k. kräftformiga spännet.

Benämningen »kräftformig» har av de finländska arkeologerna valts på grund av den låt vara avlägsna likhet med en stiliserad kräfta, som den välvda bågen och de från denna utgående, om en kräftas klor påminnande armarna giva åt spännet, varvid även den breda foten kunde anses motsvara en kräftas inåt vända stjärt.[1] Benämningen är åtminstone lika träffande som namnet »näbbformigt spänne» för fibulans skandinaviska parallellform.

Redan vid en flyktig blick framträder den nära släktskapen mellan detta spänne och den likarmade fibulan. Bågen och foten äro hos de bägge arterna identiska. Den breda skivformiga övre delen med dess svängda konturer skiljer sig visserligen betydligt från den likarmade fibulans huvud, vilket ju är en upprepning av foten, men ett närmare studium av denna övre dels utveckling visar oss, att bägge typerna utgått ur samma grundform.

Båda spännetyperna höra till de utan tvivel i Västra Finland utförda, men av skandinavisk smak präglade smyckeformer, som äro så talrika i våra fynd från folkvandringstiden. Sådana likarmade spännen som de mindre, äldre, i spetsen av utvecklingen stående

[1] Baltiska arkeologer ha måhända redan tidigare för detta spänne använt benämningen Krebsfibel.

exemplaren äro kända även i Skandinavien, men de ha, som det synes framgå av deras jämförelsevis ringa antal, icke varit lika omtyckta där som hos oss. Likheten mellan de skandinaviska och finländska exemplaren är ofta mycket stor, men i många fall är det på grund av skiljaktigheter i ornamenteringen lätt att avgöra, om ett dylikt spänne är förfärdigat i Skandinavien eller i Finland. Jag talar här uttryckligen blott om sådana, huvudsakligen i östra Skandinavien förekommande spännen, vilkas båge har avrundade konturer och vilkas ändstycken äro korta och avtrubbade, icke om de något äldre med utskjutande mitt, som fig. 6, och de ännu tidigare typerna från 300- och 400-talen.

De kräftformiga spännena saknas i Skandinavien, men äga där i de ävenledes östskandinaviska näbbformiga fibulorna en nära besläktad parallellform.

Skandinaviska arkeologer ha redan förlänge sedan härlett både det här ifrågavarande likarmade och det näbbformiga spännet ur en och samma fibulatyp. Redan på 1870-talet har det näbbformiga spännets utveckling ur det armborstliknande spännet påvisats av Hans Hildebrand i »Bidrag till spännets historia» (ATS 4 sid. 189), och E. Vedel framhåller i »Bornholms Oldtidsminder» (1886) dess sammanhang med ett sådant bågspänne som fig. 149 i anförda arbete, en form, som står det likarmade spännet mycket nära, men vars huvudända dock är kortare än foten. Montelius avbildar i sin »Öfversikt öfver den nordiska forntidens perioder» i SFT VIII sid. 154 det här i fig. 7 återgivna spännet från Husby i Uppland som mellanform mellan de näbbformiga och de armborstliknande spännena. Ur samma uppländska spänne eller ur en med detta nära besläktad typ härleder B. Salin den här ifrågavarande arten av de likarmade spännena.[1] Utförligast behandlas de likarmade och näbbformiga spännenas uppkomst av K. Stjerna i en monografi om de likarmade spännena[2] och i den viktiga avhandlingen om Bornholms järnålder.[3] I den förra uppsatsen genomgås alla likarmade eller bisymmetriska fibulatyper i Norden från 300- till 600-talet, vilka ha utvecklat sig ur de monosymmetriska spännena enligt den i Norden städse iaktagna regeln, att fotens form upprepas vid huvudändan. En sammanställning av de likarmade och näbbspännena finnes i det senare arbetet. Även här anföres Husbyspännet fig. 7 som förelöpare till näbbspännena. Det dateras till 500-talets förra hälft eller mitt, medan de ur detsamma utvecklade likarmade spännena (fig. 82 och 83 hos Stjerna) hänföras till tiden omkring eller omedelbart efter år 550. De äldsta näbbformiga spännena sättas till 500-talets senare hälft (stadium I). Husbyspännet hör ännu till de armborstliknande spännena och kan närmast ställas i bredd med bågspännena med lång nålhylsa och rak fot. Övergången till näbbspännena sker sålunda, att den åt vardera sidan utåtböjda strängen tilltar i bredd och blir utplattad. Till en början sammanhänger denna breda platta sträng blott med spiralen, som nu har förvandlats till en tvärstång eller rättare två korta rör, på vilka spiralens vindningar antydas genom fåror. Nålen hänger lös med sin omböjda övre ända över axeln, som är stucken genom dessa rör. Spännets sidoknoppar äro ännu självständiga beståndsdelar och sitta på axelns ändar (fig. 8). Det följande steget i utvecklingen

[1] B. Salin, Die altgermanische Thierornamentik sid. 75 och fig. 179, 180.
[2] K. Stjerna, Till de likarmade fibulornas typologi, Vitt. Hist. och Ant. Akad. Månadsbl. 1903—1905 sid. 423 f.
[3] Bidrag till Bornholms befolkningshistoria under järnåldern (1905), ATS 18 (1908).

består däri, att sidoknopparna gjutas i ett stycke med strängen och axelrören, medan bågen ännu är en särskild del för sig (fig 9). Sedan sammanväxer även bågen med strängen och tvärstången. På detta stadium befinner sig spännet fig. 10, som av Montelius och Stjerna hänföres till 7. seklet.[1] Ett karakteristiskt drag för de näbbformiga spännena av denna serie är, att bågens huvud icke skjuter ut ovanför tvärstången (Stjernas stadium II c). En annan variant av näbbfibulorna (Stjerna fig. 85—90), som i högre grad än den nyss beskrivna serien förtjänar benämningen »näbbformig», kan här förbigås, emedan den icke förekommer i Finland.

Vi återvända till de finländska spännena. Liksom Husbyspännet fig. 7 bildar en övergångstyp mellan de svenska armborstliknande fibulorna med nålhylsa och näbbspännena av den förstnämnda serien, äga vi också i våra fynd ett par spännen, som stå Husbyspännet mycket nära, samt andra, vilka äga sin typologiska förutsättning i dessa. Spännen av Husbytypen föreligga i två exemplar från gravfältet vid Gulldynt i Vörå socken i Österbotten (fig. 11 och Aspelin, Antiquités du Nord finno-ougrien fig. 1276 och 1279). I detta gravfält förekomma även tre spännen, som stå på samma utvecklingsstadium som det gottländska spännet fig. 10, d. v. s. bågen, strängen, tvärstången och sidoknopparna ha sammanvuxit och gjutits i ett stycke; den förra spirallindningen är antydd genom rudimentära streck.[2] Intressant är järnnålens konstruktion; den är försedd med äkta spiral, sträng och hos ett av spännena med halvsfäriska knoppar (fig. 12). Man har således här återupptagit den levande nålkonstruktion, som antydes av spännets stelnade rudimentära detaljer. En någorlunda därtill svarande nålkonstruktion har en del av de skandinaviska näbbfibulorna av typen Stjerna, Bornholm fig. 85—90,[1] medan åtminstone hos de exemplar av typen fig. 10, som jag haft tillfälle att se, nålen saknar spiral. För övrigt är dock likheten mellan dessa svenska spännen och de österbottniska fibulorna rätt stor. De sistnämnda torde då även härstamma från samma tid som de svenska, d. v. s. från 7. seklet.[2] Fibulor av det tidigare stadium, som representeras av spännet fig. 9, vars sträng, ehuru utplattad och bred, ännu icke är sammanvuxen med bågen, saknas i de finländska fynden. De österbottniska spännena av typen fig. 12, 13 ha i Finland icke fått någon vidare utveckling. De kräftformiga spännena kunna icke härledas ur dem.

Det äldsta exemplaret av kräftspännena är det i fig. 16 avbildade från Huittula i Sääksmäki socken (Tavastland). Dess ringa storlek—längden utgör 4 cm. —, dess rediga, omsorgsfullt utförda ornament, den smala strängen, som genom stora öppningar är avskild från bågen, den nästan raka foten, som vid övergången till bågen är blott obetydligt smalare än vid änden, äro alla relativt tidiga drag, som berättiga oss att ställa detta spänne i spetsen för serien.

[1] Av näbbformiga spännen som detta utveckla sig efter vissa mellanformer under 8. seklet på Gottland de s. k. djurhuvudformiga spännena, vilka sedan fortleva under hela vikingatiden (Montelius, Svenska fornsaker fig. 532—534, 536, 537, 535).

[2] Ett fjärde dylikt spänne har hittats i en annan österbottnisk brandgrav, vid Perkiö by i Lillkyro socken, fig. 13.

[1] Jfr. H. Hildebrand, Bidrag till spännets historia, ATS IV sid. 169 och fig. 170. — Även i Norge förekomma spännen med antydd rudimentär och med verklig nålspiral; Schetelig, Smaa spænder fra folkevandringstiden, Oldtiden 1910 sid. 71, 72.

[2] Ett liknande spänne, fig. 14, förekommer i fyndet från Malla i Estland. (Jmf. R. Hausmann, Grabfunde aus Estland, 1896, sid. 18 och Taf. III:1). Spännet har dubbelt nålfäste — en detalj, som tyder på en senare tillverkningstid än de österbottniska spännenas. Prof. Hausmanns datering: omkring år 1 000, är dock alltför sen. Den långa foten anvisar åt spännet en plats bland de baltiska armborstspännen, som äro avbildade i Rigakatalogen pl. 6.

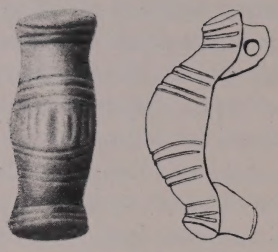

FIG. 1. LIKARMAT SPÄNNE. VÄRILÄ, PÄLKÄNE SN, TAVASTLAND. 1/1.

FIG. 2. LIKARMAT SPÄNNE. ALVETTULA, HAUHO SN, TAVASTLAND. 1/1.

FIG. 3. LIKARMAT SPÄNNE. KÄRÄJÄMÄKI, EURA SN, SATAKUNTA. 1/1.

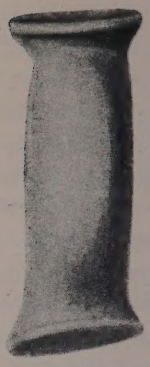

FIG. 4. LIKARMAT SPÄNNE. KOTSALONMÄKI, LILLKYRO SN, ÖSTERBOTTEN. 1/1.

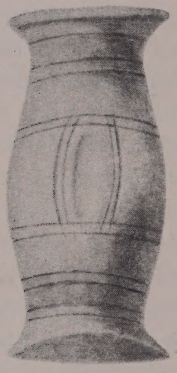

FIG. 5. LIKARMAT SPÄNNE. RISTIMÄKI, S. KARINS SN, EG. FINLAND. 1/1.

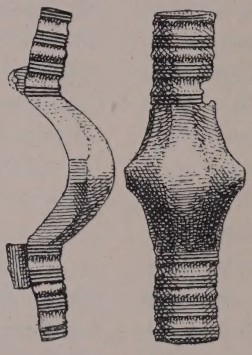

FIG. 6. LIKARMAT SPÄNNE. HÖYSÖLÄNMÄKI, TERVAJOKI, LILLKYRO SN, ÖSTERBOTTEN. 7/8.

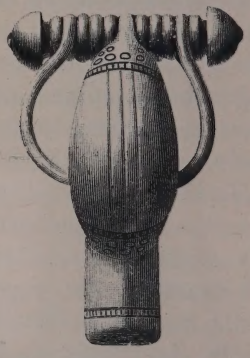

FIG. 7. SPÄNNE. HUSBY ERLINGHUNDRA, UPPLAND. 1/1.

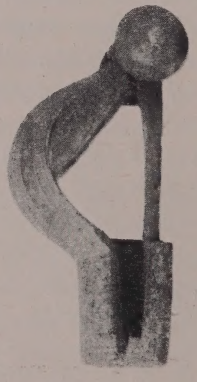

FIG. 8. NÄBBFORMIGT SPÄNNE, BJÄRS, HEJNUMS SN, GOTTLAND. 1/1.

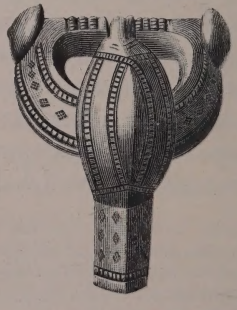

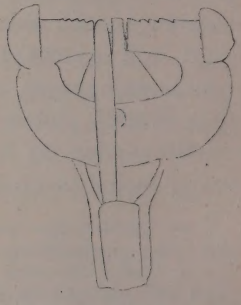

FIG. 9. NÄBBFORMIGT SPÄNNE. BJÄRS, HEJNUMS SN, GOTTLAND. 1/1.

FIG. 10. NÄBBFORMIGT SPÄNNE. GOTTLAND. 1/1.

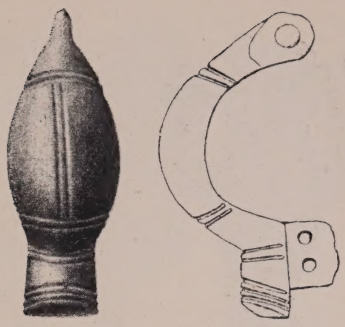

FIG. 11. SPÄNNE. GULLDYNT, VÖRÅ SN, ÖSTERBOTTEN. 1/1.

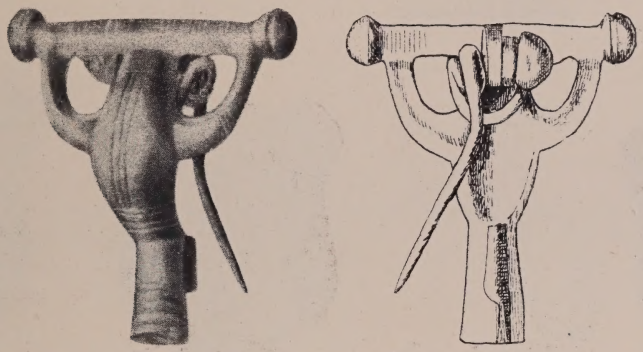

FIG. 12. NÄBBFORMIGT SPÄNNE. GULLDYNT, VÖRÅ SN, ÖSTERBOTTEN. 1/1.

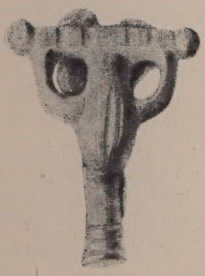

FIG. 13. NÄBBFORMIGT SPÄNNE. PERKIÖ, LILLKYRO SN, ÖSTERBOTTEN. 1/1.

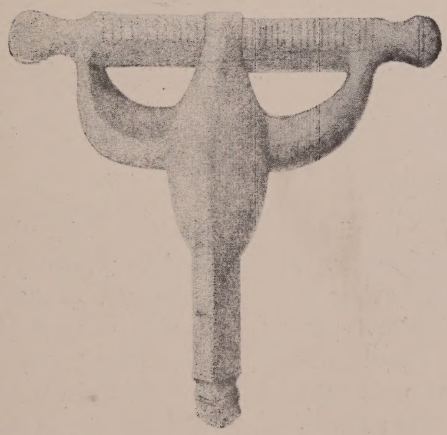

FIG. 14. NÄBBFORMIGT SPÄNNE. MALLA, ESTLAND. HIST. MUS. MOSKVA. FÖRF:S TECKNING. 1/1.

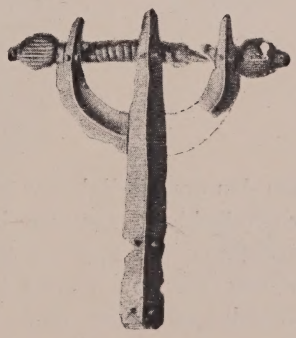

FIG. 15. ARMBORSTSPÄNNE. MIETOIS, EG. FINLAND. 1/3.

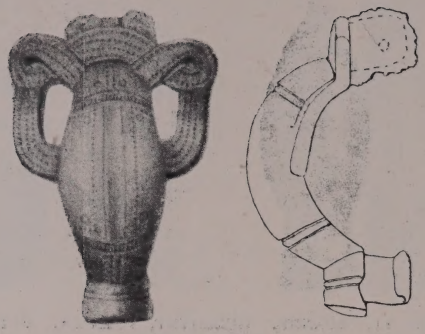

FIG. 16. KRÄFTFORMIGT SPÄNNE. HUITTULA, SÄÄKSMÄKI SN, TAVASTLAND. 1/1.

FIG. 17. KRÄFTFORMIGT SPÄNNE. MÄNKEBERG, KARIS SN, NYLAND. 1/1.

FIG. 18. KRÄFTFORMIGT SPÄNNE. LAAKT, HARRIEN, ESTLAND. 1/1.

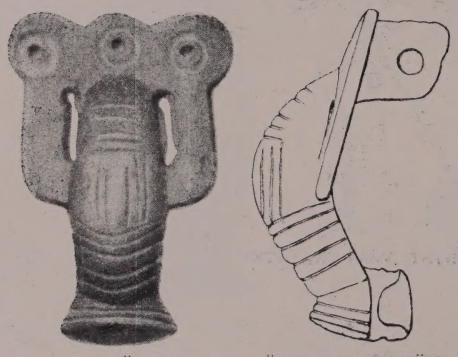

FIG. 19. KRÄFTFORMIGT SPÄNNE. MYLLYMÄKI, KUMO SN, SATAKUNTA. 1/1.

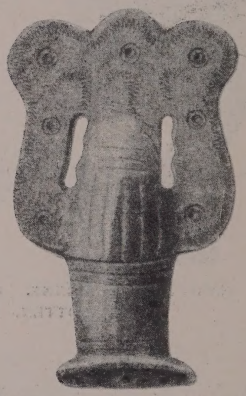

FIG. 20. KRÄFTFORMIGT SPÄNNE. HINTTALA, MESSUBY SN, SATAKUNTA. 1/1.

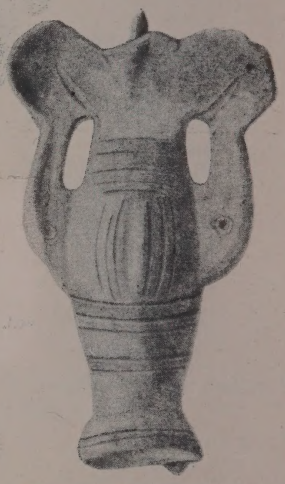

FIG. 21. KRÄFTFORMIGT SPÄNNE. HINTTALA, MESSUBY SN, SATAKUNTA. 1/1.

Men den omständigheten att bågen, strängen och tvärskivan, som här har formen av en bandslinga, äro gjutna i ett stycke visar, att spännet står på samma jämförelsevis sena utvecklingsstadium som det gottländska spännet fig. 10 och de nyssnämnda österbottniska spännena (fig. 12). Från Husbyspännet och de äldre Gulldyntspännena (fig. 11) är vår fibula således skild genom flere mellanled, vilka dock hittills saknas i de finländska fynden. Om typen har finländska föregångare, så måste dessa bestå i fibulor, vilka ha en med bågen icke sammanhängande sträng. Det är icke uteslutet, att en sådan mellanform ännu kommer att hittas i finsk jord, ty att en så konstruerad gjuten sträng förekommer i Finland visa, sådana spännen som den finsk-baltiska armborst-

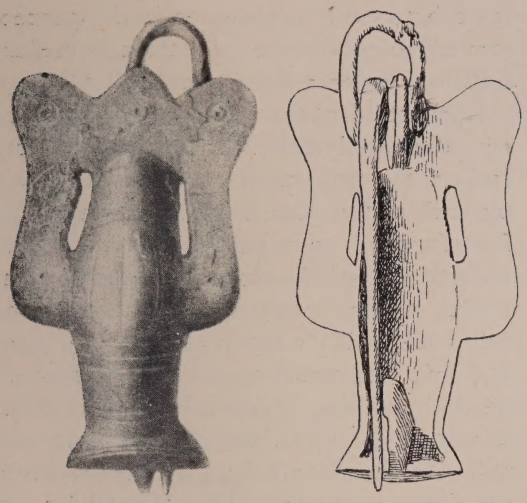

FIG. 22. KRÄFTFORMIGT SPÄNNE. PÄRKKÖ, NYKYRKO SN, EG. FINLAND. 1/1.

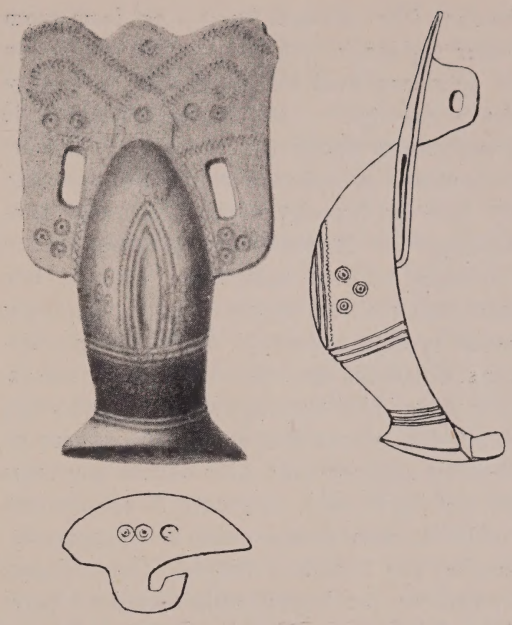

FIG. 23. KRÄFTFORMIGT SPÄNNE. YLIPÄÄ, SAUVALA, LUNDO SN, EG. FINLAND. 1/1.

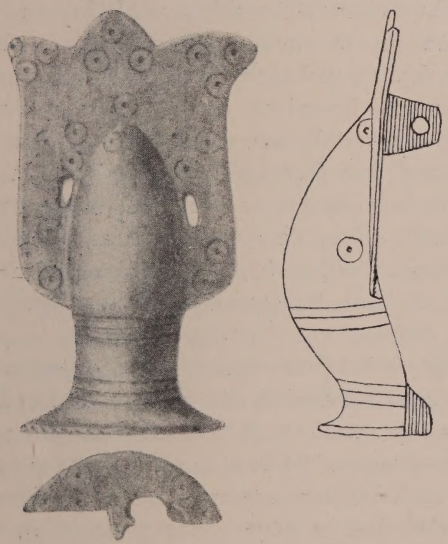

FIG. 24. KRÄFTFORMIGT SPÄNNE. RAUTAJOKI, TYRVIS SN, SATAKUNTA. 1/1.

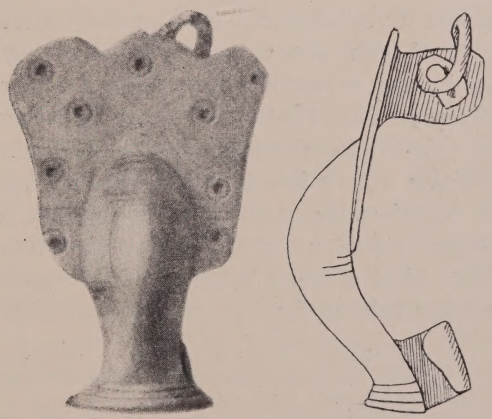

FIG. 25. KRÄFTFORMIGT SPÄNNE. RISTIMÄKI, S. KARINS SN, EG. FINLAND. 1/1.

fibulan från Mietois fig. 15, en form, som håller sig längre i bruk öster om Östersjön än spännena med lös sträng som fig. 9 göra det i Sverige. — Det följande steget i de kräftformiga spännenas utvecklingsserie representeras av spännen som exemplaret fig. 17 från en brandgrav med fyrkantig stensättning på Mankeberget i Karis socken (Nyland).[1] Detta spänne är ungefär lika stort som Huittula-spännet. Orneringen visar redan tydliga tecken på degeneration. Bågens ornament äro visserligen ännu rediga, men icke lika omsorgsfullt utförda som på förebilden: den avlånga fåra, som synes på Huittula-spännet mitt över bågen, återfinnes på det nyländska spännet, likaså de små cirklarna, men dessas antal är större; tvärbanden äro vårdslöst dragna. Än tydligare framträder det begynnande förfallet i huvudets dekoration: bandslingan är missuppfattad. Den sneda fåra, som på vardera sidan om bågen skjuter in i huvudskivan, är en reminiscens av bandets konturlinje på Huittula-spännet. Denna rudimentära detalj finnes även hos flera andra spännen på samma utvecklingsstadium som Mankebergspännet[2] och synes ännu på ett av de i typologiskt avseende yngre, betydligt större spännena från Hinttala i Messuby socken, fig. 21. Såsom många andra fornsaker från den senare folkvandringstiden ha även de kräftformiga spännena en böjelse att tilltaga i storlek. Medan Huittula-spännet mäter blott 4 cm. i längd, äro de degenererade fibulorna fig. 24—28 betydligt längre (5,6 och 5,7 cm.), och längden av de spännen, som i typologiskt avseende intaga en mellanställning, varierar från 4,4 cm. till 5,9 cm.

Närmast Mankebergspännet stå exemplaren från Myllymäki i Kakkulaisby, Kumo socken, fig. 19, och från Hinttala i Messuby socken, fig. 20. De äro klumpigare än föregångarna, men bågens ornering är anordnad på ett liknande sätt, öppningarna mellan armarna och bågen är ännu långa och smala och — i synnerhet hos fig. 19 — utskurna med en viss omsorg. Hos fig. 20 ge de hornliknande sicksacklinjer på huvudskivan, som utgå från öppningarnas övre ände, möjligen en svag antydan om bandslingornas konturer på Huittula-spännet fig. 16. På ett annat spänne från Hinttala, fig. 21, återfinnes, såsom redan framhållits, de snett från hålen utlöpande fårorna på Mankeberg-spännet. Armöppningarna bliva hos de följande exemplaren av denna serie allt mindre och försvinna slutligen alldeles (fig. 25). Huvudskivans och armarnas ornament bestå dels i koncentriska kretsar, dels i punkt- eller sicksacklinjer. I början äro dessa motiv använda med en viss måtta: hos fig. 19 inskränka de sig till 3 tärningsögon på huvudet. Sedan växer tärningsögonens antal, och slutligen se vi dem på spännet från Rautajoki, fig. 24, anordnade i 8 grupper om 3 ögon och vårdslöst inslagna, betäcka större delen av armarnas och huvudets yta. Till och med fotändens segmentyta är h. o. h. uppfylld med tärningsögon i 3 grupper om 3 ögon.

De hittills omnämnda stora exemplaren av kräftspännena ha alla en båge med kullrig rygg såsom Huittula-spännet och de andra små spännena. I bredd med denna serie finnes ett antal stora exemplar med en takformig bruten, kantig båge. Hos 2 av dessa, fig. 26 och 27, löper längs ryggen en ås, som hos den förra är tvärrefflad, hos den senare

[1] Finskt Museum 1916, sid. 62, 63; A. Hackman, Om Nylands kolonisation under järnåldern, Historisk tidskrift för Finland, 1917, sid. 253 f.

[2] Två dylika spännen — tydligen importerade från Finland — ha hittats på gravfältet vid Laakt i Estland (A. Spreckelsen, Das Gräberfeld Laakt, Kirchspiel St. Jürgens, Harrien, Estland [korrekturavdrag; uppsatsen sannolikt avsedd att införas i Beiträge zur Kunde Est-, Liv-, und Kurlands] 1914, sid. 31 o. 45 samt fotografier). Det ena av dem, fig. 18, är omsorgsfullare arbetat än Mankebergspännet.

slät; de andra spännena sakna denna ås. Även bågens övriga ornering skiljer sig från den hos den förstnämnda serien. Redigast framträder den på exemplaret från Käräjämäki, fig. 26. På vardera sidan om ryggåsen finnes en av två parallella linjer bildad trekant, som omsluter tre tärningsögon. Ett fjärde öga ligger utanför trekanten på bågens övre del. De övriga spännena av serie 2 ha blott en triangel, som spänner över bågens hela bredd. På de flesta spännena är denna triangel ytterst vårdslöst utförd. Än skära sidorna icke varandra, än äro linjerna blott antydda; på några spännen löpa två av sidorna i en båge till det ställe på bågkanten, där huvudskivan vidtar och skära där varandra; på exemplaret fig. 28 utgå de icke från baslinjens vardera ända, utan begynna först nära bågens mittkant för att sedan löpa nästan parallellt med denna. De motsvara således närmast de linjer, som omrama den ovala fåran mitt på den kullriga bågen på spännet fig. 23 från Lundo-Ylipää. Denna fåra är ett gammalt motiv. Den uppträder redan på ostbaltiska armborstfibulor från Tischlers period D samt på skandinaviska korsformiga och likarmade spännen från 5. och 6. seklet. I Finland, där denna detalj förekommer tidigast i slutet på 400-talet (t. ex. på spännet Hackman, Die ältere Eisenzeit in Finnland fig. 5:4), bibehåller den sig länge och visar sig ännu på några av de yngsta likarmade spännena (fig. 5), vilka i typologiskt avseende motsvara Ylipääspännet.

Fotens form undergår under utvecklingen från de äldre kräftspännena till de klumpigare yngre exemplaren en förändring, som också den kan betecknas som en dekadans. Huittula-spännets fot har nästan raka linjer och är blott obetydligt bredare vid änden än vid roten. Hos de yngre spännena tilltar bredden mot änden, medan de raka konturerna förbytas till svängda. Starkast framträder skillnaden vid en jämförelse mellan Huittula-spännet och spännet från Tyrvis—Rautajoki, fig. 24. — Även å en konstruktiv detalj, nämligen nålhållaren, kan en viss utveckling iakttagas. Hos de äldre spännena är nålhållaren relativt längre och slutar ett stycke ifrån fotens segmentformiga ändskiva. Sedan flyttas den närmare fotänden, tills dess yttre kant ligger i samma plan som denna. Hos några spännen krymper den på detta stadium ihop till en från skivan utdragen hake (fig. 23, 28). — Om själva nålens form under utvecklingen har förändrat sig, kan tyvärr icke konstateras, emedan alla äldre exemplar av kräftspännena sakna nål. Då nålen hos de yngre exemplaren är i behåll, är den av samma beskaffenhet som hos de stora finländska likarmade spännena, nämligen av järn, på vardera sidan av nålfästet lindad endast ett varv kring axeln och bildande en utöver spännets huvud skjutande båge eller ögla, vilken är avsedd att tjäna som fäste för bröstkeden (fig. 22).

Ett försök att fastställa kräftspännenas absoluta kronologi stöter icke på svårigheter, ty dels är det deras konstruktiva och ornamentala detaljer, som anvisa åt dem en plats i bredd med andra kronologiskt bestämda fibulor, dels uppträda några av dem i slutna fynd, som innehålla daterbara fornsaker. Till de spännen, för vilka vi sakna det sistnämnda stödet för en noggrannare datering, hör exemplaret från Huittula. Gravfältet vid denna ort har varit begagnat från 500-talet till in på vikingatiden, och kräftspännet har icke legat i en grupp av samtidigt nedlagda fornsaker.[1] Då det befinner sig på samma utvecklingsstadium som de svenska och finska näbbformiga spännena av typerna fig. 10 och 12, kan det icke sättas

[1] Finskt Museum XXII, 1915, sid. 25—28.

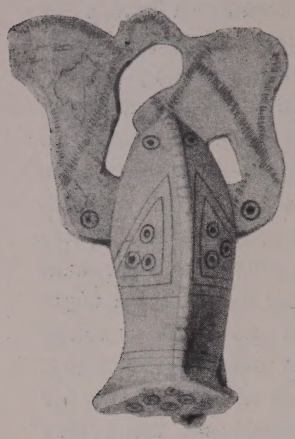

FIG. 26. KRÄFTFORMIGT SPÄNNE. KÄRÄJÄMÄKI, EURA SN, SATAKUNTA. 1/1.

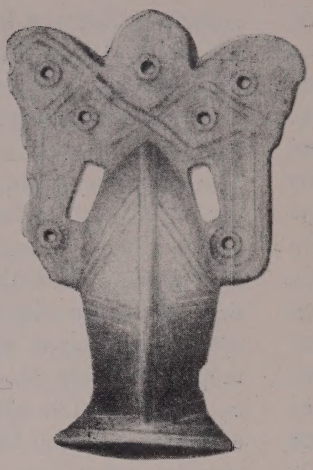

FIG. 27. KRÄFTFORMIGT SPÄNNE. RISTIMÄKI, S. KARINS SN, EG. FINLAND. 1/1.

FIG. 28. KRÄFTFORMIGT SPÄNNE. YLIPÄÄ, LUNDO SN, EG. FINLAND. 1/1.

högre upp i tiden än till 600-talet. Dock torde det på grund av sina ornament — bandslingan på huvudet påminner om motsvarande motiv på de gottländska »breda» spännena av typen Teckningar ur Svenska Statens Historiska Museum, serien V, fig.

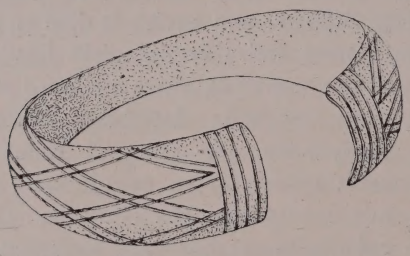

FIG. 29. ARMBAND, BRONS. LEVÄNLUHTA, STORKYRO SN, ÖSTERBOTTEN. 4/5.

25 —, kunna dateras till början av nämnda århundrade. — Något yngre äro de små kräftformiga spännena av Mankebergfyndets typ, fig. 17, 18. Icke häller Mankebergfyndet är enhetligt utan innehåller föremål från 6. och 7. seklet.[1] Bland dessa finnes ett par konkava armband av bronsbleck av en i Finland mycket spridd typ, fig. 29, som synes ha levat i slutet av 6. och förra hälften av 7. seklet. Även ett par andra exemplar av kräftspännen förekomma i denna kombination. Tillsammans med två sådana armband har spännet fig. 19 från Kumo-Myllymäki blivit hittat. Här ha vi anledning att tala om ett slutet fynd, ty de nämnda 3 föremålen lågo tillsammans med en skära, ett fragment av ett jämnbrett bronsband och 2 orangefärgade glasflusspärlor i en grupp så nära varandra, att de kunna anses ha blivit samtidigt nedlagda. I sällskap med ett sådant armband uppträder även det i not 2 sid. 212 omnämnda lilla kräftspännet från grav XIII vid Laakt i Estland, fig. 18. Då dessa två saker äro bland

[1] Finskt Museum XXIII, 1916, sid. 62, 63; A Hackman, Om Nylands kolonisation under järnåldern, Historisk Tidskrift för Finland, 1917, sid. 253—256.

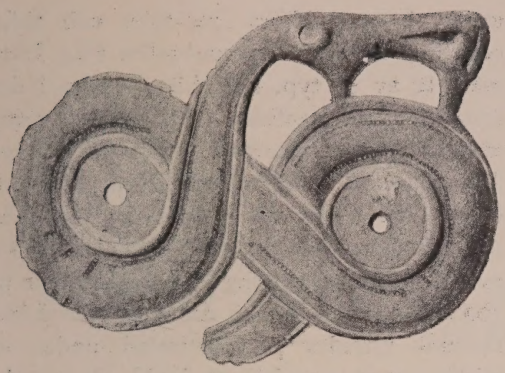

FIG. 30. ÖGLEFORMIGT SPÄNNE. HINTTALA, MESSUBY SN, SATAKUNTA. 1/1.

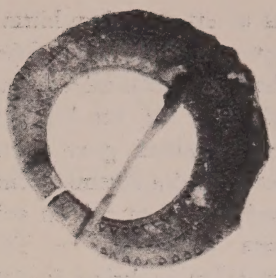

FIG. 31. HÄSTSKOFORMIGT SPÄNNE. YLIPÄÄ, LUNDO SN, EG. FINLAND. 1/1.

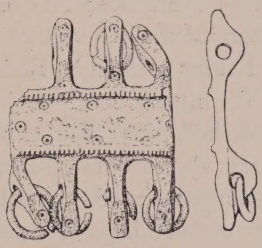

FIG. 32. KEDHÅLLARE. YLIPÄÄ, LUNDO SN, EG. FINLAND. 2/3.

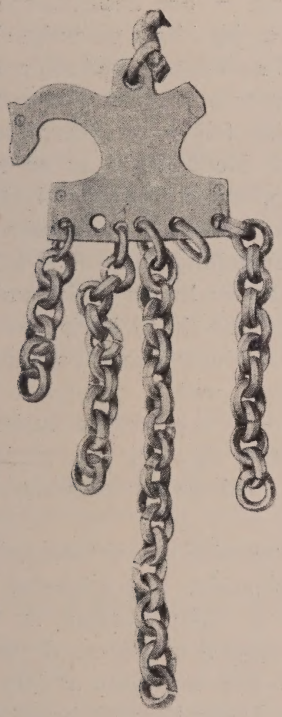

FIG. 33. KEDHÅLLARE. RISTIMÄKI, S. KARINS SN, EG. FINLAND. 2/3.

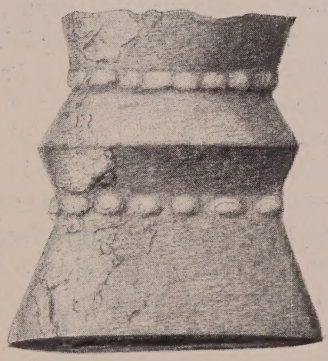

FIG. 34. SVÄRDSKAVLE. RISTIMÄKI, S. KARINS SN, EG. FINLAND. 1/1.

gravens innehåll de enda från Finland importerade föremålen, är det sannolikt, att de ha tillhört en och samma person.

På grund av det ovan anförda torde de små kräftspännena av Mankebergtypen få sättas till förra hälften av 600-talet, det typologiskt något yngre spännet från Myllymäki, fig. 19, åter till tiden omkring 650 e. Kr. Spännena från Hinttala, fig. 20 och

21,[1] dateras av ett med dem hittat orm- eller »ögleformigt» spänne, fig. 30, av Stjernas typ e[1] till senare hälften av 600-talet.[2] Ungefär samtidigt med dem är ett kräftspänne från Lempäälä—Päiväniemi grav 4, som är hittat med ett flertal andra föremål, bland dem ett par likarmade spännen och en svärdsknapp, vilka tillhöra 7. seklet.[3] — Till 700-talet eller senast tiden omkring år 800 föra oss spännet fig. 23 och ett annat liknande från två av dr Tallgren utgrävda och publicerade brandgravfält i Auradalen NO om Åbo, vid Ylipää i Lundo socken och på Ristimäkibacken i S. Karins socken.[4] Båda spännena ha enligt T. hittats med andra föremål, i ett sådant inbördes läge, att de måste anses tillhöra slutna fynd. Det förra, fig. 23, låg tillsammans med ett antal föremål, bland vilka ett söndrigt spiralarmband av brons, vars ena ände bildar en ögla, medan den andra utgöras av en facetterad knapp (jfr. Aspelin, Antiquités etc. fig. 1645), ett brett, platt, hästskoformigt spänne, fig. 31, och ett par fragmentariska kedhållare av östbaltisk typ (fig. 32) må särskilt framhållas. Till det senare fyndet höra bl. a. en likadan spiralarmring som den nyssnämnda, ett likarmat spänne av typen fig. 5, en kedhållare, fig. 33, och den nedre hälften av en svärdskavle av brons, fig. 34. Spiralarmbanden av typen Aspelin 1645 sättas av Arne till 9. och förra delen av 10. seklet,[5] vilken datering stödes med flera bevis. De andra föremålen kunna tillhöra 700-talet och tiden omkring år 800. Svärdskavlen från Ristimäki är av en typ, som hör hemma i den sena folkvandringstiden. Pärlbanden kring insnörningarna motsvara dylika på ett med djurornament i Salins stil III prytt praktsvärd från Bjärs på Gottland (Montelius, Svenska fornsaker fig. 508). Att kedhållare av typen fig. 33 möjligen använts redan på 700-talet, synes framgå därav, att ett sådant föremål hittades på Ristimäki under en mindre sten omedelbart invid en svärdsknapp från slutet av folkvandringstiden.[1] Det platta hästskoformiga spännet — en sällsynt form — och kedhållarena från Ylipääfyndet är jag i brist på andra slutna fynd icke i tillfälle att datera med större noggrannhet, men anser dem kunna tillhöra övergångstiden mellan folkvandringsperioden och vikingatiden. Kedhållaren är en sen ättling av en typ, som uppträder i Ostbalticum redan under den yngre romerska järnåldern (Aspelin Antiquités etc. fig. 1894, 1897). De båda fynden kunna ha kommit i jorden omkring år 800 eller i början av 800-talet, men detta utesluter icke, att spännena kunna ha tillverkats under 700-talet. Sådana i slutet av den typologiska serien stående spännen som fig. 24, 25, 28 kunna vara samtidiga med de nyssnämnda eller något yngre.

Vår undersökning har således visat oss, att de finländska kräftspännena begagnats under 7., 8. och i början av 9. seklet. Under vikingatiden kommo de ur bruk och efterföljdes icke av någon ur dem utvecklad spännetyp. Utom Finland synas de ha fått en mycket obetydlig spridning.

[1] Finskt Museum XVIII, 1910, sid. 9, 10.

[2] Stjerna, Bornholm, sid. 158 o. 137.

[3] H. J. Heikel, Die Brandgräber von Päiväniemi, Säijoki und Kirmukarmu, Helsingfors 1899, sid. 50, 51.

[4] A. M. Tallgren, Rautakauden polttokalmisto Liedossa (Ett brandgravfält från järnåldern i Lundo), Suomen Museo XXI, 1914, sid. 30—38. — Dens., Ristimäki gravfält i St. Karins, Finskt Museum XXII, 1915, sid. 46—61.

[5] T. J. Arne, La Suède et l'Orient, Upsala 1914, sid. 167, 223.

[1] Finskt Museum XXIV, 1917, sid. 67. Det är dock icke uteslutet, att kedhållaren vid likbegängelsen råkat läggas ned bredvid föremål från en äldre begravning.

OM BENREDSKAPEN FRÅN MOSSARNA PÅ LISTERLANDET I BLEKINGE

AV

KNUT KJELLMARK.

På Listerlandet öster och sydost om Sölvesborg äro som bekant flera benredskap funna i mossarna.

En del av dem ha senast varit föremål för en kortfattad behandling i Fornvännen 1913 i Sigurd Erixons avhandling Stenåldern i Blekinge.

Ett par fynd, nämligen en benspets med flintegg samt två i augusti 1912 i Fuglasjömossen funna benspetsar med stora svagt nedåtriktade tänder, voro ej kända av Erixon.

Jag vill i det följande lämna ett bidrag till kännedomen om dessa stenåldersredskaps ålder och om deras fyndplatsers geologi.

De omtalade redskapen, som alla härröra från Mjällby socken, äro följande.

Benspetsar med små framåtriktade tänder.

1. Tvåsidig, Istaby mosse. St. M. 9015: 17. M. M.[1] I, 54. = Fig. 1.

2. Ensidig. Istaby mosse. St. M. 13181. M. M. I. 47. = Fig. 2.

3. Ensidig. Istaby mosse. Tillhör prof. G. De Geer. E,[2] 4.

4. Ensidig. Mjällby mosse. Blekinge Museum. E, 5.

5. Ensidig. Lörby mosse. Kalmar Museum. E, 8.

Benspetsar med stora svagt nedåtriktade tänder.

6. Ensidig. Fuglasjö (mosse). St. M. 14942. M. M. I, 46 a—g. = Fig. 3 a—g.

7. Ensidig. Fuglasjö.

Benspets med flintegg. (s. k. fågelpil).

8. Vanlig typ, som M. M. 63. Hörby skogshage (mosse). Tillhör redaktör P. Pehrsson i Sölvesborg.

Verktyg av hjorthorn.

9. Bågböjd hornspets, tillspetsad i båda ändar. Istaby mosse. St. M. 10250: 23. E, 6.

Erixon har ytterligare omnämnt och avbildat[1] ett benredskap från Istaby av oviss användning. Det finnes på Kalmar museum. Då det ej är känt, om det härrör från mosse, förbigås det här.

[1] M. M. = Montelius, Minnen från vår forntid. Stockh. 1917.

[2] E = Erixon, Stenåldern i Blekinge. Fornvännen 1913.

[1] A. a. sid. 134 och fig. 7.

FIG. 1.

FIG. 2.

FIG. 1, 2. BENSPETSAR. ISTABY MOSSE, MJÄLLBY SN. BLEK. 1/2.

Med avseende på de topografiska och geologiska förhållandena på fyndplatserna för ovannämnda benredskap vill jag erinra om följande.

Istaby mosse ligger med sin yta knappast 1 m. ö. h. Detsamma är fallet med Fuglasjö,[1] en numera uppodlad mosse, som efterträtt en först i sen tid fullständigt igenvuxen och utdikad sjö[2]. Hörby skogshage är belägen strax nordost om Helleviks fiskläge. Mjällby mosse återfinnes väster om Krokkås. Höjden över havet är för de båda sista mossarna omkring 3 m.

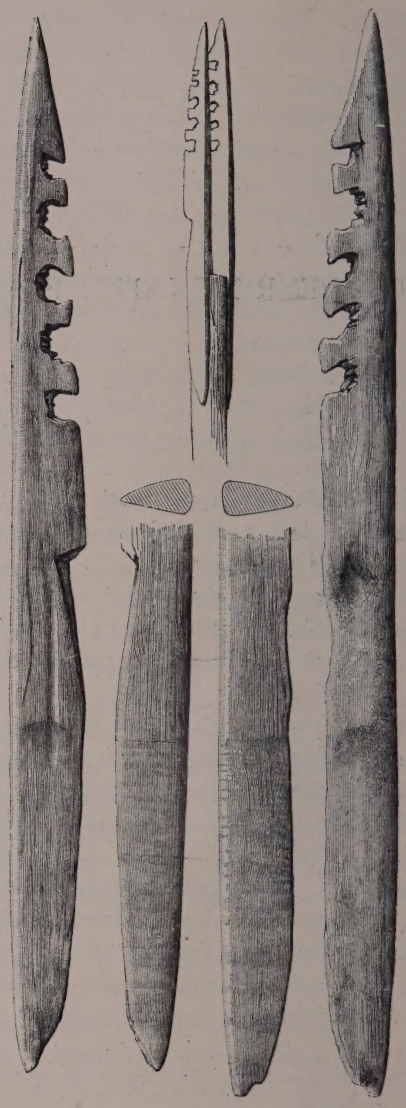

FIG. 3 A—G. TVÅ BENSPETSAR. FUGLASJÖ MOSSE, MJÄLLBY SN, BLEK. 2/3 (O. 1/4).

Istaby mosse och Fuglasjö ha säkert utgjort en sammanhängande insjö, som mellan

[1] En avvägningssiffra mitt på mossen visar 0,3 m. ö. h.

[2] Nämnda sjö skall enligt uppgift i mannaminne varit tillhåll för sjöfågel, svan, vildgäss och änder.

Istaby och Mörby backar nått nära havet, uppdämd här av strandgrus och flygsand, och sedan sträckt sig i båge mot norr och nordväst omkring Mörby backe och sedan ned mot havet söder om Siretorps by intill här liggande strandvallar och dyner.

Vad Lörby mosse beträffar, avses härmed den nordväst om Lörby belägna mossen, som sträcker sig in i Ysane socken. Denna höjer sig med sin yta ungefär 6 m. över havet.

Då Litorinagränsen i denna trakt ligger mellan 8 och 9,5 m. ö. h., ligga sålunda alla fyndplatserna under densamma.

För två av fyndställena, där jag upptagit profiler, vill jag lämna en närmare redogörelse.

Istaby-fyndplatsen. Denna är belägen 30 m. söder om utfartsvägen från hemmanet Istaby N:r 5 mot Broeryd, torp under Istaby N:r 5.

Här äro två (n:r 2 och 3 ovan) av de ensidiga småtandade benspetsarna funna med 15 års mellanrum.

Lagerföljden är denna.

a. Gyttja (delvis sandig) . . 0,5—1 m.
b. Torv { Brunmosstorv / Levertorv } . . . . 1 m.
c. Gyttja (med sötvattenssnäckor) 0,3 m.
d. Sand.

Benspetsarna uppgåvos hava hittats på »6 fots» djup i sista spadtaget i torven (lager b).

Från fyndstället samt från två andra platser, belägna 100 och 150 m. nordnordost om detsamma, togos prov. Innehållet i dessa har undersökts på mikroorganismer av prof. G. Lagerheim, som meddelat mig följande fossillista.

I. Prov från fyndplatsen.

1. 3 dm. u. y. (Diatomacégyttja *med Campylodiscus. Brackvattensavlagring.*)
Al, alm, björk, *Chenopodiacé*, ek, gräs, hassel, tall.
Polypodiacé.
Botryococcus Braunii.
Diatomacéer, Chrysomonadiné.
Lyngbya æstuarii.
Euspongilla lacustris.
2. 6 dm. u. y. (Torv. *Sötvattensavlagring* liksom de följande.)
Al, tall.
Polystichum Thelypteris (talrik).
3. 1 m. u. y. (Torv.)
Björk, tall.
Polystichum Thelypteris.
4. 1,9 m. u. y. (Levertorv.)
Björk, tall.
Cosmarium sp., Chroococcacéer, Gleocapsa sp., Cladocer.
5. 2 m. u. y. (Sand med bitar av levertorv.)
Björk, tall. } i levertorvbitarna.
Gloeocapsa }

II. Prov 100 m. från fyndplatsen.
(Ofullständig profil. Övre lagren saknas.)

1. 3 dm. u. y. (Levertorv. *Sötvattensavlagring* liksom de följande.)
Björk, hassel, tall.
Cosmarium sp.
Chroococcacéer, Gloeocapsa sp.
Cladocer.
2. 7 dm. u. y. (Kalkgyttja.)
Björk, gräs, hassel, tall.
Tetraëdron minimum, Botryococcus Braunii, Cosmarium (4 arter).
Cladocer.
Centropyxis delicatula.
3. 1. m. u. y. (Kalkgyttja.)
Björk, hassel, Salix, tall.
Tetraëdron minimum, Cosmarium (3 arter).
Gloeocapsa sp.
Cladocer.

III. Prov 150 m. från fyndplatsen.
(Ofullständig profil. Intet prov från undre lagren.)

1. 7 dm. u. y. (Något sandig gyttja. *Brackvattensavlagring.*)
   Al, hassel, tall.
   Botryococcus Braunii.
   Diatomacéer (*Campylodiscus* m. fl., Chrysomonadiné).
   Cladocer.
   Euspongilla lacustris.
2. 1 m. u. y. (Detritusgyttja med sand. *Brackvattensavlagring.*)
   Al, björk, hassel, lind, tall.
   Botryococcus Braunii.
   Campylodiscus Clypeus (talrik), Chrysomonadiné.
   Euspongilla lacustris.

Holst, som även gjort undersökning på denna fyndplats, uppger, att torv av 0,25 m:s mäktighet på fyndplatsen överlagrade det övre gyttjelagret (lager a. i min profil), vilket senare han benämner Litorinagyttja.[1] Vid min profil gick gyttjan i dagen. Säkerligen har dock torv såsom en föga mäktig nybildning förekommit överst på vissa ställen i mossen.

I undre gyttjelagret, snäckgyttjan, fann De Geer följande sötvattensmolluscer:[2] Limnæa ovata, Valvala depressa, V. piscinalis, Pisidium sp. m. fl.

Fuglasjö-fyndplatsen. Omkring 400 m. i sydostlig riktning från det intill Mörbygränsen vid landsvägen mellan Sölve och Siretorp belägna grustaget å Siretorps norra allmänning[3] gjordes fyndet av de två vackra benspetsarna n:r 6 och 7 i ovanstående förteckning.

[1] N. O. Holst, Postglaciala tidsbestämningar. S. G. U. Ser. C. 216, sid. 15.
[2] E, sid. 131.
[3] Där en rik stenåldersboplats finnes (se nedan sid. 226).

Lagerföljden fann jag vara denna.
a. Mylla 0,4—0,6 m.
b. Gyttja (med Phragmites-rhizom) 0,4—0,8 m.
c. Brunmosstorv (med frön av Menyanthes trifoliata) 0,9 m.
d. Gyttja (med sötvattenssnäckor) 0,5—0,65 m.
e. Sand.

Harpunerna uppgåvos ha hittats på ungefär »3 alnars» djup med spetsarna nående ned i snäckgyttjan, stående tätt tillsammans.[1]

Jag upptog profiler och hemförde prov, som sedan undersöktes av prof. Lagerheim från två ställen här, dels från själva fyndplatsen, dels 50 m. öster därom.

Fyndlistorna se ut så här.

I. Prov från fyndplatsen (våta prov).

1. 0,3 m. u. y. (Mylla.)
   Diatomacéer, Chrysomonadinéer (sparsamma).
2. 0,6 m. u. y. (Diatomacégyttja *utan Campylodiscus. Sötvattensavlagring.*)
   Al, alm, björk, ek, hassel, lind, tall.
   Cosmarium sp.
   Diatomacéer, Chrysomonadiné.
   Gloeotrichia sp.
   Euspongilla lacustris.
3. 0,9 m. u. y. (Diatomacégyttja *med Campylodiscus. Brackvattensavlagring.*)
   Björk, ek, hassel, lind, tall.

[1] Fyndförhållandena angåvos vidare av finnarna, Sven Svenssons i Siretorp söner, på följande sätt med av mig från gamla till nya överflyttade mått. Lagren i mossen utgjordes, där harpunerna hittades, av överst »matjord» 2 dm., »lever» eller »ävje» 2 dm., bränntorv 1,3 m., underst »sand med snäckor». Harpunerna funnos med spetsarna stående nere i lagret med snäckorna. Från harpunerna gick upp genom närmast övre lagret en trästake, som vid grävningen förstördes och som finnarna trodde utgjort skaft till benspetsarna — vad de nu kallade dem blev ej av mig antecknat.

Diatomacéer, Chrysomonadiné.
Cladocer.
Euspongilla lacustris.
Arcella submarina.

4. 1,3 m. u. y. (Brunmosstorv med detritusgyttja. *Sötvattensavlagring.*)
Al, björk, ek, hassel, tall.
Cosmarium sp.
Gloeotrichia sp.
Cladocer.

5. 1,6 m. u. y. (Brunmosstorv. *Sötvattensavlagring* liksom de följande.)
Al, tall.
Difflugia constricta.

6. 2 m. u. y. (Brunmosstorv.)
Al, hassel, tall.
Polystichum Thelypteris.
Difflugia globulosa.

7. 2,3—2,4 m. u. y. (Kalkhaltig detritusgyttja med sparsamma alger.)
Al, alm, björk, hassel, lind, Nymphæa, Nuphar, tall.
Pediastrum Boryanum, P. integrum, Schoenedesmus obtusus, Cosmarium granatum.
Chroococcacéer, Gloeotrichia sp., Lyngbya sp.
Cladocer.

8. 2,6 m. u. y. (Kalkhaltig destritusgyttja med kiselalger.)
Alm, björk, hassel, Nymphæa, tall.
Eediastrum Boryanum, P. duplex, P. integrum, Schoenedesmus obtusus, Tetraëdron minimum, T. muticum, Phacotus lenticularis, Cosmarium (4 arter).
Diatomacéer, Chrysomonadinéer.
Chroococcacéer, Gloeotrichia.
Quadrula subglobosa.
Cladocer.
Euspongilla lacustris.
Arcella sp., Centropyxis aculeata, Lecquereusia spiralis.

II. Prov 50 m. från fyndplatsen.
(Torra prov.)

1. 0,6 m. u. y. (Multnad torv.)
Tall.
Diatomacéer (sparsamma).

2. 1 m. u. y. (Diatomacégyttja *med Campylodiscus. Brackvattensavlagring.*)
Al, alm, björk, ek, hassel, tall.
Botryococcus Braunii.
Diatomacéer, Chrysomonadiné.
Cladocer.
Euspongilla lacustris.

3. 1,3 m. u. y. (Torv.)
Tall.

4. 1,6 m. u. y. (Brunmosstorv.)
Al, hassel, tall.

5. 1,8 m. u. y. (Detritusgyttja eller torv.)
Al, alm, hassel, tall.

6. 1,95 m. u. y. (Detrituskalkgyttja.)
Björk, hassel, Nymphæa, tall.
Cosmarium (3 arter).
Cladocer.

7. 2,1 m. u. y. (Detritusgyttja.)
Björk, hassel, tall, Ceratophyllum eller Najas.
Polypodiacé.
Cladocer.

8. 2,4 m. u. y. (Sand).
O.

I gyttjelagret (d) fann jag vid båda profilerna på omkring 2 m:s djup sötvattenssnäckor och musslor, nämligen Bithynia tentaculata, Limnæa sp., Pisidium sp., Valvata sp. samt Anadonta anatina.

Till ovanstående redogörelse för resultatet av Lagerheims mikroskopiska undersökning av proven från mossarna fogar jag det svar jag fick från honom på min fråga om hans åsikt beträffande den övre gyttjan med brackvattensformer. »Att döma av provens utseende», skriver han, »kan det, såvitt jag kan förstå, ej vara tal om en tillfällig insvämning av marina former, utan måste det

vara en submarin avlagring, uppkommen under en sänkning. Om jag minns rätt, har man konstaterat oscillationer[1] av Litorinahavets nivå flerstädes vid södra Sveriges kuster. Vad som bestämt tyder på en avlagring i salthaltigt vatten, är, utom Campylodiscus, saknaden av de Chrysomonadinéer, som väl alltid finnas tillsammans med Diatomacéer i sötvattensavlagringar under Litorinatiden. Här finns endast 1 eller 2 arter, som förhållandet är i Östersjön nu. Jag har ej mitt analysprotokoll tillhands men vill minnas, att i de som brackvattensavlagringar betecknade proven även funnos de karakteristiska submarina formerna Lyngbya æstuarii (en blågrön alg) och Arcella submarina, en rhizopod, som jag endast har funnit tillsammans med brackvattensformer. Jag vill minnas, att jag även fann Chenopodiacépollen, som även anger närhet av havsstrand.»

Av allt detta framgår, att i sen tid, långt efter sedan harpunerna förlorats i den forna sjön, *en oscillation av Litorinahavets nivå försiggått*, så att havet åter utbrett sig över land och sjö närmast kusten och i sjöarna bl. a. avlagrat gyttja över sötvattensavlagringarna för att efter en tid åter draga sig tillbaka.

Av Lagerheims resonemang framgår, att han icke anser de undre sötvattensavlagringarna, torven och gyttjan (den undre), tillhöra Ancylustid och den övre marina gyttjan representera *samtliga* Litorina-avlagringarna på platsen.

Prof. G. de Geer har dels till mig, dels till Sigurd Erixon[2] uttalat sig om lagerföljden vid fyndplatsen i Istabymossen mycket försiktigt och nämnt, att ovanpå traktens *under* högsta Litorinavallens (8—8,5 m. ö. h.) nivå liggande mossar iakttagits upp till en halv meter tjocka lager av en grå gyttja, »som sannolikt är marin», samt att under torven vilade snäckgyttja med Limnæa ovata, Valvata piscinalis, V. depressa, Pisidium m. fl. sötvattensformer.

N. O. Holst har den uppfattningen, att de småtandade Istaby-benspetsarna[1] såväl som vissa andra i de sydsvenska torvmossarnas levertorv funna föremål, däribland benharpunerna med flintegg, de s. k. fågelpilarna, tillhöra en särskild kulturperiod — »harpuntiden»[2] — »som kan anses såsom den äldsta tiden, under vilken Skåne varit bebott», och som han förlägger till mellersta Ancylustiden.[3]

Min uppfattning har från början varit den, att vi här icke ha att göra med benredskap av så hög ålder.

Beträffande de småtandade harpunerna i Istaby, Mjällby och Lörby mossar, n:r 1—5 ovan, vill jag erinra om, att ibland de i stenåldersboplatsen i Siretorps sandbackar funna sakerna hittades en vitbränd bit av en sådan ensidig småtandad harpun, fig. 4,[4] vilken överensstämmer alldeles med n:r 2 av dessa. Den är säkerligen en bit från närheten av spetsen av en sådan harpun. Erixon säger, att den utgör ett stycke av en småtandad eneggad benspets. Han daterar den till gånggriftstid, ehuru den »sammanhänger typologiskt med de äldre förut omtalade benspetsarna»,[5] varmed han åsyftar de i Istaby, Mjällby och Lörby mossar funna likartade benspetsarna, vilka senare han anser tillhöra den epipaleolitiska civilisationen, efterlämnade av ett folk, som han förmodar bott på flottar och dylikt och som

[1] Härmed torde avses de i N. O. Holst, Bidrag till kännedomen om Östersjöns och Bottniska vikens postglaciala geologi, S. G. U. Ser. C, 180, sid. 67 m. fl. ställen omtalade oscillationerna.
[2] E., sid. 131.

[1] S. G. U. 216, sid. 14 och 15.
[2] A. a., sid. 20.
[3] A. a., sid. 30.
[4] E., sid. 174, fig. 41.
[5] E., sid. 172.

tänkes hava bebott trakten vid tiden omkring eller något efter Litorinahavets maximum.[1]

Jag vill bestämt minnas, att finnaren av nämnda lilla harpunbit visade mig platsen för fyndet och att det var i den längst från havet belägna delen av fyndplatsen i Siretorps sandbackar, med andra ord i den särskilda boplats jag påvisat i den inre höga dynranden, vilken boplats för att karakterisera den i korthet innehåller tunnackade grönstensyxor, tunna tjocknackade flintyxor, huvudsakligen stora tjocka skivskrapor av Kristianstadsflinta, nästan uteslutande tväreggade pilspetsar samt av lergods snörkeramik och kragflaskor. Denna boplats daterar jag till första början av gånggriftstiden.

Den andra boplatsen i Siretorps sandbackar, som anträffats alldeles intill den förra, följande denna kant mot kant under mer än 1 km:s sträcka i och på de yttre något närmare havet förefintliga flacka flygsandsdynerna, och som på vissa platser längre ut mot söder, t. ex. på udden Sillanabben närmare Torse delvis träffas blandad med den förra, är något yngre och kan karakteriseras av tjocknackade fyrsidiga flint- och grönstensyxor, huvudsakligen små spånskrapor, både tväreggade pilspetsar och spånpilar jämte trekantiga pilspetsar och enstaka hjärtlika samt av lergods: pärlor, dubbeleggade yxor (symboler) och kärl av gropkeramik, bl. a. en mängd mycket små bägare. Boplatsen tillhör en mera framskriden del av gånggriftstiden, om ock dess förra hälft.

Vare sig den ovannämnda småtandade harpunbiten härrör från den förra eller den senare boplatsen, är den sålunda från en sen del av yngre stenåldern och närmare bestämt från *gånggriftstiden*.

[1] E., 130 och 135.

Enligt min mening finnes det ingen som helst anledning att anse de småtandade förut omtalade benspetsarna från mossarna i samma trakt härröra från någon tidigare bebyggelse. — Jag håller för sannolikt, att det är boplatsfolket under gånggriftstiden vid Siretorp, Torse o. s. v., som vid fiske i kanot på härvarande insjö förlorat och kvarlämnat dem.

Benspetsarna med stora svagt nedåtriktade tänder, n:r 6 och 7 ovan, från Fuglasjö äro tydligen även de från samma tidsskede av yngre stenåldern.

Det djup, på vilket de enligt uppgift hittades och platsen i lagerföljden, äro alldeles desamma som för de småtandade harpunerna från Istaby (n:r 2 och 3 ovan). Alla fyra hittades på 1,7—1,9 m:s djup i botten av levertorven, Fuglasjöharpunerna med spetsarna nående ned i snäckgyttjan, och lagerföljden är, som jag ovan visat, på båda platserna densamma. Att Fuglasjöharpunerna genom sin råa tillverkning — utan avputsning av tänderna och vinklarna mellan dem — se mera primitiva ut, har i själva verket ingenting att betyda.

FIG. 4. BENSPETS, FRAGMENTARISK. SIRETORP, MJÄLLBY SN, BLEK. 1/2.

*

I augusti 1918 företog jag på inbjudan av doc. Uno Sundelin grävningar vid Nosemölla invid kanalen mellan Råbelövssjön och Helgesjön omkr. 200 m. sydost om järnvägsbron, som går över kanalen omkr. 350 m. västsydväst om Balsby station.

I närheten, på västra sidan om kanalen, fanns en större kulle, som höjde sig omkring 4 m. över omgivningen med mot öster brant stupande sida.

Tre profiler upptogos på platsen, varav två på östra sidan om kanalen och en på västra.

Första grävningen gjordes 50 m. öster om branten. Mossens yta låg här 2 m. över kanalens botten och kan enligt min beräkning ej ligga mycket mer än 3 m. över havet.[1]

Lagerföljden var här:

a. Multnad torv 0,5 m.
b. Lera (uppåt sandig) 0,6 m.
c. Torv (skogstorv) 0,6 m.
d. Gyttja (med sötvattenssnäckor) 1 m. +.

Lagret a. var uppodlat till ett djup av omkr. 0,25 m. Leran, lager b., innehåller enligt Sundelin marina mikroorganismer. Underliggande torv, lager c., visade sig i översta delen rikt på pinnar och bråte och övergick nedåt i grönbrun levertorv. Lager d. utgjordes överst av grönbrun gyttja. Mitt i detta lager uppträdde tämligen rikligt sötvattenssnäckor och musslor, nämligen Bithynia tentaculata, Cyclas cornea, Limnæa ovata m. fl. Limnæa-arter, Pisidium sp., Planorbis sp. samt Anadonta och Unio. I långa rader stodo i gyttjan tättställda omkr. 1/2 m. långa, 5—10 cm. breda och ett par—tre cm. tjocka stickor av fur, säkerligen utgörande rester av *kattisor* för fiske.

Omkring och närmast över kattisstickorna lågo i gyttjan slagna och bearbetade flintor, bland vilka hittades en vacker utbuktad skrapa av långsträckt spånliknande avfall samt *en bit av en slipad flintyxa*. Vidare hittades mitt i gyttjelagret *en kantbit av kruka av bränt lergods med väl glättad yta*, liknande de i snörkeramikboplatsen å Siretorps sandbackar funna krukskärvorna.

De två sistnämnda sakerna ge oss en säker tidsbestämning. Gyttjelagret med snäckorna är bildat under yngre stenåldern och sannolikt under gånggriftstid.

Intill kanalen omkr. 15 m. från kullens sluttning upptogs en annan grav, där lagerföljden var denna.

a. Omrörd jord, uppkastad vid kanalgrävningen, 0,7 m.
b. Torv 1 m.
c. Gyttja (med sötvattenssnäckor) 1 m.

Även här hittades slagna och bearbetade flintor, bl. a. spånor, skrapor, knackstenar och knutor, men här lågo dessa i undre hälften av torven — en följd av närheten av den forna stranden.

En tredje grävning företogs i själva kanten av kullen på västra sidan om kanalen.

Lagerföljden här var:

a. Omrörd jord 0,5 m.
b. Strandgrus 0,5 m.
c. Torv 1 m.
d. Gul sand 0,1 m.
e. Vit lera 0,3 m. +.

Nära bottnen av torven låg en samling flera decimeter breda, 0,5 dm. tjocka, kluvna och tillhuggna plankor härs och tvärs över varandra, tydligen utgörande rester av en broläggning eller en strandad flotte. Närmast under plankorna funnos skal av Unio (cfr U. pictorum), ett flertal, samt flintor och flintredskap. Nere i gula sanden voro de bearbetade flintorna även talrika. Här hittades bl. a. två skivyxor. Endast omkring 1 kvm. i planet undersöktes. På grund av bristande tid måste tyvärr undersökningen här avbrytas.

Emellertid äro de gjorda iakttagelserna, såsom jag skall visa, av stor vikt för tolkningen av fyndförhållandena i fråga om benredskapen i mossarna på Lister-landet.

[1] En avvägning, som vid tillfället var på väg att komma till stånd, blev tyvärr genom missöde omintetgjord.

Först vill jag erinra om att även Holst[1] härstädes i Nosaby-mossen vid avloppet från Råbelövssjön gjort en grävning och låtit undersöka (av P. T. Cleve) prov från följande avlagring: a. Torvdy 0,4 m., b. Gyttja 2 m., c. Torvdy 0,4 m.. d. Sand med snäckskal 1,1 m., e. Blålera 1,4 m., f. Sand 0,7 m.. Höjden ö. h. har Holst angivit intill 1—2 m.

På grund av diatomacéerna har Cleve bestämt nedre delen av gyttjelagret b. såsom *Clypeus*-gyttja med ringa inblandning av några färskvattensformer. Därav drar Holst den slutsatsen, att detta lager tillhör Litorinatid.

Lagret c. innehöll inga diatomacéer. Men av fanerogama växter har anträffats Cladium, Menyanthes och Scirpus lacustris.[2]

Att av dessa fossil draga den slutsatsen, att lagret tillhör Ancylustid, såsom Holst gjort, är tydligen förhastat.

Beträffande lager d. med följande diatomacéer: Campylodiscus clypeus, C. hibernicus, Cymbella cistula, Cymb. helvetica, Epithemia turgida, Nitzschia scalaris och Pleurosigma attenuatum, har Cleve uttalat, att tvenne arter tillhöra *Clypeus*-lager, de övriga färskt vatten, och att lagret *ganska troligt är Ancylusavlagring.*[3]

Varken i blåleran, lager e., eller i understa sanden, lager f., i nämnda profil har anträffats några diatomacéer.[4]

Att bestämma dessa lager c.—f. till Ancylustid fanns intet annat skäl till, än det, att lagren voro överlagrade av ett marint lager och att Cleve ansåg det »troligt», att ett av lagren, d, var från Ancylustid.

För min del vågar jag icke blott beteckna det såsom *otroligt* utan t. o. m. som *fullkomligt omöjligt*, att dessa lager härröra från Ancylustiden.

Detta påstående vill jag bestyrka genom att jämföra Holsts nu omtalade profil med den av mig vid Nosemölla först upptagna profilen (se ovan sid. 224).

Lagren a. motsvara på båda platserna varandra. Lager b. i Holst profil motsvarar lager b. i Nosemöllaprofilen, vilket lager av Sundelin bestämts som marint. Lagren c. och d. i Holst profil hava sin fulla ekvivalens i lagren c. och d. vid Nosemölla, och såväl dessa två lager som sannolikt även lagren e. och f. i Nosabymossen hava bildats på bottnen av en forntida insjö, som av Litorinahavets strandvallar här blivit uppdämd, bildad under landhöjningen under senare hälften av Litorina-tiden. Växtfossilen i nämnda lager motsäga det ej, och fyndet av skärvan av den slipade flintyxan och krukskärvan i lagret c. vid Nosemölla tala ett allt för tydligt språk.

Vad jag för övrigt här skulle vilja hävda är, att *slipad flinta bör anses som ett lika så gott och till och med mycket säkrare ledfossil än några diatomacéer, som ge anledning till att uttala en förmodan eller — ett »troligen».*

Det marina lagret, som täcker de åtminstone till största delen under yngre stenåldern bildade torv- och gyttjelagren, måste här såväl som i Listerlandets mossar hava tillkommit *under en oscillation av havets nivå mitt under den sista landhöjningen.*

Hela landet omkring det inre av Hanöbukten synes för övrigt i fråga om de sista nivåförändringarna även i ett annat avseende ha genomgått en något olikartad utveckling, än man tänkt sig för övriga delar av landet.

Man känner vid Hanöbukten boplatser från tidig stenålder, karakteriserade av bl. a. skivyxor och runtom slagna yxor av flinta, från en låg nivå vid blott ett par tre meter över havet, medan sådana boplatser efter erfarenheten från andra delar av Skandina-

[1] S. G. U. Ser. C., 180, sid. 26. Se även tab. sid. 10—23. [2] A. a., sid. 62—64. [3] Sid. 49. [4] Sid. 55—56.

vien aldrig träffas långt ned under Litorinagränsen.

Vid Siretorp i norra delen av byn strax intill landsvägen från Sölvesborg vid gränsen mot Sölve förefinnes å Siretorps norra allmänning vid 6 m. ö. h. en stor boplats med gropkeramik — densamma som av Erixon[1] omtalas såsom liggande vid Mörby. Denna boplats är samtidig med den ovan omtalade boplatsen i Siretorps sandbackar och härrör sålunda från gånggriftstid. Minst 3 m. under denna boplats 200 m sydväst om densamma i kanten av Fuglasjömossen återfinnes en annan boplats, där jag utom flintavfall i största mängd funnit skivyxor och runtom slagna yxor jämte småredskap av flinta m. m., allt tydande på äldre stenålder.

På Råbelövssjöns stränder finna vi flera exempel på samma förhållande: äldre stenålder med det för våra äldre boplatser karakteristiska inventariet på oväntat låg nivå.

Ungefär 500 m. norr om den bekanta stora boplatsen kring Råbelövs badhusbrygga, där ute i vattnet till omkring $^1/_2$ m:s djup de många benredskapen äro funna med yxor och andra redskap av flinta och annan sten, företrädesvis från äldre men även från nästan hela yngre stenåldern och tillsammans med saker från bronsåldern, är vid Näset en fristående boplats, som huvudsakligen tillhör äldre stenåldern, funnen av greve Fritz Reventlow i början av 1880-talet. Fornsakerna hittades ett par dm. över sjöns nuvarande nivå. Boplatsen innehöll bl. a. skivyxor (ett 10-tal), runtom slagna yxor m. m.

Dessa tre nu omtalade boplatser från äldre stenålder ligga vid högst 35 % av Litorinagränsen.

[1] A. a., sid. 148 och 182.

Jag tänker mig förloppet av de sista nivåförändringarna kring Hanöbukten hava varit följande.

Landsänkningen under Litorinatiden når sitt maximum tidigare här än på västra sidan av Skåne, varefter landet höjer sig till en något högre nivå, än det har i förhållande till havet i våra dagar. Vid denna tid bosätter sig äldre stenålderns folk vid Råbelövssjön, vid Fuglasjö på Listerlandet o. s. v. En kortvarig höjning av landet torde sedan hava försiggått, tills något längre fram vid slutet av yngre stenåldern eller möjligen något senare en ny landsänkning kommer, som under tämligen lång tid håller landet nere vid en lägre nivå i förhållande till havet, än det har i nutiden, så att marin gyttja och sand av ända till 1 m:s mäktighet hinna avlagras över de lager av torv, gyttja o. s. v., som bildats i de grunda insjöarna i närheten av kusten — uti vilka lager yngre stenålderns folk vid jakt och fiske eller från sina i närheten av stranden belägna boplatser tappat och kvarlämnat sina effekter.

Jag anser det troligt, att denna oscillation av havets nivå under eller närmast efter stenåldern skall spåras i andra delar av Syd-Sverige.[1]

För att återkomma till benredskapen i mossarna, är jag för min del övertygad om, att det skall komma att visa sig, att det stora flertalet — om ej alla — i de sydsvenska mossarnas levertorv och snäckgyttja inbäddade benspetsar av olika slag och andra fornsaker tillhöra tiden omkring eller efter Litorinahavets maximum.

Jag vet åtminstone ännu intet sådant torvmossfynd, som geologiskt kan bevisas härröra från *Ancylustid*.

[1] Jfr. Holst, S. G. U. 180, sid. 67.

NÅGRA ORD OM VÄSTERGÖTLANDS BRONSÅLDERSFYND

AV

K. E. SAHLSTRÖM.

Efterföljande lilla uppsats grundar sig huvudsakligen på de uppteckningar av i Västergötland funna bronsåldersföremål, som författaren i samband med studier över landskapets stenåldersbebyggelse gjorde 1910. Avsikten med dessa anteckningar var endast att söka få en översikt över bronsåldersfyndens fördelning i jämförelse med stenåldersfyndens.[1] För en utförligare behandling av landskapets bronsålder äro de alltför ofullständiga, och redogörelsen måste följaktligen bli helt summarisk.

I ett ej ringa antal hällkistor i Västergötland har man funnit enstaka metallföremål. I några fall hava dessa träffats under sådana omständigheter, att de måste betraktas som rester av efterbegravningar.[2] I andra fall däremot synas ej fyndomständigheterna giva något direkt stöd för antagandet av en diskordans. Oberoende härav anföras i det följande metallfynden från hällkistorna under resp. bronsåldersperioder, så ofta deras ålder kunnat med tillräcklig noggrannhet bestämmas. Först böra dock trenne fynd nämnas vilka torde tillhöra slutet av stenåldern eller övergångstiden till bronsåldern.

Från en hällkista i Jällby, Gäsene hd, härrör det äldsta kända guldfynd i Sverige, nämligen en pärla av spirallagd guldtråd. (St. M.[1] 10159.)[2]

En hällkista i Norra Säm, samma hd, innehöll jämte ett stort antal flintdolkar, pilspetsar m. m. en om den nyssnämnda erinrande trådspiral samt en tunn armbygel, båda av koppar eller av brons. (St. M. 15003.)

I en hällkista i Öglunda sn, Valle hd, anträffades vid undersökning 1886 förutom åtskilliga saker av flinta och ben bitar av en spiralring av brons. (St. M. 8058.)

Till *första perioden* av bronsåldern höra följande gravfynd.

Vid Åtolsgården i Karl Gustavs sn, Marks hd, fann man 1869 i en av ett stenröse täckt hällkista en flintdolk, ett skifferhänge samt en i tre delar bruten klinga till ett kort svärd. (St. M. 5662.)

Vid Karleby Utbogården anträffades av Montelius vid undersökning 1874 ett mycket

[1] Se Sverige utg. af Otto Sjögren m. fl. Del. 3 s. 356—357.

[2] O. Montelius, Stenåldersgrafvar begagnade under bronsåldern. Fornvännen 1906.

[1] Förkortning för Stat. Hist. Museum, Stockholm.

[2] En liknande guldpärla hittades 1916 i en hällkista vid Bållestad i Kareby sn, Bohuslän. Göteborgs Museums Årstryck 1917, s. 102.

rikt stenåldersinventarium samt udden av en spjutspets jämte två små pärlor av brons. (St. M. 5386.) Spjutspetsen tillhör tidigast slutet av första perioden, varför bronssakernas förekomst tolkats som möjligen härrörande från en efterbegravning.[1]

I Dimbo sn, Vartofta hd, har i ett stenröse vid den s. k. Kungsbron anträffats en bronsdolk jämte en flintspets. (St. M. 3926.)

Vid Kullabo i Dala sn, Gudhems hd, har man i ett stenröse funnit en bronsdolk. (Göteborgs museum 2335.)

Övriga till denna period hörande fynd uppgå till 35. Talrikast representerade äro yxorna. Av kantyxor med knappt märkbara eller mycket låga kanter äro ett tiotal funna inom landskapet, varav 7 st. som fig. 783—784 i Montelius, Minnen från vår forntid (citeras i det följande Mn) och 3 med bred halvcirkelformig egg. Kantyxor med höga kanter finnas 7, samtliga mer eller mindre anslutande sig till Mn 790, och rätmejslor som Mn 810 2 st. En bronsyxa som Mn 796 är funnen vid grävning runt en större sten nära Assmandsbro i Örsås sn, Kinds hd. (Borås Museum.) Av spjutspetsar med skaftholk föreligga 5 ex. och av bronsklingor till dolkar eller kortare svärd 10 ex.

Yxorna förekomma tämligen spridda över landskapet, bronsklingorna däremot gruppera sig tydligt till siluområdet: 3 äro från Valle hd, 3 från Falbygden och en från övre Ätrandalen; de 3 återstående sakna närmare angiven fyndort.

Den *andra perioden* är representerad av ett 60-tal fynd. Följande gravfynd äro kända:

Å Klostret Ryttaregårdens ägor i Varnhems sn, Valle hd, hittades omkring år 1882, antagligen i en grav, en fibula (orig. Mn 976), en jämnbred armring med ryggad översida, en söndrig, spiralornerad halsprydnad, en syl samt ett dolkblad. (St. M. 7216 och 7496.)

Vid Överbo i samma sn hittades 1876 i ett stenröse en avbruten svärdsklinga med 3 nitar tillsammans med obrända ben. (St. M. 5766 A.)

Vid Ulunda i samma sn hittades 1915 vid plöjning i en åker på en stenig kulle en dubbelknapp (orig. Mn 987) samt en fibula lik Mn 974—976. (Skara museum 7230—31.)

Vid Backen i Bolums sn, Valle hd, hittades våren 1902 vid röjning efter ett å en höjd beläget stenröse en stor eneggad bronskniv (orig. Mn 921). (St. M. 11707.)

Å Kärragården i samma sn har man i ett röse påträffat en stor, c:a 8 cm. vid tutulus, ett fragment av en liknande, ännu större samt en 12 cm. lång bronsklinga. (Skara museum.)

Vid Hovslagaregården i Hornborga sn, Gudhems hd, fann man 1896 vid borttagandet av ett stort stenröse en liten tutulus som Mn 948. (St. M. 10158.)

Vid lägenheten Hallbrottet i Torbjörntorps sn, samma hd, påträffades vid borttagandet av ett större röse en gravkista av kalkstenshällar, i vilken hittades brända människoben och kol jämte en avsatsyxa lik Mn 849.[1] (St. M. 4840: 23.)

På Bosgårdens ägor i Brunhems sn, samma hd, anträffades omkring år 1870 vid röjning i ett stenröse en grav från bronsåldern. I rösets mitt var en stenkista, något över en m. i fyrkant, täckt av en större häll. Kistan var fylld med jord och smärre stenar och däribland lågo obrända människoben samt på kistans botten en svärdsknapp lik Mn 904.[2] (St. M. 4840.)

[1] O. Montelius, anf. arb.

[1] H. Werner, Ant. Ber. II. Stockholm 1873. S. 21.
[2] H. Werner, Ant. Ber. II. S. 22.

Vid Hesslet i Vilske-Kleva sn träffades år 1900 i en av ett stenröse omgiven kista av kalkstenshällar ett skelett jämte en fibula (orig. Mn 975) samt 2 dolkklingor och en rak tveeggad kniv med skafttunga. (Skara museum.)[1]

Från Nästegården i Falköpings sn finnes ett fynd, enligt uppgift ur en gånggrift, bestående av en fibula (orig. Mn 970), en spiralfingerring av brons, en halv bärnstenspärla, 5 nålar eller prylar av ben samt en flintbit. (St. M. 7571: 212.)

På bottnen av ett stenröse i Falköpingstrakten är funnen en dolkklinga av brons med en oval bronsknapp till fästet. (St. M. 4851.)

Å Munkagårdens ägor i Luttra sn, Vartofta hd, har i en kulle av jord och sten träffats en dolkklinga. (St. M. 11396.)

Vid Varvboholm i Varvs sn, samma hd, har »i en grav» hittats en tutulus, en liten spiralrulle av brons samt en benskiva med nio hål. (Skara museum.)

Å Vänersnäs ägor i Näs sn, Åse hd, äro i ett stenröse funna 2 dubbelknappar samt nålen till en fibula lik Mn 975. (St. M. 11673.)

I en stor hällkista på Herrljunga prästgårds ägor, Kullings hd, fann Montelius vid undersökning 1875, förutom ett rikt hällkistinventarium, vid ena gaveln av kistan en lång avbruten nål (orig. Mn 984) jämte trådspiraler av brons. (St. M. 5661.)

Från en grav härrör möjligen också ett fynd av en svärdsklinga (orig. Mn 901) samt tvenne tutuli (orig. Mn 939) från Hullsjö i Gärdhems sn, Väne hd. (Dr K. G. Cedergrens samling i Vänersborg.)

Beträffande gravskicket under denna period kan anmärkas, att brända ben omtalas endast i gravfyndet från Hallbrottet. Denna grav är emellertid ej sakkunnigt undersökt, varför några säkra slutsatser angående likbränningens förekomst redan under denna period ej av detta fynd kunna dragas.[1] Gravkistor i rösena omtalas endast i trenne fall, men denna gravform, som bildar en övergångsform från hällkistorna till rösena utan kistor, *kan* naturligtvis hava förekommit i flera fall än de knapphändiga fynduppgifterna direkt ange.

Bland de enstaka fynden äro avsatsyxorna representerade av 9 ex., samtliga som Mn 857 eller närstående. De förekomma liksom den föregående periodens yxor tämligen spridda över landskapet. Något fynd av de till andra perioden hörande praktfulla stridsyxorna med skafthål är ej känt.

Av svärdsfynden förtjänar först nämnas det praktfulla svärdet från Segerstads prästgård, funnet i en mosse 1843 (orig. Mn 904). Ett annat svärd är funnet vid Öja i Vartofta hd samt en svärdsknapp vid Klostret i Varnhems sn.

Fynden av spjutspetsar uppgå till 8. En av spjutspetsarna är orig. Mn 917, de övriga som Mn 911—913. Ett av fynden är ett mossfynd; det utgöres av tvenne spjutspetsar, funna vid Badene i Yllestads sn, Vartofta hd, i en mosse. (Skara museum.)

Tutuli utan närmare angivna fyndomständigheter finnas 14, samtliga från Falbygden och Valle hd. Utan tvivel härstamma flertalet av dem från gravar, ehuru direkta uppgifter därom ej finnas.

Övriga till denna period hörande bronsföremål äro: en dubbelknapp, trenne bredeggade pincetter, en bronskam (orig. Mn 936) samt en halskrage (orig. Mn 960).

Från den *tredje perioden* äro endast 23 fynd kända. Sex av dem äro gravfynd. Av dessa framgår att både jordande i stenkista och likbränning förekommit.

[1] Jfr Assar Blomberg, Bidrag till Vilske-Kleva pastorats historia och beskrifning. Falköping 1917. s. 62.

[1] Jämför det nedan under fjärde perioden omtalade fyndet från Kinna-Sanden.

Vid Ulunda i Varnhems sn, Valle hd, påträffades vid grävning i en kulle en urna, stående på en stenhäll. Jorden utkördes på en åker, varest senare hittades en smal svärdsklinga i 5 bitar (St. M. 4840: 25) samt en krokig knif.[1]

Vid Hålltorp i samma sn har i lämningarna av en hög under några brända stenar hittats en dolk med skarpkantig tånge jämte en del multnade ben. (St. M. 8059: 5.)

På ägorna till Amundtorp Överstegården i Norra Lundby sn anträffades vid borttagandet av en mindre hög i en åker tvenne svärdsklingor, en kniv (lik Mn 1013—1015) samt en pilspets. Vartdera svärdet låg bredvid ett skelett i en stenkista; bredvid det ena svärdet låg kniven. Pilspetsen har troligen legat i en något senare grav i högen. (St. M. 7566: 1—3.)[2]

Å Dotorp Mellomgården vid Falköping påträffades 1885 vid borttagandet av ett röse under en slät stenhäll 2 bronsknivar, en bit av en pincett, en bit av en såg, en syl, en nålspets samt en flintbit tillsammans med brända ben. (St. M. 7747.)

Vid Uppsala i Ugglums sn, Gudhems hd, har i ett stenröse träffats en bronskniv (St. M. 7591: 20.)

Vid Älgåsen i Timelle sn, Redvägs hd, är funnet ett svärd som Mn 1005 tillsammans med brända ben. (Göteborgs museum 2331.)

Bland de övriga fynden från denna period äro holkyxorna talrikast. Ett tiotal sådana äro kända, flertalet som Mn 992—995 samt dessutom en gjutform (orig. Mn 998). Fyndorterna ligga tämligen spridda. En av holkyxorna är funnen på 1.5 m. djup vid torvtäkt i Klettemossen å Karstorp i Öxnevalla sn, Marks hd. (St. M. 11346.)

Övriga fynd äro: 2 bronsdolkar, därav en med skarpkantig tånge, samt 2 bronsknivar, den ena med genombrutet skaft (orig. Mn 1018).

Den *fjärde perioden* är representerad av ett 70-tal fynd, varav dock nära $^2/_3$ utgöras av holkyxor. Gravfynden äro följande:

Överst i en gånggrift på Nils Olofsgårdens ägor i Norra Lundby sn, Valle hd, fann Montelius vid undersökning 1884 en pincett, en kniv (troligen lik Mn 1111), en bit av en såg samt två små något över en cm vida bronsringar. (St. M. 7494 B.)

Även följande 4 fynd från Valle hd, vilka härröra från Montelii undersökningar samma år,[1] tillhöra sannolikt denna period:

I en gravhög på Ulunda ägor i Varnhems sn, i en liten stenkista: en syl av brons jämte brända ben samt på ett annat ställe i högen: en dubbelknapp av brons (St. M. 7494 Ea).

I en annan hög på samma gårds ägor, vid skolan: en dubbelknapp av brons. (St. M. 7494 E).

I en hög vid Överbo, samma sn: 2 bitar av bronssågar. (St. M. 7494 F.)

I en hög vid Nygård, samma sn: en bit av bronskniv. (St. M. 7494 G.)

Vid Bessgården i Friggeråkers sn, Gudhems hd, anträffades på 1860-talet i en liten stenkista i ett röse: en rakkniv, 2 små knivar samt en bit av en tredje, en pincett jämte en liten bronsten tillsammans med kol och halvkolnade människoben.[2] (St. M. 4840.)

Ovanpå gången till en gånggrift å Vartofta gård i Vartofta-Åsaka sn fann Montelius 1874 i en liten i två avdelningar de-

[1] H. Werner, Ant. Ber. II. Sid 21.

[2] O. Montelius, Den förhistoriska fornforskningen i Sverige 1882—84. Sv. Fornm.-för. Tidskr. Bd 6: 1.

[1] O. Montelius, Den förh. fornforskningen i Sverige 1882—84. Sv. Fornm.-för. Tidskr. Bd 6:1. — Dessa 4 fynd jämte det ovannämnda från Nils Olofsgården samt nedan anförda fynd från Hjälmared äro av förbiseende ej upptagna på fig. 2.

[2] H. Werner, Ant. Ber. I. S. 4.

lad stenkista: en bronskniv, två sylar, en bronsknapp samt brända ben. (St. M. 5386 d.)

En stor hällkista vid Kinna-Sanden i Kinna sn, Marks hd, innehöll på bottnen några flintdolkar och ett par skifferhängen, men högre upp stodo ett par lerkärl innehållande brända ben jämte 6 dubbelknappar, en enkel knapp, två knivblad samt en ringböjd, vriden bronsten. (St. M. 4788.)

Vid Gårdö i Gällstads sn, Kinds hd, har man träffat en spjutspets av brons (orig. Mn 1084) enligt uppgift tillsammans med en holkyxa av brons. (St. M. 11631.)

Ett av de präktigaste depåfynd från fjärde perioden, som över huvud anträffats i Sverige, har nyligen inkommit till Statens historiska museum Det är från Hjälmared i Alingsås landsförsamling och innehåller 5 halsringar, varav 2 som Mn 1127 och 3 som Mn 1123, $2^1/_2$ armspiraler som Mn 1131 och en bälteprydnad som Mn 1156. Fyndet anträffades under en stor sten i en blockrik skogsmark vid foten av ett berg. (St. M. 16300.)

Den talrikaste gruppen bland de övriga fynden utgöres av holkyxorna, som uppgå till ett 40-tal. 6 av dem äro som Mn 1059 och 1066; en gjutform är orig. till Mn 1067. Omkring 20 st. tillhöra den s. k. mellansvenska typen (Mn 1054—1055), ehuru eggen i allmänhet är något utsvängd. Av de återstående ansluta sig flertalet mer eller mindre till sistnämnda typ.

Från Ulricehamnstrakten, Redvägs hd, finnes en spjutspets som Mn 1084. (Göteborgs museum 2337.) Av svärd finnes ett som Mn 1079 samt ett miniatyrsvärd som Mn 1081. Bronsknivar finnas 4, varav 3 som Mn 1105 och en lik Mn 1109. Ett par enklare knivar torde också tillhöra denna period.

Slutligen äro att nämna ett glasögonformigt spänne (orig. Mn 1150) samt 3 dubbelknappar, därav en orig. Mn 1146.

Sannolikt till denna period eller början av nästa höra tvenne armringar av tunt guld med inrullade kanter och tudelade, i spiraler upprullade ändar; en av dem, orig. Mn 1137, är funnen i en torvmosse hörande till Tomten under Dverstorp i Dimbo sn, Vartofta hd (St. M. 12296), den andra i en åker vid Ravelstorp i Gökhems sn, Vilske hd.[1] (St. M. 7068.)

Den *femte perioden* är den rikaste såväl med avseende på antalet fynd som antalet föremål. Omkring 100 fynd äro kända. Av dem äro 4 gravfynd och 9 depåfynd.

Vid borttagandet av ett större röse på en åker på gården Kyrkogården i Håkantorps sn, Gudhems hd, hittades bland aska och kol under en stenhäll, nära mitten av röset en i fyra delar sönderbruten dolk med tånge.[2] (St. M. 4840: 9.)

Vid Bolum i Valle hd har man i en hög funnit en armring tillsammans med människoben. (Göteborgs museum 3261.)

Vid Lillebacken i Segerstads sn, Gudhems hd, har i ett röse hittats en bronskniv, en bronsnål med nedhängande spiralskiva samt en benpryl. (Skara museum.)

Vid Lagmansboda i Säters sn, Vadsbo hd, har i ett stenröse träffats en bronsdolk med sexkantig tånge. (St. M. 10906.)

Vid Nya Åsle i Åsle sn, Vartofta hd, anträffades 1869 under dikesgrävning å ett gärde bredvid en jordfast sten på 2 fots djup: 8 holkyxor som Mn 1189 samt en närmast lik Mn 1061, 1 holkmejsel, 5 spjutspetsar, 1 kniv (orig. Mn 1258), bitar av 4 svärdsklingor, 18 bitar av sågar, flera bitar av ringar, 2 nålar (orig. Mn 1327), 2 häng-

[1] O. Montelius, Guldarbeten från bronsåldern, funna i Sverige. Fornvännen 1916.

[2] H. Werner, Ant. Ber. I. S. 14—15.

kärl (orig. Mn 1408) samt delar av ett tredje, ett gjuthuvud m. m. (St. M. 4127); vidare en spjutspets (lik Mn 1227) en armring (lik Mn 1308), delar av 2 glasögonformiga fibulor, bitar av sågar och knivar, gjutklumpar m. m. (Skara museum.)

Vid Svarttorp i samma sn fann man 1882 i en åker på cirka 3 fots djup under kanten av en stor sten: 3 holkyxor (närmast lika Mn 1186), 2 hängkärl (närmast lika Mn 1385—1386), 2 bronskupor, 3 glasögonformiga fibulor (närmast lika Mn 1340) samt en spjutspets. (St. M. 7034.)

Vid Källeberg i Mularps sn, samma hd, äro tvenne armringar av brons med skålformiga ändar funna tillsammans. (St. M. 7232 och 7591: 23.)

Från Leaby Övergården i Karleby sn, samma hd, föreligger ett fynd av ett glasögonformigt spänne (som Mn 1353), ett fragment av ett dylikt samt fragment av halsen till ett hängkärl som Mn 1398. (Skara museum.)

Å Slättängs ägor i Vårkumla sn, Frökinds hd, hittades 1874 vid dikning av en till odling avsedd mosse på 2 fots djup: ett hängkärl (orig. Mn 1397, 1406 och 1407), 2 bronskupor samt 2 glasögonformiga spännen. (St. M. 5316.)

I Näs sn, Vartofta hd, har under harvning anträffats en halsring med ovala ändar (orig. Mn 1291), en smal halsring, en armring, 2 glasögonformiga spännen samt en bit av en bronskupa. (St. M. 7591: 6—11.)

Å en odlad mosse tillhörig Engelstorp i Sandhems sn, samma hd, har anträffats 3 halsringar av brons. (St. M. 5539.)

Från samma gård föreligga ytterligare tvenne halsringar, troligen funna tillsammans. (St. M. 7571: 203—204.)

Vid Senäte i Otterstads sn, Kållands hd, fann man 1850 vid uppgrävning av dyjord på 6 fots djup i en torvmosse: 2 hängkärl (orig. Mn 1404), en bronskupa, 4 halsringar samt ett glasögonformigt spänne. (St. M. 1580.)

I Skeby sn, Kinnefjärdings hd, har man funnit tvenne glasögonformiga spännen, troligen tillsammans. (St. M. 6753.)

I Synneråt i Slöta sn, Vartofta hd, har man funnit (enligt uppgift tillsammans): 2 bronsnålar (som Mn 1311 och 1327), en holkyxa, 2 bronsmejslar samt 2 små bronsringar.[1] (St. M. 4840).

Vid Prästeryr i Fuxerna sn, Flundre hd, har man under ett enstaka liggande klippblock i en bergssluttning funnit tre bronssvärd jämte övre delen av ett fjärde. Ett av dem är som Mn 1208—1210. (Vänersborgs museum 2072.)

Holkyxorna uppgå till ett 60-tal. Av dem äro 8 närstående den föregående periodens mellansvenska typ, ehuru den kraftigare utsvängda eggen och saknaden av mittlinje å eggplanen motiverar deras hänförande till period 5. 10 st. äro som Mn 1170, 12 st. som Mn 1172 och 13 st. som Mn 1173, 1175, 1177—1178 och 1189. Ytterligare 11 st. ansluta sig mer eller mindre till nu uppräknade typer. Slutligen är att nämna tvenne gjutformar, den ena lik Mn 1183, funnen i ett stenröse vid Krusegården i Horla sn, Kullings hd. (Göteborgs museum 2396.) Av yxorna uppgives en vara funnen i en mosse i Vånga sn. (Skara museum.)

Vid Östads barnhus i Östads sn, Ale hd, är i kanten av en mosse funnet ett svärd, orig. Mn 1210. Från Bestorp i Falköpings sn finnes övre delen av ett svärd som Mn 1213. Vidare äro att nämna 2 svärd som Mn 1207, tvenne delar av svärd med smal klinga, troligen tillhörande samma typ, samt en bronsdolk som Mn 1215—1216.

[1] Se H. Werner, Ant. Ber. II. S. 19—20.

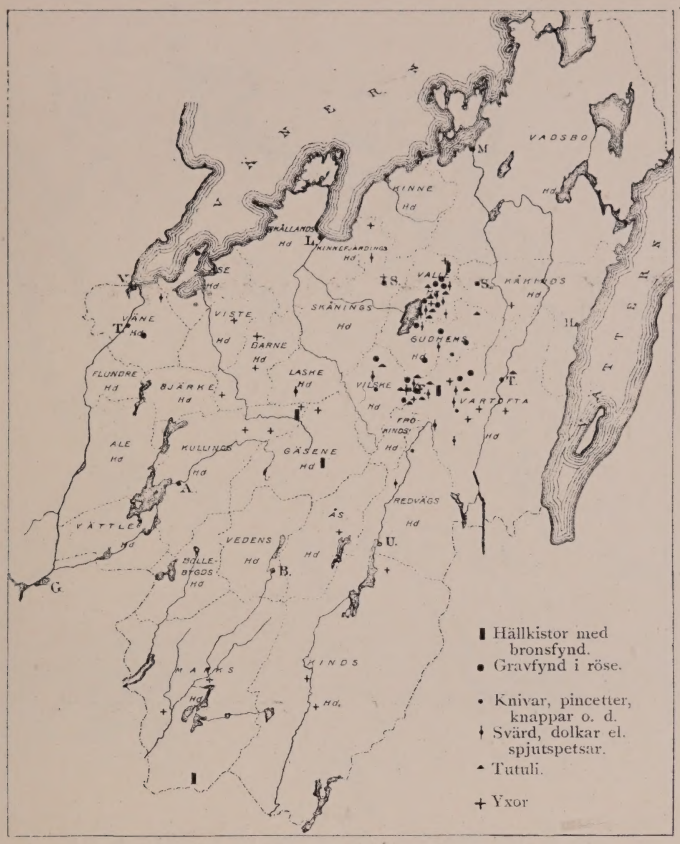

FIG. 1. FÖRDELNINGEN AV FYNDEN FRÅN PER. 1 OCH 2.

Spjutspetsar finnas två, en av dem funnen på 3 fots djup i en mosse; knivar fem, därav en som Mn 1244, en är orig. 1265; de övriga av enklare former.

Armringar äro funna 3 st. av brons, däribland orig. Mn 1282 och 1305, samt ej mindre än 4 av guld, nämligen 3 med skålformiga ändar, den ena funnen å Gudhems ägor i Gudhems sn (St. M. 11402), den andra vid Töve Mellomgården i Södra Vings sn (St. M. 15132) och den tredje å Storegårdens ägor i Öster-Bitterna sn på 2 fots djup invid en sten (St. M. 8236), vidare en av ett smalt dubbelvikt guldband, vars ändar äro virade så att de bilda en spets, funnen å Sixtensgårdens ägor i Timmersdala sn.[1] (St. M. 6578.)

Halsringar finnas från landskapet 4, därav en lik Mn 1293 (Borås museum) och en högvingad med tjocka räfflar. (St. M. 5323.)

I Bredene i Smula sn, Frökinds hd, är hittad en glasögonformig fibula (St. M. 7664), i Larvs sn, Laske hd, en liten bronskupa (Skara museum) och i Härene sn (trol. Kullings hd) fragment av ett hängkärl (Göteborgs museum 2616).

Slutligen äro att nämna 4 pincetter, var-

[1] O. Montelius, Guldarbeten från bronsåldern, funna i Sverige. Fornvännen 1916.

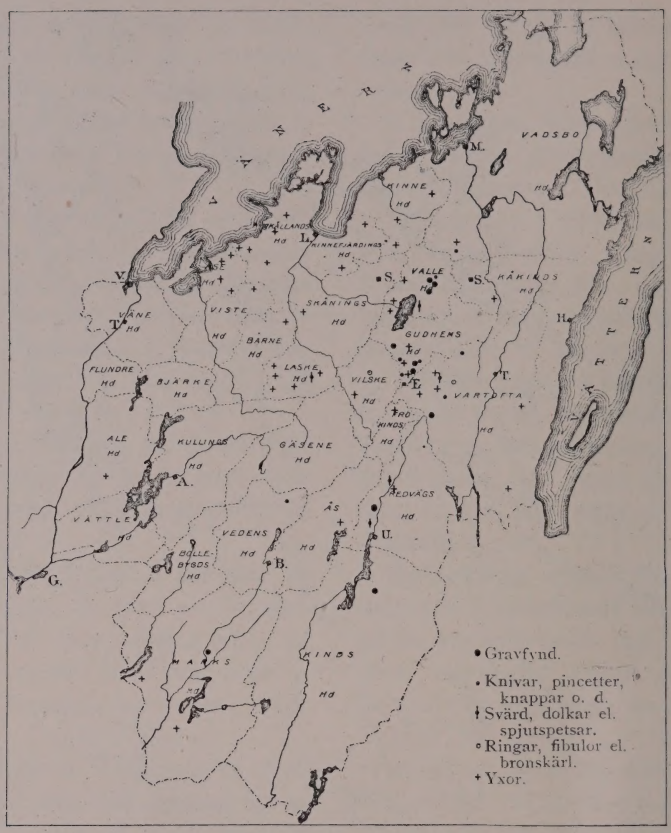

FIG. 2. FÖRDELNINGEN AV FYNDEN FRÅN PER. 3 OCH 4.

av en är orig. Mn 1364, en annan lik denna samt en närmast som Mn 1365.

Den *sjätte perioden* är fattig. Från landskapet finnes dock ett tjugutal små holkyxor utan ögla, som torde få dateras till denna period. Två av dem äro funna i mossar. De övriga fynden utgöras av 5 halsringar, varav en som Mn 1458 och en som Mn 1460, samt 2 bronsnålar, den ena lik Mn 1474.

Slutligen må omtalas följande gravfynd av oviss ålder:

Vid undersökning av en grav på Kyrkebo ägor i Varnhems sn 1833 påträädesff trenne människoskelett, delar av tvenne lerurnor samt »ett tämligen väl arbetadt malmlock med en liten uppståndare i form af en knapp på öfra spetsen; torde varit lock till urnan, men hvars öppning då endast varit af två tums diameter».[1] Det synes mig sannolikast, att omförmälda »malmlock» varit en tutulus.

På Backgården i samma sn har ur en av kalkstenshällar bildad kista uppgrävts ett

[1] Varnhems kyrkas dokumentsbok, S. 223. Utdrag hos H. Werner, Ant. Ber. II. S. 4. — Werner anmärker att »malmlocket» varit en sköldbuckla, vilket dock synes vara mindre sannolikt.

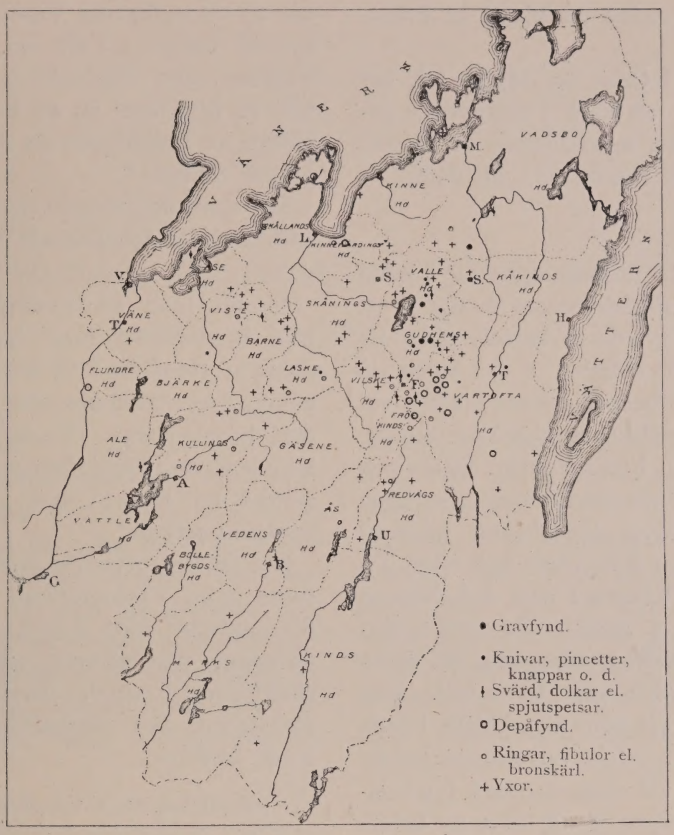

FIG. 3. FÖRDELNINGEN AV FYNDEN FRÅN PER. 5 OCH 6.

liggande människoskelett, bredvid vilket låg »en bred armring af brons».[1]

På ägorna till Amundtorp Överstegården i Norra Lundby sn, Valle hd, undersöktes av Montelius 1884 en gravhög, varvid anträffades endast lämningar av en större stenkista samt kringströdda människoben, men intet föremål av metall.[2]

Vid grävning i Börjerör i Friggeråkers sn på 1860-talet hittades bland små brända ben och kol: »2 tänger, 4 dubbla knappar, 1 spjut 1/2 aln långt samt 3 à 4 enkla knappar. Fyndet förskingrades af hittaren».[1]

På Fredriksbergs ägor invid Falköping finnes en stor hög, i vilken enligt uppgift hittats »en sköldbuckla och ett svärdshandtag af brons, nästan förstördt af grön erg».[2]

I en hällkista å Rantens torgplats, undersökt av G. K. Troili 1880, anträffades jämte en del ben och en bärnstenspärla bitar av ett ornerat bronsbleck. (St. M. 6593.)

Vid Varvboholm i Varvs sn, Vartofta hd, har i en hällkista träffats ben av 18 perso-

[1] H. Werner, Ant. Ber. II. S. 2.
[2] O. Montelius, Den förh. fornforskningen i Sverige 1882—84. Sv. Fornm.-för. Tidskr. Bd 6: 1.

[1] H. Werner, anf. arb. II. S. 3.
[2] H. Werner, Ant. Ber. I. S. 3. Beträffande uppgiften om »sköldbucklan» jfr föregående sida.

ner »samt några vapen deribland en bronsdolk».[1]

Vid Assberg i Örby sn, Marks hd, har under botten av en bäck i märgellera påträffats en ekkista, innehållande ett skelett jämte delar av en träask. (St. M. 6366.)

*

Den geografiska utbredningen av fynden från bronsåldern åskådliggöres av fig. 1—3. Såsom framgår av dessa kartor, råder en påfallande olikhet emellan å ena sidan de simplaste och för bronsåldersmänniskan väl mest nödvändiga redskapen, nämligen yxorna, och å andra sidan lyxföremålen: vapen och smycken. De förra förekomma tämligen jämnt spridda över landskapet, talrikast dock inom trakten från Ösan och övre Tidan i öster till Vänern i norr och Nossan och övre Säveån i väster. De senare däremot visa en kraftig anhopning till silurområdet (Falbygden och Valle hd). Här ligga också så gott som alla hittills kända bronsåldersgravar. Och tvivelsutan härrör en stor del av de utan närmare fyndomständigheter beledsagade fynden av tutuli, dolkar, spjutspetsar o. d. i själva verket från gravar. Särskilt rika på bronsåldersgravar äro de tre socknarna Varnhem, Norra Lundby och Bolum i Valle hd. Inom dessa tre socknar, som tillsammans hava ett ytinnehåll av föga mer än en kvadratmil, är nära hälften av landskapets nu kända bronsåldersgravar träffade.[1]

De stora depåfynden däremot äro till allra största delen lokaliserade till södra Falbygden.

Jämför man nu fördelningen av fynden från bronsåldern med fynden från senare delen av stenåldern, så finner man en ganska påtaglig överensstämmelse emellan de senare och bronsyxorna. Dock synas de västliga häradena vara anmärkningsvärt fattiga. Från Bjärke hd känner man t. ex. intet enda bronsåldersfynd.[2]

Sin rikaste utveckling når bronsålderskulturen inom Västergötland i de trakter, där flintkulturen stått högst. Inom de trakter däremot, där särskilt rikedom på simpla skafthålsyxor utgör karaktärsdraget under stenåldern, äro bronsåldersminnena påfallande torftiga.

[1] C. J. Ljungström, Wartofta härad. S. 75.

[1] Bronsåldersfyndens koncentrering till silurområdet är påvisad av Montelius redan 1883: Hvad vi veta om Vestergötland under hednatiden. Sv. Fornm.-för. Tidskr. Bd 5. S. 238.

[2] Av 1910 kända stenåldersfynd från landskapet ägde Bjärke hd 299, Valle hd 104; båda häradena ha ungefär lika stor landareal.

ETT FÖRHISTORISKT FYND AV MÄNNISKOHÅR FRÅN ADELSÖ

AV

HANNA RYDH

Att människohår — stundom även djurhår — spelat en icke obetydlig roll i religiösa föreställningar och rituella bruk såväl inom antiken som än i dag bland primitiva folk torde vara allmänt bekant. Dels har håret tjänat som ett offer till gudarna, vare sig som en sinnebild av den offrandes person eller som votivgåva för uppnåendet av en särskilt önskan, dels har det också på ett betecknande sätt ingått i sorgeriten vid en avlidens bår.

Huruvida vi haft liknande företeelser på nordiskt område är ganska okänt. Jag känner icke några litterära belägg, och de arkeologiska fynden hava varit tystlåtna på detta område.

Från den s. k. Odins hög vid Gamla Uppsala hava vi en liten hårlock närmast jämförbar med de små minneslockar, som än i dag stundom bäras i medaljonger. Denna lock låg icke i benlagret eller urnan utan i »den fuktiga mullblandade leran»[1]. Det synes emellertid med svårighet kunna fastslås, att det verkligen är människohår, vi här hava att göra med, även om det kan vara det.

Ett intressant fynd av denna art gjorde jag sommaren 1917 på Adelsö vid utgrävandet av den s. k. Skopinntull, en gravhög från vikingatiden, som med säkerhet tillhör samma kategori som de s. k. kungshögarna och icke osannolikt härrör från en litterärt känd konungafamilj.[1] — I denna grav, som hade ett brandlager av ovanligt stora dimensioner med gravgods kringspritt i hela brandlagret, låg i en bronsurna utom brända ben och några småfynd även den i fig. 1 avbildade hårlänken. Professor Leche, som godhetsfullt undersökt håret, rubricerar det som människohår.

De brända benen i bronskärlet voro till största delen av människa, däribland nitton kraniedelar; av dessa är en större bit av nackbenet. Övriga människoben voro: ett revben, en kota, två tåfalanger, rörformiga ben samt ej bestämbara fragment. I övrigt fanns i kärlet ben av hund och får. Människoben synas särskilt vara hopade i och kring bronskärlet. Benmaterialet är i allt synnerligen stort för denna grav[2]. Av de små fynden i bronskärlet märkas: ett litet c:a 1 cm. stort kors av guldtråd, ett par små smyckefragment av guld samt en spelbricka.

[1] Månadsbladet 1876, sid. 254.

[1] Jmf. B. Nerman i Fornvännen 1918, sid. 65 ff.

[2] Fyndet i sin helhet uppvisar även andra djur, såsom häst och nötkreatur. Bestämningarna av benmaterialet äro godhetsfullt gjorda av osteologen L. Hedell.

FIG. 1. HÅRLÄNK FRÅN »SKOPINNTULL», ADELSÖ. $^2/_3$.

Håret var placerat nära bronskärlets botten. Avbildningen visar det i dess tilltovade skick. Länken är dubbelvikt för att få plats i kärlet, men skulle i ovikt tillstånd ha en längd av c:a 35 cm, färgen är mörkbrun. Delvis är länken något ärgad av kärlet.

Jag frågade mig genast, vad denna hårlänk kunde betyda. Var det den dödes eget hår, eller var det ett offer från någon närstående till den dödes ära? Skulle det första alternativet vara riktigt, skulle man först ha skurit håret av den döde, sedan ha bränt honom och så nedlagt i graven håret jämte de brända benen. Härför kunde ju den omständigheten tala, att så många delar av människoben samlats i och kring bronskärlet. Det andra alternativet uteslutes dock icke av detta förhållande.

Ett avskärande av den dödes eget hår är visserligen icke helt okänt. I antiken synes den tanken ej ha varit obekant, att den döde icke kunde inkomma i underjorden, förrän håret avskurits. Exempel härpå giver bl. a. Didosagan. Virgilius låter i Aeneiden Juno nedsända Iris att befria den under kval döende Dido:

»Ty som ej Didos död var förtjänt eller fordrad
av ödet.
— — — — — — — —
hade Proserpina ej av hjässan den gyllene locken skördat»[1].

Till belysning av det andra alternativet kan det kanske ha sitt intresse att rekapitulera, vad man känner om dylika håroffer till den döde. Jag förbigår här alla sådana

[1] Fjärde sången, vers 696 ff. (Adlerbeths övers.) Jmf. Pallas, Neue Nordische Beyträge III, S:t Petersburg — Leipzig 1782, sid. 298 samt M. Höfler i Arch. f. Anthr. 32, sid. 143.

offer, som göras till gudar, vare sig de ske i den ena eller andra avsikten[1] likaledes en del, jag skulle vilja kalla dem invigningsoffer,[2] och skall sålunda endast uppehålla mig vid gravoffer och i någon mån vid håravskärning, som står i samband med sorgen efter en död.

Redan Homer giver oss det klassiska exemplet på, huru den efterlevande vännen offrar den döde sitt hår. Vid budet om Patrokles' död berättar han, att Achilles:

»— — — i stoftet föll ner och i hela sin väldiga storlek
låg där och ryckte utav sig sitt hår med sargande händer».[3]

Vid vännens bål fullföljer Achilles sitt offer:

»trädande bort ifrån bålet, han gyllene håret sig avskar,
som han så ymnigt och rikt låtit växa åt floden Spercheios,
talade suckande så och såg ut över blånande havet:
'O, Spercheios, förgäves det var, som Peleus, min fader,
lovade dig under bön, att jag skulle, om lyckligt jag hemkom,
skära åt dig mitt hår — — — — —
Nu, då jag aldrig skall komma igen till mitt älskade hemland,
vill åt Patrokles jag giva mitt hår till att taga det med sig.'
Talade så och i händerna ner på den älskade vännen
lade sitt hår och en längtan till gråt uppväckte hos alla»[4]

[1] Ett av de mest bekanta exemplen på dylika votivoffer är kanske det av Pausanias (bok II, kap. XI, 6) omtalade till Hygeias staty i Sicyon, vilken var så betäckt av offrat kvinnohår, att den knappast syntes. Jmf. andra håroffer till gudomligheten bl. a. Smith-Wayte-Marindin, A Dictionary of Greek and Romain Antiquities, under Donaria samt Paylus Real-Encyklopädie d. klass. Altertumswissenschaft, under Haaropfer. Se även nedan citatet ur Iliadens XXIII sång.

[2] Om dylika offer se bl. a. i föregående not nämnda arbeten samt E. Samter, Geburt, Hochzeit und Tod, Leipzig-Berlin 1911, sid. 182.

[3] Iliaden, XVIII sången. Lagerlövs översättning. Lund 1912.

[4] Iliaden; XXIII sången. Lagerlövs översättning.

Aiskhylos låter i »Coepheron» Orestes offra en hårlock vid sin faders grav — dock ej vid själva gravläggningen — med orden:

»Dig denna lock iag helgar såsom fostringsgärd».[1]

Hos Sophokles företager Orestes i »Elektra» ett likadant offer.[2] Euripides giver oss också exempel på samma sed, så i »Orestes», där Helena offrar en lock på sin moders grav.[3]

Ovidius berättar, huru Hekuba offrade åt Hektor sitt silvervita hår:

»Hectoris in tumulo canum de vertice crinem,
Inferias inopes, crinem lacrimasque reliquit».[4]

Även om den romerska gudinnan Anna Perenna anför Ovidius ett dylikt offer, i det hon skulle offrat en hårlock på sin systers aska:

»Mixta bibunt molles lacrimis unguenta favillae,
Vertice libatas accipiuntque comas.»[5]

Propertius antyder denna sedvänja för sin egen tids romare, i det han med välbehag och vemod tänker på, att även han kunde fått vänta sig en kärleksfull omtanke vid sin bår:

»illa meo caros donnasset funere crines».[6]

Även den antika bildkonsten framställer samma motiv. Jag visar här i fig. 2 en avbildning av en œnochoé,[7] som på sin ena sida framställer just Achilles vid Patrokles lik. Till vänster står en figur, som håller en hårlock mellan sina händer. Det vill synas, som vore det en avskuren länk, ehuru det är svårt att avgöra; det är emellertid

[1] Vers 6. Palmblads översättning. Jmf. vers 168 ff.

[2] Vers 51 ff.

[3] Vers 96. Jmf. bl. a. Euripides Helena, vers 1087, samt Ifigenia i Tauris, vers 685.

[4] Metamorphoseon, XIII, 427.

[5] Fastorum, III. 561—62.

[6] Bok I, kap. XVII, vers 21.

[7] Efter S. Réinach, Repertoire de Reliefs Grecs et Romains, I, Paris 1909, sid. 69.

påtagligt, att konstnären velat framhäva, att denna hårlänk har något att betyda för scenen i fråga. En annan dylik scen visar fig. 3 efter en antik sarkofag,[1] på vilken en av de sörjande kvinnorna förtvivlad sliter sitt hår.

FIG. 2. ANTIK KANNA MED BILDFRAMSTÄLLNING AV ACHILLES VID PATROKLES' LIK. EFTER S. REINACH, RÉPERTOIRE DE RELIEFS GRECS ET ROMAINS, I, PARIS 1909, SID. 69.

Hårets avskärande som offer till den döde är ett vida spritt bruk, som ända in i våra dagar gjort sig gällande. T. o. m. i Europa ha vi in i sen tid detta bruk bevarat, just hos grekerna, vilka strö av sitt hår på anhörigas lik.[7] Ännu i det 17. århundradet hängde serberna upp sitt avskurna hår vid en död släktings grav.[2] Från Apulien kände man åtminstone på 1800-talets mitt bruket, att gråterskor sleto av sig sitt hår och strödde på den döde.[3]

Vad Asien beträffar tyckes bruket känt bland kineser. Pallas anför ett exempel härpå från jordandet år 1716 av ett kinesiskt sändebud vid Samarow-jam i Sibirien.[4] Bland de synnerligen primitivt levande ostjakerna är det bruk, att kvinnan vid mannens död klöser sitt ansikte med naglarna och river sitt hår, som hon kastar på liket.[5]

Från Afrika hava vi slående bevis på samma sed. Särskilt bland araberna, vilka även kände bruket i gammal tid,[6] är det intressant att återfinna det i modern tid. Jag avbildar här — fig. 4 — efter Karge[7] ett synnerligen märkligt exempel på en ännu vanlig sed, en modern beduingrav, över vilken en rad kvinnohårflätor fladdra för vinden. — Från Madagaskar lämnar Du Maine[8] och Th. Waitz[9] ett par exempel på hårofferseden.

Även från Amerika kunna exempel nämnas. I Virginien strödde — åtminstone på 1700-talet — kvinnorna vid sorg sitt hår på begravningsplatsen eller på graven.[10]

[1] Efter C. Robert, Die antiken Sarkophag-Reliefs. Berlin 1904, III, 2, Pl. XCVII, fig. 293 a. — R. Andrée, Votive und Weihegaben, Braunschweig 1904, sid. 177, omtalar dylika basreliefer dock utan hänvisning till bestämda avbildningar.

[1] Samter, l. c., sid. 181.

[2] R. Andrée, Ethnographische Parallelen und Vergleiche, Stuttgart 1878, sid. 150.

[3] Das Ausland, Stuttgart-Tübingen 1848, sid. 455.

[4] l. c., sid. 299.

[5] Archiv f. Antropologie 11, sid. 321.

[6] P. Karge, Rephaim Die vorgeschichtliche Kultur Palästinas und Phöniziens, Paderborn 1918, sid. 549. Jmf. Goldziher i Revue de l'histoire des Religions 1886, 4.

[7] F. d. riksantikvarien O. Montelius har haft godheten för mig påvisa denna avbildning.

[8] I Bibliothek d. neuesten und wichtigsten Reisebeschreibungen, XLVI, Weimar 1812, sid. 15.

[9] Anthropologie d. Naturvölker, II, Leipzig 1860, sid. 442.

[10] Pallas l. c. sid. 299.

FIG. 3. DETALJ FRÅN EN ANTIK SARKOFAG. EFTER C. ROBERT, DIE ANTIKEN SARKOPHAG-RELIEFS. BERLIN 1904, III, 2, PL. XCVII, FIG. 293 A.

Nära skicket med detta direkta nedläggande i eller upphängande vid graven av den sörjandes hår, står bruket, att som sörgetecken avraka håret. Dessa båda bruk stå givetvis i nära sammanhang med varandra. Man skulle snarast i det senare vilja se en förtunnad form för det förstnämnda.

Även seden att till sorgetecken slita eller avraka håret känna vi från antiken. Jag har redan nämnt, hur Achilles omedelbart vid underrättelsen om Patrokles' död slet sitt hår. Från perserna känna vi detta bruk genom Herodotos och Plutarchos, som berätta, att då Masistius dött under kriget mot atenarna begräts han, och när hans kamrater kommo till lägret, avskuro de håret såväl på sitt eget huvud som på hästarna och dragarna.[1] Från den hebreiska litteraturen kunna många bevis anföras. Då Job miste sina söner och döttrar, rev han »sönder sin mantel och skar av håret på sitt huvud.»[2]

Jordanes förtäljer, att hunnerna vid Attilas död avskuro sitt hår och sargade sina ansikten.[1]

I modern tid kunna vi i Europa även råka paralleller. J. G. v. Hahn meddelar på 1850-talet, att i Albanien de närmaste kvinnliga efterlevande avskuro sitt hår vid dödsfall samt visade andra antikverade sorgetecken.[2] Liknande berättelser har Ch. J. Andersson rörande damarafolket i Sydväst-Afrika,[3] L. Krapf från Ost-Afrika[4] och Endeman från Sotho-negrerna.[5]

Från Amerika omtalas samma sorgeskick från skilda trakter. H. Bancroft anför ett flertal exempel från Kolorado, Kalifornien, Kolumbia m. fl. ställen,[6] Bell från Mosquito området[7] och G. Musters från Patagonien.[8] Även Pallas har exempel på samma sedvänja.[9]

[1] Herodotos, bok IX kap. 24, Plutarchos, Aristeides, kap. 14. — Jmf. avskärandet av hästarnas manar bl. a. med Plutarchos, Pelopidas kap. 34, där han berättar, att Alexander vid Hephaistons grav lät klippa hästar och mulor och även lät borttaga bröstvärnet på murarna, för att själva städerna skulle tyckas sörja. — Om egypterna berättar Herodotos den märkvärdigheten, att de avrakade ögonbrynen, om en katt dog men »kroppen och huvudet,» om en hund dog (Bok II, kap. 66). Likaledes rakade de enligt Plinius, Naturalis Historia, VIII, 184, sitt huvud vid Apis-tjurens död.

[2] Job, kap. I, 20. Jmf. härmed bl. a. en liknande om ej fullt överensstämmande betydelse av hårets avskärande hos Amos VIII, 10 och Mika, II, 16. Se i övrigt bl. a. Lods, La croyance à la vie future dans l'antiquité israélite, Paris 1906, sid. 124 ff. samt Robertson Smith, Lectures on the Religion of the Semites, London 1894. — För hänvisningar till andra exempel se Samter, l. c. sid. 179 ff.

[1] De Getarum origine, kap. XLIX.

[2] Albanesische Studien, Jena 1854, sid. 150.

[3] Sjön Ngami, Stockholm 1856, I sid. 207.

[4] Se Andrææ, Ethnographische Parallelen, sid. 152.

[5] I Allgemeine Missionszeitschrift, 3, Gütersloh 1876, sid. 84.

[6] The native races of the Pacific states of North America I, London 1875, sid. 523, 357, 288, 206, 173 86, 555, 781.

[7] I The Royal Geographical Society, Journal XXXII, 1862, sid. 255.

[8] At home with the Patagoniens, London 1871, sid. 178.

[9] l. c., sid. 299. I övrigt se Andrée, Ethnographische parallelen, sid. 152.

Från Australien ha vi i samma anda R. Schomburgks[1] och J. G. Frazers[2] skildringar.

Man frågar sig ovillkorligen, vad dessa här nämnda bruk hava att betyda. Den framträdande roll, som håret allt som allt spelat i mytologi, religion och bruk, hör givetvis samman med föreställningen om

FIG. 4. MODERN BEDUINGRAV. EFTER P. KARGE, REPHAIM, DIE VORGESCHICHTLICHE KULTUR PALÄSTINAS UND PHÖNIZIENS, PADERBORN 1918, SID. 549.

den omedelbara kraften till liv, som skulle bo i det i ständig tillväxt varande håret. Man får ju nämligen betrakta dessa offer som ett »pars pro toto», en vanlig företeelse, som förtunnas ut därhän, att en symbol slutligen ersätter det verkliga föremålet.[1] Med håroffer kan man jämföra även offer av naglarna, som använts för samma tankegång. Vi känna offer av såväl hår som naglar i modern folklig vidskepelse. Att kraften redan i åldrig tid ansågs hava sin klimax i håret, ha vi ju ett belägg på i den allbekanta Simson-Delila-sagan.

Vare sig ett håravskärande sker i den ena eller andra avsikten, får det sin förklaring i håret som representant för kraft och liv.[2]

Avskäres den dödes hår har man därmed möjligen velat symbolisera, att hans sista samband med livet är avbrutet. Kan man måhända tänka, att därmed avsetts att giva den döde en möjlighet till fortsatt liv, varvid håret skulle tjäna som förmedlare av livskraften?[3] Offrar en efterlevande[4] sitt hår, så giver han den döde med av sin egen kraft och av liv. En likartad tankegång[5] ligger väl snarast till grund för håroffren till gudarnas ära.

[1] Reisen in Britisch-Guiana, 1, Leipzig 1847, sid. 227.

[2] The Belief in immortality, London 1913, sid. 204 och 320.

[1] Ett intressant exempel på en dylik symbolik giver, vad håroffren beträffar, efterbildningar av hårfläter i deg, härom se Höfler i Archiv für Anthropologie, 32, sid. 130 ff.

[2] Naturligtvis undantaget offer, som gälla hårsjukdomar och dylikt.

[3] Härmed skulle då kunna jämföras det stundom både i äldre och yngre tid förekommande bruket att nedlägga ägg och frön i gravar, för att därmed symbolisera ett nytt liv.

[4] Denna efterlevande kunde vara en tjänare eller tjänarinna. Se Höfler l. c., sid. 144.

[5] Andra mer och mindre sannolika förklaringar hava sammanställts i Paulys Real-Encylcopädie, l. c.

FRIARESKEDAR

AV

NILS LITHBERG.

I 1918 års augustihäfte av den engelska tidskriften The Connoiseur har W. Ruskin Butterfield lämnat ett kort meddelande rörande friareskedar i Wales.[1] Meddelandet är så mycket mera värt uppmärksamhet som notiser om etnografiska företeelser hos de västeuropeiska folken äro rätt sparsamma.

Dylika skedar äro av trä och skäras av ynglingar för att vinna kärestans ynnest. De förekomma dels såsom enkla skedar, dels utrustade med flera blad. Skaftet har antingen formen av en bred genombruten träspån, fig. 1, eller också är det primatiskt och genombrutet, med inneliggande lösa kulor, fig. 2. I förra fallet prydes skaftet med hjärtan, bilder av nyckelax och nyckelhål, en brygga, som öppnas för ett seglande skepp, eller med hjulsirater. De förra emblemen hava otvivelaktigt hänsyftning på vad givaren avser att vinna hos gåvans mottagarinna. Nyckelhålet återfinnes å fig. 3; den öppnade bryggan med skeppet finnes framställd å fig. 4.

Vilken innebörd man givit de många skedbladen, då sådana förekomma, är obekant, liksom också kännedomen om all »folklore» av annat slag, som förbindes med dessa skedar, saknas, ett förhållande som av notisens författare med rätta beklagas.

Företeelsen har det oaktat sitt stora intresse, ty utom från England är den känd även annorstädes i Europa och icke minst i Skandinavien. I vårt land förekomma friareskedar i mer eller mindre ålderdomliga former i så gott som alla landskap. I södra Sverige synes deras innebörd i allmänhet vara förgäten, men det ofta förekommande inskurna hjärtat, liksom namnet »hjärtenaskedar»[1] på skedar med denna symbol, angiver den ursprungliga bestämmelsen. Nordligare i Sverige har traditionen emellertid varit fullt levande. E. Modin har om en sådan sked från Lillhärdal i Härjedalen (Nord. M. 61811 c) meddelat: »Dylika utskurna skedar voro förr en vanlig present från de unga männen till flickorna, så att de omtyckta 'förstjorna' (flickorna) kunde samla ett ansenligt antal för sitt blivande hem. Ju mer »krusade» skedarna voro, ju nådigare mottogs presenten (och givaren): en sporre sålunda till slöjdskicklighet.» Om en annan sked från Särna i Dalarna (Nord. M. 95472) meddelas: »Dylika skuros av gossarna, då de lågo ute i fäbodarna och

[1] Some welsh love-spoons, The Connoiseur. London 1918, sid. 191 ff.

[1] Nord. M. 63053, 63054, 63065, Smål., Konga, hd., Nöbbeleds sn.

FIG. 1. LOVE-SPOON, WALES; THE CONOISSEUR 1918, FIG. VIII. 1/4.

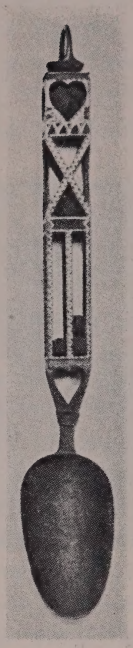

FIG. 2. LOVE-SPOON, WALES; THE CONOISSEUR 1918, FIG. VII. 1/4.

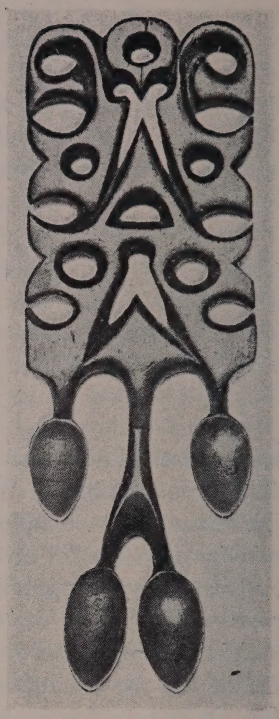

FIG. 3. LOVE-SPOON, WALES; THE CONOISSEUR 1918, FIG. IX. 1/4.

skänktes åt kullorna.» I Gästrikland hade flickorna i sin kista en skedhäck, där de erhållna skedarna instuckos, och då en yngling endast en gång uppvaktade en flicka med en sked, kunde hon sålunda där räkna antalet av sina beundrare.

Särskilt från Roslagen, Gästrikland, Dalarna och Härjedalen äga vi ett stort antal dylika friareskedar av de båda för de walesiska kännetecknande grundtyperna, fig. 5—9. I Härjedalen kallas de vanligen »brudskedar», och från Orsa i Dalarna finnes en sådan sked med bladet böjt i rät vinkel mot skaftet samt urholkat på översidan, fig. 10. Den kallas av denna orsak »avugstjed» samt »framlades vid bröllop på skämt för brud och brudgum». Om innebörden av de s. k. »brudskedarna» saknas annars alla andra uppgifter än själva namnet.

Friareskedarna uppträda hos oss liksom i Norge i ett otal olika former och liksom de walesiska såväl med ett blad som med två eller flere. I sina senare former hava de uppenbarligen rönt stark påverkan från 1600- och 1700-talets herrskapsskedar av silver och hava då ofta erhållit ett med rikt rokokorankverk snidat skaft. Så är fallet i vissa delar av Dalarna och Härjedalen liksom i Norge, framför allt i Gudbrandsdalen.[1] På andra håll har skaftet bibehållit sig ålderdomligare, och det företer då de närmaste släktskaper med de engelska fig. 1.

[1] Ambrosiani, Bilder av utställda föremål. Stockh. 1912 fig. 198, 199. — Sandvig, De Sandvigske Samlinger i Lillehammer 1907, fig. 285.

Den ornering, vi möta i Skandinavien, är med undantag av det nyssnämnda rankverket så gott som uteslutande begränsad till hjärtfigurer eller kärestans initialer och årtalet, då skeden förfärdigades. Särskilt i Härjedalen är det dessutom vanligt, att skaftet erhåller formen av en naken kvinna, fig. 11, stundom mycket naturalistiskt framställd.

Då skeden är sammansatt av flera, fig. 13, eller har flera blad, äro dessa stundom anbragta i de mest absurda ställningar, fig. 14.

Samma sed att förära kärestan en sked som friaregåva förekommer även i Bretagne och i Österrike, såsom i Krain, hos slovakerna och hos rumänerna i Bukovina. Flera av dessa skedar förete stora likheter med våra, fig. 12. I sistnämnda landsdelar förekommer även den från Gästrikland kända snidade skedhäcken, där flickan sticker in sina presenter.[1] I sydtyska och schweiziska muséer har jag observerat snidade skedar liknande svenska friareskedar, men huruvida något bruk eller någon viss tradition voro knutna till dem känner jag icke.

Ävenså träffas liknande skedar i Italien. Ej heller om dessa finnes någon direkt utsago beträffande en till dem knuten folksed, men av formen på vissa sicilianska skedar framgår otvetydlig deras egenskap av friareskedar.[2] I förbigående kan nämnas, att skedar liknande de europeiska även träffas på Madagaskar.[3]

Man har på somliga håll hyst en viss benägenhet att på grund av liknande företeelser i Donauländerna och hos oss draga

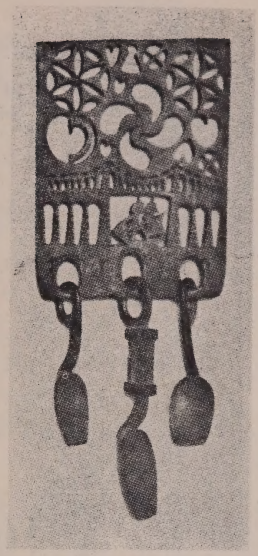

FIG. 4. LOVE-SPOON, WALES; THE CONOISSEUR 1918, FIG. XIII. 1/4.

slutsatser rörande influenser på svensk allmogekultur från sydost. Att sådana existera är otvivelaktigt, men mycket av vad man i vår allmogekultur velat anse som östligt bör riktigare uppfattas som kvarlevor från ett äldre allmänt kontinentalt kulturskick, varav relikter glömt sig kvar i mera

FIG. 5. SKED, DAT. 1733, RÅDMANSÖ, UPL. N. M. 44 793. 1/4.

[1] Haberlandt, Beiträge zur bretonischen Volkskunde. Erg. heft. till Zeitschr. f. Österr. Volsk. Wien 1912, sid. 22. Densamme, Österreichische Volkskunst, Wien 1911, sid. 140 ff.

[2] Peasant art in Italy, särtr. av The Studio 1913, fig. 357, 358.

[3] Fernschau, Jahrb. d. mittelschw. geogr. comerciellen Gesellsch. in Aarau, IV, Aarau, 1890, sid. 195.

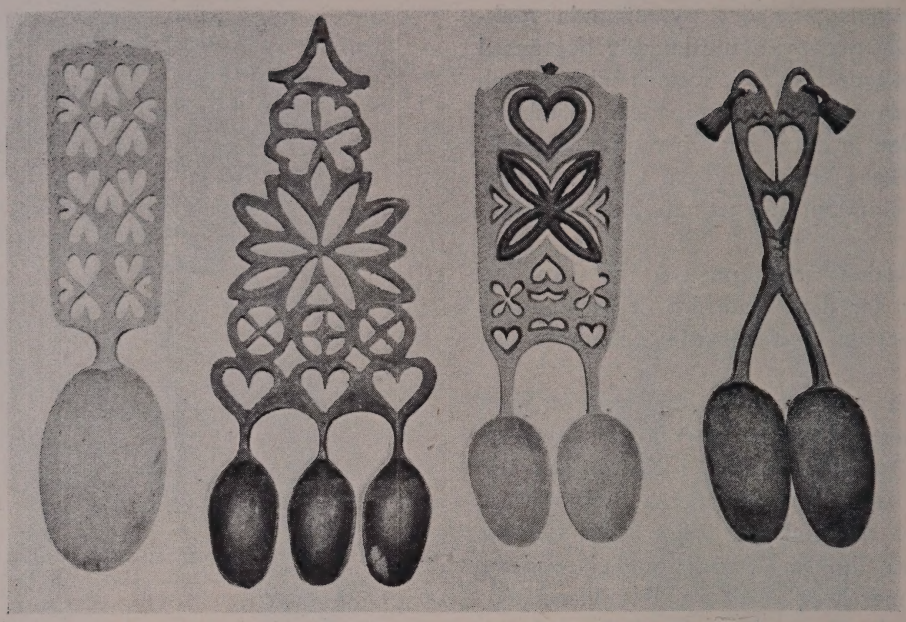

FIG. 6—9. SKEDAR. FIG. 6 OCH 8, VALBO SN, GESTR. N. M. 58 106 A OCH 58 108; FIG. 7 OCH 9 (DAT. 1845), LEKSANDS SN, DAL., N. M. 18 257 OCH 17 191 1/4.

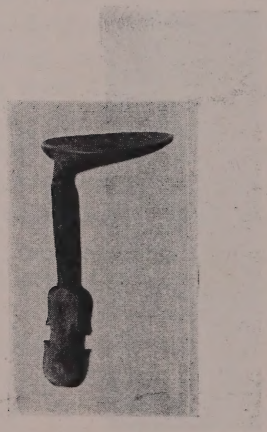

FIG. 10. »AVUGSTJED», ORSA SN, DAL. N. M. 13 112. 1/4.

FIG. 11. SKED, LINSELL SN, HÄRJ. N. M. 102 931. 1/4.

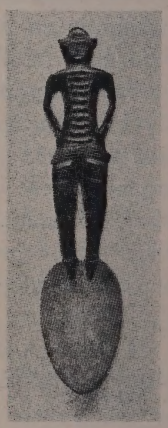

FIG. 12. SKED, BRETAGNE; BEITRÄGE Z. BRET. VOLKSKUNDE, TAF. III, FIG. 4.

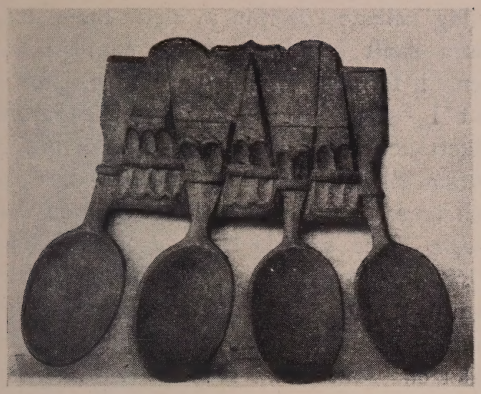

FIG. 13. SKED, FÄSTMANSGÅVA, HEDE SN, HÄRJ. N. M. 103 308. 1/4.

avlägsna trakter av *hela* vår världsdel. Friareskeden är ett gott exempel härpå. — Med nu skildrade folksed sammanhänger otvivelaktigt också det hos de högre klasserna ännu i sen tid kvarstående bruket av silverskedar såsom bröllopspresenter, men en närmare utredning av dessa förhållanden måste anstå, tills flera uppgifter erhållits om den roll den snidade brudskeden kan hava spelat vid bröllopet liksom om skedens magi i allmänhet; — om nu närmare kännedom härom överhuvudtaget ännu står att vinna.

Till sist ännu ett påpekande rörande skaftformerna på de avbildade skedarna. Typer

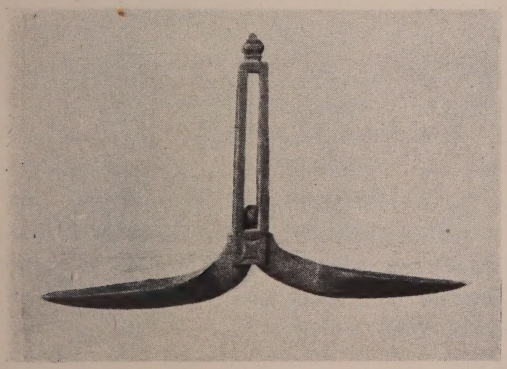

FIG. 14. BRÖLLOPSSKED, TÄNNÄS SN, HÄRJ. N. M. 103 432. 1/4.

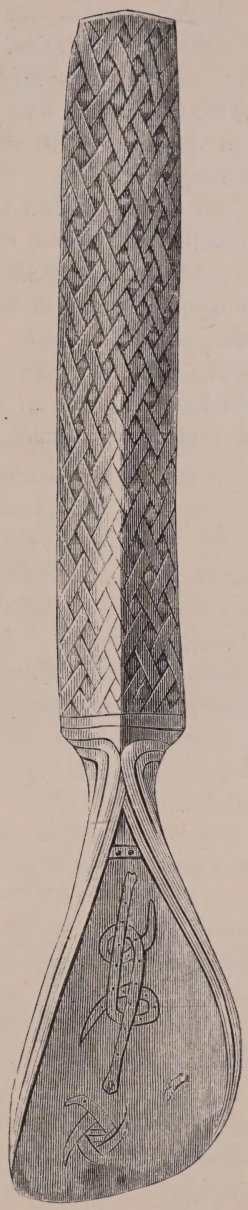

FIG. 15. SKED, FUNNEN PÅ BJÖRKÖ. UPPL. FORNM. FÖR:S TIDSKR. H. XXXIII, SID. 91.

sådana som fig. 5 stå i ett lätt urskiljbart sammanhang till vissa typer av äldre silverskedar. Detsamma tror jag också vara fallet

beträffande skedar sådana som fig. 11 och 12 samt de bekanta 1600-talsskedarna med skaftet format som en kvinnlig herm, ehuru jag i mosatts till Haberlandt icke uppfattar de senare såsom förebilder till de förra utan ser sammanhanget omvänt. Typer sådana som fig. 1 och 6 åter saknas i silver. De återfinnas emellertid, ehuru icke genombrutna samt med smalare skaft i en del isländska och lapska skedar av ben, och med tunna smala skaft i vissa silverskedar från 1600-talet. Däremot har den å Björkö funna benskeden, fig. 15, ett skaft, som i någon mån erinrar om senare allmogeskedar i trä.

Jag kallade i början av detta meddelande detta skaft spånformigt, eftersom släktskapen, i formen, med en tunn träspån var lätt i ögonfallande. Denna likhet är helt säkert icke tillfällig. I fornnorska betyder *spánn* eller *spónn* dels träspån, dels sked och är samma ord som det nutida engelska *spoon*. Den samma torde grundbetydelsen i *sked* vara, då detta ord sannolikt hänger samman med fno. *skiða*, klyva, och sålunda ursprungligen betyder kluvet trästycke. Såväl i ena som andra fallet är den ursprungliga betydelsen sålunda *träspån*, en betydelse varom ock det spånformiga skaftet bär vittne.

DEN ÄLDSTA ÖSTRYSKA BRONSÅLDERN

AV

A. M. TALLGREN.

Bland de uralska och altaiska bronsåldersföremålen finnas några mycket tidiga typer, vilkas kronologiska ställning numera kan fastslås och vilka ha en egendomlig spridning över ett ofantligt vidsträckt område. För Nordrysslands, speciellt Volga—Kamaområdets, bronsåldersforskning erbjuda dessa typer ett mycket stort intresse, emedan de tillåta oss att särskilja en gammal grupp inom denna kultur, en grupp, vilken bör ställas i spetsen för denna trakts egentliga bronsålder. De ifrågavarande typerna äro ganska utvecklade och äro säkerligen ej till ursprunget inhemska inom Volga—Kamaområdets bronsålder. Om här samtidigt funnits inhemska typer, vilket är troligt, får man bereda sig på, att de äro vida primitivare än de nu kända alstren av denna äldsta bronsålder. Tills vidare känner man denna kultur representerad genom 1) vissa holkyxor, 2) spjutspetsar med holk, 3) bronsknivar, 4) s. k. skaftcelter av sten eller brons. De tre förstnämnda grupperna återfinnas även i den sibiriska bronsåldern. — De viktigaste fynden med dylika föremål — även de icke-nordryska medräknade — äro I Seima-fyndet nära Okas mynning, II Turbino-fyndet N om staden Perm, III fyndet vid Om-floden nära staden Omsk, IV gjutformen i museet i Tomsk och V skattfyndet vid Borodino i Bessarabien. Till dem komma enstaka lösfynd.

I. Det rika fyndet av koppar- och bronsålderssaker från *Seima*, c. 35 km W om Nižnij-Novgorod vid Oka (N:o 2 på den vidfogade kartan) har blivit publicerat av undertecknad i Finskt museum (= F. M.) 1915, s. 73—86. Största delen av fyndet — fin amfora- och bägarkeramik, flintsågar o. a. tunna flintsaker, bärnsten, skulptur, en skafthåls-yxa av koppar, koppardolkar — tillhör den lokala kopparåldern, den s. k. fatjanovotiden, motsvarande den tyska snörkeramikens, enmansgravarnas och gånggrifternas tid. Men Seima-fyndet innehåller dessutom 8 holkyxor och 8[1] bronsspjut med holk samt en bronskniv, vilka måste dateras till en senare tid än de ovan uppräknade fynden. De ifrågavarande holkyxorna — en avbildad fig. 7 — äro ganska stora — 9,4 à 14,5 cm långa —, fyrsidiga, med tunna väggar och med upphöjda kanter mellan bred- och smalsidorna, ornerade med bandformigt ordnade streck och geometriska figurer, utförda i relief. Alla celterna sakna öron, 4 av dem ha gjutits i en och samma form.

[1] Tre av dem hittade först år 1916, året efter det jag publicerat min uppsats. Till dessa senare fynd hör även kniven, fig. 13, reproducerad efter en av Hr Gorodzov utförd skiss i brev till förf. år 1917.

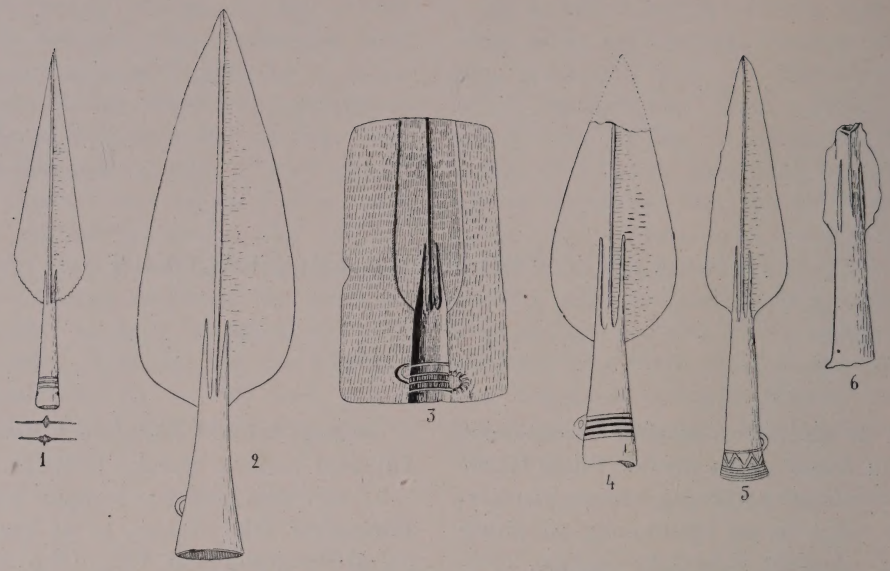

FIG. 1—2, 4—6. SPJUTSPETSAR, FIG. 5 SILVER, DE ÖVRIGA BRONS. FIG. 3 GJUTFORM AV STEN FÖR SPJUTSPETSAR. 1 SEIMA. 2 OMSK. 3 TOMSK. 4 MINUSINSK. 5 BORODINO, BESSARABIEN. 6 TURBINO. ALLA OMKR. 1/4.

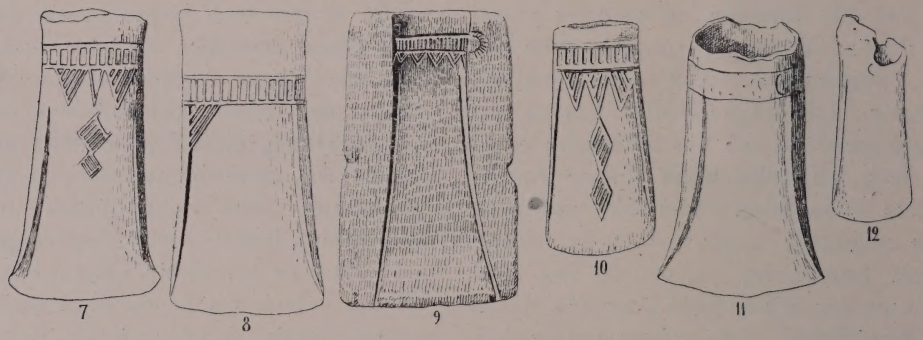

FIG. 7—8, 10—12. HOLKYXOR, BRONS. FIG. 9. GJUTFORM AV STEN FÖR HOLKYXOR. 7 SEIMA. 8 GUV. TOBOLSK. 9 TOMSK. 10 MINUSINSK. 11 LAUKAS, FINLAND. 12 TURBINO. ALLA OMKR. 1/4.

Spjuten äro långa, 23—42 cm, relativt smärta, eleganta. 3 av dem visa upptill en egendomlig gaffelformig avslutning av holken (fig. 1). Bladet på dem har hög mittås. De andra 5 spjuten likna de sistnämnda, med undantag av den nyssbeskrivna detaljen, holkens övre avslutning. Kniven, fig. 13, är stor, eneggad med 2 plastiskt utförda hästfigurer som avslutning på fästet, vilket är av genombrutet arbete.

Emedan grävningarna i Seima tyvärr ej företagits av fackmän, kan man ej veta, om möjligen en del av de där hittade dolkarna (F. M. 1915, s. 74, 77, 80) hör till samma period som de ovanbeskrivna föremålen. Att i alla fall holkyxorna, kniven

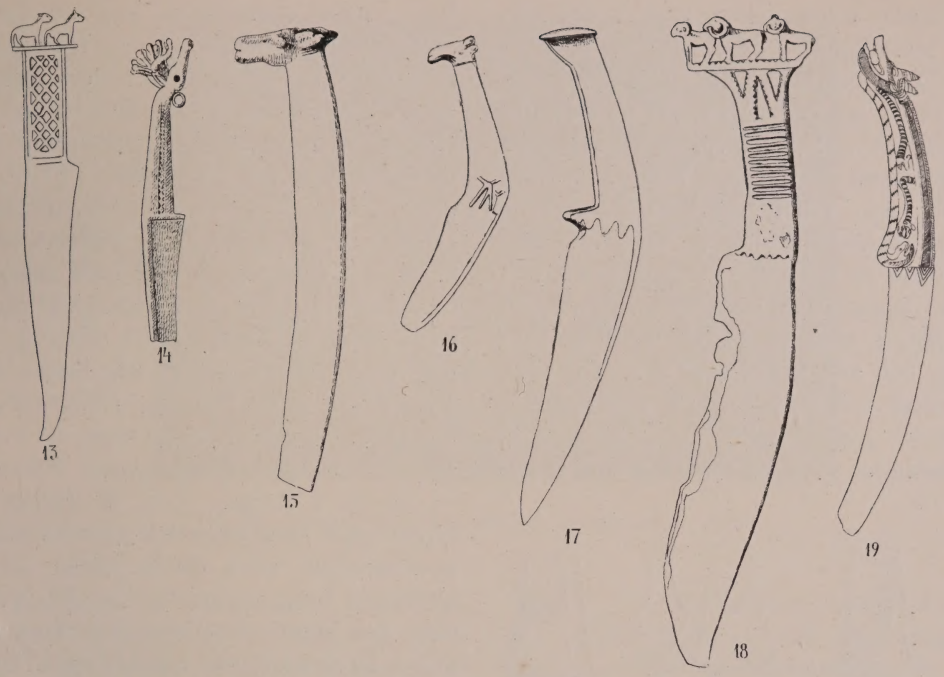

FIG. 13—19.[1] KNIVAR, BRONS. 13 SEIMA. 14—17 MINUSINSK. 18 TURBINO. 19 KINA. ALLA OMKR. 1/4.

och spjuten äro samtida bevisas av de nedanbeskrivna fynden III, IV.

II. *Turbino*fyndet är ej heller vetenskapligt utgrävt, men det tyckes vara enhetligt. Fyndstället ligger mittemot Tšussovája-flodens utflöde i Kama, c. 2 mil N om staden Perm (N:o 3 på vår karta). Till fyndet hör en kniv med 3 realistiskt utförda stenbockar på fästets topp, fig. 18, en fragmentarisk spjutspets med otydligt gaffelformig holkavslutning, fig. 6, en relativt smal holkyxa, fig. 12, något liknande s. k. mälarcelter, en tunn bronsskiva (från en kniv?), 3 flintknivar, en flintskärva, 2 guldpärlor och lerkärlsbitar.[2] — Holkyxan och spjutets detaljer ge intryck av, att fyndet är något yngre än det under N:o 1 anförda, med vilket den karakteristiska kniven dock sammanbinder.

III. Under N:o 4056 förvaras i Rumjantsovska museet i Moskva ett fynd, gjort vid floden *Om*, c. 3 km S om staden Omsk (N:o 4 på kartan.) Till fyndet hör ett spjut, fig. 2, likt 3 dylika från Seima, en holkyxa, lik fig. 8, och en fragmentarisk bronskniv.

IV. I universitetsmuseet i *Tomsk* finnes en gjutform, tyvärr utan fynduppgifter (N:o 5 på kartan). Formen är av talkblandad sten, $3^1/_2$ cm tjock, $17^1/_2$ cm lång. På dess plana inre sida finnes ett celtnegativ, fig. 9, och negativ till en pinne och en enkel kniv — ej ritade på bilden —, på den yttre konvexa ytan ett spjutnegativ, fig. 3. Man observere »öglans» form på celten och spjutet. Denna detalj visar, att negativen på for-

[1] Tillsammans hava hittats föremålen figg. 1, 7, 13; vidare 3, 9 samt ytterligare 6, 12, 18.

[2] Avbildningar i A. Spitsyns uppsats Археологическій альбомъ fig. 19 i Ryska arkeolog. sällskapets, Slaviska avdelningen, Записки, Bd. XI, s. 225 följ. — Fyndet förvaras i Uralska sällskapets mus. i Jekaterinburg.

mens båda sidor måste vara i det närmaste samtidiga.[1]

V. Det storartade skattfyndet från *Borodino* (N:o 1 på kartan) i Bessarabien, publicerat av E. v. Stern i ryska arkeologiska kommissionens Матеріалы, Bd 34, avbildas här i fig. 24. Till fyndet höra 4 skafthålsyxor av serpentin eller nefrit, 3 marmorkulor (från en spira?), 1 fragmentarisk och 2 hela spjutspetsar av silver, den ena av dem, fig. 5, med en gaffelformig holkavslutning och alla tre ornerade, liksom även en silvernål och en silverdolk, med pålagda inpressade guld-lameller. — Detta fynd sammanbindes med de föregående dels ge-

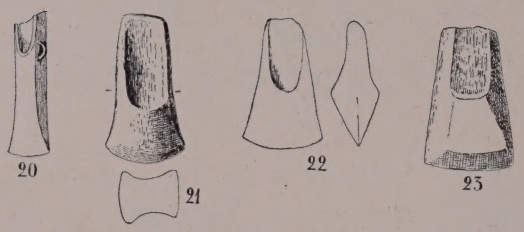

FIG. 20—23. SKAFTCELTER, FIG. 20 BRONS, FIG. 21—23 STEN. 20 MUROM VID OKA. 21 GUV. KAZAN. 22 GUV. RJAZAN. 23 GUV. VITEBSK. ALLA OMKR. 1/4.

nom spjutet med gaffelformig holkavslutning, dels genom ornamenten på samma spjut, vilka fullkomligt likna ornamenten på holkyxorna från Seima. — Å andra sidan tillåter detta fynd en datering via Mykene av hela den ifrågavarande gruppen.

Låt oss nu i korthet granska de olika fornsaksgrupperna och deras utbredning i dessa slutna fynd samt även i några lösfynd.

1. Holkyxorna, fig. 7—12, äro alla stora, långa, ej alltför smala, sällan försedda med öron. Ornamenten bestå av enkla korta, parallella vertikala streck, bildande ett band nära mynningen, och av geometriska figurer på bredsidorna, trianglar och romber, ofta fyllda med streck parallellt med en av sidorna. Ornamenten äro alltid skarpa, åstadkomna vid gjutningen, varför de förekomma inskurna redan i gjutformarna (fig. 9). Synnerligen karakteristiska för typen äro även de höga kanterna mellan bred- och smalsidorna. Vi kalla denna typ Seima-typen. Dess utbredning är angiven på kartan i Zaouss. I. Pl. XVI: 5. Den förekommer i 8 exemplar från Seima, 3 från Vjatka, 3 från närheten av Jekaterinburg, 3 från guv. Tobolsk, 1 från Omsk, 1 i Tomska gjutformen, 1 från Minusinska stäpperna.[1] — Såsom i Zaouss. I, s. 32 anföres, har typen vissa karakteristiska egendomligheter gemensamma med några andra östryska holkyxor, tunga, massiva, försedda med ett eller två öron. Troligen äro dessa något yngre än den genuina Seima-typen. Kanske gäller det även de finländska exemplaren av denna typ (»Pielavesi-typ»), fig. 11, vilka äro kortare och endels degenererade.[2]

Typen har släktingar söder ut, i Ungern,[3] och ungerska holkyxor känner man också från Kaukasien[4]. Den vidsträckta västsibiriska utbredningen alluderar på typens förekomst även i Turkestan, vars äldsta metallålder ju starkt påminner om den äldsta ungerska metallperioden.

2. Spjutspetsen med gaffelformig holkavslutning kännes i 7 exemplar, uppräknade i Zaouss. I. p. 28[5] och för bättre översikts skull antecknade på den vidfogade kartan. Exemplarens, trots de ofantliga avstånden, stora inbördes likhet talar för de-

[1] Suomen Museo 1915, s. 76; Tallgren, Collection Zaoussaïlov 1 (= Zaouss. I), sid. 28.

[1] Zaouss. I. s. 32—33 och Pl. XI.

[2] Dessa finländska holkyxor kunna ej vara från slutet av bronsåldern, såsom tidigare antagits.

[3] Hampel, Altert. d. Bronzez. Pl. III: fig. 4—5 o. a.

[4] Zichy, Voyages au Caucase etc., Bd II, Pl. III och sid. 380.

[5] Utom de här uppräknade 5 finnas ännu 2 från Seima.

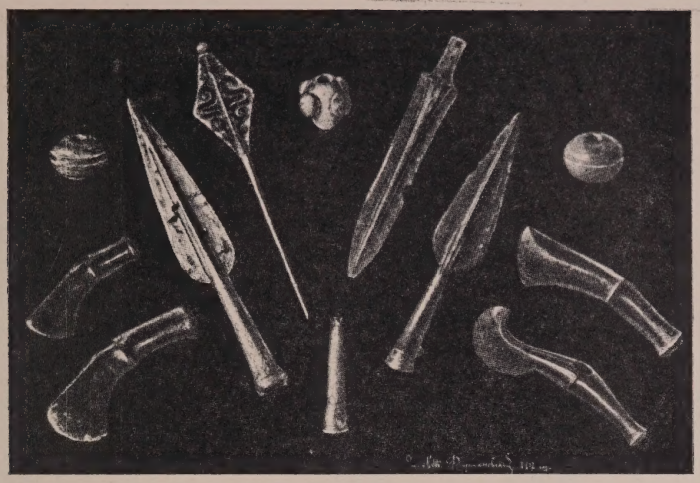

FIG. 24. FÖREMÅL F. VID BORODINO, BESSARABIEN. OMKR. 1/4.

ras gemensamma ursprung. Ursprungslandet kan ej sökas i periferierna, utan måste sökas i ett centrum till dessa periferier, på de sydliga stäpperna, i Turkestan eller norrom Svarta havet.[1]

Vi böra dröja ett ögonblick vid vissa egendomligheter på dessa spjut med gaffelformig holkavslutning: ornamenten och öglan. Ornament finnas på spjutet från Seima, fig. 1, det bessarabiska, fig. 5, och det minusinska exemplaret, fig. 4, samt på tomska gjutformen, fig. 3. De vanligaste äro de låga, ej skarpa horisontala strecken nära holkmynningen, bildande ett bandformigt motiv — Seima, Minusinsk, Bessarabien. Dessutom förekomma utfyllda trianglar — Bessarabien; på de besläktade spjuten i sistnämnda fynd finnes ytterligare på det ena ett dubbelt vinkelblad, på det andra spiraler. Även ornamenten på spjuten, kanske med undantag av dem i Bessarabiska fyndet, hava skurits in i gjutformarna. Vi vilja påpeka ornamentens likhet på spjutet i fig. 5 och på celtnegativet i fig. 9. Till ornamenten på de besläktade, ej med gaffelformig holkavslutning försedda, bessarabiska spjuten återkomma vi strax.

Ögla nära holkmynningen ha alla de angivna spjuten utom det från Seima. Det tomska negativet, fig. 3, har en vanlig ögla t. v. på bilden, men därjämte på motsatta sidan en andra ögla (?), vars ring är tvärstrierad. Precis samma egendomlighet ser man på gjutformens holkyxenegativ, fig. 9; även där kan man knappast tala om en egentlig ögla, ty vid gjutningen bildas i båda dessa fall en sluten platta, ej en öppen ring. T. v. äro dessa detaljer unika, varför de ej kunna ge oss bidrag till dateringen av denna kultur, något som de med säkerhet i framtiden, när fyndens antal ökats, komma att göra.

Utom spjut med gaffelformig holkavslutning förekomma i Seima-fyndet även andra spjut med holk, liksom även i det bessarabiska fyndet. Spjuten i fråga äro långa,

[1] I själva verket finnes en *pil*spets med gaffelformig holkavslutning från guv. Taurien, Извѣстія арх. комм., Bd. 19, s. 85, fig. 7.

FIG. 25. KARTA ÖVER TIDIGA BRONSÅLDERSTYPERS UTBREDNING I ÖSTEUROPA OCH SIBIRIEN. NR 1—6 SPJUT, HOLKYXOR, KNIVAR. 1 BORODINO, BESSARABIEN. 2 SEIMA. 3 TURBINO. 4 OMSK. 5 TOMSK. 6. TRAKTEN KRING MINUSINSK. NR 7—11 SKAFTCELTER. 7 VITEBSK. 8 KALUGA. 9 RJAZAN. 10 MUROW VID OKA. 11 SPASSK, GUV. KAZAN.

vackra, med lång holk och ett fjäderformigt, nedtill avrundat blad, såsom spjuten med gaffelformig holkavslutning, men med holken fortsättande ända till spjutets spets. Denna typ förekommer även i några Kazanska lösfynd (Zaouss. I. Pl. VII: 1)[1]. Med undantag av de bessarabiska exemplaren äro de övriga av denna typ oornerade.

3. Av de till denna kultur hörande knivarna känna vi t. v. blott två från Europa: från Seima, fig. 13, och Turbino, fig. 18. Båda äro något böjda, ha fäste av brons, slutande överst i plastiska, i profil sedda fyrfotadjur: stenbockar eller hästar. Man kan knappast tala om stilisering; kompositionen är vacker.

Dessa knivar ha nära släktingar i det sibiriska bronsåldersmaterialet, ehuru jag därifrån ej känner knivar med lösa plastiska djur överst på fästet. Men den allmänna karaktären[1] är precis densamma som på Seima- och Turbino-knivarna. De äro böjda, ha fäste av brons, ofta ornerat med tunga trianglar och fyrkanter, någon gång i genombrutet arbete; analoga ornament med dem på Turbino-kniven visa t. ex. fig. 14, 17. Fästet avslutas upptill ofta »hattformigt» (fig. 17), och »hatten» torde genetiskt sammanfalla med ett realistiskt sett djurhuvud (fig. 16), vilket jag känner på åtminstone 3 dylika sibiriska bronsknivar Och dessa naturalistiska djurhuvuden (fig.

[1] Kanske även i Balticum. Spjutet från Mohn torde vara från denna tid och höra till den ifrågavarande gruppen. Se avb. i Hausmanns Riga Katalog, Taf. III:1.

[1] Avb. se Martin, L'âge du bronze au musée de Minoussinsk, Pl. 11—13.

15) torde nog sammanfalla med kopparåldersplastiken.[1]

Alla dessa Minusinska knivar tillhöra en gammal grupp, mycket äldre än massan av de andra minusinska bronsknivarna (Jfr Tallgren, Coll. Tovostine, s. 11, not 3 samt s. 45). På denna intressanta fråga kan jag dock ej ingå i detta sammanhang, ber blott att få påpeka, att denna typ givit upphov till de kinesiska myntknivarna, vilka förekomma redan c. 1120 f. Kr.[2]

4. Vilka dolkar i östra Ryssland (eventuellt Zaouss. I. Pl. IV: 13?) och i mellersta Ryssland (några av dolkarna i Seima?) som möjligen höra till samma kultur som de ovan uppräknade typerna, veta vi ännu ej, men det bessarabiska fyndet utvisar, att dolkar med fästetunga kunna höra till denna kultur.

När det gäller att anvisa sagda kultur dess plats i förhållande till andra lokala och omgivande kulturer, få vi visserligen hållpunkter i fyndförhållandena, men de viktigaste fakta erbjudas dock av utomstående sydliga kulturgrupper. Det lokala materialet bevisar, att denna äldsta bronsålder är något yngre än den centralryska kopparåldern, den s. k. fatjanovokulturen,[3] vilken är samtidig med Troja II—V och de kubannska storkurganerna från c. 2000 f. Kr.; sydliga fynd bevisa, att åldersskillnaden icke är alltför stor. Jag tror, att de ifrågavarande bronsfynden äro samtidiga med högmykenisk kultur c. 1600 f. Kr. Dateringen baserar sig främst på det bessarabiska fyndet.

I det sistnämnda fyndet finnas arkaistiska element: stenyxorna, vilka hänvisa till fornkubanska traditioner fr. c. 2000 f. Kr., och rikedom på silver. Detta bör ej väcka förvåning, när man besinnar fyndets otvivelaktigt sakrala karaktär och konservatismen hos dylika fynd; fyndet dateras emellertid ej av dess arkaistiska former, utan av dess yngsta föremål, d. v. s. i detta fall av nålen och dolken och av de ornerade spjuten. Det är Spitsyns[1] förtjänst att vis à vis dem ha påvisat analogier till de mykenska schaktgravarna n:ris 4 och 5, vilka såsom känt äro de äldsta bland schaktgravarna därstädes.[2] Nålens ornament äro analoga med knappens från grav 4, Schliemann, Mycenae, fig. 384 och 500, dolkens med a. a., fig. 382, och spiralerna ha även sina fullkomliga paralleller. Även innehåller gr. 4 en spjutspets med holk (a. a. fig. 441). Såsom helhet sett är det bessarabiska skattfyndet från Mykenetidens blomstringsperiod.

Dateringen av det bessarabiska fyndet ger en tidsbestämning även för andra spjut med gaffelformig holkavslutning, varigenom åter holkyxorna av Seima-typen få sin datering. Att det faktiskt är fråga om en enhetlig, ej långvarig utan relativt begränsad kulturgrupp bevisas även därav, att vi också för de plastiska ornamenten på våra knivar finna analogier i högmykenisk kultur. Man känner nämligen från Mykenes grav 4 en nål av guld, vilken har ett huvud i form av en stående stenget (Schliemann, a. a., fig. 362), fullkomligt likt Turbino-knivens. Naturalistiska djurfigurer äro för övrigt typiska för ett tidigt kulturstadium.

Att denna äldsta centralryska bronsålder sammanhänger med den lokala fatjanovokul-

[1] Jfr för övrigt de plastiska hästarna i fig. 13 med de utmärkta hästbilderna å silvervasen från Maikopska kurganen. Ryska ark. komm. Матеріалы 34, Pl. XXVI.

[2] Münsterberg, Chinesische Kunstgeschichte II, s. 215.

[3] Jfr F. M. 1915, s. 83; där ingå hänvisningar till litteraturen.

[1] A. Spitsyn, Бородинскій кладъ i festskriften till grevinnan Uvarova (år 1916).

[2] Dussaud, Les civilisation préhélleniques, s. 113. Gr. IV—V samtida med Sen-minoisk I—II eller Phaistos II palats (Kamares—tid).

turen, bevisas av Seima-fyndet, vilket har att uppvisa föremål från båda dessa kulturer. Samma sak — förbindelser med kopparåldern — kan konstateras även genom de sydliga kubanska fynden. Maikopska kurganen, vars keramik är ytterst nära besläktad med fatjanovokeramik,[1] innehöll även baldakinstänger av guld och silver, vilka ha mycket nära motsvarigheter i spiran från Mykenes 4 schaktgrav, såsom Farmakovski visat.[2] Men Mykene 4 är ju samtidig med senare Seima-gruppen och det bessarabiska fyndet. Och å andra sidan är det sistnämnda med sina stenyxor även direkt intimt besläktat med Maikop och Fatjanovokulturen.

Samtidiga med Mykenekulturen äro de s. k. skaftcelterna, vilka förekomma bl. a. i Skandinaviens andra bronsåldersperiod, men t. ex. i Sibirien äro absolut okända. Från Central-Ryssland känner man en skaftcelt av brons, fig. 20, och 4 dylika av sten, fig. 21—23. Alla dessa fynd torde vara lösfynd. Fyndorterna framgå av den vidfogade kartan N:ris 7—11, och själva fynden äro uppräknade i Zaouss. I, s. 23.[3]

Man behöver ej här uppehålla sig vid denna typs genesis och utbredning. Otvivelaktigt äro de rysländska exemplaren ett bevis på västligt inflytande från Balticum, låt vara att enstaka skaftcelter ha hittats sydligare, i Posen, i guv. Kiev och t. o. m. i Abhkazien.[1] De centralryska fyndens stratigrafiska lägen tala bestämt för baltiska förbindelser. Det är av vikt att konstatera detta, emedan alla de andra hittills kända typerna av den samtida centralryska gamla bronsåldern — holkyxorna, spjuten och knivarna — äro sydliga. Den central- och östryska kulturen håller på att differentieras från den sibiriska.

Vi skola ej här ingå på den nu beskrivna kulturens vidare utveckling, skilt i östra Ryssland, skilt i Sibirien. Jag hoppas snart kunna göra det i annat sammanhang. Jag understryker ytterligare de här behandlade typernas ofantliga spridning, vilken gör det mer än sannolikt, att vi ha med importföremål att göra. Och spridningen antyder, att ursprunget eller förmedlarrollen är stäppbefolkningens. Osagt måste ännu lämnas, om vi ha med handel eller med vissa etnografiska faktorer att skaffa.

Det är ett mycket märkligt faktum, att vi under en så tidig bronsåldersperiod ha med holkyxor att skaffa. Huru dessa holkyxor av Seima-typ uppstått, veta vi ännu icke. Även i denna fråga väntar fornforskaren med spänning på nya fynd och vetenskapliga grävningar i det vetenskapligt försummade södra Turkestan, vid Oxus och Jaxartes, där Turan och Iran sammanstöta.

[1] Tallgren i Finska fornminnesf. tidskr. XXV:1, sid. 88, 200 ff.

[2] Ryska ark. komm. Матеріалы 34, sid. 53. — Åldersskillnaden mellan Maikop = Fatjanovo och Bessarabien = Seima 2 kan därför ej vara mycket stor, kanske 200—500 år.

[3] Ett fynd har senare blivit känt, från guv. Kaluga, förvarat i museet i Kaluga. Se Gorodzov Культуры бронзовой эпохи, s. 24.

[1] senast a. a.

NÅGRA RYSKA FIBULOR OCH DERAS UTVECKLING

AV

T. J. ARNE.

I sitt grundläggande arbete »Studien über Nordeuropäische Fibelformen» har Oscar Almgren fäst uppmärksamheten på den stora roll, som inom fibulornas värld spelats av en i Sydryssland uppkommen och spridd form, fibulan med »omslagen» eller, som jag hellre skulle vilja säga, *inåtböjd* (och omlindad) fot. Från denna härstammar flertalet fibulor under den yngre kejsartiden och folkvandringstiden. Bernhard Salin har sedermera i »Altgermanische Thierornamentik» ytterligare studerat denna fibulas utveckling med utnyttjande av ett omfattande material, till en del även ryskt från museerna i Petrograd och Moskva.

Det så viktiga sydryska materialet finnes emellertid till stor del förvarat i Kiev och andra städer, där jag 1913 hade tillfälle att göra bekantskap med detsamma. De ryska forskarna ha ej offentliggjort några fibulastudier av värde; viktiga äro dock Khanenkos goda fibulaavbildningar i »Drevnosti Pridnjeprovja» IV och VI.

I min uppsats om »Det gotiska väldet i Sydryssland» (Det stora Svitjod 1917) har jag i motsats mot Salins uppfattning, att fibulor med inåtböjd fot skulle vara en barbarisk (germansk) ombildning av en halvromersk fibula i Sydryssland, i anslutning till M. Ebert hävdat, att denna fibula efterbildats efter latène-II-fibulor med *utåtböjd*, omlindad fot, vilka i Sydryssland fortlevde ännu omkring Kristi födelse. Ebert, som först[1] påvisat, att latène-II-fibulan legat till grund för fibulan med inåtböjd fot, anser, att efterbildningen skett redan under den förras blomstringstid på 200-talet före Kr. f., under det jag anser, att förebilden varit en länge kvarlevande pseudolatène-II-fibula.

B. Salin förmodar i sin framställning av den här omnämnda fibulans fortsatta utveckling (sid. 10), att den halvrunda huvudskivan lånats från romerska fibulor med liknande, om än mindre skivor. Han känner dock ingen sådan från Krim, där dock lånet borde ha försiggått. I själva verket är ett dylikt spänne, som mycket erinrar om det av Salin avbildade från Bosnien, funnet i den gamla staden Khersonnes på Krims sydvästkust.

Innan ännu detta lån ägde rum, hade den omböjda foten hos de tvålemmade spännena med lång spiral utplattats till en rombliknande platta, vars största bredd stundom ligger vid eller under mitten, stundom ovanför den-

[1] M. Ebert. Zur Geschichte der Fibel »mit umgeschlagenem Fuss» (Praehistorische Zeitschrift III, 3, 4, 1911).

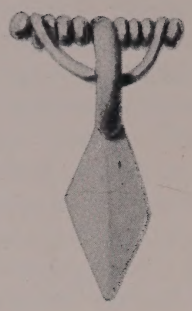

FIG. 1. ČERNJACHOV, GUV. KIEV. 1/1.

FIG. 2. DUBROVIČI, GUV. RJAZAN. 1/1.

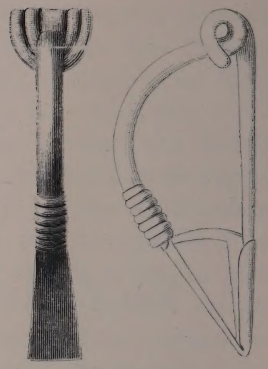

FIG. 3. KERTSCH, KRIM. 1/1.

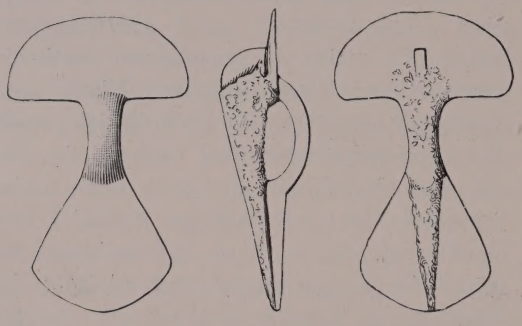

FIG. 4. KERTSCH, KRIM. 1/1.

FIG. 5. PASTYRSKOJE, GUV. KIEV. 1/1.

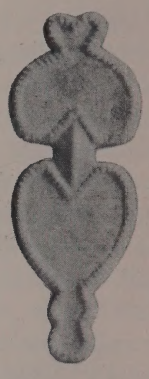

FIG. 6. PASTYRSKOJE, GUV. KIEV. 1/1.

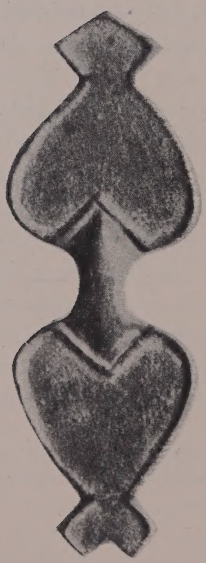

FIG. 7. PASTYRSKOJE, GUV. KIEV. 1/1.

FIG. 8. PASTYRSKOJE, GUV. KIEV. 1/1.

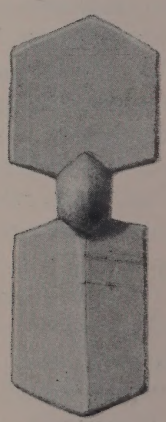

FIG. 9. PASTYRSKOJE, GUV. KIEV. 1/1.

samma. Sådana fibulor äro funna vid Černjachov och annorstädes i guv. Kiev, fig. 1, samt vid Dubrovići i guv. Rjazan, fig. 2.

Den tidiga fibulan med inåtböjd fot som bildas av en bronstråd, förekommer ej blott på Krim utan även i guvernementen Kherson, Kiev, Jekaterinoslav och i Kubanområdet i Kaukasus. Den något senare formen med lång, tillplattad, svagt trapezoidisk fotskiva finnes spridd ännu vidare omkring, fig. 3 (= Salin fig. 11). Några exemplar äro funna nära Volga i guv. Saratov.[1]

Typen med svagt välvd eller facetterad bågöversida och ungefär jämnbred fot, löpande parallellt med nålhylsan, samt lång spiral förekommer utom på Krim i guvernementen Kiev, Tambov, Rjazan, Kaluga, Vilna samt vidare mot nordväst i Polen och Östersjöprovinserna. Den är till och med funnen så långt österut som vid Malaja Minusa i Minussinsk, Sibirien (Örjan Olsens exp; i Kristiania Universitetets Oldsaksamling). När denna fibulas fotomlindning sammansmält med bågen, uppstår ett slags armborstfibula, som finnes rätt talrikt representerad i Kievguvernementet (ett tiotal i Kievs Stadsmuseum) och förekommer i guv. Charkov (Kupjansk) och Rjazan (Borki) samt i Östersjöprovinserna.

Fibulor med halvrund huvudskiva och platt, fyrkantig (rombisk) fot, vars största bredd ligger nedanför mitten, fig. 4 (= Salin fig. 14), finnas ej blott på Krim utan även i Kievguvernementet, t. ex. vid Pastyrskoje (Kievs Stadsmuseum). En sådan har ett litet utskott mitt i kanten av den halvrunda huvudskivan, fig. 5. Samma slags fibulor med ett huvudutskott och lång fot, vars största bredd ligger nedanför mitten, äro kända från guv. Kherson och från Khersonnes på Krim. Vid Khersonnes är påträffad en fibula med halvrund huvudskiva och omvänt triangulär fot, spetsig mot ytterändan. Några besläktade (med 3 knoppar) äro även kända från Souk-Su på Krim. Ur en sådan tycks den i åtskilliga exemplar kända gjutna fibula ha utvecklat sig, som funnits vid Pastyrskoje, Čigirinskdistriktet, Kiev, fig. 6, och vilkens båda skivor stundom symmetriseras, så att nästan likarmade spännen uppstå[1], fig. 7. Skivorna omges här ofta av en upphöjd, i regeln pärlbandsliknande kant. De yngsta exemplaren av denna typ ha fotskivan avslutad med ett (människo-) huvud, fig. 8. Symmetriseringen uppnås även i det närmaste av fibulor med sexkantiga skivor från samma fyndplats (Pastyrskoje), fig. 9.

Salin har i detalj följt utvecklingen av fibulorna med halvrund huvudskiva, vilka förses med 3 och 5 eller flera knoppar samt gjutas och orneras i själva gjutningen. Dessa fibulor kommo att spela en betydande roll, framför allt inom den sydgermanska världen. Men på rysk botten uppstod även en intressant avart med trekantig eller blott svagt rundad huvudskiva, fig. 10, (ett sent exemplar), som givit upphov till högst kuriösa kombinationer i Ryssland, under det utlöparna i väster äro mera förkrympta.[2]

Fibulorna med trekantig huvudskiva ha ofta en långsträckt fot, stundom rombisk eller nästan fyrkantig, stundom mera jämnbred med rak eller avrundad ända. Vid Souk-Su på Krim ha hittats dylika fibulor med knoppavslutning i huvudskivans tre hörn, och 5 utskott på fotskivan, nämligen 2 på sidorna om bågen, 2 på den bredaste delen och ett vid ändan. Ett besläktat spänne med blott en knopp överst å huvudskivan känner jag från distriktet Kanev i guv. Kiev, fig. 11. Ett annat spänne från Souk-Su-

[1] Aljbom risunkov v otčetach imp. arch. Kom. 1882—98. fig. 1702, 1708.

[1] Khanenko, Drevnosti Pridnjeprovja IV, fig. 150.
[2] Salin, Altgermanische Thierornamentik, sid. 135.

FIG. 10. KRIM. 1/1

FIG. 11. KANEV, GUV. KIEV. 1/1.

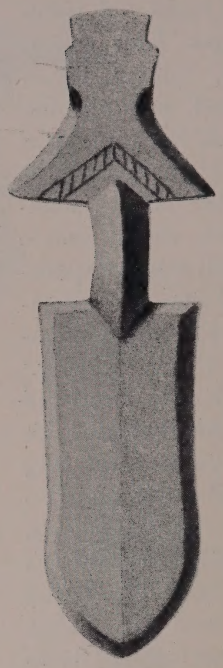

FIG. 12. SOUK SU, KRIM. 1/1.

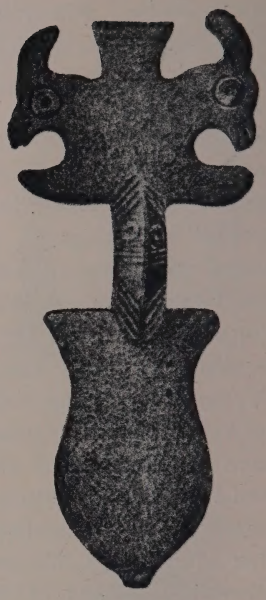

FIG. 13. SOUK SU, KRIM. 1/1.

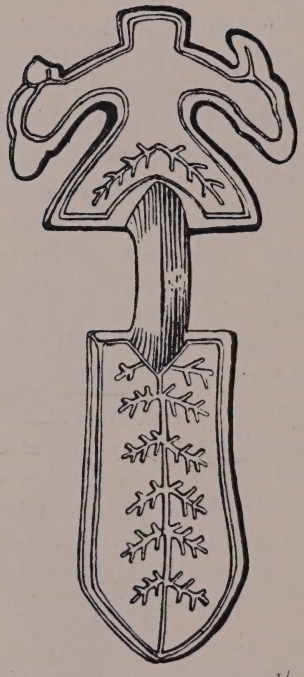

FIG. 14. SOUK SU, KRIM. 1/1.

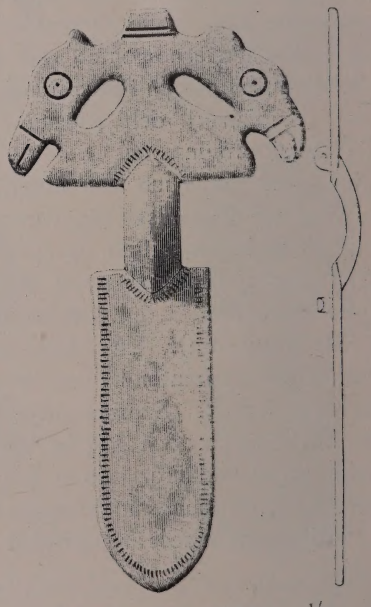

FIG. 15. GUV. POLTAVA. 1/1.

FIG. 16. PASTYRSKOJE, GUV. KIEV. 1/1.

FIG. 17. PASTYRSKOJE, GUV. KIEV. 1/1.

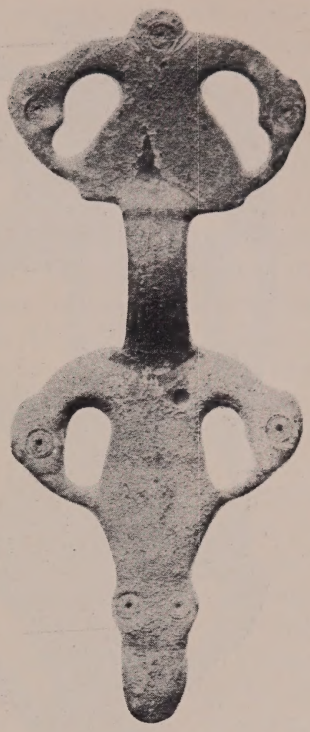

FIG. 18. PASTYRSKOJE, GUV. KIEV. 1/1.

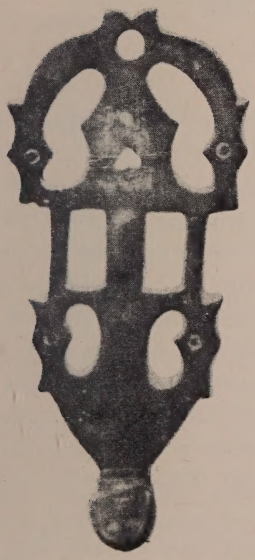

FIG. 19. PASTYRSKOJE, GUV. KIEV. 1/1.

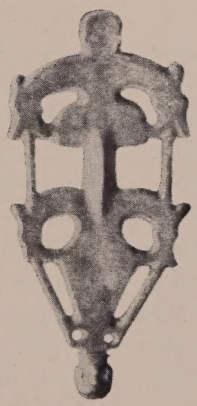

FIG. 20. PASTYRSKOJE, GUV. KIEV. 1/1.

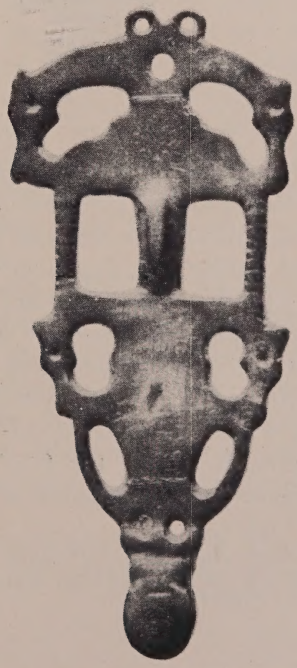

FIG. 21. PASTYRSKOJE. GUV. KIEV. 1/1

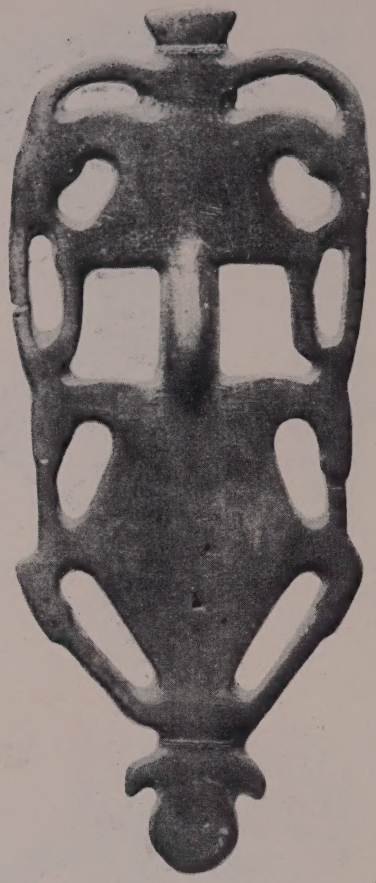

FIG. 22. PASTYRSKOJE, GUV. KIEV. 1/1.

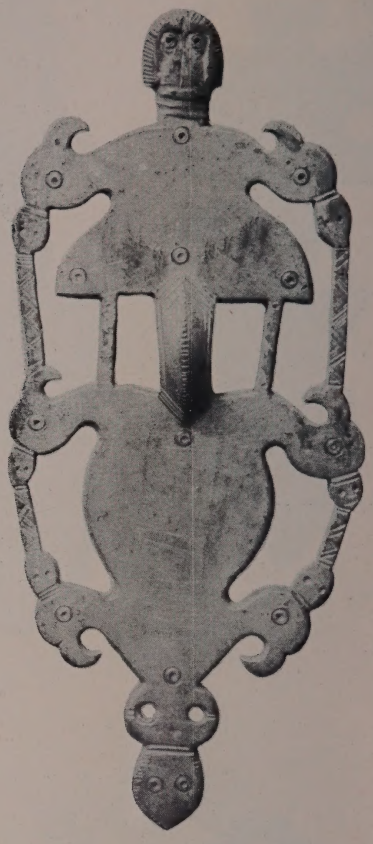

FIG. 23. ZJENJKOV, GUV. POLTAVA. c:a 1/1.

gravfältet har blott ett trappformigt utskott vid huvudskivans övre del, fig. 12.

Från detta övre utskotts bas växa åt sidorna halsar med djurhuvuden på fibulorna fig. 13 och 14 från Souk-Su, funna i samma underjordiska kammargrav hos ett kvinnoskelett; hos ett vid dess sida liggande mansskelett låg bl. a. ett mynt för den bosporiske härskaren Fofors (279—308).[1] Några spännen av samma typ från Kiev- och Poltavaguvernementen uppvisa sidoutskott, som även torde få betraktas som huvuden, stundom mera degenererade, fig. 15.[1] En fibula med i det närmaste 3-sidig huvudskiva och 3 ändknoppar, funnen i guv. Kiev, har fotskivan avslutad med en avlång (huvudliknande) knopp, fig. 16. Fotskivan utgör en utveckling ur den rombiska, och vid dess bas ses tvenne utskott, som erinra om fågelhuvuden. En annan gjuten fibula från Pastyrskoje har tvänne fågelhuvudliknande utskott upptill på sidorna om den 3-kantiga huvudskivan och vid fotskivans bas ett par

[1] N. I. Rjepnikov, Njekotorye mogiljniki oblasti Krymskich gotov. II (Zapiski imp. Odessk. Obščestva istorii i drevnostei 1907).

[1] Salin, Altgerm. Thieronamentik, fig. 341. Jfr L. Niederle, Slovanske Starožitnosti I, 2 Tab. XXI, 3.

öglor, som synas vara uppkomna antingen ur en hals med vidsittande fågelhuvud eller ur 2 huvuden, vilkas näbbar möta varandra, fig. 17. En på samma utvecklingsstadium befintlig fibula är även känd från Souk-Su.[1]

Nästa utvecklingsstadium återfinnes hos ett spänne från Pastyrskoje, vars fot avslutas med ett uppifrån sett »huvud» med 2 ögon. Här utgå två halsar med fågelhuvuden såväl från fotens bas som från den trekantiga huvudskivans övre del, fig. 18. Huvudena växa här tillsammans med skivorna. Med fågelhuvudena omväxla hästliknande huvuden. Raka förbindelseleder anordnas sedan mellan huvudena på samma sida om spännet, fig. 19, och dylika anbringas även mellan huvudena vid fotens bas och den stundom till ett människo- eller djurhuvud förvandlade knopp, som avslutar densamma, fig. 20, 21. Ett sista utvecklingsstadium visar fibulan fig 22.

Flertalet av dessa former är funnet vid Pastyrskoje i guvernementet Kiev, men några äro även kända från Borki-gravfältet i Rjazan (2 ex.) och från guv. Poltava. I sistnämnda guvernement påträffades omkring 1905 4 verst från staden Zjenjkov ett stort silverfynd, till vilken hörde den här avbildade fibulan, fig. 23, som dock uppges vara av brons.[2] Här synas tre fågelhuvuden anbragta på varje sida, och huvudskivans avslutning utgöres av ett apliknande huvud. Fotskivans ändknopp är också sirad med ett par ögon.

Hela denna fibulagrupps utveckling synes ligga mellan 300 och 600. De ryska forskare, som beskrivit de mera utvecklade fibulorna av denna grupp, ha i dem velat se människofigurer med huvud och lemmar, måhända ett slags idoler. Ett typologiskt studium av desamma visar ju dock fullkomligt, att detta antagande saknar all grund.

B. Salin avbildar i sitt arbete Altgermanische Thierornamentik såsom figur 183 en korsarmad fibula från guvernementet Rjazan, fig. 24. Han sätter denna i förbindelse med armborstfibulorna i väster och antager, att fibulan härrör från tiden omkring 400 (4 eller 5 århundradet) samt att den tillhört germaner eller åtminstone ett folk, som förmått i vapen och smycken fullständigt tillägna sig den germanska kulturen.

Fibulan ifråga är funnen i en grav (n:r 107) vid Borki i guv. Rjazan.[1] Här ha undersökts 113 gravar under flat mark, i 90 % fall innehållande skelett. I grav 107 hittades knappt en meter djupt ett skelett med huvudet i öster. Vid fötterna stod ett lerkärl, vid skelettet hittades för övrigt här omtalade fibula, av brons eller dåligt silver, två spjutspetsar, den ena med 2 hullingar, den andra med lancettlikt blad och lång hålk, en hålkyxa (hålcelt) av järn, ett järnbetsel, en järnsölja, ylletyg, en stor rund bronsskiva, beslagen med 2 korslagda smala band, 2 ringspännen med öppna, upprullade ändar, 1 remsölja och fragment av bälte med beslag.

Ännu en sådan fibula är funnen i grav 97 (Gravbeskrivning saknas hos Spitzyn). Brandgraven 37 innehöll en fibula, fig. 25, en slät silverhalsring, 2 runda, genom 5 radialt löpande inskärningar uppdelade silverskivor med drivna knoppar på ytan, en spiralfingerring, hänge av spiraltråd och tra-

[1] E. Bremer, Der Stand der Forschung über die Kultur der Merowingerzeit, Abb. 12.3 (VII. Bericht d. röm.-germ. Kommission, 1915).

[2] A. Spitsyn, Iz sobranija N. K. Roericha, sid. 9 (Zapiski imp. russk. arch. obščestva XIII). V. A. Gorodtsov, Dnevnik arch. izsledovanii v. Zjenjkovskom ujezdje, Poltavskoi gub. v 1906, t. III, fig. 3 (Trudy XIV arch. sjezda, III, 1911).

[1] A. Spitsyn, Drevnosti basseinov rjek Oki i Kamy (i mat. po arch. Rossii, 25. 1901); A. V. Selivanov, O drevnjeišem naselenii priokskago rajona, Rjazan 1909.

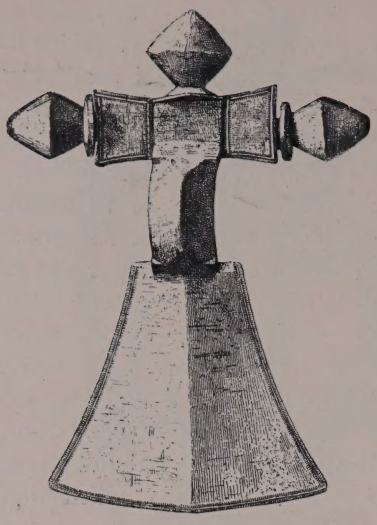

FIG. 24. BORKI, GUV. RJAZAN. 1/2.

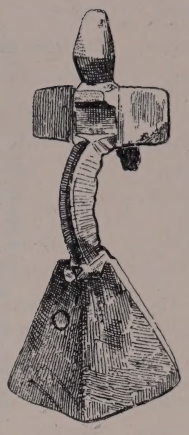

FIG. 25. BORKI, GUV. RJAZAN. 1/1.

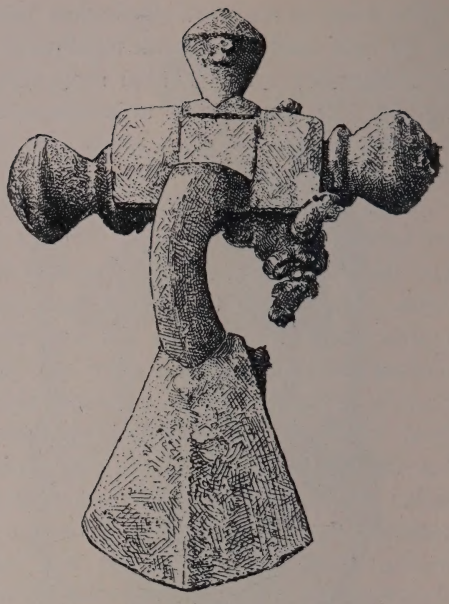

FIG. 26. BORKI, GUV. RJAZAN. 1/1.

FIG. 27. BORKI, GUV. RJAZAN. 1/2.

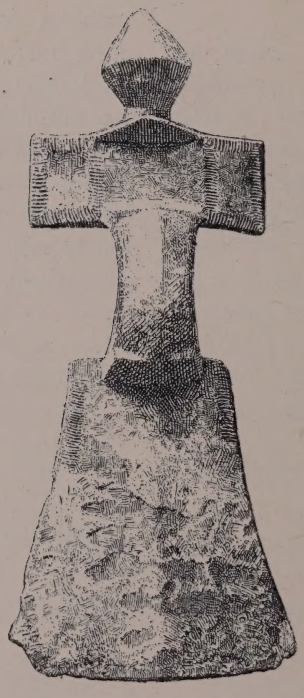

FIG. 28. BORKI, GUV. RJAZAN. 4/5.

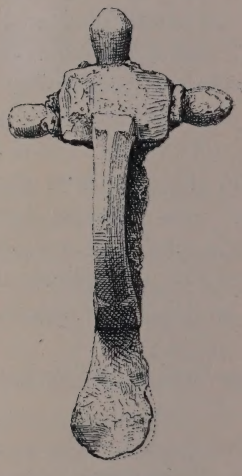

FIG. 29. KUZMINSKOJE, GUV RJAZAN. 2/3.

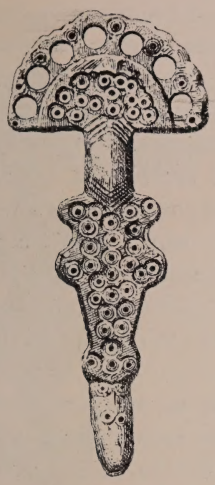

FIG. 30. KUZMINSKOJE, GUV. RJAZAN. $^{2}/_{3}$.

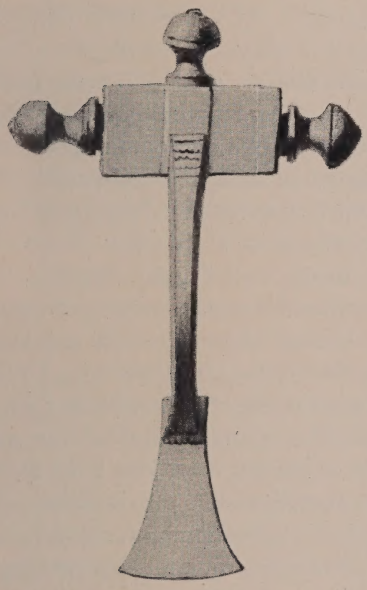

FIG. 33. ORLOVETS, GUV. KIEV. $^{1}/_{1}$.

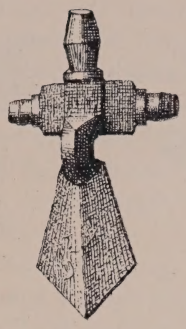

FIG. 31. CHOLUJ, GUV. RJAZAN. $^{3}/_{4}$.

FIG. 32. PLES, GUV. PERM. $^{2}/_{3}$.

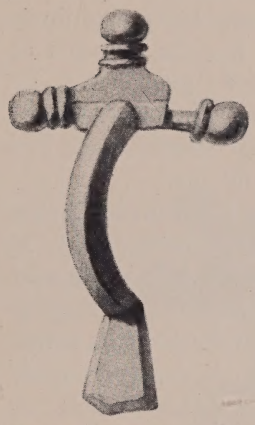

FIG. 34. GUV. KIEV. $^{1}/_{1}$.

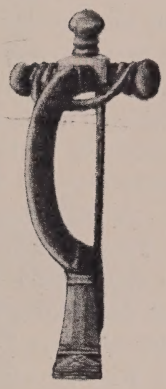

FIG. 35. SERAPPEN, OSTPREUSSEN. $^{1}/_{1}$.

pezoidiska bleck samt ett litet ringspänne av silver med upprullade ändar.

En korsarmad fibula, fig. 26, anträffades i grav 91 med skelett, remsölja, armring med breda ändar, bälte med runda beslag, halsring, vars ändar slutas med ögla och ögleliknande hake, munbett, hålcelt och två spjutspetsar av järn, den ena av de senare med hullingar.

I skelettgravarna 98 och 38 äro två armborstfibulor anträffade, fig. 27. En stor korsarmad fibula, fig. 28, har också hittats på Borkigravfältet, utan att man känner närmare till fyndomständigheterna.

På ett annat gravfält under flat mark i guv. Rjazan vid Kuzminskoje, där 92 gravar undersökts, ha 3 fibulor blivit funna, nämligen de med fig. 29 (grav 41) och fig. 30 (brandgrav 7) återgivna samt en lik fig. 24 (grav 50). Tillsammans med fig. 29 lågo i skelettgraven 2 spjutspetsar, 1 tveeggat svärd,

en hålcelt, två söljor, den ena utan rembeslag, den andra med ett runt skivliknande, samt slutligen en vriden armring, ändande i hake och avlång skiva med hål. Hela grav 50:s innehåll finnes avbildat hos Spitsyn l. c. fig. 22. Grav 7 innehöll ett par armringar samt diverse fingerringar och hängsmycken.

En korsarmad fibula, fig. 31, har också anträffats på Cholujskij-gravfältet i Rjazan (ej vid Kosibejevo i Tambov som B. Posta uppger i sina »Archæologische Studien auf russischem Boden II, sid. 576).

Mot nordväst är en stor korsarmad fibula av samma typ som fig. 24 funnen i en bygdeborg vid Dudeneva i guv. Tver.[1] En degenererad fibula av denna art, försedd med öglerader för kedjor, har påträffats vid Ples i Kamas övre floddal, fig. 32.[2]

Av de egendomliga korsarmade fibulor, som här omtalats, är uppenbarligen fig. 29 den i typologiskt avseende ursprungligaste. Såsom omedelbar föregångare till hela gruppen betraktar jag ett par fibulor, som anträffats i Kiev-guvernementet, den typologiskt yngre, fig. 33, vid Orlovets nära Smjela i distriket Kanev, den äldre, fig. 34, på »Tereščenkos gård i Kiev (?) (Kievs stadsmuseum). Dessa fibulor med trekantig eller snarare trapezoidisk fot erinra onekligen nära om sådana norska typer som en från Giskegjerde i Borgund pgd, Söndmöre.[3] Emellertid tror jag ej, att de ha något direkt sammanhang med denna västnordiska typ, som å sin sida tyckes ha sina förutsättningar i Elbeområdet. Naturligast låta de sig härledas från ostpreussiska armbostfibulor sådana som fig. 35, vars original hittats vid Serappen i Kr. Fischhausen[1] och tillhör 300-talet, väl dess senare hälft. Här se vi ännu knoppar av äldre art, en liten fyrkantig stödjeplatta, som senare förstoras och täcker hela spiralen, en båge lik Orlovetsspännets, och slutligen en trapezoidisk fot, som i fortsättningen blir allt vidare. Fibulorna från Kievguvernementet torde närmast tillhöra 400-talets förra hälft, rjazanfibulorna torde ej gå mycket över år 500.

Att vi här ha att göra med germanska fibulor och en halft germansk kultur synes mig uppenbart. En annan mening har uttalats av ryska forskare. A. Spitsyn daterar överhuvud gravfälten i Okadalen till en för sen tidpunkt. A. V. Selivanov har i en uppsats om den äldsta befolkningen i Okatrakten[2] framhållit, att man i Rjazan, men även i delar av guv. Tambov, Vladimir, Tula och Moskva känner ett antal gravfält, som representera en särskild äldre järnålderskultur.

De äldre delarna av dessa gravfält, speciellt Košibejevo i Tambov (med fibulor med inåtböjd, »omslagen» fot och tidigare armborstfibulor) samt Borki och Kuzminskoje i Rjazan härröra enl. S. och även min mening från 300- till 500-talet. Under det att likbränning blir allt vanligare i de yngsta gravarna, som enligt ryska forskare gå ända ned på 700-talet, äro liken i de äldre gravarna i övervägande grad jordade. I dessa äldre gravar förekomma, som vi sett, utom fibulor, även halsringar, dels med ögla och hake, dels med hake och rund skiva eller cylinderformig dosa, vidare remsöljor och rembeslag, hålcelter av järn samt spjutspetsar av samma metall, såväl lancettformiga som försedda med två hullingar. Alla dessa

1 A. Spitsyn, Gorodišča Diakova tipa sid. 134, 135 (Zapiski russk. archeol. obš. V, 1 1903); Bygdeborgarna (gorodišče) i mellersta Ryssland ha flerfaldiga gånger visat sig jämte annat innehålla fibulor, hålcelter av järn, halsringar m. m., som kunna tillskrivas germanskt ursprung.

2 A. Spitsyn, Predmety s vyemčatoju emalju, fig. 302 (Zapiski russk. arch. obš. V, 1 1902).

3 Schetelig, The cruciform brooches of Norway, fig. 65.

1 Tischler-Kemke, Ostpreussische Altertümer, 1902, Tafel IV, 21.

2 A. V. Selivanov l. c.

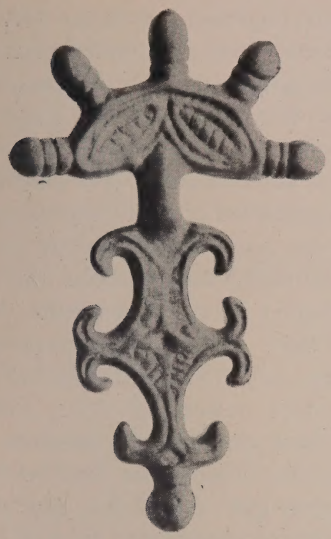

FIG. 36. PASTYRSKOJE, GUV. KIEV. 1/1.

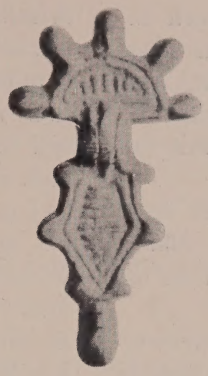

FIG. 37. PASTYRSKOJE, GUV. KIEV. 1/1.

FIG. 38. PASTYRSKOJE, GUV. KIEV. 1/1.

föremål måste jag sätta i förbindelse med en germansk befolkning — de ha otvivelaktiga förebilder på öst- och nordgermansk botten. Framför allt synas de omedelbara förebilderna finnas i Ostpreussen samt Kurland-Livland. Om fibulorna har detta redan påvisats. Men också halsringarna har sina förebilder i Ostpreussen. Där återfinna vi sådana med hake och rund skiva och andra med knoppförsedd hake och en med cylinderformig ask, som tydligen blott är en utveckling ur den runda skivan.[1] Såväl skivan som dosan nå på Rjazangravfälten kolossala dimensioner. Halsringarna med ögla och hake finna vi också representerade i Ostpreussen, t. ex. på gravfältet vid Wackern.[2] Omspinningen med bronstråd närmare ändarna återfinnes hos många av dessa ringar. Den är ju vanlig redan på 200-talets guldhalsringar med ögla och knopp. Hålcelterna och de parvis funna spjutspetsarna äro ävenledes bekanta från Ostpreussen och Östersjöprovinserna.[1] Talrikare förekomma de dock i Sverige. Tillbaka på germanska förebilder gå säkert även de som hängsmycken nyttjade stora halvmånformiga bronsbleck med utskott i mitten av den konkava kan-

FIG. 39. GUV. KIEV. 1/1.

[1] Tischler-Kemke, l. c. Taf. XV. 8, 1.
[2] Tischler, Kemke, 1. c. XV, 3.

[1] Katalog des Prussia-Museums II 1897, Abb. 94; Riga-Katalog 1896, sid. XV.

ten, som funnits vid Kuzminskoje och annorstädes. Jag tänker då på sådana hängsmycken med instansade ornament, som Salin avbildat i Altgerm. Thierornamentik, fig. 362. De äro funna även i sydöst (ett ex. i Nationalmuseet i Krakau).

Om en mängd andra föremål från dessa gravfält måste man antaga, att de tillhört en befolkning av annan stam, väl en ursprungligt finsk (mordva).

Selivanov urskiljer även två folkelement, det ena ett ostfinskt, det andra ett turkiskt ryttarfolk, som, när gravfälten börja anläggas, är på väg att utträngа det förra. Till dessa turkar hänför S. t .ex. hålcelterna av järn och halsringarna. Enligt min uppfattning ha vi väl att göra med två folk, det ena av finskt, men det andra av germanskt ursprung, och det senare lämnar starka spår efter sig i de äldre gravarna för att så småningom sammansmälta med den finska befolkningen. Det är samma folkblandningsprocess, som upprepas 400 à 500 år senare, då de svenska invandrarna uppslukas av den ryska befolkningen.

B. Salin behandlar i sitt stora arbete om den forngermanska djurornamentiken även en grupp gjutna, femknoppiga fibulor med halvrund huvudskiva, som förekomma i Ostpreussen och särskilt äro kända från gravfältet vid Daumen[1]. Dessa fibulor äro tämligen degenererade. Salin finner det överraskande, att man här i Ostpreussen anträffar er blandning av syd- och nordgermanska element, då vi eljest veta, att Ostpreussen var avskuret från förbindelsen med sydgermanerna genom slavernas framträngande. Han håller för sannolikt, att Ostpreussen likväl då och då kommit i beröring med sydgermanska kulturcentra. Samtidigt påpekar han, att de ostpreussiska fibulorna sakna den friskhet, som vi finna hos de skandinaviska och ungerska spännena. Detta kan också förklaras. Efter det hunniska rikets upplösning hade sydgermanernas kulturcentrum förflyttats från Ryssland till Ungern och Siebenbürgen, och goternas forna område låg mera i skymundan. Men därifrån gick nu en förbindelseled upp till Ostpreussen på en östligare väg längs Dnjepr och Njemen. En hel rad av ostpreussiska fibulor återfinnas nämligen i Kievguvernementet. Så är fallet med flera fibulor från Daumen, Kr. Wartenburg, och från andra håll (Salin fig. 125, 126, 127; Tischler-Kemke, Tafel VII, 14, 17). Med dessa kunna jämföras i varje detalj en del fibulor från Pastyrskoje i distriket Čigirin, guv. Kiev,[1] fig. 36—38, och en från Kievguvernementet i ett Warschaumuseum (Dom towarzystwa sztuk piçknych, fig. 39). S. k. gotiska fibulor äro funna i stort antal i en därvarande borglämning, «Galuščinskoje gorodišče».[2] Egendomligt nog har en av Pastyrskojegruppens fibulor fig. 37 förirrat sig så långt söderut som till Novi Banovci vid Donau[3] (Burgenæ i Panonia inferior). En annan (lik fig. 36) har hittats vid Várhely i komitatet Hunyad, Ungern.[4]

Det förefaller mig möjligt, att efter det hunniska väldets fall ett gotiskt kulturcentrum för någom tid uppstått vid Dnjeprfloden i Kievguvernementet, kanske just vid Pastyrskoje (Danparstadir?). Därifrån ha förbindelser återknutits med de förut utflyttade stamförvanterna i Okadalen liksom med goterna i Ostpreussen. Sistnämnda förbindelser hade ju blott varit avbrutna en tid, och de fortsatte sedermera, även sedan goterna redan uppgått i den övriga befolkningen.

[1] Heydeck, Das Gräberfeld von Daumen (Sitz-Ber. der Altertumsges. Prussia. H. 19. 1895).

[1] Khanenko, Drvnosti Pridnjeprovija IV, fig. 164—166; jfr. även del II med karta över borglämningen.

[2] Jfr. T. J. Arne, det gotiska väldet i Sydryssland, sid. 27 (Det stora Svitjod 1917).

[3] Brunšmid, Arheološke bilješke iz Dalmacije i Panonije, Tabla IV, 15. (Vjesnik hrvatskoga arheol. društva V 1901).

[4] J. Hampel, Altertümer des frühen Mittelalters in Ungarn, II sid. 698.

FÖRHISTORISKA HUSTYPER I NORDEN

AV

BENGT THORDEMAN.

Följande undersökning framträder icke med anspråk på att ge det nordiska husets äldsta historia. Den vill endast vara en kritik av teorier, som redan framställts, och en diskussion av de möjligheter, som förefinnas, att inom ett avgränsat kulturområde trots det fragmentariska materialet komma till vissa positiva resultat i frågan.

*

Redan under neolitisk tid finns exempel på flera olika husformer från det nordiska kulturområdet. Detta är ej ägnat att förvåna; det ligger tvärtom i sakens natur, att denna äldsta tid frambragte flera olika typer, av vilka dock kanske endast några få voro utvecklingsbara. Om vi bortse från vattenboplatserna[1] — vilkas betydelse för husets kommande historia tills vidare är svår att avgöra — återstå väsentligen tre typer: den runda, den ovala och den hästskoformiga. Den runda typen är företrädd med flera exemplar å den av Lindqvist[2] undersökta Norrskogsboplatsen vid Åloppe i Uppland. Väggarna till dessa hyddor sammanhöllos av »helt eller i det närmaste vertikalt» stående stolpar och bestodo sannolikt av klinverk. Den ganska primitiva härden låg ej i hyddans centrum utan var dragen något närmare ingången och invid dennas ena sida.[1] Av en mera oval form är den bekanta, av Almgren framgrävda Multorpshyddan i Bohuslän.[2] Här markerades väggarna av en rad stenar, och härden låg omedelbart intill dörröppningen, så att man endast på den ena sidan av densamma kunde passera ut och in. Ingången var placerad mitt på en av hyddans smalsidor. Slutligen äro hästskoformiga husrester av Knorr framgrävda vid Klein-Meinsdorf (Ksp. Plön) i Schleswig, fig. 1.[3] Fundamenten till de fyra hyddorna bestodo av lera, som var starkt

[1] Frödin i Fornvännen 1910, sid. 29 ff; Mestorf i Zschr. d. Ges. für Schlesw.-Holst.-Lauenb. Gesch. 1886, sid. 424 ff.

[2] Lindqvist: En uppländsk gårdsanläggning från stenåldern, Fv. 1916, sid. 194 ff.

[1] Lindqvist antar (a. a. sid. 171) att boplatsens olika hyddor beteckna en påbörjad differentiering efter skilda behov. Hyddan med dubbla stolprader antyder något annat, nämligen att platsen bebotts och försetts med nya hyddor under flera på varandra följande perioder. Detta antagande förklarar även de fullkomligt oregelbundet liggande stolphålen (omkr. 200 inom 144 m²), likasom Lindqvist iakttagelse, att många hål upptill voro »vidgade genom vrickning vid stolparnas uppryckande» bekräftar detsamma. De antagligen periodiska flyttningarna tyda på ett förstadium till fäbodväsendet, som i mycket liknar lapparnas flyttningar, ehuru — och detta ligger i boplatsfolkets karaktär av jordbrukande — flyttningarna här synas vara mera lokalt bundna.

[2] Frödin i Bidrag t. känned. om Gbgs och Bohusläns fornminnen, VIII, sid. 424 ff.

[3] Knorr: Hausreste neolithischer Zeit bei Klein-Meinsdorf. (Mitt. d. Anthrop. Ver. in Schleswig-Holstein, 1907, sid 3 ff.)

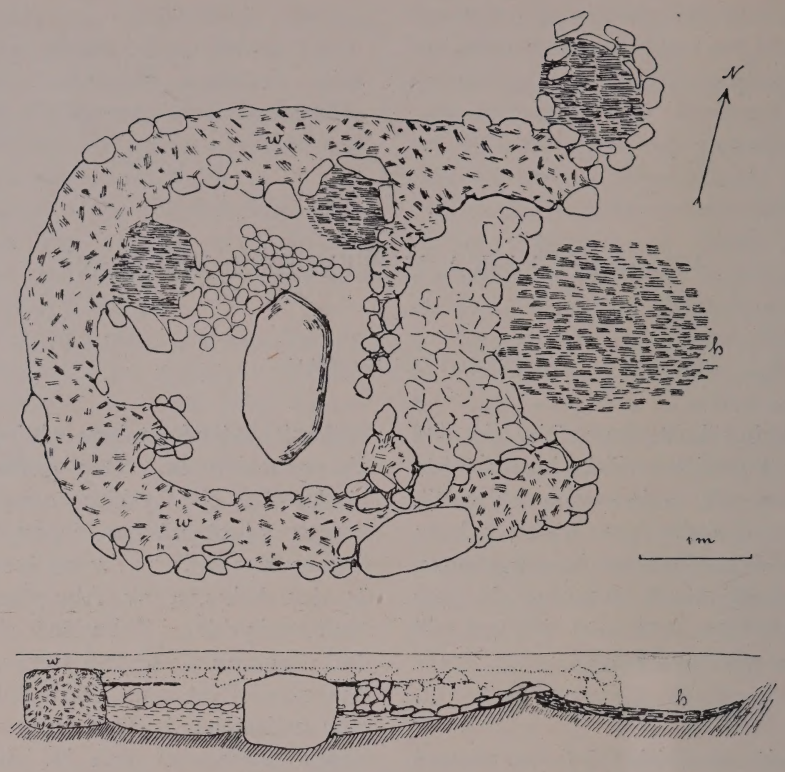

FIG. 1. HUSPLAN, KLEIN MEINSDORF, SCHLESWIG. UR FRÖDIN, TANUM.

uppblandad med flintstycken. Huvudhärden låg i alla fyra fallen omedelbart utanför ingången, medan i två av husen smärre härdplatser även förefunnos i husets inre.

Att dessa tre typer äga ett typologiskt samband synes mig otvivelaktigt, och likaså att den ovala hyddan både till grundplan och teknik utgör en övergångsform mellan den runda och den hästskoformiga. Men är nu den runda hyddan den primära eller är utgångspunkten för utvecklingen det öppet hästskoformiga huset? Den absoluta kronologien hjälper oss ej långt. Såväl Norrskogsboplatsen som Klein-Meinsdorf-husen tillhöra gånggriftstid liksom även Multorpshyddan, medan en med den sistnämnda likartad hyddbotten från Råå i Skåne, undersökt av Wibling[1], tillhör hällkisttiden. Emellertid skulle hyddornas absoluta tidsföljd betyda föga, även om den vore mera utpräglad, ty det är givet, att särskilt i en tid som denna med så långsamt verkande inflytelser mellan kulturområdets skilda delar typologiskt äldre former kunna förekomma vid sidan av eller t. o. m. avsevärt senare än yngre, såsom fallet är än i dag.

Om man ser på frågan mera i allmänhet, finner man att den hästskoformiga hyddan står människans primitivaste bostad, grottan, närmast, medan det av stolpar och klinfyllning uppförda rundhuset tekniskt sett otvi-

[1] Wibling: Stenåldersfynden i Råå, I (Fv. 1908, sid 112).

velaktigt står på ett högre plan. Och ursprungligen måste det även varit naturligast att tända upp en eld framför ingången till hålan. Där utestängde den kylan och avskräckte vilda djur, men utgjorde ingen fara för takets lättantändliga trävirke. Det var dock praktiskt att i hyddans inre ha en mindre eld, som var skyddad för regn. Så småningom fann man på att lägga huvudhärden strax innanför ingången, vilket läge, sedan rökhålet uppfunnits, hade alla den yttre härdens fördelar och dessutom den, att elden ej släktes av första regnskur. Först efter uppfinnandet av dörren blev det fördelaktigt att draga härden längre in mot rummets centrum.

Dessa synpunkter bestyrkas helt och hållet, om man betraktar stenåldershuset i samband med den senare utvecklingen. Av det följande skall framgå, att bronsåldershyddan utvecklat sig från rund över oval till fyrkantig form. Bronsålderns och stenålderns ovala hyddor kunna emellertid ej knytas samman, då bronsåldershyddan alltid har ingången belägen på långsidan. Följaktligen är det — om man blott ser på planformen — sannolikast, att stenåldershuset utvecklat sig på det sätt, som ovan framställts, och man måste alltså betrakta stenålderns och bronsålderns rundhydda som en och samma typ, vilket den också i själva verket ur teknisk synpunkt är.

Av husets utveckling under bronsåldern kan man bilda sig en överraskande fullständig föreställning genom ett studium av husurnorna.[1] Dessa gripa delvis tillbaka på former, som redan stenåldern övervunnit i de hyddor, som visa uppåt konvergerande väggar utan utbildat tak; Norrskogsboplatsens vertikala stolpar förutsätta ju, att taket i detta utvecklingsskede avsöndrat sig från väggen till en självständig konstruktiv enhet. Delvis framföra de även i ett eller annat avseende speciella former, som t. ex. »Grubenhütten»-urnorna, till vilka man i Multorpshyddan kan se ett förstadium, och som leva kvar i sagotidens kvinnohus, dyngja.[1] Den punkt dit utvecklingen sannolikt hunnit vid övergången från sten- till bronsåldern visar en urna från Fälle i Mönsterås socken (Kalmar län).[2] Planen är rund, väggarna ganska höga, dörren liten och med mycket

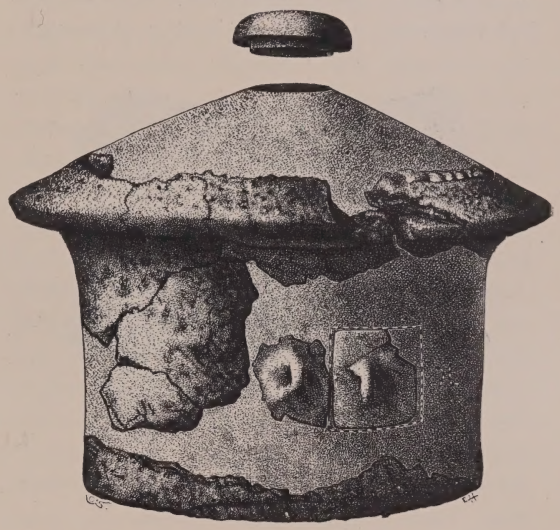

FIG. 2. HUSURNA FRÅN FÄLLE. UR MONTELIUS, MINNEN.

hög tröskel, taket kraftigt utskjutande och flackt koniskt med rökhål högst upp, fig. 2.

På ett mer framskridet stadium befinner sig den ofta avbildade urnan från Stora Hammar i Skåne.[3] Planen är här oval med ansats att övergå till rätlinjighet, väggarna

[1] Stephani: Der älteste deutsche Wohnbau, I, Lpzg 1902, sid. 14 ff.

[1] Gudmundsson: Privatboligen på Island i sagatiden, Kbnhvn. 1889, sid. 244; Montelius: Boning, grav och tempel, A. T. 21:1, sid. 21 ff.

[2] Montelius: Minnen från vår forntid, I, Sthlm 1917, fig. 1416.

[3] Montelius: a. a. fig. 1415. Bland det tyska materialet finnas mångfaldiga exempel på alla slags övergångsformer mellan den runda hyddan och den fyrsidiga med runda hörn.

äro höga, dörröppningen, som ligger mitt på ena långsidan, är hög och bred och placerad ända nere vid marken, taket har fall åt alla sidor och rökhål i mitten. Det som gör denna urna så viktig är dock dess bemålning, som tydligt framhäver det väsentliga i konstruktionen. Väggarna sammanhöllos av på regelbundna avstånd uppresta stolpar, mellan vilka troligen klinat flätverk var anbragt,[1] och taket bestod av koncentriskt lagda sparrar, som i hörnen förbundos med smärre, snett placerade, förmodligen böjda grenar. Att denna hustyp existerade

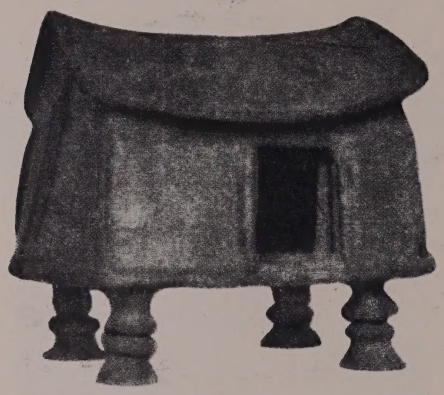

FIG. 3. HUSURNA, OBLIWITZ. UR BALTISCHE STUDIEN, BD XVII.

i verkligheten bestyrkes på ett lyckligt sätt av den av Almgren undersökta hyddan från Boda i Breds socken, Uppland.[2] Planformen är oval, omkr. 7 × 9,5 m., ingången ligger sannolikt mitt på ena långsidan och härdgropen är belägen ungefär i hyddans längdaxel men något förskjuten från rummets centrum, vilket, såsom Almgren påpekar, är det mest ändamålsenliga, då den av lätt begripliga skäl ej bör ha legat mitt under rökhålet. Hyddan var uppförd av klinverk, vilket med säkerhet förutsätter en stolpkonstruktion av samma slag som husurnans från St. Hammar, ehuru några stolphål på grund av markens beskaffenhet ej kunde upptäckas. Boplatsen tillhör bronsålderns fjärde period.

Från den sistnämnda hustypen till den med takås är steget endast helt kort men betydelsefullt, ty det för över till det fullt utbildade, fyrsidiga huset. Övergångsformerna representeras på ett sätt, som icke lämnar något övrigt att önska i fråga om klarhet, av de fyra urnorna från Hoym,[1] där takåsen endast är helt kort och kamformig, av de båda urnorna från Wilsleben,[2] där takåsen nu nått en sådan längd, att den gör skäl för namnet, men där taket ännu har fall åt alla håll, samt av urnan från maskinfabriken i Aschersleben,[3] där sadeltaket är färdigt, men där hyddans planform ännu är oval. Sadeltaket på den ovala hyddan är dock en konstruktiv omöjlighet, som med nödvändighet framtvingar den rätvinkligt fyrsidiga hustypen. En egendomlig och upplysande övergångsform visar husurnan från Obliwitz,[4] fig. 3, där gavlarnas mittstolpe, »mesula», lutar innåt, så att planformen uppe vid taket är fyrsidig, medan den vid golvet alltjämt är oval; en mellantyp av annat slag kan man möjligen se i den bekanta urnan från Königsaue (Kr. Aschersleben),[5] som har helt och hållet rätvinkligt ställda väggar men valmat tak. Fullt utbildade med rätvinklig grundplan och sadeltak äro de båda urnorna från Woedtke.[6]

Att husurnorna verkligen avbildade med dem samtida byggnader har redan Almgrens

[1] Jfr. Almgren: En uppländsk bronsåldershydda, Fv. 1912, sid. 142.
[2] Almgren: a. a., sid. 132 ff.

[1] Avb. hos Stephani: a. a., fig. 16., 18, 21.
[2] Stephani: a. a., fig. 19, 20.
[3] Schulz: Das germanische Haus (Mannusbibl. nr. 11), Würzbg. 1913, fig. 17.
[4] Stubenrauch: Pommersche Hausurnenfunde i Balt. Stud. N. F. XVII, 1913, fig. 8, 9.
[5] Stephani: a. a., fig. 24.
[6] Stubenrauch: a. a., fig. 6 ff.

undersökning i Boda gjort sannolikt. Även den säkerhet, varmed man på dessa kärl kan avläsa husets utvecklingshistoria, bestyrker deras naturalism likasom den omständigheten att det nordiska kulturområdets husurnor, så långt jag känner materialet, undantagslöst har ingången placerad på långsidan, så snart ens den minsta tendens till längdsträckning kan iakttagas, medan alla de 15 italienska husurnor, som av Montelius avbildas i Die vorklassische Chronologie Italiens[1] ha ingången på gaveln. Detta bevisar även, att de nordiska husurnorna ej äro importstycken eller slaviska efterbildningar av utländska förebilder.

Huruvida bronsåldershyddan i Sverige nådde den högsta utvecklingsformen, den fyrsidiga, är f. n. omöjligt att med bestämdhet avgöra. Dock tala vissa skäl, till vilka jag senare återkommer, för att detta ej varit fallet. Den lugna och säkra utveckling, som huset hittills genomgått alltifrån stenåldern, avbrytes nämligen fullständigt vid en viss tidpunkt och en helt ny hustyp dyker upp. Det är det gottländska »kämpagravs»-huset,[2] och det skiljer sig alldeles bestämt från den utbildade bronsåldershyddan såväl genom konstruktion som planform. Vad konstruktionen beträffar, är det till största delen uppfört av stenar och jord, men har säkerligen haft en stomme eller beklädnad av liggvirke. Planen är i allmänhet mycket långsträckt med ingång på ena eller båda gavlarna. Utvändigt synes formen ofta något oval, dels beroende på byggnadsmaterialet, dels också därpå att jorden, särskilt vid gavlarna, under tidernas lopp kan ha glidit ut;[3] invändigt ha väggarna, som grävningsundersökningarna visat, i allmänhet varit raka. Kämpagravshuset är sålunda i viss mån av blockhuskaraktär och synes i varje fall ha utvecklat sig ur blockhusformer[1] till motsats mot bronsåldershyddan, som har en ren stolpkonstruktion; även i plangivningen äro de båda typerna varandras motsatser, i ena fallet ligger ingången undantagslöst på gaveln, i det andra lika undantagslöst mitt på långväggen.

Då dessa utpräglade motsättningar mellan de båda hustyperna förbjuda varje tanke på en intern utveckling av kämpagravshuset,[2] uppstår den frågan, varifrån den nya hustypen kommit. En antydan om riktningen tror jag man kan finna i stavkonstruktionens utbredningsområde i Skandinavien. Stavkonstruktionen existerar i Norden tydligen som en i utdöende stadd kvarleva av ett byggnadssätt, som en gång haft en långt större betydelse. Dess princip överensstämmer helt och hållet med bronsåldershyddans resvirke, och mycket talar för, att vi här ha framför oss en relikt av det urgamla nordiska byggnadssättet, som förmått leva kvar såsom hjälpkonstruktion och kanske även i hägn av kultens konservativa anda. Detta är så mycket mera tröligt, som jag nedan skall påpeka andra sena byggnadsformer av samma ursprung. Stavkonstruktionen har nu en avgjort västskandinavisk utbredning,[3] vilket alltså förutsätter ett tryck från öster. Eftersom kämpagravshuset bör ha utgått från förebilder i blockverk, är det också naturligast att söka

[1] Sthlm 1912, pl. XIX, XXVI.

[2] Nordin: Gottlands s. k. kämpagravar, Mbl. 1886, sid. 97 ff., 1888 sid. 49 ff.

[3] Jfr. Bruun: Fortidsminder og nutidshjem paa Island, Kbnhvn. 1897, sid 89.

[1] Axel Nilsson: Övergångsformer mellan blockhus och korsvirke i Studier tillägnade Oscar Montelius 1903, Sthlm. 1903; Montelius, A. T. 21: 1, sid 86.

[2] Då Schulz (a. a. sid 84) vill knyta samman Kl. Meinsdorf med kämpagravshuset, måste han dels helt och hållet bortse från den däremellan liggande utvecklingen, som här ovan skisserats, dels rekonstruerar han Kl. Meinsdorf på ett sätt, mot vilket åtskilliga invändningar kunna göras.

[3] Erixon: Några bidrag till det nordiska husets historia, Fataburen 1917, sid. 147.

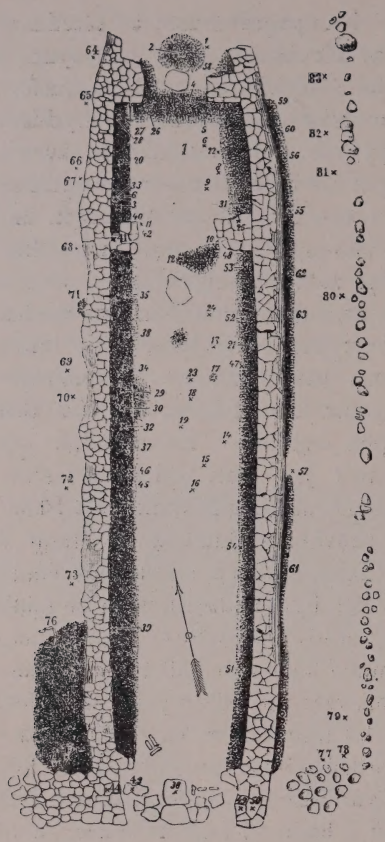

FIG. 4. HUSPLAN, RINGS, HEJNUM SN, GOTTL. EFTER NORDIN, MBL. 1888.

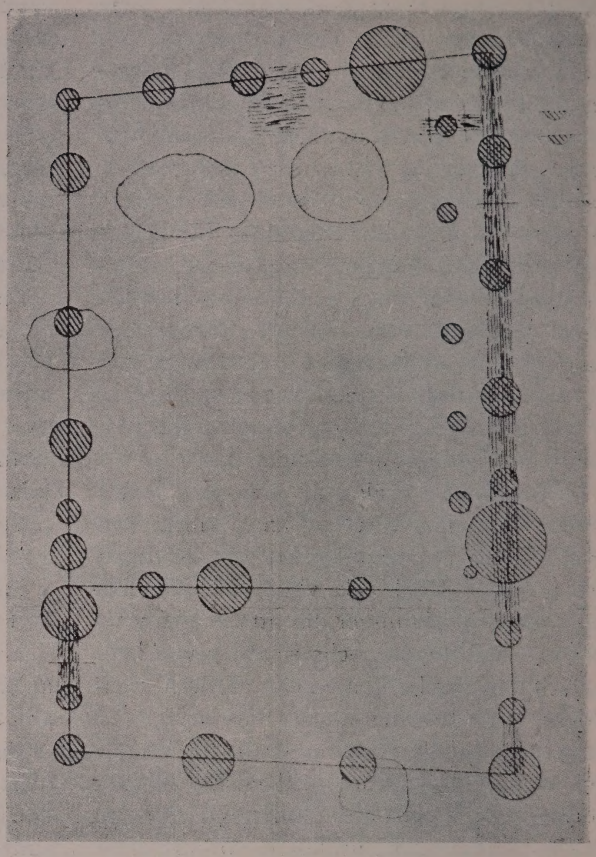

FIG. 5. HUSPLAN, BUCH, BRANDENBURG. UR MONTELIUS, A T SV, 21: 1.

ursprunget i centralområdet för detta konstruktionssätt, nämligen Österuropa.[1]

Den här och var på kämpagravarna, fig. 4, och deras avläggare uppträdande gavelsvalen[2] synes mig ge nyckeln till problemets fullständiga lösning. Hus med gavelsvale äro kända från flera olika håll i Europa såsom östra medelhavsbäckenet, Italien och östra Tyskland. De äldsta inom det sistnämnda området funna lämningarna efter byggnader av detta slag äro av Kiekebusch utgrävda vid Buch nära Berlin[1] och tillhöra bronsålderns senare del, fig. 5. Husens väggar markeras i marken av stolphålsrader; på många ställen fanns mellan stolphålen märken efter liggande stockar, som i de flesta fall åtminstone delvis täckte dessa. Vid ett för noggranna iakttagelser särskilt gynnsamt tillfälle (Grundriss 89) syntes, att stolphålen inåt till hälften täcktes av liggvirket, vilket sålunda

[1] Erixon: a. a., sid. 148 f.

[2] Ex. hus A vid Rings i Hejnum (Mbl. 1888, fig. 35), hus F vid Ringstad i Östergötland (Schnittgers grävningsberättelse i Ant.-top. ark.), hus vid Stortorget i Lund (se Karlins berättelse därsammastädes).

[1] Kiekebusch: Die Ausgrabung eines bronzezeitlichen Dorfes bei Buch, Praehist. Zschr. 1910, sid. 371 ff.

på utsidan stöddes av stolparna och medelst fingertjocka grenar var hopbundet vid dessa. Av den i samband med husen funna klinleran framgick, att väggarna helt och hållet voro uppförda av stockar; ingenting tydde på flätverk. Uppbyggnaden visar sålunda en ytterligt egendomlig kombination av resvirke och blockhus.[1] Nu ligger såväl Buch som övriga fyndplatser för hus av denna typ på gränsen mellan det germanska kulturområdet och den förhistoriska formkrets, som av Kossinna kallats den illyriska. Inom det germanska området dominerar rundhyddan och resvirkeskonstruktionen, såsom av allt det ovanstående framgått; knuttimringen är däremot hittills okänd. Från det »illyriska» området äro företrädesvis fyrsidiga hus kända.[2] Med hänsyn till dessa omständigheter torde det ej vara djärvt att antaga, att husen i Buch erhållit planformen och blockkonstruktionen från öster resp. sydost, medan resvirkeselementen bero på influens från väster. Flera skäl stödja denna förmodan. Rent aprioriskt är huset med gavelsvale en knuttimringsform[3] och det österuropeiska allmogehuset, som är ett utpräglat blockhus, härstammar i själva verket från den primitiva hustyp, varpå exempel kommit i dagen i Buch.[4]

Allt detta talar givetvis för, att knuttimringen och gavelsvalen uppstått i Österuropa,[5] och den inre kontinentens fastlandsklimat är redan en orsak till uppkomsten av denna konstruktionsform. Härifrån låter det tänka sig att de vandrande ariska stammarna medfört huset med gavelsvale, megaron-typen, till östra Medelhavsbäckenet.[1] Konstruktionen av de ålsta kända husen med denna planform, de som tillhöra andra staden i Troja,[2] fig. 6, torde snarare tala för än mot ett ursprung i blockverk. Det ligger nära till hands att jämföra de i tegelmuren inlagda längs- och tvärbjälkarna med korsvirkeskonstruktion; man saknar dock här det, som utgör det konstitutiva i denna teknik, nämligen de bärande och stödjande stolparna, ty anternas stående träbeklädnad saknar, såvitt jag kunnat finna, konstruktiv funktion. Karaktären närmar sig i stället knuttimringen, då allt bärande virke intar liggande ställning. Det må dock villigt medges, att, så länge man i nordligare delar av Europa icke kan påvisa absolut äldre byggnader av megaron-typ, tala starka skäl fortfarande för den av Montelius med stor bestämdhet företrädda åsikten, att megaronhuset utbildats ur den i södern framvuxna fyrsidiga husformen, som därifrån spritt sig mot norr.[3]

Resultatet blir sålunda, att det i Österuropa existerade en hustyp med ingång från gaveln, troligen av blockkonstruktion, och att kämpagravshuset med all sannolikhet stammar från denna hustyp. De likartade former, som de följaktligen på samma prototyp återgående allmogehusen i Norden och

[1] »Auf diese Weise entstand ein blockhausartiger Bau mit Pfosten und Lehmbewurf.» (Kiekebusch, sid 383.) Ett annat exempel på samma slags blandkonstruktion från ungefär samma trakt publiceras av Quents: Ein germanisches Dorf bei Kyritz, Mannus 1914, sid. 97. ff.

[2] Schulz: a. a. sid. 110.

[3] Erixon: a. a. sid. 151.

[4] Henning: Das deutsche Haus, Strassbg. 1882 sid. 82; även i norra Europa har huset med gavelsvale ehuru undantagsvis utvecklat sig till mera monumentala former, jfr. Piper: Burgenkunde, München 1912, sid. 117 f. (Marodei.)

[5] Åt samma håll pekar den omständigheten, att i Österuropa bevarats primitiva träkonstruktioner, som på andra håll sedan utvecklats i huggstensteknik, t. ex. det s. k. Übereck-valvets prototyp, som återfinnes i Ukrajna (Strzygowski: Baukunst der Armenier und Europa, Wien 1918, sid. 615 ff.).

[1] Angående ariernas tidigaste vandringar, se M. P:n Nilsson: Den stora folkvandringen i andra årtusendet f. Kr. (Ymer 1912, sid. 188 ff), där även hustypernas betydelse för dessa problem behandlas sid. 213 ff.

[2] Dörpfeld: Troja und Ilion, I, Athen 1902, sid. 86 ff.

[3] A. T. 21:1, sid. 166 f.

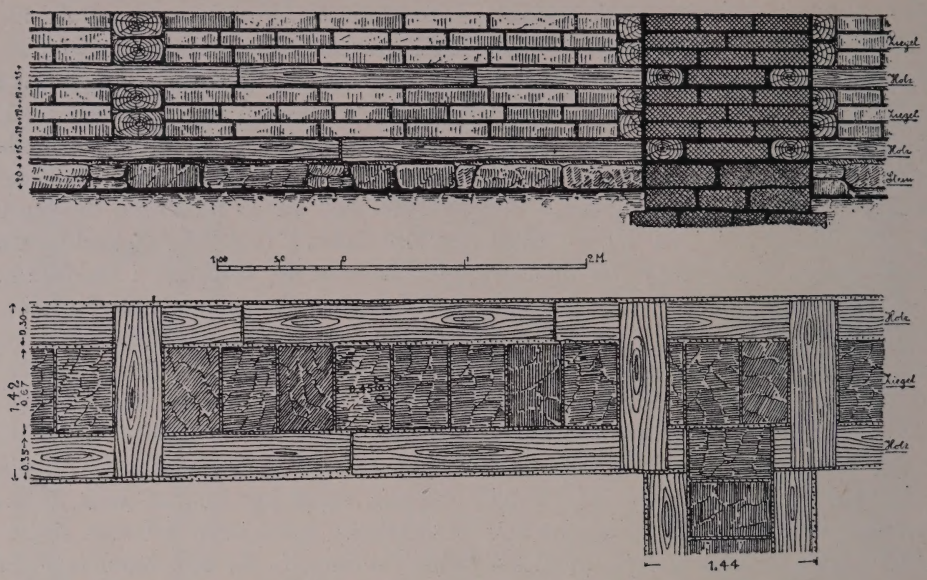

FIG. 6. MUR AV SOLTORKAT TEGEL OCH TRÄSTOCKAR. TROJA (HISSARLIK). UR MONTELIUS, A T SV, 21: 1.

i Österuropa kunna uppvisa, bestyrka än ytterligare detta antagande.

När brytningen mellan den gamla och den nya hustypen här i Sverige ägde rum, är svårt att säga. Fynden från de undersökta kämpagravarna härröra från yngre romersk järnålder eller folkvandringstidens början. Mellan denna tid och bronsålderns slut ligger sålunda närmare ett årtusende, från vilket hittills inga huslämningar äro kända. Det måste emellertid ha funnits starka skäl för befolkningen i Skandinavien att överge sin redan ganska högt stående och i högsta grad utvecklingsbara hustyp för att inrätta sig bostäder, som delvis voro nedgrävda i jorden och knappast hade några väggar. En förklaringsmöjlighet synes mig ligga i den av Sernander påvisade postglaciala klimatförsämringen vid bronsålderns slut. Det vore ganska naturligt, att denna tvungit nordborna till ett förändrat byggnadssätt, som bättre än de gamla hög- och tunnväggiga lerhyddorna kunde skydda mot köld. Och detta nya krav tillgodosåg kämpagravshuset i högsta grad genom sin kombination av blockverk och jord och sitt inskränkande av väggytorna. Det är dock i så fall synnerligen egendomligt att inga äldre husrester ha upptäckts, då ju denna byggnadsart på grund av sitt solida material torde ha förutsättning att undgå en fullständig förintelse. Det låter också mycket väl tänka sig, att den nya hustypen följt den kulturströmning från öster, som under andra och tredje århundradena efter Kr. förde med sig så många andra impulser på det andliga och materiella livets område.

Under järnålderns senare del inträder en naturlig tendens att förhöja huset och därigenom göra det rymligare. Denna tendens tillgodoses, efter vad det synes, på två olika sätt, dels helt enkelt genom väggförhöjning, dels också genom förhöjning av taket medelst två rader stödjande stolpar. Till den

senare metoden finnes åtminstone antydningar i några kämpagravar på Gottland[1] och konsekvent genomförd framträder den redan i de av Schetelig undersökta husgrunderna på Jæderen i Norge, som äro ungefär samtidiga med kämpagravarna.[2] Härur utvecklar sig sedan sagotidens hövdingahall.[3] Inom svenskt område ha tvenne dylika treskeppiga anläggningar upptäckts, vilka till sin planform väsentligen avvika från husen på Jæderen och sagotidens hall, vars konstruktion, genom Gudmundssons undersökningar, är noga känd. Den ena av dessa har av Almgren blivit utgrävd på Källberga skog i Alunda socken.[4] Hustomtningen markeras av stenar lagda i rektangelform, på vilka tydligen väggarna vilat. Omkring härden, som befinner sig i husets centrum, ha stått fyra kraftiga stolpar, som understött takresningen. Ungefär mittför eldstaden vid ena långväggen syntes tvenne smärre stolphål, vilka troligen utmärka platsen för högsätet. Det är påfallande, att takstöden här sakna den konstruktiva nödvändighet, som de ägde i de västnordiska hallarna; de äro helt konventionellt infogade, och högsätesstolparnas lösgörande från takstödsraden understyrker ytterligare husets eklekticism. En annan hydda från mycket sen vikingatid, med dubbel inre stolprad, är av Montelius undersökt vid Augerum i Blekinge.[5] Grundplanen är här oval med ingång på smalsidan, framför ingången har legat en svale; tekniken är resvirke med klinväggar. Där är treskeppigheten än mer oorganisk än i det föregående fallet. Dessa båda exempel äro visserligen alltför fristående, för att man på dem skulle kunna bygga någon teori, men det förefaller, som om takförhöjningen medelst stolpar skulle ha utbildats i Västskandinavien, varifrån det svenska huset rönt en ytlig påverkan i samma riktning.

Augerumshyddan antyder även någonting annat, nämligen att den nya hustypen icke fullständigt utrotade det gamla resvirkeshuset från bronsåldern. Dock har detta starkt påverkats av den förra, vilket visar sig i svale och nyorientering. Samma intryck får man av Stolpes grävningar i svarta jorden på Björkö,[1] där han konstaterade två slags hus, dels timrade hus, men dels även klinhus. Möjligen ha även de norrländska fäbodvallarna, som i så många avseenden uppvisa en synnerligen primitiv byggnadsart, i den runda kokskålen bevarat denna ålsta form av det nordiska boningshuset;[2] att de medeltida klostren och borgarna redan tidigt petrificerat det runda köket med rököppningen i centrum av det tältformiga taket talar även för, att vi här ha att göra med en kvarlevande ålderdomlig byggnadsform.[3]

En fullkomligt klar och obruten utveckling av kämpagravshuset visar den isländska bostadens historia alltifrån sagotiden och ner till våra dagar.[4] Utvecklingen har här

[1] Hus C vid Rings (Mbl. 1888, fig. 52), huset vid Åby i Bro (Mbl. 1888, fig. 73).

[2] Schetelig: En ældre jernaldersgaard paa Jæderen (Bergens mus. Aarb. 1909, no 5).

[3] Gudmundsson: a. a., sid. 171 ff.

[4] Almgren: Alunda sockens fornminnen, I, (Upplands fornminnesförenings tidskr., band 6) sid. 342 ff.

[5] Montelius: Kulturgeschichte Schwedens, Lpzg. 1906, fig. 451.

[1] Stolpe: Naturhistoriska och archeologiska undersökningar på Björkö i Mälaren II (Öfversikt af K. Vet. Ak. förh. 1873, no 5), sid. 16.

[2] Skansens kulturhistoriska avdelning, vägledning, Sthlm 1918, sid. 10: »Kokskålens runda form är anmärkningsvärd vare sig man häri har en kvarleva av ett byggnadssätt, som hos oss föregick det fyrsidiga timrade husets, eller däri kan påvisa ett inflytande från till Sverige inflyttade finnar, i vilkas hemland dylika kokskålar ännu äro vanliga».

[3] Se Piper: a. a., sid. 477 ff. Jfr särskilt köket å den från 1000-talet stammande planen över klostret i Canterbury. (Stiehl: Wohnbau des Mittelalters, Lpzg 1908, plansch vid sid. 25.)

[4] Se Bruun: a. a., sid. 88.; samme förf.: Gammel bygningsskik paa de islandske gaarde (Aarsber. 1907. sid. 37 ff, 1908, sid. 63 ff.)

endast medfört en närmare sammanslutning av de skilda byggnaderna enligt samma koncentrationstendens, som påverkat husen inom hela den germanska världen under historisk tid, medan bristen på trävirke gjort, att tekniken är nästan oförändrat densamma nu, som då ön koloniserades. Att även det svensk-norska allmogehuset har vuxit fram ur samma rot är alldeles avgjort. Den förhistoriska hustypen med gavelsvale motsvarar helt och hållet den ännu sporadiskt förekommande urformen för nutidens bondstuga, som likväl näppeligen utvecklat sig ur vikingatidens högst stående byggnader utan ur mera enkla och underordnade former.[1]

Den treskeppiga hallen har icke i Norden förmått hålla sig kvar något nämnvärt in i historisk tid eller utveckla sig till mer monumentala former. Förmodligen ha de förändrade sociala förhållandena under medeltiden avgjort dess öde. Däremot är det säkerligen denna byggnadstyp, som i de engelska hallarna förmått höja sig till rangen av arkitektur i sträng mening. Till England infördes den väl av de danska erövrarna, och i arkitekturverk sådana som Westminster Hall och Oakham Castle kunna vi nu se de ädlaste uttrycken för vikingatidens nordiska byggnadstanke.[2]

I Tyskland har man velat göra det sachsiska huset till en utvecklings-[3] eller åtminstone paralellform[4] av den nordiska hallen. Denna fråga är naturligtvis helt och hållet beroende av frågan om det sachsiska husets uppkomst. Här är ej platsen att ens i stora drag belysa detta intressanta problem. Men det må framhållas, att släktskapen mellan det frisiska och sachsiska huset är alltför intim för att tillåta en skiljaktig genesis för de båda typerna, och då det frisiska huset avgjort måste vara en form, som växt samman av flera smärre byggnader, bör även det sachsiska huset ha uppstått på ett liknande sätt. Då slutligen de gammalgermanska lagarna icke känna till något enhetshus, ur vilket det sachsiska huset kunnat utvecklas,[1] utan endast differentierade husgrupperingar, kan jag icke finna annat än att det, liksom det frisiska, är en — ehuru starkt förenklad — huskombination, en »överbyggd gård».[2] Genom detta betraktelsesätt vinner man också den fördelen att kunna få in det germanska husets historiska utveckling under en gemensam synvinkel, nämligen konsolideringsprincipen, varifrån eljest det sachsiska huset skulle utgöra ett egendomligt undantag. Är detta resonemang riktigt, bortfaller i och med detsamma varje möjlighet till ett samband mellan det sachsiska huset och den nordiska hallformen.

Även den kontinentala medeltidshallen har man sökt härleda ur den nordiska.[3] Jag kommer i ett annat sammanhang att söka påvisa, hurusom denna har sina rötter

[1] På Jæderen (Sundt: Bygningsskik paa bygderne i Norge, Krnia 1900, sid. 258 ff, 406 ff) och Färöarna (Bruun: Gammel bygningsskik paa Færøerne, Aarsber. 1906 sid. 85 ff) kan man steg för steg följa hur träbeklädnaden frigör sig från jordväggarna och så småningom växer ut till ett självständigt hus.

[2] Muthesius: Das englische Haus, I, Berlin 1904, sid. 13 ff.

[3] Bergner: Handbuch der bürgerlichen Kunstaltertümer, I, Lpzg 1906, sid. 185.

[4] Schulz: a. a., sid. 113 ff.

[1] Däremot äger vissa former av romarnas *villa rustica* betydelsefulla likheter med det saehsiska huset (Swoboda: Römische und romanische Paläste, Wien 1919, sid. 114 ff; Vitruvius: De architectura, lib. VI, cap. 6; jfr Stephani: a. a., sid. 130 ff). Det förefaller mycket sannolikt, att man här har att söka impulsen till det lågtyska enhetshusets utveckling.

[2] Det träffande uttrycket är Bergners (a. a., sid. 144). Exempel på att den högtyska gårdsanläggningen också på andra håll fört till dylika former anföres av Henning (a. a., sid. 24) från Övre Österrike. Även etymologien för ordet *flet*, det sachsiska husets huvudrum, låter förena sig med denna tanke (Heyne: Fünf Bücher deutscher Hausaltertümer, I, Lpzg 1899, sid. 33.)

[3] Henning: a. a., sid. 160 ff.; Schulz: a. a., sid. 117; Simon: Studien zum romanischen Wohnbau, Strassbg 1902, sid. 112.

i helt andra kulturområden än vårt. Här torde det emellertid vara av ett visst intresse att påpeka, att vår loftsbod med svalgång troligen stammar från denna kontinentala halltyp. Det älsta spåret av svalgångshuset i Norden finner man i Snorres och Tjodreks uppgifter om konung Eystein Magnussons kungsgård i Bergen, och dessa notiser låta oss ana ett byggnadskomplex, som är en efterbildning i trä av Goslars kejsarhus eller Landgrafenhaus i Wartburg.

Nu återstår mig endast att med några ord beröra bronsåldershyddans senare utveckling. Vi ha redan, av vad som ovan sagts, funnit, att husformer, stammande från denna, levde kvar vid sidan av den domi-

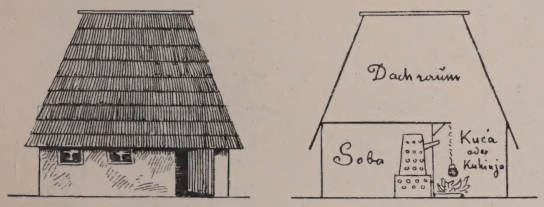

FIG. 7 A, B. BOSNISKT HUS. EFTER MERINGER, D. D. HAUS.

nerande byggnadstypen, som förmodligen slog igenom i hela Skandinavien. Lithberg framhåller beträffande Skåne, att det vid Stortorget i Lund utgrävda 1000-talshuset utan vidare bevisar, att den nya hustypen existerat i Skåne, och pekar vidare på den s. k. brydestuen, som tydligen har samma ursprung.[1] För Danmarks vidkommande kommer Mejborg till samma resultat.[2]

Inom det germanska området på kontinenten ställer sig saken helt annorlunda. Intet spår av en äldre blockkonstruktion finns — frånsett gränsområdena i öster och söder — f. n. bevarat i Tyskland[1] och — fortfarande frånsett gränsområdet mot öster — heller inga säkra spår av den längsorienterade hustypen.[2] Man kan alltså inom germanskt område i Tyskland vänta sig en fortsatt utveckling av bronsåldershyddan. I själva verket motsvarar också husurnetypens sista och mest utvecklade former fullständigt prototypen för det högtyska allmogehuset.[3] Denna måste nämligen ha varit enrummig med ingång från långsidan, ty det bosniska huset, fig. 7, som bevarar det högtyska husets f. n. ursprungligaste form, visar åskådligt, huru kammaren, soba, byggts in i härdrummet.[4] Även korsvirkestekniken, vars utbredningsområde i det närmaste sammanfaller med det högtyska husets,[5] kan, ja måste organiskt härledas ur rundhyddans stolpkonstruktion.[6] Ett flertal förbindelseled kunna också påvisas mellan husurnorna

[1] Lithberg: Den skånska gården (Sv. Tur.-föreningens årsskrift 1919) sid. 69 ff.

[2] Mejborg: Gamle danske hjem, Kbnhvn. 1888, sid. 81 ff. Jfr även Troels-Lund: Dagligt Liv i Norden, II, Kbnhvn 1914, sid. 10.

[1] Stiehl: a. a., sid. 216.

[2] För Schulz (a. a., sid. 84, 113) spela de vid Steinfeld funna husgrunderna, som ha ingång på gaveln, en viss roll, då de skulle sammanknyta det sachsiska huset med stenålderstypen Klein-Meinsdorf. Frånsett det oerhörda avståndet i tiden, varvid man helt och hållet måste frånse bronsålderns husformer (jfr ovan not 23), ha dessa fundament föga beviskraft, då de ej kunna anses vara sakkunnigt undersökta och dessutom dateras endast av i närheten liggande gravar (jfr Müller-Brauel: Die Besiedelung der Gegend zwischen Elbe und Weser, Globus 1906, sid. 152 f.). Härdens konstruktion synes mig vara vida senare än vad som antagits (La Tène), kanske från historisk tid. Jag har ovan framhållit det osäkra i det sachsiska husets ursprung, och hela denna utvecklingslinje är sålunda enligt min mening en fiktion.

[3] Det må påpekas, att den ena av de båda husurnorna från Woedtke, vilka typologiskt visa de längst utvecklade formerna, har ingången placerad icke mitt på ena långsidan, som eljes är regeln, utan närmare det ena hörnet. Måhända tyder detta redan på en begynnande rumsindelning? — Även Meringer (Das deutsche Haus, Lpzg 1906, sid. 98) och Schulz (a. a., sid. 116) äro av den åsikten, att det högtyska huset bör härledas ur husurnetypen, men motivera ej närmare sin tanke.

[4] Meringer: a. a., sid. 25 ff.

[5] Det sachsiska huset behöver ej nödvändigt frånräknas.

[6] Henning: a. a., sid. 154; Erixon: a. a., sid. 148; jfr den primitiva och mycket intressanta konstruktionen av ett dubbelhus i Marburg (Stiehl: a. a., sid. 140 ff.). Kanske är även de skånska korsvirkeshusens «spröte-vägg» kvarlevor av rundhyddans flätverk (Skansens kult. hist. avd., sid. 37 f.).

och det nu existerande allmogehuset, både på arkeologisk och litterär väg. Från olika tider ha hus av överensstämmande form och konstruktion blivit framgrävda.[1] Marcus Aurelius-kolonnens framställning av germanska hus, som visserligen i detaljerna ej är tillförlitlig,[2] visar dock, att resvirkestekniken är allenarådande och att både runda och fyrkantiga hyddor förekomma. Tacitus omnämner i kap. 16 av Germania, att de omtalade folken byggde sina hus av trä och fortsätter: »*quedam loca diligentius illinunt terra ita pura ac splendenta ut picturam ac lineamenta colorum imitetur.*» Dessa ord ha redan av Stephani[3] och med nya arkeologiska skäl av Schulz[4] tolkats såsom syftande på en mer eller mindre utvecklad korsvirkeskonstruktion, varvid särskilt ordet *lineamenta* är att observera. Och i bestämmelserna i *lex Salica*[5] finna vi från den historiska tidens gryning en förbindelselinje mellan den förhistoriska utvecklingen och den genom studiet av allmogehuset historiskt kända.

Med den högtyska hustypen sammanhänger den moderna dansk-skånska.[6] Den tycks vid nyare tidens början utträngt den förut härskande längsorienterade knuttimringsformen delvis med tillhjälp av maktmedel från regeringens sida. År 1554 förbjödos bönderna i Nörrejylland genom en kungörelse att vidare bygga bjälkhus och förbudet måste upprepas år 1577, vilket tyder på att det gamla byggnadssättet ej var lätt att utrota.[7] Under samma århundrade flyttades i Danmark även köket från stugan till frammerset,[1] vilket markerar den nya hustypens genombrott.

Men denna nya bostadsform sträcker sitt inflytande ännu längre mot norr. Vad tekniken beträffar, kan man urskilja ett övergångsområde i södra Småland och norra Skåne, som behärskas av skiftesverket.[2] Och den nya planformen med köket i förstukammaren förekommer ända upp i södra Svealand, fig. 8. Troligen är den alltjämt på vandring norrut och står f. n. på en front, som går över Sörmland, sydvästra Västmanland och in i Värmland.[3] Denna hustyp, som utvecklat sig ur det nordiska hu-

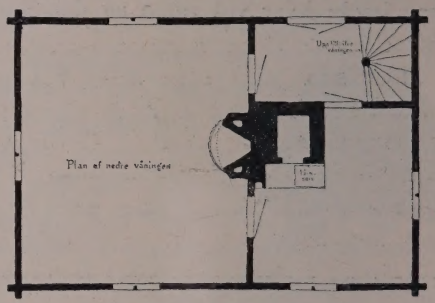

FIG. 8. BERGSGÅRDEN. MELLÖSA BY OCH SN, SÖDMLD. UR ERIXON, FATABUREN 1917.

sets älsta former, synes sålunda på grund av sina stora praktiska företräden vara på väg att återerövra Sverige efter att ha slagit igenom hos tjecker, magyarer och sydslaver.[4]

[1] La Tène: Kneblingshausen (Schulz: a. a., sid. 31 f., 45); romersk tid: Rehme (Schuchhardt i Zeitschr. für vaterl. Gesch. und Altertumsk. 1903. sid. 163 ff.); karolingisk tid: Haltern och Dolberg samt medeltid: Gohfeld (Schulz: a. a., sid. 115), samtliga i Westfalen.
[2] Stephani: a. a., sid 117 ff.: Schulz: a. a., sid. 56 f.
[3] A. a., sid. 85 ff.
[4] A. a., sid. 51 f.
[5] Stephani: a. a., sid. 260 f.
[6] Erixon: a. a., sid. 156.
[7] Troels-Lund: a. a., sid. 10.

[1] Troels-Lund: a. a., sid. 49.
[2] Axel Nilsson: a. a.; att det på grund av dessa övergångsformer skulle vara nödvändigt att, såsom den citerade förf. vill, härleda det ena konstruktionssättet ur det andra, synes mig ej övertygande. Att övergångsformer uppstå vid sammanträffandet av två konstruktionsarter är ju endast en naturlig sak. Nyligen har även Lithberg (a. a., sid. 67 ff.) i anslutning till den nämnde förf. förfäktat den åsiken, att det dansk-skånska huset skulle ha utvecklat sig ur det nordiska och ett av hans viktigaste argument är, att »sammanbyggandet av mindre hus till större komplex är för Norden ensamt kännetecknande». Detta påstående kan näppeligen upprätthållas, då särskilt den frankiska gårdsanläggningen uppvisar med den dansk-skånska likartade former.
[3] Erixon: a. a., sid. 157 ff.
[4] Meringer: a. a., sid. 28.

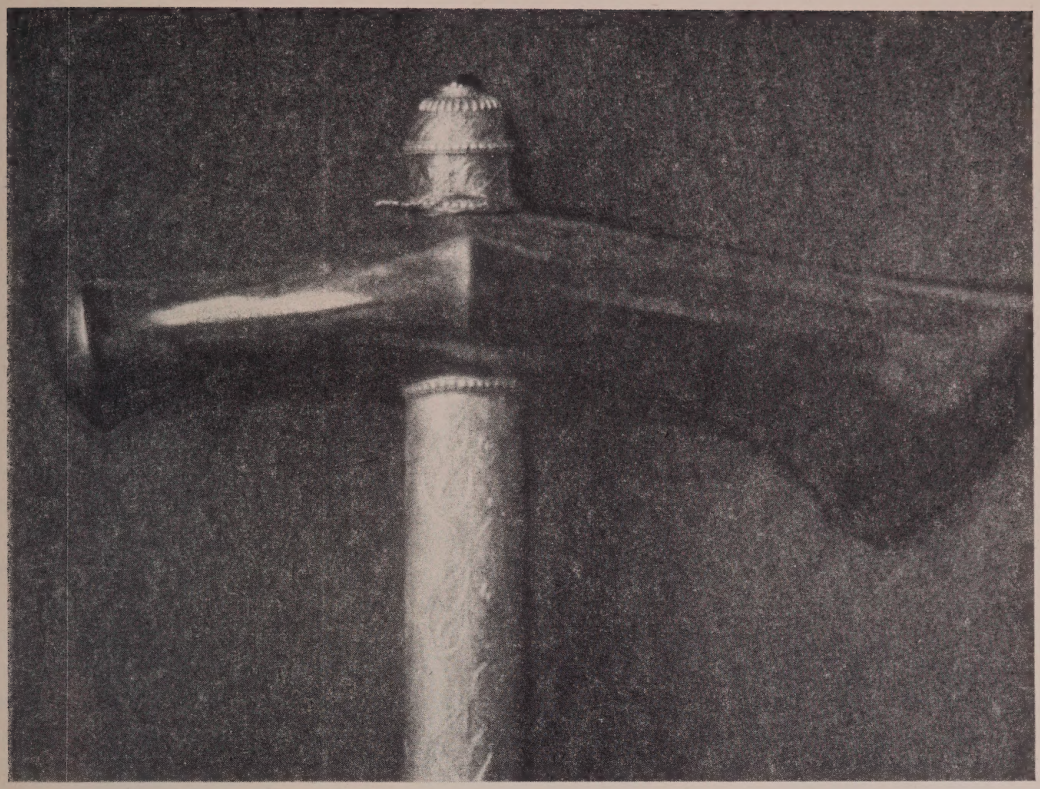

FIG. 1. YXA AV JADE, SKAFTAD I SYDÖSTRA EUROPA (?) I SLUTET AV 1600-TALET. EREMITAGET, PETERSBURG. »SALTYKOV 63.» EFTER FOT. AV E. VON LENZ.

MODERNA STENVAPEN ELLER STENÅLDERSVAPEN?

AV

RUDOLF CEDERSTRÖM.

I Eremitagets samlingar i Petersburg (vapenavdelningen) finnas två särskilt intressanta yxor. De äro av sten, monterade vid tiden omkring 1700 e. K. och sålunda även då använda.

Den ena yxan, »E. 14», fig. 2,[1] är av mörk grönsten. Dess smala, delvis silverklädda skaft anger sig tillhöra den inre medelhavskulturens nordligare del (Balkan, Ungern, södra Ryssland) och tiden omkring 1700 e. K. Ett silverbeslag på yxans bane, som tydligen döljer någon skada, infattar ett mynt, slaget i Konstantinopel för sultan Ahmed III år 1115 e. H. = 1703/4 e. K.

[1] Svårigheten att under nuvarande förhållanden skaffa fotografiska bilder från Petersburg må tjäna som ursäkt för den enkla bilden.

Den andra yxan, »Saltykov 63», fig. 1,[1] är av mörkgrön jade. Den var utställd bland indiska föremål, men orneringen på dess skaft, som även i formen liknar skaftet på »E. 14», tyder snarare på samma kulturområde och ungefär samma tid som denna.

Båda stenyxorna, men särskilt »Saltykov 63», äro relativt lika de inom nämnda kulturområde under 16- och 1700 talen brukliga stålyxorna, som dock variera något i olika trakter, jfr fig. 3. Gemensamma drag äro cylindriska skafthål, nedåtriktad egg, förtjockad bane och åsar i skafthålets riktning.

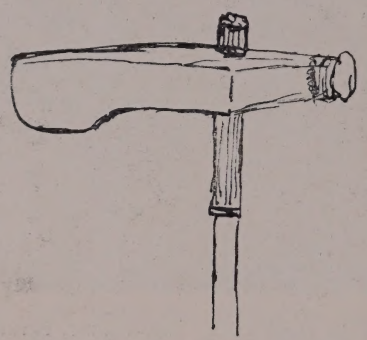

FIG. 2. YXA AV GRÖNSTEN, SKAFTAD I SYDÖSTRA EUROPA OMKR. 1700. EREMITAGET, PETERSBURG. »E. 14.» EFTER SKISS AV FÖRF..

Å andra sidan överensstämma Eremitageyxorna mycket nära med jordfunna stenåldersyxor. De ha former besläktade med de yxor, som svenska arkeologer kalla »båtformiga» och »mångkantiga», samt de jylländska enmansgravarnas stenyxor. Men sina närmaste likar hava de i östra Europa. »E. 14» står nära yxorna i »Fatjanovo-kulturen»s gravar, och yxor av samma form som »Saltykov 63» finnas talrikt i södra Ryssland. I det år 1912 gjorda, märkliga fyndet från Borodino i Bessarabien[1] ingingo stenyxor av samma ädla material som i »Saltykov 63». En av dem var så gott som helt överensstämmande i formen, tvänne mycket närstående, jfr fig. 24 i Tallgrens avhandling här ovan.

Nu är den stora frågan, äro Eremitageyxorna från stenåldern eller från senare tider?

Det är nämligen ingalunda självskrivet, att vapen av sten äro från den avlägsna tid, som benämnes stenåldern. Ty just från samma kulturområde, vars nordligare del det nyss var frågan om, det halvorientaliska inre medelhavskulturområdet, förekommer tusen och mer än tusen år efter stenåldern vapen av sten. De tillhöra alla, liksom även de ifrågavarande stenyxorna i sitt nuvarande tillstånd, ett slag av vapen, som bäst betecknas såsom hövdingevapen eller värdighetstecken. Oftast äro dessa stenvapen klubbor, vanligen med runda eller päronformiga huvuden, men även med sexbladiga. Särskilt de runda äro av intresse, emedan de redan under stenåldern voro vanliga just i denna trakt. Även det nyssnämnda Borodino-fyndet innehöll sådana runda klubbhuvuden av alabaster. De runda klubbhuvudena av sten finnas även under medeltiden. Materialet är då bergkristall. Dessa bergkristallklubbor äro ornerade med utslipad relief, och på grund av denna reliefornering har man ansett sig kunna hänföra dem till Fāṭimidernas Ägypten (969—1171 e. K.). Från 15- och 1600-talet e. K. äro de runda och päronformiga klubborna bevarade i stort antal, både i metall och sten, då vanligen i jaspis, jade, lapislazuli och andra dyrbara stenarter. Även bergkristall

[1] Den reproducerade fotografien är välvilligt ställd till mitt förfogande av föreståndaren för Eremitagets vapensamling, oberkonservator E. von Lenz, till vilken jag härmed ber få framföra mitt varma tack för de ansträngningar han under de svåraste förhållanden gjort för att skaffa önskat illustrationsmaterial.

[1] von Stern: Bessarabskaia nachodka drevnostej 1912 goda. Ryska arkeologiska kommissionens Materialy n:r 34. Petersburg 1914.

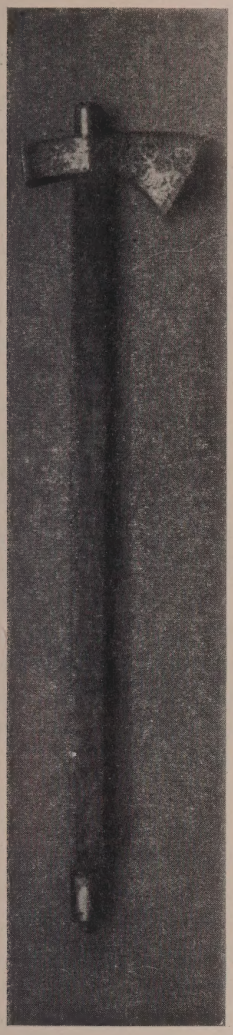

FIG. 3. YXA AV STÅL, TILLVERKAD I RYSSLAND VID 1600-TALETS MITT. RUSTKAMMAREN, MOSKVA. N:R 5263. EFTER OPIS' MOSKOVSKOJ ORUŽEJNOJ PALATY. TABL. 359.

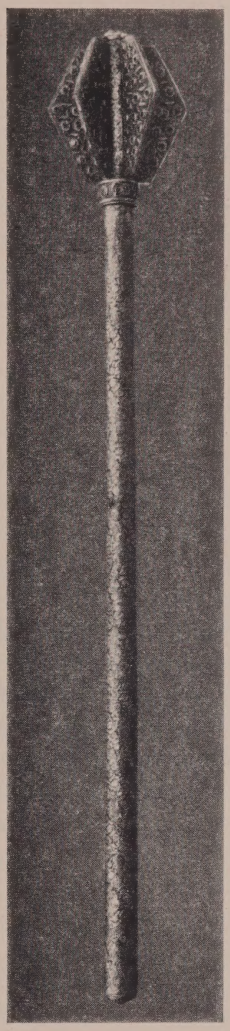

FIG. 4. KLUBBA MED SLAGBLAD AV JADE. GÅVA AV FURSTEN I SIEBENBÜRGEN TILL GUSTAF II ADOLF. LIVRUSTKAMMAREN. N:R 5730: 2. EFTER FOT. AV CEDERQUISTS GRAFISKA A.-B.

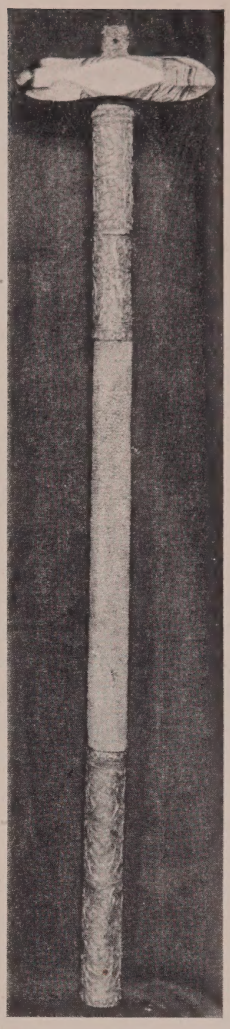

FIG. 5. RYTTARHAMMARE AV ONYX, SKAFTAD I RYSSLAND I BÖRJAN AV 1600-TALET. GREVE ŠEREMETEV-S SAMLING, PETERSBURG. N:R 383. EFTER FOT. AV FÖRF.

förekommer. Dessa klubbor kunna ofta dateras på dokumentariska grunder, ej blott på ornamentala och typologiska. Så de stenklubbor, som tillhört car Aleksej Michajlovič (1645—76) i rustkammaren i Moskva. Som prov på de sexbladiga klubborna, som vanligen äro av jade, må anföras den i Livrustkammaren förvarade klubba, som ingår i den praktfulla ryttarutrustning, som fursten av Siebenbürgen Gabriel Bethlen skänkte Gustav II Adolf i slutet av 1620-talet, fig. 4.

Utom klubbor och de båda ifrågavarande yxorna känner jag ännu ett slag av liknande värdighetstecken av sten. Det är en ryttarhammare av onyx, fig. 5, i greve Šeremetevs samling i Petersburg. Dess fattning torde tillhöra 1600-talets förra del.

Eremitageyxorna äro emellertid i detalj för lika verkliga stenåldersyxor, för att man blott med hänvisning till, hur föga yx- och klubbformerna ändrats, skulle våga datera dem till väsentligt senare tid.

Men då uppstår frågan, äro dessa yxor jordfunna i sen tid och komna till användning som hövdingevapen just därför, att det ännu var vanligt att hava sådana vapen av sten, eller, hava de allt ifrån stenåldern oavbrutet tjänstgjort som värdighetstecken och tid efter annan erhållit ny montering. Med den rent religiösa helgd, som vilar över och utgör förutsättningen för dylika hövdingetecken, är detta senare alternativet icke alldeles uteslutet. I viss mån finnes t. o. m. en parallel. Bland de konunga-insignier, som ännu 1916 e. K. bars av Ungerns härskare, var en bergkristallklubba av den förutnämnda Fātimidiska typen. Den dateras till tiden omkring 1000 e. K. och har sålunda varit i bruk i nära tusen år.

Frånsett dessa intressanta frågor, som ju aldrig kunna bliva med säkerhet avgjorda, böra de båda Eremitageyxorna hava ett visst intresse för arkeologien. De ge ett visst stöd för antagandet, att de fina slipade stenyxorna från stenålderns slut snarare voro värdighetstecken, hövdingevapen, än vanliga bruksvapen. De ge, liksom övriga stenvapen från senare tid och deras samtida likar av metall, en viss ledning för, hur man bör tänka sig de jordfunna yx- och klubbhuvudena skaftade. De yngre vapnen ha nämligen träskaft av 20—25 mms. tjocklek och 600—750 mms. längd. Måhända kunna även de många här nämda stenvapnen från senare tid vara såsom en påminnelse om, att ett jordfunnet stenvapen icke nödvändigt behöver vara från stenåldern.

HUR LÄNGE HAR YNGLINGAÄTTEN REGERAT I SVERIGE?

AV

BIRGER NERMAN

Som bekant uppger Snorre i sin Ynglingasaga, att Ynglingaätten, sedan den i långa tider härskat över sveaväldet, upphörde att regera i Uppland med Ingjald illråde, vilken innebrände sig för att icke falla i händerna på den från Skåne kommande Ivar vidfamne. Ingjalds son Olov, som senare fick tillnamnet trätälja, räddade sig undan till Värmland, där han blev konung, och Olovs son Halvdan vitben utvandrade till sydöstra Norge samt blev stamfader för Harald hårfagers, Olov Tryggvessons och Olov den heliges berömda konungaätt. — Jag har sökt visa, att dessa uppgifter verkligen äro historiskt riktiga.

Emellertid ha vissa förhållanden kommit mig att uppställa den frågan, huruvida icke Ynglingaättens försvinnande från Uppland endast varit temporärt och om det i själva verket icke är en gren av den gamla Ynglingaätten, som vid vikingatidens början sätter sig i besittning av Sveriges tron för att innehava densamma ända till hedendomens slut.

* * *

Ingjalds död har enligt min kronologi inträffat omkring 650, snarare något efter än före detta år. Ynglingaätten hade då regerat i Uppland åtminstone sedan tiden omkring år 400 e. Kr.

Det är vanskligt att klarlägga den svenska konungalängden under tiderna närmast efter Ingjalds död. Ivar skildras i källorna som en storkonung, vilken lägger under sig bl. a. hela Sverige och Danmark; senare innehas detta stora välde av hans ättling i andre led Harald hildetand. Harald stupar som bekant på Bråvalla mot sin släkting Ring, som han insatt till underkonung i Svealand, Västergötland och Norge. En son till Harald vid namn Östen illråde omtalas i källorna såsom konung över Svea välde efter sin fader; han stupar för Rings sonsöner, Ragnar lodbroks söner, av vilka Björn järnsida blir konung i Sverige.

Såväl Ragnar som Björn järnsida äro historiskt betygade danska vikingar, som intet haft med sveatronen att skaffa. Det är dock möjligt, att det funnits en svensk konung Björn, som i traditionen förväxlats med den danske vikingen och därför ärvt dennes binamn. Den svenske Björn har i så fall levat under andra hälften av 700-talet.

Efter denne Björn är konungalängden åter tillförlitlig, och vi kunna i stort följa den fram till vikingatidens slut.

Jag återger här efter mina uppsatser »Svär-

ges älsta konungalängder som källa för svensk historia» (Uppsala 1914) och »Kungshögarna på Adelsö och Sveriges äldsta konungalängder» (i Fornvännen 1918) den svenska konungalängden under vikingatiden, sådan jag sammanställt den ur källorna, och med den kronologi, jag uppgjort för densamma:

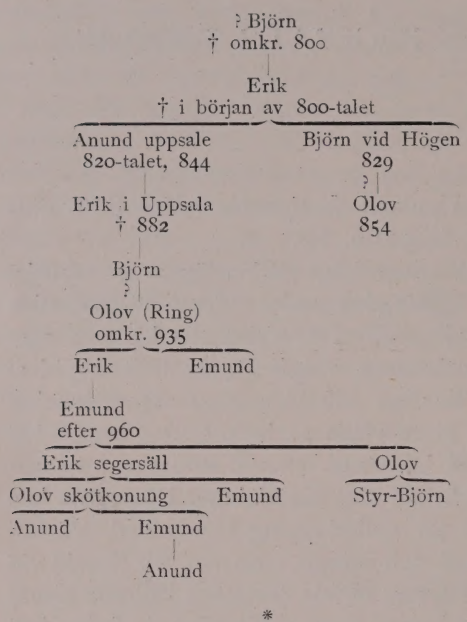

*

Jag har sökt visa, att i folkvandringstidens svenska Ynglingaätt namnen bildats efter den s. k. variationsprincipen, vilken innebar, att vissa namnelement upprepades inom ätterna; denna princip iaktogs allmänt i de germanska furstesläkterna under samma tid. Jag har vidare sökt visa, att det yngre namnskick, som särskilt i Norden avlöser variationssystemet och enligt vilket namnet ärves från en avliden släkting — man trodde, att den dödes själ på detta sätt ärvdes —, varför hela namnen nu upprepas i ätterna, korrekt iakttagits inom vikingatidens svenska konungalängd.

Denna innehåller endast 5 olika namn: Björn, Erik, Anund, Olov och Emund. Det faller genast i ögonen, att de 4 senare äro välbekanta från Ynglingaätten.

Detta förhållande har kanske redan observerats av flera forskare. Sedan jag för åtskilliga år tillbaka gjort denna iakttagelse, har jag uppmärksammat, att den redan framställts av F. Braun i hans mycket intressanta uppsats: Hvem var Yngvarr enn víðfǫrli? (Fornvännen 1910).

Den naturliga slutsatsen av denna påfallande överensstämmelse i namn synes, som också Braun antyder, vara den, att vikingatidens svenska konungaätt är den åter till makten komna Ynglingaätten. Sällsyntheten av namnen Erik och Emund i svenska runinskrifter (se Braun a.a. sid. 103, 112) gör denna slutsats så mycket mera sannolik.

Se vi på bärarna av namnen Erik, Anund, Olov och Emund bland den gamla Ynglingaättens svenska medlemmar, finna vi, att Anund och Olov tillhöra de allra sista av dessa; Bröt-Anund, Ingjalds fader, var som bekant Olov trätäljas farfader. Det är därför mycket naturligt, att namnen Anund och Olov dyka upp i den nya konungaätten. Emund, Adils broder, tillhör tiden framemot år 550, medan Eriks levnad inträffat i början av 400-talet.

Namnet Björn har tydligen inkommit från kvinnosidan; varifrån det stammar, saknar jag möjligheter att avgöra. Att blott ett av namnen synes ha inkommit i släkten från kvinnosidan finner sin naturliga förklaring dels däri, att man för manliga medlemmar av en ätt helst valde namnen från fädernesidan, och dels däri, att man i detta fall naturligtvis gärna valde namnen ur den förnämligaste ättegrenen, Ynglingaätten.

Finns det då några andra förhållanden, som bestyrka riktigheten av antagandet, att

vikingatidens svenska konungaätt är den återkomna Ynglingaätten? Jag tror, att så verkligen är fallet.

I uppsatsen om Kungshögarna på Adelsö har jag sökt att i stora drag teckna vikingatidens svenska konungaätts historia.

Jag har påpekat, att samtidigt, som den nya konungaätten mot slutet av 700-talet framträder, blomstrar plötsligt Birka upp till Sveriges kanske förnämsta ort. Det är också i Birkatrakten, vi först finna den nya konungaätten. Har en Björn existerat som den förste konungen av den nya ätten, kunna vi redan räkna med honom såsom knuten till dessa trakter. De efterföljande Birkakonungarna ha säkert haft sin bostad vid Hovgården på Adelsö. Där bor tydligen den förste med visshet betygade medlemmen av ätten, Erik. Han dör i början av 800-talet. Hans söner Anund och Björn råka emellertid i fiendskap. Anund måste gå i landsflykt, men 844 finna vi honom åter med en dansk här utanför Birka. Bröderna försonas kanske, i varje fall stannar Anund i landet; han söker sig till Uppsala, där han blir konung och där hans ätt fortlever. Han får därför namnet Anund uppsale, medan Björn, som lever kvar på Hovgården vid sin faders hög, kallas Björn vid Högen. Björn får till efterträdare en Olov, troligen hans son. Denne, som 854 residerar vid Birka, är den siste kände medlemmen av Birkagrenen. Möjligen kunna dock en eller ett par nu okända Birkakonungar ha funnits. Men när vi komma ett stycke in på 900-talet, synas Birkakonungar icke längre ha existerat. Nu härskar Uppsalagrenen ensam till vikingatidens slut.

Jag har fäst uppmärksamheten på, att, medan vi blott känna 3 à 4 konungar, vilka regerat i Birkas omedelbara närhet, ha vi vid Hovgården på Adelsö 3 större »Kungshögar»; dessa måste tillhöra yngre järnåldern. Det borde därför vara mycket naturligt att tänka sig, att det just är Birkakonungarna, som fått sin gravplats i dem.

Dessa högar äro emellertid icke undersökta. Däremot öppnade dr Hanna Rydh, som lett de forntiden berörande undersökningarna på Adelsö, 1917 en alldeles intill »Kungshögarna» belägen större hög, som vid utgrävningen visade sig vara av större dimensioner än, vad man på förhand trott. Högen, som nu i trakten går under den egendomliga benämningen »Skopinntull», förenade en höjd av bortåt 3 m. och en bottendiam. av över 20 m. Högen visade sig intimt höra samman med »Kungshögarna» och kan betraktas som en fjärde av deras grupp.

Då dr Rydh ännu icke hunnit publicera sin redogörelse för undersökningen, kan det här givetvis icke ifrågakomma att ingå på en närmare beskrivning av gravens utseende och fynden. Här må blott lämnas några upplysningar, som redan bekantgjorts genom pressen.

Högen visade sig vara en brandgrav; brandlagret var närmast täckt av ett röse.

Fynden, bland vilka de viktigaste utgjordes av åtskilliga guldföremål, bl. a. flätade trådar i form av små kors, en hel rad små bronsbeslag, bl. a. tydligen tillhörande ett betsel, pärlor, spelbrickor och ett som gravurna tjänstgörande bronskärl, voro av den art, att någon tvekan kunnat uppstå om, huruvida högen varit en mans- eller kvinnograv. Emellertid vill jag här uttala, att jag icke hyser tvivel om, att vi ha att göra med en mansgrav. Visserligen saknades vapen helt och hållet, och visserligen förekommo ett antal pärlor i graven, men dessa förhållanden bevisa intet, då vapen även saknades i de stora Kungshögarna vid Gamla Uppsala och Ottarshögen i Vendel och då pärlor stundom även blivit nedlagda i mansgravarna, kanske som utrustning för en trälinna, vilken fått följa sin herre i döden, kanske som gåva eller

amuletter, givna av någon efterlevande kvinnlig anförvant, kanske av ännu någon annan orsak. Avgörande för frågan synas mig däremot några andra förhållanden vara. Betselutrustning förekommer, så vitt jag vet, aldrig i kvinnogravarna, däremot mycket ofta i mansgravar. De förmodade betselbeslagen i Skopinntull äro av alldeles samma slag som förmodade betselbeslag i de bekanta norska gravfynden från Gokstad[1] och Borre[2], vilka härröra från säkra mansgravar. En annan omständighet är förekomsten av spelbrickor i graven; sådana bruka huvudsakligen finnas i mansgravar. Slutligen kan härtill läggas, att, hade Skopinntull varit kvinnograv, skulle otvivelaktigt långt flera föremål av speciellt kvinnlig karaktär blivit funna.

Enligt vad dr Rydh välvilligt meddelat mig, torde man kunna anse, att Skopinntull snarast härrör från slutet av 800-talet.

Men är Skopinntull en mansgrav från slutet av 800-talet, ser jag intet hinder för, att högen kan vara byggd över den siste av de kända Birkakonungarna, Olov, som 854 var en ung man, då tydligen ganska nybliven konung. Det kan dock ävenledes vara möjligt, att högen tillhör en efterträdare till Olov, förutsatt nämligen, att denne själv ej är den siste Birkakonungen.

Men är det återigen så, att Skopinntull med all sannolikhet är välvd över en manlig medlem av Birkaätten, böra vi i detta sammanhang fästa uppmärksamheten på ett par märkliga överensstämmelser mellan denna hög och Ynglingakonungarnas.

Skopinntull var en med röse försedd brandgrav, en vapenlös mansgrav. Samma karaktär hade Uppsalahögarna och Ottarshögen. Det bör dock betonas, att förekomsten av vapen icke är bjudande regel i yngre järnålderns mansgravar. Hur denna frånvaro av vapen skall förklaras, är ett problem, på vilket vi dock ej här kunna ingå.[1] Härtill kommer en mycket intressant detaljöverensstämmelse.

Ett av de märkligaste fynden i Skopinntull utgjordes av en obränd tjock länk av människohår, vars rituella funktion närmare behandlas av dr Rydh på annat ställe i denna publikation. Från Nordens forntid känner man blott ett enda motsvarande fynd — en liten hårlock (antagligen av människa) från Odenshögen, den äldsta av Uppsalahögarna. Skoptinntull och Odenshögen visa således här troligen samma, från Norden f. ö. hittills okända rituella bruk.

Det är klart, att den här konstaterade överensstämmelsen mellan Ynglingaättens gravskick och det gravskick, som varit rådande inom Birkadynastien, i hög grad styrker den ovan uttalade meningen, att vikingatidens svenska konungaätt är den återkomna Ynglingaätten.

Beträffande Uppsalagrenens gravar ha vi ingen kunskap om dessa. Det är möjligt, att de, eller några av dem, ännu existera. Kanske hör en del av de medelstora högarna vid Gamla Uppsala hit, kanske äro några av gravarna belägna på andra håll (jfr att alla den gamla Ynglingaättens gravar ej ha sin plats vid Gamla Uppsala). De sista medlemmarna av ätten kunna emellertid icke vara gravlagda i högar med brandlager, dels därför att vissa av dem voro kristna och således begravts obrända utan hög, dels därför att, som Oscar Almgren påvisat,[2] högarna och brandbegravningen i Uppland under vikingatidens slut på grund av kristet infly-

[1] Nicolaysen, N., Langskibet fra Gokstad ved Sandefjord. Kristiania 1882.

[2] Brøgger, A. W., Borrefundet og Vestfoldkongernes graver = Norske Videnskapsselskapets Skrifter. II. Hist.-Filos. Klasse. 1916. N:r 1.

[1] Jfr Montelius i Nordisk Tidskrift 1918 sid. 224 ff. och H. Jungner i Fornvännen 1919 sid. 79 ff.

[2] Almgren, Sveriges fasta fornlämningar sid. 33.

tande alldeles försvinna och man nu blott känner gravar, som äro mindre eller icke alls framträdande ovan jord, vanligen stensättningar av olika slag, och som alltid innehålla skelett.

Ynglingaätten har tydligen i Norge i mycket uppehållit de gamla gravtraditionerna, ehuru man där, som Gokstadskeppet, Olov Geirstadaalfs grav, visar, vid 800-talets mitt övergått till jordande. Ynglingaättens medlemmar läggas även där i högar.[1] Det är ett märkligt förhållande, att båda de undersökta manliga Ynglingagravar, vi äga härifrån, Gokstadskeppet och den undersökta Borregraven, visade sig alldeles sakna vapen. Visserligen synas båda gravarna ha blivit plundrade i gammal tid; i fråga om Olov Geirstadaalfs grav uppges direkt i en version av Olov den heliges saga,[2] att den år 995 blev plundrad på vapen och kostbarheter. Men det synes dock, som om man trots detta kanske får förutsätta, att vapen icke någonsin funnits i gravarna. För det första är Olovssagans skildring av gravplundringen ytterligt fantastisk. Vidare förefaller det förvånande, att plundringen av vapen, om sådana förefunnits, kunnat bli så effektiv, att i båda fallen intet enda spår efter säkra vapen blivit kvar.[3] I båda gravarna hittades visserligen en yxa av järn, men att denna varit vapen och icke blott redskapsyxa, finnes intet, som visar. Äro yxorna vapenyxor, måste även andra vapen ha nedlagts i gravarna, men det vore i så fall märkligt, att plundrarna i båda fallen av vapnen lämnat just blott yxan kvar. Det torde nog vara sannolikt, att Gokstadskeppet aldrig innehållit några vapen, men att traditionen i berättelsen om, vad som år 995 upptogs ur högen, snart nog även tilldiktade förekomsten av vapen.

Visar det sig, att såväl namnförhållanden som arkeologiska fakta tala för, att vikingatidens svenska konungaätt är den återkomna Ynglingaätten, kan det måhända förtjäna uppmärksamhet, att vi ha äldre direkta uttalanden i denna riktning. Dr Bengt Thordeman har välvilligt fäst min uppmärksamhet på, att Afzelius i sin »Swenska folkets sagohäfder» 2 sid. 11 f. uppger, att det är »en gammal sägen», att Birkakonungarna skulle härstamma från Olov trätäljas son Ingjald, som enligt Snorre blev konung i Värmland efter sin fader. Håkan Ring skulle ha varit stamfader för nämnda konungaätt. Tiden har endast medgivit mig att helt flyktigt undersöka den äldre historiska litteraturen i denna fråga. Det har därvid visat sig, att redan hos t. ex. Dalin i hans »Swea rikes historia» sid. 145 denna härledning förefinnes. Emellertid synes det vara fråga, om icke hela denna genealogi endast är en lös vetenskaplig konstruktion, varvid förekomsten av namnet Håkan på den bekanta runstenen från 1000-talet vid Hovgården på Adelsö spelat en framträdande roll. En närmare utredning av frågan skulle dock föra så långt, att en sådan omöjligt här kan företagas. Här må blott denna i den äldre litteraturen förekommande sammanknytning av Ynglingaätten och Birkaätten anföras som ett observandum.

* * *

Är det så, att vikingatidens svenska konungaätt är den återkomna Ynglingaätten, då har denna ätt regerat i Sverige åtminstone sedan omkring år 400 e. Kr. ända till efter år 1050, endast med ett uppehåll på

[1] Om den norska Ynglingaättens gravar se Brøgger a. a. och Nerman, Ynglingasagan i arkeologisk belysning, i Fornvännen 1917 sid. 253 ff.

[2] Fornmanna sögur IV sid. 27 ff.

[3] Sköldarna i Gokstadskeppet tillhörde icke den dödes personliga utrustning, utan voro placerade längs skeppets reling.

mindre än 150 år för tiden straxt efter 650 — andra hälften av 700-talet, under vilken tid den varit undanträngd till Värmland. Denna tid av mellan 500-600 år är ovanligt lång för en konungaätt. Det synes, som om dynastiens långa regeringstid skulle visa, att Ynglingaätten verkligen varit en i många avseenden för sin tid ovanlig ätt. Och än mera stärkes denna uppfattning, om man betänker, att Ynglingaätten vid tiden omkring år 400 kanske redan i bortåt tvåhundra år regerat i Uppland samt att det var en gren av den svenska Ynglingaätten, som, framemot år 700 övergången till Norge, där med Harald hårfager, Olov Tryggvesson och Olov den helige samlade det norska riket och i Norge regerade ända in i det 14:de århundradet. Kanske har Ynglingaättens regering i Norden på sådant sätt omfattat en tid av över tusen år.

ÖVERSIKT AV DEN SKANDINAVISKA IMPORTEN TILL FINLAND UNDER STENÅLDERN[1]

AV

AARNE EUROPAEUS.

De äldsta skandinaviska importföremålen från Finland äro möjligen *trindyxorna* med runt tvärsnitt. Sex sådana ha hittats i vårt land: 3 i Karelen, 1 i norra Savolaks (Pielavesi), 1 i södra Tavastland (Lempäälä) och 1 i Satakunta (Hinnerjoki). Den sistnämnda, fig. 1, hittades vid brunnsgrävning djupt i lerjord, c. 30—34 m över havet, i en trakt, där landhöjningen är ungefär lika stor som i Uppland. Yxan har således synbarligen tappats i vattnet; kanhända har den kommit hit med en från svenska kusten vinddriven båt. Lempäälä- och Pielavesi-yxorna äro svagt slipade över hela kroppen — ett drag som icke tyckes vara allmänt hos de skandinaviska trindyxorna. De karelska exemplaren (t. ex. FM 1915 s. 14, fig. 14) åter stå nära de skandinaviska formerna. För så vitt man med ledning av dessa få exemplar kan tala om trindyxornas utbredning i Finland, är den snarare östlig än västlig. Detta i synnerhet om vi observera två i Olonets funna trindyxor. Åtminstone de i Öst- och Mittfinland funna exemplaren torde man helst böra uppfatta

FIG. 1. TRINDYXA. HINNERJOKI SN, SATAKUNTA. H. M. 3190: 2. 1/3.

som parallellföreteelser till de enstaka trindyxfynd, som gjorts här och där i Ryssland. Man kan i varje fall ej uppfatta dem som avgörande bevis för en från Sverige utgå-

[1] Förkortningar: Ailio I, II = Julius Ailio, Die steinzeitlichen Wohnplatzfunde in Finland I, II; Almgren = Oscar Almgren, Några svensk-finska stenåldersproblem (Antikv. Tidskr. för Sverige XX: 1); Brøgger = A. W. Brøgger, Den arktiske Stenalder i Norge; FFT = Finska Fornminnesföreningens Tidskrift; FM = Finskt Museum; H. M. = Statens Historiska Museum, Helsingfors; Montelius = Oscar Montelius, Minnen från vår forntid I; Rygh = O. Rygh, Norske Oldsager; SM = Suomen museo.

FIG. 2. SPJUTSPETS, SKIFFER. UTAJÄRVI SN, ÖSTERBOTTEN. H. M. 3045: 18. $^{2}/_{7}$.

FIG. 3. SPJUTSPETS, SKIFFER. ROVANIEMI SN, ÖSTERBOTTEN. H. M. 2571: 14. $^{1}/_{3}$.

FIG. 4. KNIV, TVEEGGAD, SKIFFER. ROVANIEMI SN, ÖSTERBOTTEN. H. M. 1512: 4. $^{1}/_{3}$.

FIG. 5. KNIV, TVEEGGAD, RÖD SKIFFER. ROVANIEMI SN, ÖSTERBOTTEN. H. M. 2931: 1. $^{1}/_{3}$.

FIG. 6. KNIV, TVEEGGAD, RÖD SKIFFER. LAPPO SN, ÖSTERBOTTEN. H. M. 3403: 1. $^{1}/_{3}$.

FIG. 7. KNIV, ENEGGAD, SKIFFER. ROVANIEMI SN, ÖSTERBOTTEN. H. M. 3282: 1. $^{1}/_{3}$.

FIG. 8. KNIV, ENEGGAD, STRÅLSTENSSKIFFER. LEMPÄÄLÄ SN, SATAKUNTA. H. M. 2536: 344. $^{1}/_{3}$.

FIG. 9. KNIV, ENEGGAD, RÖD SKIFFER. UTAJÄRVI SN, ÖSTERBOTTEN. H. M. 4083. $^{1}/_{3}$.

FIG. 10. KNIV, ENEGGAD, RÖD SKIFFER. MUONIO SN, ÖSTERBOTTEN. H. M. 6064: 1. $^{2}/_{7}$.

FIG. 11. KNIV, ENEGGAD, SKIFFER. KEMIJÄRVI SN, ÖSTERBOTTEN. H. M. 1906: 3. $^{1}/_{3}$.

FIG. 12. KNIV, ENEGGAD, SKIFFER. ENARE SN, LAPPLAND. H. M. 4993: 1. $^{1}/_{3}$.

FIG. 13. T-FORMIGT FÖREMÅL, SKIFFER. MUURLA SN, EG. FINLAND. H. M. 2398. $^{1}/_{3}$.

FIG. 14. T-FORMIGT FÖREMÅL, SKIFFER. KAUHAVA SN, ÖSTERBOTTEN. H. M. 1004. $^{1}/_{3}$.

ende bebyggelse. Yxformens sällsynthet hos oss jämförd med dess allmänna förekomst väster om Bottniska viken visar tvärtom, att knappast någon växelverkan under stenålderns början existerade mellan kulturerna i Sverige och Finland. De flatare, i tvärsnittet ovala »trindyxorna», som om än ej allmänt dock förekomma något talrikare inom vårt stenåldersmaterial, äro så föga utpräglade »världstyper», att man icke på grund av utbredningen kan draga några slutsatser angående deras ursprung.

Om grupperna av skandinaviska importföremål tagas i kronologisk följd består den, som närmast skall behandlas, av de skandinaviska s. k. *arktiska skifferföremålen*. Skifferspetsar med hullingar ha på Finlands fastland hittats i ett antal av 7, alla så när som på ett exemplar från det nordligaste Finland. Av dessa är en av typen fig. 2, 3 av typen fig. 3, en är avbildad i Brøgger fig. 68, en påminner om typen Brøgger fig. 74, och den sista tillhör typen fig. 73 i anf. arb. Två av dessa föremål äro av röd skiffer. — Av skifferknivarna (fig. 4—12) må de tveeggade exemplaren fig. 4—5 först nämnas; av dem har den förra ett tydligt rudiment av ett djurhuvud (jfr Almgren fig. 46), medan åter på den senare — ett exemplar av röd skiffer — fästets yttersta ända är avbruten. Båda knivarna äro från Rovaniemi, Nord-Österbotten. — De böjda knivarnas (fig. 7—12) antal är 9, härav 3 (fig. 8 och två exemplar av typ fig. 11) från landets sydvästra del, de övriga (fig. 7, 9—12 och en kniv av typ fig. 11) från norra Finland. Dessutom finnas tvenne knivar (den ena från Lappo i Syd-Österbotten, den andra från Norrmark i Satakunta), vilka möjligen böra uppfattas som efterbildningar av skandinaviska typer. I Finland har kanske också den vackra Lempäälä kniven, fig. 8, gjorts; den är utförd av det hos oss vanligaste stenverktyg-materialet, strålstensskiffer. Knivarna fig. 9—10 äro av röd skiffer. Skandinaviska krumknivar ha dessutom hittats östligare: 2 i Ryska Karelen (FFT X fig. 12 och Almgren s. 57, not 3), båda av typen fig. 11. Samma knivform förekommer även i Sibirien[1] och — utförd av flinta — i Central-Ryssland i guv. Orel.[2] — Av T-formiga föremål ha blott 3 exemplar hittats i Finland, nämligen 1 på stenåldersboplatsen på Pitkäsaari i Vihanti, Nord-Österbotten (Ailio II pl. 16: 14), 1 i Kauhava i Syd-Österbotten, fig. 14, och 1 i Muurla i Eg. Finland, fig. 13. Det förstnämnda — av strålstensskiffer — torde vara en inhemsk efterbildning, de övriga kunna vara importex-

FIG. 15. KLUBBA, KVARTSIT. KUOLAJÄRVI SN, LAPPLAND. H. M. 1969: 2. $^2/_7$.

emplar. — Föremålen av röd skiffer böra ännu omtalas (jfr Ailio I sid. 69—71). Åtminstone flertalet av dem har importerats från Sverige. Några ha nämnts i det föregående; bland de övriga finnas 7 raka, tveeggade knivar l. spjutspetsar (fig. 6) av typerna Brøgger fig. 87, 90—91, två skifferringar och en skaftdel till en metkrok (Ailio II pl. 9: 7). Av dessa torde de tre sistnämnda ha förfärdigats i Finland, och de äro som finska former ej upptagna på kartan. — Slutligen kunde man ännu räkna

[1] Spicyn i Zapiski otd. russk. arch. Imp. russk. archeologičeskago obščestva XI. sid. 239, fig. 31. (Minusinsk).

[2] Spicyn i anf. arb. sid. 226, fig. 2.

upp ungefär ett halvt dussin tveeggade knivar eller spjutspetsar, som möjligen delvis kunde vara skandinavisk import, delvis direkta efterbildningar av införda knivar (t. ex. FM 1911 s. 42, fig. 1 och FM 1914 s. 46, fig. 1). Däremot finnas enligt min uppfattning icke tillräckligt starka skäl att uppfatta alla med avsmalnande skaft försedda pil- och spjutspetsar (Ailio I fig. 36) samt knivar (t. ex. FFT XXVIII: 1 sid. 142) som skandinaviska former.

De i Finland funna skandinaviska skifferföremålen härstamma således, Åland undantaget, övervägande från landets norra del. Huruvida också de få exemplaren från södra Finland kommit hit landvägen runt Bottniska viken eller sjöledes, kanhända över Åland, där flera skifferspetsar med hullingar hittats, detta är en fråga, som jag ej skall söka avgöra. Den förra möjligheten tyckes mig dock sannolikare. — Utom bland de ovan behandlade skifferföremålen kunna former, som möjligen härstamma från den skandinaviska »arktiska» kulturen, observeras även på annat håll i vårt stenåldersmaterial. Till dessa torde klubborna fig. 15 höra, av vilka 25 exemplar hittats i Finland, de flesta i Österbotten och Lappland, vidare några s. k. »korphackor» (Montelius fig. 344—48), av vilka en hittats i Rovaniemi, Nord-Österbotten (FFT V s. 20, fig. 36), de fyruddiga hålstenarna (FM 1916 s. 52, fig. 12) och slutligen kanske skafthålsvapnen med sidoutsprång (jfr FM 1918 s. 27 ff.), vilkas utbredningsområde fortsätter till Olonets och därifrån ännu österut. Alla dessa former äro dock fåtaligt företrädda och bilda blott en obetydlig del av Finlands stenåldersmaterial, vilket sett i sin helhet fullkomligt skiljer sig från det skandinaviska.

Av de skandinaviska *skafthålsyxorna* i Finland är den dubbeleggade typen äldst; 3 exemplar av den ha hittats: fig. 16 härstammar från Tyrvis i Satakunta, fig. 17 från Mäntyharju i södra Savolaks (c. 4 mil SV om S. Michel) och 1 av typen fig. 17 från Perno i Nyland. Dessa yxor äro de enda säkra representanter för megalitkulturen, som förvillat sig till det avlägsna Finland. Som bekant kunna de finländska och skandinaviska båtyxformerna, om än de stå nära varandra, lätt särskiljas. Den enda för Skandinavien och Finland gemensamma formen är den enkla, nästan trinda båtyxan (Montelius fig. 309), som har en vidsträckt utbredning även i Centraleuropa och också förekommer i Ryssland, t. o. m. i guv. Kasan. De övriga på den skandinaviska halvön förekommande båtyxtyperna äro däremot ytterst sällsynta. Fragmentet fig. 18 är från Eg. Finland; ett fragment av typen Montelius fig. 306 är hittat i Paavola i Uleåborgs län. Fig. 19 härstammar från Rovaniemi i närheten av polcirkeln; dessutom finnas 3 hela båtyxor och 2 brottstycken, alla av typen fig 19, härav 3 från södra Finland, 1 från Södra (Lappo) och 1 från Norra Österbotten (Kuusamo). Ålands enda båtyxa (ett osäkert fragment från Saltvik) torde även tillhöra denna form. Facettyxor (fig. 20) ha, såvitt jag vet, hittats i Finland till ett antal av 27, varav två fragmentariska exemplar — det ena av typen fig. 20, det andra som Montelius fig. 330 — i Saltvik på Åland. De flesta av dessa yxor äro s. k. rombyxor, blott 3 höra till den nackböjda formen. Av de sistnämnda äro tvenne fragmenterade och osäkra. Bland rombyxorna finnes något exemplar av typen Montelius fig. 334, något av typen Rygh fig. 38; de flesta äro enkla, tämligen degenererade. Ett brottstycke är funnet på den till stenålderns slut daterade boplatsen på Uotinmäki i Kiukais, Satakunta (Ailio II pl. 5: 8, avbildningen otillfreds-

ställande). En del av dessa yxor är troligtvis förfärdigad i Finland, men åtminstone hälften torde dock vara importerad att döma av stenarten: plagioklasporfyr. Av denna mosaikartade bergart består t. o. m. en halvfärdig rombyxa från Kumo i Satakunta av typen Montelius fig. 334. Ännu 2 halvfärdiga exemplar finnas, det ena från Utajärvi i Nord-Österbotten, det andra från Räisälä i Karelen. Utbredningen är vidsträckt, i det den når ända till Karelen, det inre Finland och Nord-Österbotten. — Att döma av den porfyritiska stenarten är också en del av våra simpla skafthålsyxor (fig. 21) importerad från Skandinavien. Utom några degenerationsformer av våra icke-skandinaviska hålyxor och några exemplar, som stå hålstenstypen Ailio I fig. 26—27 nära, ha i Finland t. v. hittats 80 simpla skafthålsyxor, d. v. s. blott en liten bråkdel av det mycket stora antalet i Sverige funna yxor av denna art. Simpla skafthålsyxor ha framför allt hittats i Nylands, Eg. Finlands och Satakuntas kusttrakter. Ofta hittas de i kustområden, där stenåldersformer saknas, men bronsåldersskummel finnas. Detta faktum tyder på, att de delvis äro yngre än den egentliga stenåldern, ett antagande, som även skandinaviska forskare uttalat. Två simpla skafthålsyxor ha hittats på Kiukaisgruppens boplatser i Satakunta, en på boplatsområdet vid Piiskunsalmi i Kaukola i Karelen.

Under stenåldern har flinta införts till Finland både från Sverige och Ryssland, från Sverige blott sparsamt och i form av färdiga föremål, från Ryssland i avsevärd mängd och främst som råmaterial, vilket framgår av de rätt rika fynden av flintavfall på våra stenåldersboplatser (jfr Ailio I s. 67—69). De äldsta av våra skandinaviska *flintvapen* äro tvenne flintyxor från Nyland, fig. 22—23 — det är dock möjligt, att de

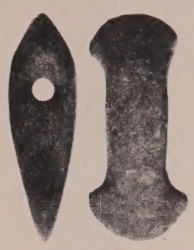

FIG. 16. SKAFTHÅLSYXA, DUBBELEGGAD, PLAGIOKLASPORFYR. TYRVIS SN, SATAKUNTA. H. M. 2503: 3. 1/4.

FIG. 17. SKAFTHÅLSYXA, DUBBELEGGAD, PLAGIOKLASPORFYR. MÄNTYHARJU SN, SAVOLAKS. H. M. 2218: 113. 1/4.

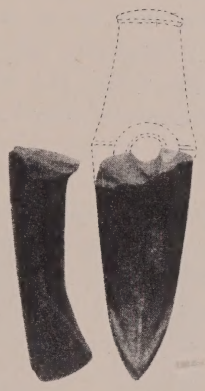

FIG. 18. BÅTYXA. VIRMO SN, EG. FINLAND. H. M. 2111: 5. 1/4.

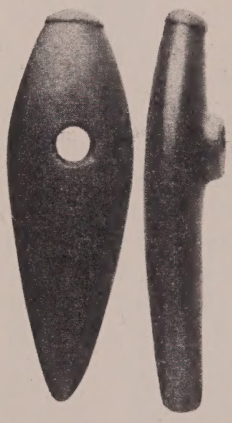

FIG. 19. BÅTYXA. ROVANIEMI SN, ÖSTERBOTTEN. H. M. 2508: 71. 1/4.

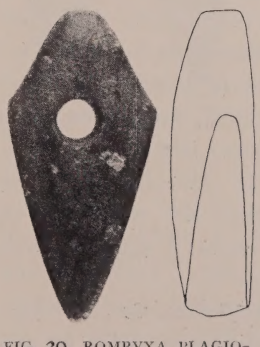

FIG. 20. ROMBYXA, PLAGIOKLASPORFYR. ÖVERTORNEÅ SN, ÖSTERBOTTEN. H. M. 2721. 1/4.

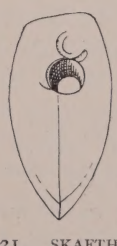

FIG. 21. SKAFTHÅLSYXA, SIMPEL. PUDASJÄRVI SN, ÖSTERBOTTEN. H. M. 4012: 1. 1/4.

med båtyxkulturen kommit till vårt land från Centraleuropa —, och en rest av en smalmäjsel, fig. 24, från Nord-Österbotten. Till dessa kommer ett brottstycke av en hålmäjsel från Saltvik på Åland (Ailio II s. 183). Alla våra övriga skandinaviska flintföremål — 7 dolkar och 20 raka sågar — torde tillhöra den 4. perioden. Av dolkar finnas utom de i fig. 25—27 avbildade följande: ett omhugget exemplar från Laukaa i norra Tavastland (FFT XXVI: 19, fig. 9), vidare en dolk, funnen i Bjärnå i Eg. Finland i ett kummel, där även en kniv från 3. perioden av bronsåldern hittats (SM 1900 s. 55, fig. 4), slutligen ett fragment av en dolk eller såg från Nakkila i Satakunta och en dolk från Saltvik på Åland (Ailio II s. 183) av samma typ som exemplaret från Laukaa. Av sågarna ha 4, fig. 28—31, hittats tillsammans i lerjord i Bjärnå, Eg. Finland, ett tydligt depotfynd. Två sågar härstamma från Kiukaisgruppens 4. perioden tillhörande boplatser i Satakunta. Av skandinavisk flinta äro även några få på de åländska boplatserna funna flintbitar, liksom måhända flintavfallet från S. Marie-Jäkärlä nära Åbo och delvis från Kiukaisgruppens boplatser, kanske också en pilspets från den nyssnämnda Järkärlä boplatsen. Då den ryska flintans utseende stundom är alldeles lik det skandinaviska materialets, äro misstag möjliga vid bestämningen av våra flintföremåls ursprung; det är således icke uteslutet, att bland de föremål, som icke nämnts i ovanstående, kan finnas något av skandinavisk flinta förfärdigat exemplar. — Våra skandinaviska flintföremål äro, såsom ses av kartan, nästan alla funna i landets sydvästra del.

Det skandinaviska importmaterialet i Finland kan således i stort sett delas på två grupper. Till den ena, som är övervägande nordlig, höra skifferföremålen, som, främst under 3. perioden, landvägen spritt sig till Nord-Finland, till den andra hålyxorna och flintredskapen, som isynnerhet under 4. perioden ha utbrett sig till vårt lands sydvästra och sydliga delar.

Professor Oscar Almgren har i sitt ofta citerade arbete visat, att den skandinaviska »skifferkulturen» har utvecklats i Skandinavien och icke, som tidigare antagits, är av östlig härkomst. Denna Almgrens uppfattning synes mig riktig. Däremot kan jag ej, som han, finna några skäl, som skulle tvinga till antagandet, att Finlands kamkeramiska kultur utvecklats ur den arktiska kulturen i Skandinavien.[1] Våra enkla knivar och spjutspetsar förutsätta ej som prototyper former som fig. 2—5 och 7—12.[2] Båda kulturerna, som kanske ha sina rötter i en gemensam epipaleolitisk civilisation, ha, såvitt jag kan se, utvecklats var för sig på var sin sida av Bottniska viken. I norra Skandinavien, där kulturområdena gripa in över varandra (jfr t. ex. den finska Rovaniemi-hackans utbredning i Sverige), råka de i livlig inbördes växelverkan, troligen i början av den 3. perioden, från vilken tid våra äldsta skandinaviska skifferföremål härstamma. Utom arktiska skifferredskap nådde, t. o. m. ännu under 4. perioden, också sydligare skandinaviska föremål Finland på denna väg runt Bottniska viken. Dessa föremåls antal är icke helt ringa i Nord-Österbotten; till de ovan uppräknade kan ännu läggas en mångkantig slipsten av kvartsit från Rovaniemi (Ailio II pl. 12: 8). T. ex. hålyxorna i Uleåborgs län äro, när man frånräknar en östrysk och en djurhuvudyxa (FFT XXVI: 19, fig. 5 och 1), alla av skandinaviska former. Däremot ha produkter av sydvästra Finlands båtyxkultur icke förvillat sig så långt norrut.

[1] Jfr FM 1916 s. 46 och FM 1917 s. 54 ff.
[2] Jfr även S. Pälsi i FFT XXXVIII: 1 s. 140 ff.

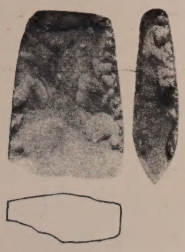

FIG. 22. YXA, FLINTA. LAPPTRÄSK SN, NYLAND. H. M. 3916: 2. 1/3.

FIG. 23. YXA, FLINTA. THUSBY SN, NYLAND. H. M. 5618: 1. 1/3.

FIG. 26. DOLK, FLINTA. HVITTIS SN, SATAKUNTA. H. M. 5970: 621. 1/3.

FIG. 27. DOLK, FLINTA. ULFSBY SN, SATAKUNTA. H. M. 145. 1/3.

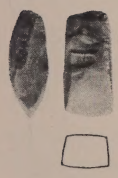

FIG. 24. SMALMÄJSEL(?), FLINTA. YLIKIIMINKI SN, ÖSTERBOTTEN. H. M. 3045: 31. 1/3.

FIG. 25. DOLK, FLINTA, DELVIS SLIPAD. ILMAJOKI SN, ÖSTERBOTTEN. H. M. 2831: 1. 1/3.

FIG. 28. FIG. 29. FIG. 30. FIG. 31.

FIG. 28—31. SÅGAR, FLINTA. DEPOTFYND. BJÄRNÅ SN, EG. FINLAND. H. M. 4163: 1—4. 1/3.

Gå vi till södra Finland, så har under stenålderns första perioder knappast någon som helst förbindelse ägt rum mellan denna landsdel och Skandinavien. Under de primitiva förhållandena skilde havet snarare än förenade, så mycket mer som avståndet mellan t. ex. Uppland och Eg. Finland då var betydligt större än nu. De äldsta fynden i Syd-Finlands västra delar äro slagna och obetydligt slipade spetsovala yxor och mäjslar,[1] vilka förekomma både som lösfynd och på boplatser (Suomusjärvi, Sammatti, Kyrkslätt). Dessa föremål, vilka kunde jämföras t. ex. med de skandinaviska Lihult- och Limhamnyxorna, äro »världstyper», vilkas form och utseende beror på den primitiva tekniken, och på grundval av dem kan man ej draga slutsatser beträffande den bosättnings ursprung, de före-

[1] T. ex. Ailio I, fig. 3—4, FM 1916 s. 41, fig. 2 a och FM 1918 s. 24, fig. 6.

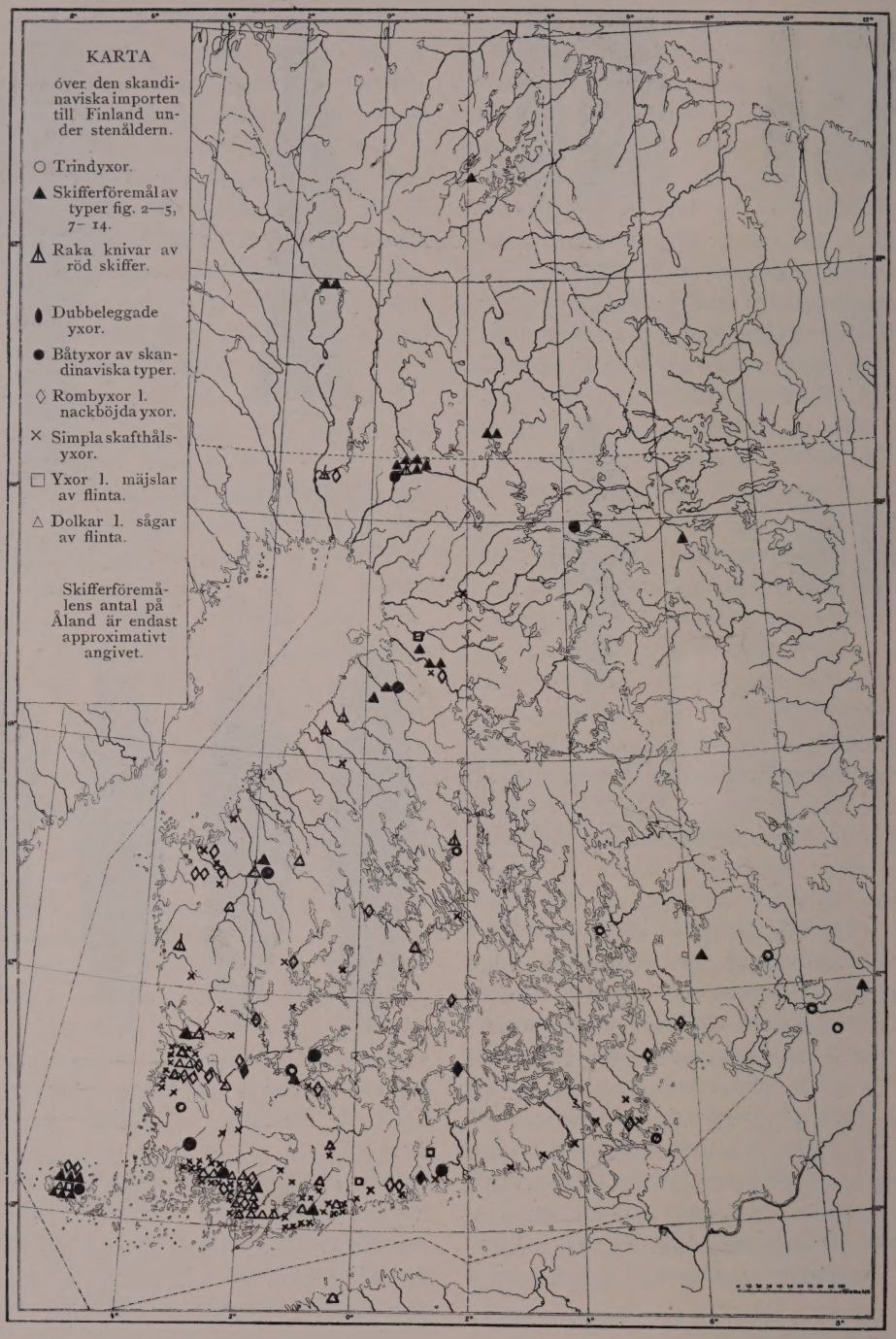

FIG. 32. KARTA ÖVER DEN SKANDINAVISKA IMPORTEN TILL FINLAND UNDER STENÅLDERN. AV AARNE EUROPAEUS.

träda. Några andra fornsaksformer, som förekomma på dessa tidiga boplatser, peka dock mot Karelen. De ovannämnda trindyxorna äro måhända de första tecken på de begynnande förbindelserna mellan grannlanden.

Under 3. perioden utbreder sig båtyxkulturen till Norden och når Finland synbarligen på någon annan väg än över Sverige.[1] De talrika båtyxorna ge nu för någon tid båda ländernas stenålder en likartad prägel. Det oaktat äro de direkta förbindelserna mellan Södra Finland och Sverige fortfarande fåtaliga. Åland frånräknat finnas från Södra Finland under denna tid — utom några skifferföremål, om vilka jag redan uttalat mig i det föregående — blott 3 dubbeleggade yxor, 2 flintyxor och 5 skandinaviska båtyxor. Förhållandet under stenålderns 4. period är ett annat. Ur båtyxkulturen och den inhemska boplatskulturen utvecklas då -- liksom i södra Skandinavien ur den förstnämnda och megalitkulturen — en blandkultur, vars viktigaste fyndplatser äro Kiukaisgruppens boplatser i Södra Satakunta.[2] Denna kultur är i sina huvuddrag alldeles främmande för företeelserna i den samtidiga skandinaviska; må vi blott nämna, att vi ej ha någon motsvarighet till t. ex. Skandinaviens flintdolkar och -sågar samt hällkistor och att de simpla skafthålsyxorna hos oss äro mycket fåtaliga (deras antal är blott 80, medan båtyxornas antal stiger till över 500). Men växelverkan med Skandinavien har dock blivit påtagligt livligare; från denna tid finnas från södra Finland närmare 30 skandinaviska flintföremål, c. 20 facettyxor och en hop simpla skaftshålsyxor; dessutom kan man i Kiukaisgruppens keramik observera skandinaviskt inflytande.[1] Från denna tid härstamma, som prof. Almgren påpekar,[2] även de flesta i Uppland funna föremålen av finsk typ. Till dessa kan man även räkna hålyxorna Almgren fig. 7—8, vilka, om än ej alldeles likadana exemplar hittats i Finland, synas stå nära de s. k. spetsnackiga skafthålsyxorna hos oss. Denna typ torde nämligen, såsom några nya fynd från Uskela- och Kyrkslätt-boplatserna[3] antyda, vara yngre än båtyxorna och härstamma ungefär från början av 4. perioden.

Under bronsåldern bli förbindelserna än livligare. De föra till Finlands kuster både skandinavisk bronsålder och megalitgravarnas sista utvecklingsformer.[4]

[1] Jfr FM 1917 s. 47—52.
[2] Ailio II s. 21 ff., 70. 71 ff.

[1] Ailio I s. 93.
[2] Almgren s. 7.
[3] FM 1915 s. 2; FM 1918 s. 15.
[4] Sedan ovanstående skrivits, ha ytterligare några skandinaviska importföremål blivit kända. En av skifferspetsarna av typen fig. 3 kände jag, då jag skrev uppsatsen, blott genom en teckning. Fyndet, till vilket den hör, har emellertid nyligen anlänt till museet och har utom nämnda föremål visat sig innehålla ännu 5 fragment av skifferspetsar, av vilka 2 med hullingar, av typen Brøgger fig. 73 à 75 (H. M. 7627). Fyndet härstammar ej, såsom angivet på kartan, från Muonio utan från Kittilä (Lappland) alldeles invid gränsen mot Muonio. Vidare har från Övertorneå i Österbotten insänts ett fragment av en båtyxa ungefär av typen Montelius fig. 313 (H. M. 7628). Slutligen har en skandinavisk rak flintsåg anmälts från Nousis sn i Eg. Finland.

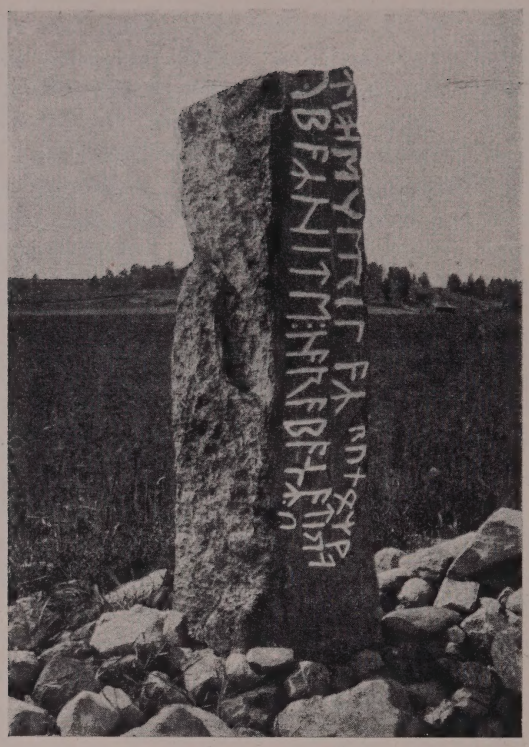

FIG. 1, 2. JÄRSBERGSSTENEN. FIG. 1 FOT. AV O. v. FRIESEN. FIG. 2 EFTER STEPHENS.

JÄRSBERGSSTENENS INSKRIFT

NÅGRA ANMÄRKNINGAR AV

JÖRAN SAHLGREN.

I Språkvetenskapliga sällskapets i Uppsala Förhandlingar 1916—1918 har Erik Noreen framlagt en ny tolkning av Järsbergsstenens inskrift. Vad som enligt den hittills antagna meningen tolkats: *UbaR Hite HarabanaR [wi]t iah ek ErilaR runoR waritu* läser han: *Ek ErilaR UbaR h[a]ite. HarabanaR runoR warītu* (*hait.*) d. v. s. »Jag kallas *erilaR* den bistre. *HarabanaR* (= Hrafn) skriver dessa runor». *hait* är enligt E. Noreen en rättelse till det ristade *hite*, vilken inskjutits på en ledig plats i närheten av det felristade ordet. Ordet *hait* skulle sålunda ej behöva någon särskild översättning.

E. Noreens läsning har flera i ögonenfallande förtjänster. Alla föregående tolkare ha utgått från att runorna ᛏ ᛁ ᚺ skola läsas *tiah* och att alltså binderunan ᚺ skall läsas avigt. *H-* och *a*-runorna ha emellertid eljest alltid formen ᚺ och ᚨ utom *a* i *waritu* som emellertid skall läsas från höger till vänster. Då nu ᛏ och ᛁ äro symmetriska kan och bör hela följden ᛏ ᛁ ᚺ läsas från höger till vänster. Vi få då en välkänd stavelse *hait* och slippa ifrån de eljest

icke på urnordisk botten belagda orden *wit* (dualform) och *iah*, vilket senare dessutom bort stavas med *j*-runa. Av läsningen följer också, att den för övrigt ostyrkta dualformen *waritu* måste uppges, en otvivelaktig fördel.

Magnus Olsen föredrar emellertid ännu 1917 i Norges Indskrifter med de ældre Runer 2, s. 624 den äldre läsningen med *tiah*. Anledningen härtill är väl, förmodar jag, den att han ej övertygats av den förklaring, E. Noreen ger av sitt *hait*.

Brate menar i Arkiv f. nord. filol. 35, s. 189 f. att själva utgångspunkten för E. Noreens tolkning ej är tvingande, då man icke kan förstå, hur ristaren annars skolat förfara, om han velat använda binderuna i förbindelsen *iah*. Mot detta resonemang vill jag emellertid invända, att även om nödvändigheten tvingade ristaren att i binderunan *ah* vända på *a*-bistavarna, så fanns intet skäl att vända *h*, om han ej ville, att ordet skulle läsas från höger till vänster.

Själva tolkningen vill E. Noreen anspråkslöst nog blott ha betraktat som »gissningar och antydningar».

Jag tror att frågan skall kunna vinna åtskilligt på att underkastas en ny grundlig diskussion på grundval av Noreens enligt min tanke förträffliga uppslag.

E. Noreens tolkning i sin helhet kan ej gärna vara riktig. Antagandet av en »rättelse» på minst fyra runor ristad utan sammanhang med »felet» är väl mycket isolerat från bindande analogier. Hade för övrigt ristaren velat rätta ᚺᛁᛏᛗ till ᚺᚨᛁᛏᛗ hade han säkerligen på den rymliga platsen mellan ᚺ och ᛁ inskjutit ett litet ᚨ eller, vilket är mera sannolikt, tillagt två bistavar på ᚺ, varigenom han fått den binderuna ᚻ, som han bakvänd använt i *hait*. Man måste väl ändå räkna med en smula praktiskt förnuft även hos en runristare.

Utan tvivel har också *hait* sin självständiga plats i inskriften.

Betänkligt är också Noreens(?) antagande av två olika första personer i samma inskrift, en »jag Erilaʀ» och en »jag Harabanaʀ». Ty han tyckes mena att *Erilaʀ* och *Harabanaʀ* ej äro benämningar på samme man. *Erilaʀ* bör väl då vara den döde och *Harabanaʀ* den levande.

Ivar Lindquist, som ansluter sig till Noreens läsning *hait* för *tiah*, gör i Göteborgs och Bohusläns Fornminnesförenings tidskrift 1918, s. 51—53 följande förslag till översättning av inskriften: »Jag jarlen kallas Uv (det betyder den förskräcklige). Jag *Hravn* skriver runorna» eller friare: »Jag jarlen *Hravn*, som kallas den förskräcklige, skriver runorna.» Ej ens med Lindquists modifikation synes mig tolkningen övertygande. Att på en gravsten ristaren skulle nämnas med tre olika namn eller epitet i nominativ under det att den döde och hans anhöriga förbigås med tystnad, förefaller mig ej mycket sannolikt. Det är överhuvud tämligen sällsynt att på en gravsten blott ristaren är nämnd, se Bugge i Norges Indskr. med de ældre Runer 1, s. 87, men jfr därs. 1, s. 362.

Erik Noreen antar, på grund av att inskrifterna från Kragehul och Lindholm börja med *ek erilaʀ* och att Veblungsnæs- och Bystenarna enligt en av Adolf Noreen gjord tolkning börja med *ek irilaʀ*, att även Järsbergsstenens inskrift skulle börja med *ek erilaʀ*. En granskning av själva stenen ger emellertid enligt mitt förmenande bättre hållpunkter för ordföljden.

Redan vid en ytlig blick på stenen frapperas man av att inskriften är ristad med tre olika stilgrader, (efter en från boktryckeriet hämtad terminologi) med *cicero*, *corpus* och *borgis*. Den sönderfaller sålunda efter stilgraderna i tre partier.

1. *ubaʀ hite harabanaʀ* (cicero).
2. *ek erilaʀ* (corpus).
3. *runoʀ waritu* samt *hait* (borgis).

Parti 3, som uppenbarligen är ristat senare än partierna 1 och 2 sönderfaller i sin ordning genom sin lokala uppdelning i fyra partier.

3 a. *runoʀ w* (1:a raden) }
3 b. *arit* (2:a raden, vändrunor) } till höger om partierna 1 och 2.
3 c. *u* (3:e raden, vändruna) }
3 d. *hait* (1:a raden, vändrunor) till vänster om parti 1.

Det är påtagligt, att dessa olika stilgrader stå i relation till stenens ristningsdugliga yta. Att parti 3 fått sin uppdelning i 4 smärre partier beror tydligen på de betydliga flagringar som till höger (nedtill) begränsa ristningsytan. Som på Stephens' avbildning i The Old-Nothern Runic Monuments 1, s. 216, = fig. 2, synes, följer *runoʀ w* i en båge tätt efter flagringens kant, som emellertid efter *w* även svänger upp på stenens andra sida och därför avbryter 1:a raden. På andra raden finnes blott plats för fyra runor (d. v. s. *arit*). Under *arit* kan man mellan parti 1 och flagringen med möda passa in en enda runa (*u*). För *hait* finnes ingen plats utom det före parti 2 lediga tomrummet. Men nu är också ristningsytan full.

Vi förstå nu vändrunornas betydelse för inskriften. Hade efter *runoʀ w* blott *aritu* behövt inskjutas, hade ju ristaren lika väl kunnat använt rättvända runor. Det hade varit precis lika lätt att med dem beräkna utrymmet. Vändrunorna *aritu* ha troligen till huvuduppgift att sammanknyta texten med det på annat ställe också med vändrunor ristade *hait*.

Vilket av partierna 1 och 2 är då det först skrivna? Troligtvis parti 1 med den större stilgraden. Ristaren kunde givetvis vid början av ristandet sämre beräkna ristningsytan än vid ett mera framskridet stadium. Han minskar stilgraden alltefter som nöden tvingar honom.

En ytlig blick på stenen ger anledning till följande antagande: Från början var blott parti 1 avsett att inristas, så tillades med mindre stil parti 2 och 3. Då parti 2 var färdigt, märkte emellertid ristaren att han måste ytterligare minska stilgraden. Han gjorde då en noggrann beräkning över den återstående fria ytan och lyckades pina in de återstående orden.

Granskar man stenen ändå närmare (se v. Friesens fot., fig. 1), märker man två mindre varandra korsande flagringar, den ena började i *n* i *harabanaʀ* den andra strax efter *ʀ* i *erilaʀ*. Det är dessa flagringar, som fortsätta i den ovan omnämnda större bågformiga flagringen. Har månne icke avflagringen, föranledd av en redan förut befintlig spricka, inträffat under själva ristandet? Ristaren är i så fall ej ansvarig för den egendomliga uppdelningen av texten.

Att hans mening ursprungligen var att blott rista parti 1 synes mig dock under alla förhållanden sannolikast.

Följa vi då de anvisningar stenen själv givit få vi följande ordföljd:

ubaʀ hite harabanaʀ | ek erilaʀ runoʀ waritu hait[.].

Detta bör tydligen tolkas: »Ubaʀ och Harabanaʀ åt Haitaʀ. Jag Erilaʀ ristar runorna åt Haitaʀ.»

Om de enskilda orden må anmärkas.

ubaʀ är nom. av ett från runsvenskan känt mansnamn *Uv*, antingen urspr. djurnamnet eller stark form av ett adj. med betydelsen 'bister'; jfr runn. *ufi*, fornvästnord. *Úfi* (se Lind, Norsk-isl. dopnamn, Bugge, Norges Indskr. med de ældre Runer 1 : 247, Noreen, Altisl. gram.$_3$, s. 338, v. Friesen, Runorna i Sverige, s. 7. Sv. Diplomatarium ny serie 3, s. 83 (or.) nämner en *Jonis Uf*).

hite är felristat för *haite*, som jämförelsen med parti 3 visar. *haite* är dativ av ett mansnamn *haitaR*, stark form av det fornvästnord. fingerade namnet *Heiti* (se Lind) och egentligen ett adj. motsvarande nysv. *het*. Mansnamnet *Het* synes kunna ingå i *Hesta* i Skärkinds hd, Östergötland (i *Hezstadum* 1370 Sv. Riksark. Pergamentsbref, nr 966, i *Edstad* 1377 aa, nr 1178, i *Hitzstada* 1376 aa, nr 1225, i *Hædstadhom* 1377 aa, nr 1278, i *Hezstadha* 1377 aa, nr 1293 o. s. v.). Dess svaga biform *Hete* synes kunna ingå i fornsv. *Hetabodh*, Tjärstads sn, Småland. (*Hetabod* 1369 Sv. Riksarkiv. Pergamentsbref, nr 892, i *Hetaboodh* 1417 Sv. Diplom. ny serie 3: 206 or.).

harabanaR är nom. av ett mot isl. *Hrafn* svarande urnordiskt mansnamn.

erilaR. Rörande förklaringarna av detta ord se E. Noreen a. st. och där anv. litt.

waritu är i enlighet med E. Noreens tolkning pres. sg. 1:a pers. För användningen av presens jfr M. Olsen i Aarbøger 1907, s. 41.

hait är återstoden av dat. *haite*. Stenen är upptill avslagen, som framgår därav att första runan i *ubaR* saknar huvudstav.

Stenen har sålunda på UbaRs och HaitabanaRs uppdrag och bekostnad rests och ristats över HaitaR. RunmästarenErilaR har emellertid även velat föreviga sitt namn.

Vilja vi så söka jämförelsepunkter med andra urnordiska runinskrifter böra vi naturligtvis vända oss till stenarna innan vi gå till verktygen. Bugge har påpekat[1] att Tunestenen och Järsbergsstenen visa vissa överensstämmelser. Det ser i själva verket ut som om Tunestenen varit mönstret för Järsbergsstenen.

Jag citerar ur Bugges framställning: »Varnum- [= Järsbergs-]stenen har navnlig stor Lighed med Tune-stenen. Denne Lighed viser sig i Stenens ydre Form og Skriftens Anordning i Linjer langs efter Stenens Bredside. Begge Tunestenens Indskrifter maa helt igjennem læses *βουστροφηδόν*, og paa samme Maade er, for at spare Rum [jfr min förklaring ovan], Slutningen af Varnum-Indskr. indhuggen.

Varnum-Indskr. har kun én Gang Interpunktion (ved 3 Prikker), Tunestenen 2 Gange paa hver Side ved to Prikker. Binderuner förekomme i begge Indskrr.: 4 Gange paa Varnumst. (de 3 Gange er det ᚨ, som er forbunden med en anden Rune), 3 Gange paa Tunest. (ved ᚨ). Ogsaa i Sproget viser der sig stor Overensstemmelse. Begge Indskrr. indskyde A som Hjælpevokal mellem en liqvida og en anden Konsonant: paa Tunest. forekommer *halaiban*, *worahto*, paa Varnumst. *harabanaR*, *waritu*. Med Dativformen *woduride* stemmer *hite* overens. Med *ek wiwaR* kan *ek erilaR* jævnføres.«

Men det är ej nog med dessa överensstämmelser. Är min tolkning riktig finns det en genomgående parallellism mellan de båda inskrifterna. Tunestenens inskrift[1] består ock av två partier. Det ena börjar med runristarens namn (*ek wiwaR*) och innehåller dessutom blott namnet på den döde (*wodurid*) samt det mot *runoR waritu* svarande *worhto runoR*. Det andra partiet börjar med resarens? (en av döttrarnas?) namn, innehåller så den dödes namn i dat., så ordet sten och ett nu bortslaget verb och slutar med en uppgift om arvets delning.

Den enda divergensen av betydelse mellan Tunestenen och Järsbergsstenen är att den dödes namn på den förras ena sida uppträder i prepositionskasus, på den senare båda gångerna som dativobjekt. Men samma konstruktion användes på Tunestenens andra

[1] Tidskr. f. Philol. og Pæd. 7 (1866, 1867), s. 242; Norges Indskr. med de ældre Runer 1, s. 39.

[1] Se Noreen, Altisl. gram.$_3$, s. 345 och där anv. litt.

sida. Ännu en analogi från urnordisk tid få vi om vi med Swenning (i Från filol. för. i Lund III) tolka Skärkindsstenens inskrift som *Skinpale UbaR* d. v. s. *UbaR* åt *SkinpalaR*. Swenning jämför det fhty. ortnamnet *Scindalasheim*. Anmärkas bör att de ty. *hem*-namnen i motsats till de svenska i stor utsträckning innehålla personnamn. I vilket fall som helst behöver man dock knappast hysa betänkligheter att på Järsbergsstenen anta ett dativobjekt. Adolf Noreens tolkning opererar med samma konstruktion, låt vara att den i stället fatta *hite* såsom dativ av ett eljest okänt mansnamn *HitaR*.

För att åskådliggöra den tydliga parallellismen mellan Tunestenens och Järsbergsstenens inskrifter skall jag här anföra dem bredvid varandra.

TUNESTENENS ENA SIDA (1).

Rad 1 (från höger till vänster, vänderunor): [...] *R woduride staina* [...?].

Rad 2 (från vänster till höger, vänderunor): *þrijoR dohtriR dalidun.*

Rad 3 (från höger till vänster): *arbija sijosteR arbijano.*

JÄRSBERGSINSKRIFTENS FÖRSTA AVDELNING.

(Från vänster till höger): *ubaR h[a]ite HarabanaR.*

Mot: »[...] *R åt WoduridaR stenen* [*reste?*]» svarar sålunda: »*UbaR åt HaitaR* [*och*] *HarabanaR* (nom.) [*reste stenen*]».

Den starkt lakoniska stilen kan möjligen bero på att runtalet 16 av magiska skäl eftersträvades (jfr A. Noreen hos E. Noreen a. st.).

TUNESTENENS ANDRA SIDA (2).

Rad 1 (från vänster till höger): *ek wiwaR after woduri.*

Rad 2 (från höger till vänster, vänderunor): *de witada-halaiban worahto* [*unoR*].

JÄRSBERGSINSKRIFTENS ANDRA AVDELNING.

Rad 1 (från vänster till höger): *ek erilaR runoR w*

Rad 2, 3, 1 (från höger till vänster, vänderunor): *a*[1]*rit*|*u*| *hait*[*e*].

Mot Tunestenens: »Jag *WiwaR* efter *WoduridaR* (etc.) gjorde runorna» svarar Järsbergsstenens: »Jag *EriläR* runorna skriver åt *HaitaR*».

I »Lister- och Listerby-stenarna i Blekinge» (Uppsala univ. årsskr. 1916) vill v. Friesen av syntaktiska skäl dela upp Istabystenens *AfatRhAriwulafa* | *hAþuwulafRhAeruwulafiR warAitrunARþAiAR* i två meningar och översätter så: »Efter Härjulf [är denna sten rest]. Half Hjorulfsson ristade dessa runor.» Denna läsning ger oss åter en god parallel.

Ett säkert exempel på en gravinskrift i två avdelningar, där den första nämner den döde och den andra gravläggaren är Kjøleviginskriften (Norges Indskr. med de ældre Runer 1, s. 276). Ett annat ex. på analog tvådelad inskrift lämnar möjligen Reistadstenen (därs. 1, s. 222; jfr 2, s. 541 ff.).

Som en kuriositet vill jag nämna, att, om man i Järsbergssinskriftens andra avdelning räknar varje binderuna som två får man runtalet 23 alltså efter supplering med det av mig supponerade *e*:t i *hait*[*e*] summa 24 runor.

Om jag med föregående framställning åtminstone kunnat stödja E. Noreens läsning *hait* för äldre *tiah*, och göra sannolikt, att *hait* ej är en korrekturändring, ha dessa sidor ej varit alldeles utan värde.

---

[1] *a* står strängt taget mellan 1:a och 2:a raden därigenom underlättande läsningen.

Anm. till korr. Prof. v. Friesen har för mig benäget påpekat att han i E. Nygrens uppsats »Värmlands fornminnen», s. 153 (i en bok om Värmland 1) i anslutning till E. Noreen tolkat inskriften: »Jag herulern kallas den vrede. (Jag) Hrafn ristar runorna». v. Friesen fattar här sålunda också *hait* som en rättelse till *hite*.

83-B7002

GETTY RESEARCH INSTITUTE
3 3125 01310 9539